

Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 73 ISSN 1102-187x ISBN 978-91-7209-524-3

Den här avhandlingen handlar om bebyggelsens och samhällsstrukturens utveckling och förändring i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder, 2300–500 f. Kr. Utifrån en diskussion av gammalt och nyframtaget boplatmaterial skildras samhällsutvecklingen i området ur ett bebyggelsehistoriskt perspektiv. Jämförelser görs också med grav- och offermaterialens karaktär för att skapa en helhetsbild av samhällets utseende och förändring över tiden. Generellt kan man säga att samhället under hela tidsperioden haft en betydligt mer varierad och komplex uppbyggnad än vad man vanligen brukar anse sannolikt. Denna slutsats bygger bland annat på en ny syn på bebyggelsens struktur och organisation. Utifrån senare tids forskning kan man se att det dels finns en tydlig social dimension i materialet, som kan identifieras genom en skillnad i hus- och gårdsstorlek, dels en variation i bebyggelsestrukturen inom och mellan olika regioner, vilket visar att det existerat en bebyggelsehierarki i området. Resultaten talar tydligt för att samhället haft en hierarkisk uppbyggnad och struktur under hela tidsperioden. Graden av social stratifiering och komplexitet har visserligen varierat över tiden, men den hierarkiska grundstrukturen finns där under hela senneolitikum och bronsålder.

Magnus Artursson har varit verksam som arkeolog sedan 1987 och arbetar sedan 1996 på Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar i Lund.

GÖTEBORG UNIVERSITY

GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No 52 ISSN 0282-6860 ISBN 978-91-85245-39-9

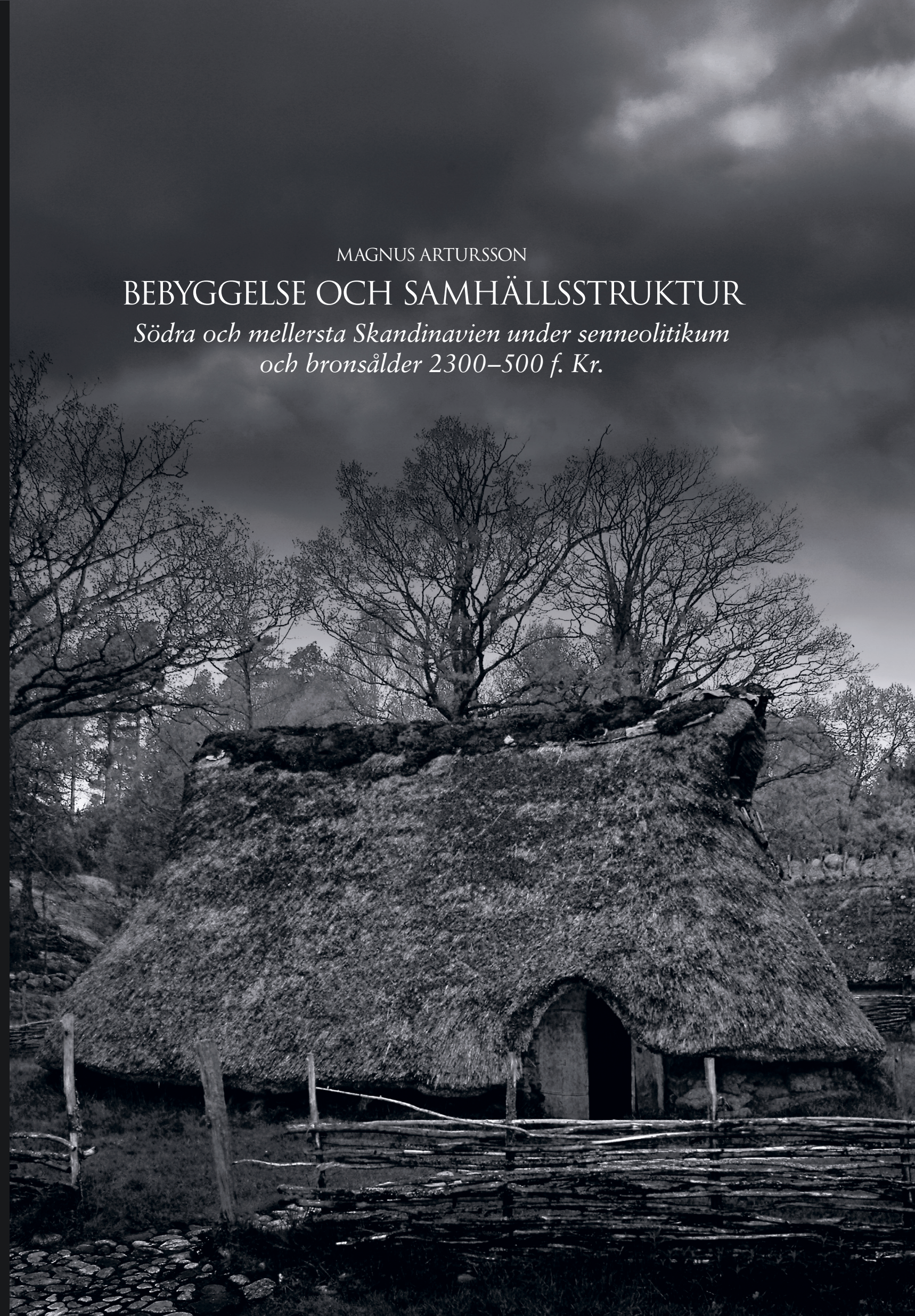
BEBYGGELSE OCH SAMHÄLLSSTRUKTUR

MAGNUS ARTURSSON

MAGNUS ARTURSSON

BEBYGGELSE OCH SAMHÄLLSSTRUKTUR

*Södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum
och bronsålder 2300–500 f. Kr.*

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 73

MAGNUS ARTURSSON

BEBYGGELSE OCH SAMHÄLLSSTRUKTUR

*Södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum
och bronsålder 2300–500 f. Kr.*

GÖTEBORG UNIVERSITY

GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No 52

BEBYGGELSE OCH SAMHÄLLSSTRUKTUR

Utgiven av

Riksantikvarieämbetet
Box 5405, 114 84 Stockholm
Telefon 08-5191 8000, www.raa.se

Distribution

www.arkeologibocker.se

Grafisk formgivning

Riksantikvarieämbetet UV Syd

Omslagsfoto

Framsida: Magnus Artursson
Baksida: Thomas Hansson

Tryck

Grahns Tryckeri AB, Lund 2009

Kartor ur allmänt kartmaterial

© Lantmäteriverket, 801 82 Gävle

Dnr L 1993/3

© Riksantikvarieämbetet 1:1

Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 73

ISSN 1102-187x

ISBN 978-91-7209-524-3

Göteborg University

GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No 52

ISSN 0282-6860

ISBN 978-91-85245-39-9

Innehåll

Förord	7
Inledning och utgångspunkt för arbetet	11
Frågeställning och syfte	11
Det grundläggande antagandet och min metod	12
Långhus, gårdar och sociala hierarkier	12
Bebyggelsestrukturen och sociala hierarkier	13
Källkritiska problem	13
Geografiskt område och kronologi	14
Forskningens olika perspektiv	17
Tidigare forskning – mikro- och makroperspektivet	18
Samhällsstrukturens förändring – innovationsprocesser och långväga kontakter	20
Vetenskapsteoretisk utgångspunkt	21
Struktur- och neomarxismen i den arkeologiska forskningsprocessen	21
En processuell tradition och en kulturhistorisk tolkning	24
Det djupt mänskliga och darwinistiska arkeologi	25
Mikroperspektivet och den postprocessuella skolan	26
Makroperspektivet och den stora berättelsen	27
Empirins återkomst	28
Empiri med en teoretisk och metodisk medvetenhet	29
Universitetsforskning och uppdragsarkeologi	30
Samhällsstruktur och hierarkier – det landskaps- och bebyggelsearkeologiska perspektivet	31
En ny modell för bebyggelsens utveckling och förändring	31
Familjen, långhuset och gården	32
Gården, bebyggelsestrukturen och landskapet	33
Referenser	37
Byggnadstradition	41
Forskningshistorik	42
Senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr.	42
Bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr.	45
Byggnadstraditionen under senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr.	48
Den skånska byggnadstraditionen	48
Byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien	57

Byggnadstraditionen under bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr.	72
Den skånska byggnadstraditionen	74
Byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien	84
Byggnadstraditionen under 1800 år – en övergripande sammanfattning	93
Långhusen	94
De mindre byggnaderna, grophusen och hyddorna	97
Gårdar som bildar mönster i landskapet	98
Referenser	100
Förkortningar	100
Tryckt	100
Gårds- och bebyggelsestruktur	105
Forskningshistorik	105
Senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr.	107
Bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr.	108
Gårds- och bebyggelsestrukturen i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålderns period I	109
Skåne	112
Bornholm	124
Jylland	126
Övriga södra och mellersta Skandinavien	130
Gårds- och bebyggelsestrukturen – sammanfattning	131
Gårds- och bebyggelsestrukturen i södra och mellersta Skandinavien under bronsålderns period II–VI	134
Skåne	136
Östergötland	145
Östra Mellansverige	147
Jylland	150
Sydvästra Norge	165
Övriga södra och mellersta Skandinavien	166
Gårds- och bebyggelsestrukturen – sammanfattning	166
Gårds- och bebyggelsestrukturen under 1800 år	
– en övergripande sammanfattning	168
Gårdstrukturen under 1800 år	170
Ensamgårdar och byar – bebyggelsestrukturen under 1800 år	173
Referenser	175
Förkortningar	175
Tryckt	175

Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier	181
Hus, drömmar och mänskliga arketyper	181
Byggnadstradition och bebyggelse under 1800 år	182
Det skandinaviska långhuset som social konstruktion	184
Förhistoriska långhus – historiska och antropologiska erfarenheter	186
Hus, gård och by – bebyggelsen och det sociala landskapet	190
Långhus och gårdar som sociala institutioner – hövdingagårdar och ”sociétés à maison”	195
Tak över huvudet – men också så mycket mer...	198
Referenser	200
Bebyggelse och samhällsstruktur – sammanfattning och syntes	203
Sammanfattning av avhandlingens resultat	203
Makt och samhällsstruktur – en sammanfattande bakgrund	205
Metallens påverkan på samhällsstrukturen	205
Krigföring och samhällsstruktur	207
Bakgrunden till hierarkiseringsprocessen	208
Det teoretiska perspektivet på makt och samhällsstruktur	208
Samhällsstruktur och hövdingadömemodellen	209
Förhandlingar och konflikter – makt och motmakt	209
Aristokratiska nätverk och ekonomiska resurser	211
Ideologi och religion	211
Gårdar och bebyggelse – samhällsstrukturens grund	212
Senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f. Kr	214
Bronsålderns period II–III, 1500–1100 f. Kr.	219
Bronsålderns period IV–VI, 1100–500 f. Kr.	225
En bild av en tid som flytt – konklusion	230
Referenser	232
Summary	237
Introduction and theoretical approach	237
A new model – variation in time and space	238
The general development of farmsteads and settlements in southern and middle Scandinavia	240
Chiefly farmsteads and hamlets – the economic, social and ideological context	242
The general development in southern and middle Scandinavia	243

Förord

Min avhandling är en produkt av en lång tid av fältarbete, rapportskrivning och syntesarbete inom två stora exploateringsprojekt i Skåne, som utfördes av Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar i Lund. Redan 1996 påbörjades arbetet med undersökningarna inför en järnvägssträckning mellan Helsingborg och Lund, Väst kustbanan, som kom att bilda grunden för min bearbetning av bebyggelsen från senneolitikum och bronsålder i södra och mellersta Skandinavien. Efter en lång och mödosam grundbehandling påbörjades syntesskrivandet 2002 för att publiceras i volymen ”*Bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr.*” år 2005. Det andra projektet, ombyggnationen av E22:an i nordöstra Skåne, påbörjades 2002. Här var jag inte direkt inblandad i fältarbetet, utan fungerade som författare och redaktör för en av slutpublikationerna, ”*Vägar till Vætland. En bronsålderbygd 2300-500 f. Kr.*”, vilken publicerades 2007.

Under hela perioden då de olika artiklarna skrevs och syntespublikationerna sammanställdes, från 2003-2007, hade jag ett mycket bra stöd av mina chefer och kollegor på Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Från början var det Ulf Säfvestad som gav sitt entusiastiska stöd till mitt arbete med bebyggelsen, ett område som han själv behandlat och disputerat på 1993 tillsammans med Nils Björhem. Deras arbete tillsammans med Sten Teschs avhandling, som faktiskt publicerades samma år, bildade en viktig bas under inledningen av arbetet. Tyvärr rycktes Ulf Säfvestad bort från oss alldeles för tidigt, han avled sommaren 2005.

Trots denna stora förlust fortsatte vårt arbete med syntespublikationerna, och 2005 publicerades syntesen av materialet från senneolitikum och bronsålder. De chefer som efterträdde Ulf på olika positioner, Anders Kaliff, Anders Löfgren och Hélène Born-Ahlkvist, gav mig ett fortsatt entusiastiskt stöd. Anders Kaliffs outrotliga läsande och skarpa analys av mina olika manus

och artiklar har varit till oerhörd hjälp då tvivel och osäkerhet har slagit klorna i mig. Också Lars Ersgård har varit till stor hjälp i den här processen, och bidragit med kritisk läsning ur ett historiskt-arkeologiskt perspektiv. Andra kollegor som på olika sätt stött mig i den här processen är bland annat Magnus Andersson, Mats Anglert, Håkan Aspeborg, Nathalie Becker, Niklas Björk, Anne Carlie, Eva Hjærtner Holdar, Torbjörn Holback, Per Karsten, Bo Knarrström, Anna Lagergren, Per Lagerås, Fredrik Larsson, Stefan Larsson, Karl-Fredrik Lindberg, Karin Lund, Leif Karlenby, Mats Mogren, Björn Nilsson, Maj-Lis Nilsson, Bo Strömberg, Fredrik Svanberg, Mac Svensson, Bengt Söderberg, Håkan Thorén och Anna Östling. Era bidrag av varierande storlek och karaktär har varit omistliga på vägen mot avslutandet av avhandlingen. Thomas Hanssons ovärderliga insats när det gäller redigering och bildbehandling har givit avhandlingen dess form, och ett stort tack till Lotta Lagerkvist och Berith Persson för att ni hållit reda på mina administrativa handlingar och fakturor samt att ni alltid har expedierat mina reseräkningar på snabbast möjliga sätt, vilket givit mig finansiering till nya resor i en aldrig sinande ström.

Naturligtvis måste också Tony Björk på Regionmuseet i Kristianstad tackas för ett mycket givande samarbete i samband med skrivandet av artiklarna till E22-publikationen. Våra diskussioner kring syntesartikeln i denna publikation gav mig ett stort antal nya idéer och intressanta vinklingar när mina tankar hade löpt i samma banor under allt för lång tid.

Också mina samtal med Julia Mattes och Serena Sabatini har varit betydelsefulla, framförallt vad det gäller förhållandet mellan profana byggnader, kult- och dödshus samt husurnor. Även mina diskussioner med Helena Victor har haft stor påverkan på mina tankar kring dessa frågor.

Ulf Säfvestads engagerade stöd för mitt arbete och hans förslag redan 1998, att använda mina artiklar i

en sammanläggningsavhandling vid Göteborgs universitet, introducerade mig till Kristian Kristiansens fascinerande värld av storslagna planer och projekt. Turligt nog blev jag samtidigt engagerad i ett av Kristians internationella projekt, ”*The Emergence of European Communities*”, där mina tankar kring bebyggelsen fick ett vidare, europeiskt perspektiv. Mina eskapader och äventyr i Ungern inom detta projekt har varit en ständig källa till inspiration och nya idéer. Varma och dammiga dagar i fält samt trevliga middagar under mörka och stjärnklara augustikvällar, där ungerskt vin och intressanta maträtter har intagits under angenäma samtal med ett stort antal kollegor och studenter från Ungern, Sverige, Danmark, Norge, Tyskland, Slovakien, Storbritannien och USA, har givit många nya insikter om arkeologi och livet i allmänhet. Bland mina ungerska vänner vill jag i synnerhet tacka Bori Nyiri för att hon tog oss med till hennes morfars vingård i Tokaj med allt vad det innebär i vin och matväg, och för att hon invigde mig i den ungerska själens allra djupaste mysterier och förklarade alla dessa kulturella enigma. Kanske är det ändå sant att ljuset kommer från norr...

De årliga mötena inom projektet på Svenska Institutet i Rom och i Cambridge sedan 1998 har också varit ett betydelsefullt inslag i mitt arbete. Här har intressanta seminarier med ett brett urval av betydelsefulla forskare inom europeisk bronsåldersforskning som t.ex. Christopher Prescott, Marie-Louise Sørensen, Thomas B. Larsson, Colin Renfrew och Helle Vandkilde hållits i vackra och inspirerande miljöer.

Intressant nog finns det ytterligare en italiensk anknytning som haft betydelse för mitt arbete. I samband med att Per Karsten fördjupade sina studier av mesolitiskt gravskick inom Västkustbaneprojektet, fick han kontakt med Franco Nicolis vid Soprintendenza per i Beni Archeologici i Trentino i norra Italien. Detta gav upphov till en rad intressanta projekt, där bland annat jag och Franco Nicolis inledde ett samarbete kring en

komparativ studie av bronsåldersmaterial från Skandinavien och norra Italien. Det nära samarbetet ledde också till en personlig vänskap mellan flera personer från Lund och Trento, och att vi tillbringade både arbetstid och semestrar tillsammans i Skåne, Trentino, Rom, Puglia och Kroatien. Franco Nicolis och Luigi Giovanazzi:s stora gästfrihet och kunskaper har givit mig ett andra hemland, där mat, vin och kultur förenas i en skön symbios.

En fast punkt i arkeologins värld och en ousynlig källa till inspiration har Timothy Earle varit. Vårt samarbete i Ungern under 10 år gav upphov till många roliga episoder och äventyr. Under våra resor runt Ungern i jakt på den perfekta, naturliga gåslevern har vi upplevt mycket som fortfarande lever sitt eget liv i mitt minne. Han invigde mig också i den amerikanska politikens alla små detaljer och delgav mig intressanta märkligheter ur den amerikanska verkligheten under resor tillsammans kring Chicago, längs med Mississippi, i New England och på seglatser i vattnen kring Cape Cod. Detta framstår nu som ett stort privilegium att ha fått uppleva. Hans fru Eliza och döttrarna Caroline och Hester har alltid fått mig att känna mig varmt välkommen, oavsett om jag våldgästade dem i Chicago, New York eller på Cape Cod. Dessutom är jag djupt tacksam för att Tim har läst och språkgranskat min engelska summary i avhandlingen.

Till min handledare Kristian Kristiansen och till Per Cornell samt Johan Ling finns inget mer och inget mindre än en djupt känd tacksamhet för att de stått ut med att läsa alla dessa manusversioner och för deras alltid positiva inställning till mina mer eller mindre genomtänkta idéer. Vi har väl alla insett att det finns stora möjligheter i ett fortsatt samarbete kring den övergripande samhällsutvecklingen under senneolitikum och bronsålder i Skandinavien. Johan Lings entusiasm över mitt arbete har många gånger givit mig ny energi att fortsätta och slutföra det jag påbörjat. Joakim Goldhahn,

som var verksam som forskarasistent i Göteborg när jag inledde med mitt avhandlingsarbete, har alltid varit en intressant diskussionspartner när det har handlat om arkeologi och då i synnerhet bronsåldern. Kulthus, gravar, hållristningar, bronsmeder och bebyggelse har avhandlats under middagar och konferenser lite här och där i världen.

Lund var mitt första universitet och det ligger mig fortfarande varmt om hjärtat. Här träffade jag många intressanta personligheter som efterhand blev mina vänner och kollegor på olika undersökningar landet runt. Bland dessa kan speciellt nämnas Mats Roslund som var lärare när jag läste medeltidsarkeologi i Lund och dessutom en av grävningens ledarna i Sigtuna när jag arbetade där 1988-89. Vårt gemensamma hushåll i manskollektivet i Sigtuna bildade en fast grund i forskningringen i norr, och våra många samtal över en öl eller två under långa mörka vinterkvällar byggde en stark vänskap som fortfarande varar. Vid institutionen i Lund träffade jag också bland annat Gunhild Eriksson, Pernilla Falk, Ingrid Gustin, Anders Jonasson och Jonas Wikborg som på olika sätt har varit en viktig del av mitt liv därefter. I Lund återsåg jag också Jörn Staecker som jag först träffade på Birka när vi arbetade där 1990. Tillsammans tillbringade vi en underbar sommar i Mälarens arkipelag med långa simturer, bastubad och intressanta undersökningar. Projektet leddes av den karismatiska Björn Ambrosiani, som med sina historier om den svenska arkeologins barndom och utveckling alltid var en fascinerande samtalspartner. På Birka träffade jag också Eva Hyenstrand, Ulf Kjellén och Caroline Richardson som alltid visste hur man skulle sätta en guldkant på vår vistelse på den lilla ön i Mälaren.

I Lund har jag också haft privilegiet att lära känna Per Karsten och hans döttrar Elin och Ida. Både professionellt och privat har Per och hans familj betytt mycket. Ett oräkneligt antal middagar, promenader,

utflykter, konferenser och semesterresor har svetsat oss samman. Även efter det att Per lämnade Riksantikvarieämbetet för LUHM har vi fortsatt att arbeta tillsammans och att umgås privat. Resor i arbetet och semester har fört oss till bland annat Danmark, Portugal och Italien. Per har alltid varit en mycket god vän och han har på många sätt påverkat min syn på arkeologi och livet i allmänhet.

En annan person som betytt mycket för min personliga utveckling inom arkeologin är Anders Ödman som jag först mötte som lärare på arkeologiska institutionen och därefter som projektledare för den arkeologiska experimentbyn i Hög strax norr om Lund, där jag tillbringade sommaren 1987 med att bygga långhus och grophus samt vakta smågrisar och undervisa barn i experimentell arkeologi. Anders gav mig också chansen att för första gången leda ett eget projekt, när Tycho Brahes Uraniborg på Ven skulle undersökas och rekonstrueras 1989-1992. Här fick jag mitt första elddop som projektledare och lärde samtidigt känna många intressanta karaktärer på den lilla ön i Öresund.

Den karismatiska och ständigt lika entusiastiska personalen på Lerkeramiska laboratoriet i Lund har alltid ställt upp när jag har velat analysera keramik av alla typer och dateringar. Birgitta Hulthén, Anders Lindahl, Torbjörn Brorsson och Ole Stilborg har under åren analyserat ett stort antal material åt mig och fört mig allt längre och längre in i lerornas och mineralernas underbara värld. Birgittas telefonsamtal är alltid en källa till inspiration och jag beundrar hennes enorma energi.

Min tid på Arkeologikonsult AB under åren 1992-1996 har också betytt mycket när jag nu blickar bakåt. Under Roger Blidmos ledning genomförde vi ett stort antal viktiga undersökningar kring Mälaren och Hjälmaren som kom att forma min syn på arkeologi och neolitikum i synnerhet. Trots en del dispyter så var Roger alltid där för att stödja i svåra stunder. Också

han gick bort alldeles för tidigt, frid över hans minne. Flera andra personer betydde mycket för att skapa en dynamisk atmosfär. Mitt samarbete med bland annat Jan Apel, Yvonne Eklund, Totte Fors, Klas Hadevik, Fredrik Hallgren, Emma Having, Åsa M. Larsson, Ingela Kishonti, Kjell Knutsson, Per Lekberg, Anna Onsten, Neil Price, Gun-Britt Rudin, Jonas och Emelie Schmidt-Wikborg, Kenneth Stark, Lars Sundkvist och många andra var alltid en källa till glädje. Vänskapen fortsatte även efter det att de flesta av oss hade lämnat Arkeologikonsult. Under många somrar har jag tillbringat några dagar på Skagerack tillsammans med den hårda men rättvisa skepparen Emma Having på segelbåten Gussi i allt från vindstilla och soliga förhållanden till halv storm och spöregn. Det har alltid varit mycket trevligt och välarrangerat med väl valda drycker samt utsökt mat. Hos Anna Onsten har jag tillbringat några helger på hennes herrgård utanför Sala under angenäma former, och likaså har jag våldgästat Jonas och Emelie Schmidt-Wikborg i deras trevliga hus i Skuttunge och blivit bjuden på hemkärnat smör och lokalt tillverkad ost från en fåbod någonstans i vildmarken i norr, allt framställt av värdinnan själv. Ett stort tack till er alla för underbara upplevelser och trevliga bastubad vid Mälarens strand!

Ett antal mycket gamla och goda vänner måste tackas i synnerhet. Här kan nämnas Påvel Nicklasson, Peter Holst och Magnus Berggren. De har under lång tid utgjort en fast grund i mitt liv med sina monologer och encyklopediska utläggningar om allt och ingenting. Påvel Nicklassons oändliga resonemang kring arkeologins innersta väsen har varit en viktig ledstjärna som fört mig vidare på vägen mot sanningen. Och naturligtvis ett stort och varmt tack till Kristina Svensson för alla kaleidoskopiska och fascinerande samtal på våra oändliga resor till olika öar och fornminnen runtom i Skandinavien. Mina vistelser hos Kristina och hennes föräldrar Lars och Kerstin i deras vackra sommarhus i Othem på norra Gotland har alltid gjort mig lycklig. Underbara middagar på den italienska terrassen under

varma och ljusa sommarkvällar finns kvar i mitt minne och kan plockas fram när vintermörkret blir för djupt. I detta sammanhang måste också Jonathan Lindström och Lisa Wahlbom nämnas. Jonathans raka, direkta och vetenskapligt skarpa telefonsamtal som behandlar allt mellan himmel och jord har alltid fått mig att undra över den vetenskapliga metodens möjligheter och begränsningar. Lisas kontakter i mediavärlden och hennes nyktra betraktelser av våra forskningsresultat har alltid fått mig att skärpa mig ytterligare. Vad hade jag väl varit utan allt detta? Må Fru Fortunas hjul snurra i en för er fördelaktig riktning!

Min kära familj och släkt kan inte nog tackas för att de stått ut med alla vansinnigheter och underligheter under min uppväxt. Hos min mormor och morfar, Arvid och Britta Persson, strövade jag runt i skogarna kring Härja i Västergötland tillsammans med den irländska settern Brandy och studerade fåglar, insekter och växter samt provade på den ädla guldvas-karkonsten i kalla skogsbäckar. I norra Småland, där min farfar och farmor Artur och Gunhild Johansson bodde, lärde jag känna den mystiska känsla som bara gamla byggnader och fornminnen kan förmedla. Vid Sandsjön i Norra Sandsjö socken lärde jag känna alla detaljer i den gamla kyrkan där min farfar var kyrkvaktmästare, och under varma dagar badade vi i viken nedanför den hemlighetsfulla runstenen på Runåsen. Dit har jag ibland återvänt i vuxen ålder under soliga sommardagar för att ta en simtur och äta en god måltid lutad mot den solvarma runstenen. Ett stort tack också till mina föräldrar, Stig och Birgitta samt mina systrar Ann-Kristin och Katarina, för att de inte på allvar försökte omvända mig till den sportsman jag aldrig ville bli och att de lät mig hållas i en värld av böcker, byggmodeller och fantasier. Ni har alltid varit en trygghamn att återvända till när jag givit mig ut på för djupt vatten. Jag lovar att aldrig mer plåga er med fornminnen av någon sort, "...inte en sten till!"

Malmö den 6 januari 2009

Inledning och utgångspunkt för arbetet

Den här avhandlingen behandlar bebyggelse och samhällsstruktur i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder. Det är en sammanläggningsavhandling som består av dels tre artiklar som har publicerats tidigare, dels en inledning och en avslutande syntes samt en engelsk summary, som till vissa delar är nyskrivna. I inledningskapitlet presenteras avhandlingens syfte, mål och metod samt min teoretiska utgångspunkt. De två därpå följande artiklarna, ”Byggnadstradition” och ”Gårds- och bebyggelsestruktur” behandlar bebyggelsens utseende och förändring över tiden utifrån ett antal exempel. De har båda publicerats tidigare i ”*Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr.*” (Lagerås & Strömberg red. 2005). Den tredje artikeln, ”Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier”, tar upp olika frågor kring bebyggelsens sociala dimensioner. Den har publicerats tidigare i ”*Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f. Kr.*” (Artursson red. 2007).

Både ”*Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr.*” och ”*Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f. Kr.*” är samlingsvolymerna där resultaten från två stora exploateringsprojekt i Skåne, Västkustbaneprojektet och E22-projektet, har presenterats i artikelform. Mycket av diskussionen i den här avhandlingen, speciellt i den avslutande sammanfattningen och syntesen, baseras på syntesartiklarna i dessa två publikationer (Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007). De har tillkommit genom många givande diskussioner med Tony Björk, Per Karsten och Bo Strömberg, där inspiration och idéer har flödat fram och tillbaka. Texten i avhandlingen är dock min egen tolkning av materialet och återspeglar min syn på de diskussioner vi haft kring detta.

Eftersom avhandlingen är uppbyggd kring tre artiklar som skrevs under åren 2003–2007 och publicerades i två olika syntespublikationer 2005 respektive

2007, har det inte varit möjligt att undvika en del upprepningar i avhandlingstexten. Dessutom behandlar alla tre artiklarna ungefär samma problemområden ur olika perspektiv, varför en del överlappningar har varit oundvikliga. Läsaren ombedes vänligen att bortse från detta. Texten i ”*Inledning och utgångspunkt för arbetet*” samt ”*Bebyggelse och samhällsstruktur - sammanfattning och syntes*” sammanfattar samtliga mina tankegångar och slutsatser och kan ses som en slutlig syntes av arbetet. De tre tidigare publicerade artiklarna ger emellertid ytterligare stöd för mitt resonemang och ett större djup till diskussionen.

Vissa mindre ändringar har gjorts i de tidigare publicerade artiklarna som ingår i avhandlingen. Framst handlar det om rättningar av stavfel eller meningsbyggnad, men i vissa fall har dessutom en del förtydliganden samt nya, viktiga referenser lagts till. Endast i två fall har mindre ändringar gjorts av själva innehållet i artiklarna. Det rör sig i bägge fallen om en utelämnad ¹⁴C-datering från ett av långhusen vid Limensgård på Bornholm. I beskrivningen av fas 1 vid Limensgård i ”*Byggnadstradition*” och ”*Gårds- och bebyggelsestruktur*” har av misstag ¹⁴C-dateringen av hus AK inte tagits upp i beskrivningen i texten. Det har korrigerats i avhandlingen. Förutom detta har dessutom layouten gjorts enhetlig i de tre artiklarna samt i de nyskrivna avsnitten, allt för att underlätta läsningen.

Frågeställning och syfte

Bebyggelsen i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder har belysts på många sätt och ur många synvinklar under de senaste åren. Det har gjorts flera intressanta lokala och regionala studier av byggnadstradition och bebyggelsestruktur (se bl.a. Kristiansen 1998a-b; Earle m.fl. 1998; Earle 2002; Ethelberg 2000; Gurstad-Nilsson 2001; Bornahlkvist 2002; Gröhn 2004; Streiffert 2005; Björhem

& Magnusson Staaf 2006), men få som har försökt att fånga en mer övergripande och generell bild. Det har inte heller gjorts någon mer övergripande och djuplodande studie av den sociala dimensionen och komplexiteten hos bebyggelsen i området. Därför finns det ett tydligt behov av att fördjupa diskussionen kring dessa frågor för att ge materialet ytterligare dimensioner.

Syftet med mitt arbete har varit att undersöka om den hierarkiska samhällsstruktur, som man enligt många forskare kan se tydliga tecken på i grav- och offermaterialet redan från början av senneolitikum och vidare in i bronsålder, också går att se i det samtida boplats- och bebyggelsematerialet. Flera mycket intressanta och övertygande studier har presenterats under senare år, där man utifrån olika material kommit fram till att det är högst sannolikt att en samhällsstruktur bestående av mer eller mindre komplexa hövdingadömen med någon form av ärftlig maktöverföring successivt introducerades i södra och mellersta Skandinavien redan från senneolitikums början och framåt (se bl.a. Apel 2001, s. 329ff; Nordquist 2001, s. 211ff; Lekberg 2002, s. 275ff; Varberg 2005a–b; jmf. också Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007).

Denna tolkning av samhällsstrukturen under senneolitikum står på olika sätt i viss kontrast mot den tidigare dominerande hypotesen, som företräds av bl.a. Kristian Kristiansen (1989; 1998a–b; 2004), Helle Vandkilde (1996, s. 259ff) och Timothy Earle (2002, s. 288ff). Deras hypotes bygger på att mer tydligt hierarkiskt organiserade hövdingadömen med ärftlig maktöverföring infördes först under bronsålderns period II, men intressant nog anser emellertid även de att det måste ha existerat någon form av hierarkisk samhällsstruktur i området redan under senneolitikum. Den huvudsakliga skillnaden mellan de två tolkningsmodellerna ligger sålunda snarare i hur man ser på graden av social stratifiering och politisk komplexitet under senneolitikum i området (se bl.a. Kristiansen 1998c, s. 129ff; 2006a, s. 184; jmf. Gröhn 2004, s. 101ff för diskussion).

Det grundläggande antagandet och min metod

Tolkningen av samhället utifrån grav- och offermaterialet som socialt stratifierat och hierarkiskt organiserat under senneolitikum och bronsålder är enligt min mening riktig. Den traditionella synen på bebyggelsen och dess struktur samt organisation under tidsperioden stör emellertid denna bild. Att bebyggelsen i ett relativt komplext och hierarkiskt organiserat samhälle i stort sett bara skulle bestå av utspridda små och medelstora s.k. ensamgårdar som flyttat runt i landskapet stämmer inte med min bild av hur en sådan samhällsstruktur borde vara uppbyggd. Således måste det enligt det här sättet att resonera finnas en grundläggande felsyn i hur materialet hittills har tolkats. Detta fick mig att på nytt analysera och gå djupare i det gamla materialet, samtidigt som jag gjorde en bred genomgång av nyframtaget material.

Min frågeställning i avhandlingen är baserad på ett grundläggande antagande om att ett hierarkiskt uppbyggt samhälle borde ge upphov till vissa speciella drag i boplats- och bebyggelsematerialet. Utifrån detta antagande har jag satt upp två kriterier som man med den relativt goda kunskap vi nu har om bebyggelsen borde kunna använda för att belägga en sådan struktur:

- En generell storleksskillnad mellan samtida långhus och gårdar kan antas tyda på en statusskillnad mellan de olika ekonomiska och sociala enheterna.
- En tydlig variation i bebyggelsestrukturen inom regioner men också mellan dem antas visa att det funnits en bebyggelsehierarki av något slag i området.

Långhus, gårdar och sociala hierarkier

I mitt arbete med långhusen har jag utgått från en typologisk-kronologisk modell över deras utveckling, som konstruerats med hjälp av en analys av det planmässiga utseendet, ¹⁴C-dateringar, fynddateringar samt stratigrafiska förhållanden. Utifrån denna modell har

det varit möjligt att göra en bedömning om det finns en variation i storlek mellan samtida långhus och hur stor denna har varit under respektive tidsperiod (se *Byggnadstradition* och Artursson 2005a–c). Studien visade att det verkligen fanns en storleksvariation mellan samtida långhus, och baserat på antropologiska samt historiska exempel kan detta tolkas som ett tecken på existensen av ett socialt stratifierat samhälle, där de stora långhusen och gårdarna representerar det övre sociala skiktet och de mellanstora samt mindre de lägre skikten (se bl.a. Carsten & Hugh-Jones 1995; Maschner & Patton 1996, s. 98ff; Earle 2002, s. 57 och där anförd litteratur).

Om man tittar på långhusens utseende och inre uppdelning i rum, tyder det mesta på att de bebotts av en familj, men att det dessutom kan ha funnits andra personer på gårdarna. Framförallt de stora gårdarna, som också de i grunden varit familjebaserade, har med största sannolikhet hyst relativt stora hushåll där det ingått andra släktingar, tjänstefolk och specialister av olika slag. Detta har inneburit att antalet personer på varje gård har varierat med dess storlek, och att vissa hushåll har varit relativt stora. Eventuellt kan man tänka sig att den långhusbaserade sociala strukturen varit ett s.k. ”*house-based society*”, där gårdarna har utgjort nätverksbaserade enheter av olika storlek och social komplexitet (se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier* för diskussion).

Bebyggelsestrukturen och sociala hierarkier

För att kunna göra en bedömning av bebyggelsestrukturens utseende och förändring under tidsperioden har en genomgång av större undersökningar som täckt in mer omfattande ytor gjorts. En analys av långhusens eventuella samtidighet inom sådana ytor har gjorts utifrån byggnadernas ¹⁴C-dateringar, fynddateringar, stratigrafiska förhållanden samt inbördes läge och riktning (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). En variation av bebyggelsens täthet, dels inom varje region och dels mellan olika regioner, skulle kunna visa på existensen av en

centrum-periferistruktur både i ett regionalt och inter-regionalt perspektiv (för diskussion kring centrum-periferi se bl.a. Sheratt 1993; Kristiansen 1998d; jmf. Mogren 2000, s. 54ff). I viktiga centralområden, där kommunikationsvägar mötts och makt samt utbyte av varor och idéer koncentrerats, har bebyggelsen enligt den här hypotesen varit mer komplex med en större variation i strukturen; här har befolkningstätheten varit större och det har funnits allt från täta byar, utspridda byliknande bildningar och ensamliggande gårdar i mer perifera lägen. I områden som legat perifert i förhållande till dessa centralområden och viktiga kommunikationsvägar har bebyggelsestrukturen haft en mer begränsad variation; här har befolkningstätheten varit mindre och bebyggelsen har huvudsakligen bestått av ensamliggande gårdar samt enstaka utspridda byliknande bildningar. Med hjälp av en studie av det här slaget skulle det även vara möjligt att identifiera områden som spelat en viktig roll som överregionala centra, om man kombinerar bilden av bebyggelsen med studier av andra material som t.ex. gravar och offernedläggelser.

Enligt flera forskare så finns det faktiskt indikationer på att det verkligen existerat en mer eller mindre komplex bebyggelsestruktur i vissa delar av Skandinavien, i varje fall under bronsåldern (se bl.a. Becker 1972; 1980; Earle 2002; Kristiansen 2006a-b; Gröhn 2004, s. 303ff), men generellt sett har bilden framställts som relativt okomplicerad. Vanligen har man hävdats att bebyggelsen huvudsakligen bestått av ensamliggande gårdar med vissa mindre förtätningar (för diskussion se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Enligt min hypotes skall emellertid bebyggelsen i södra och mellersta Skandinavien generellt sett ha haft en mycket mer uttalad social dimension och större komplexitet vad det gäller organisation och struktur redan från senneolitikum och framåt.

Källkritiska problem

Tyvärr finns det många källkritiska problem när man skall studera bebyggelsen ur det här perspektivet. Inte

minst gäller detta problemet med dateringen av enskilda byggnader och gårdar. Oftast är dateringsintervallen i de naturvetenskapliga analyserna alltför långa, vilket försvårar en exakt kronologisk bedömning av lämningarna.

De ¹⁴C-dateringar som redovisas i avhandlingen anges samtliga med 1 sigmas noggrannhet om inget annat sägs. I vissa fall har en s.k. kombinerad metod använts vid kalibreringen och detta anges med förkortningen ”komb.”. Kalibreringarna har gjorts med hjälp av ett antal program, huvudsakligen Radiocarbon Calibration Program Rev. 3.0.3c, OxCal 3.9 och 3.10.

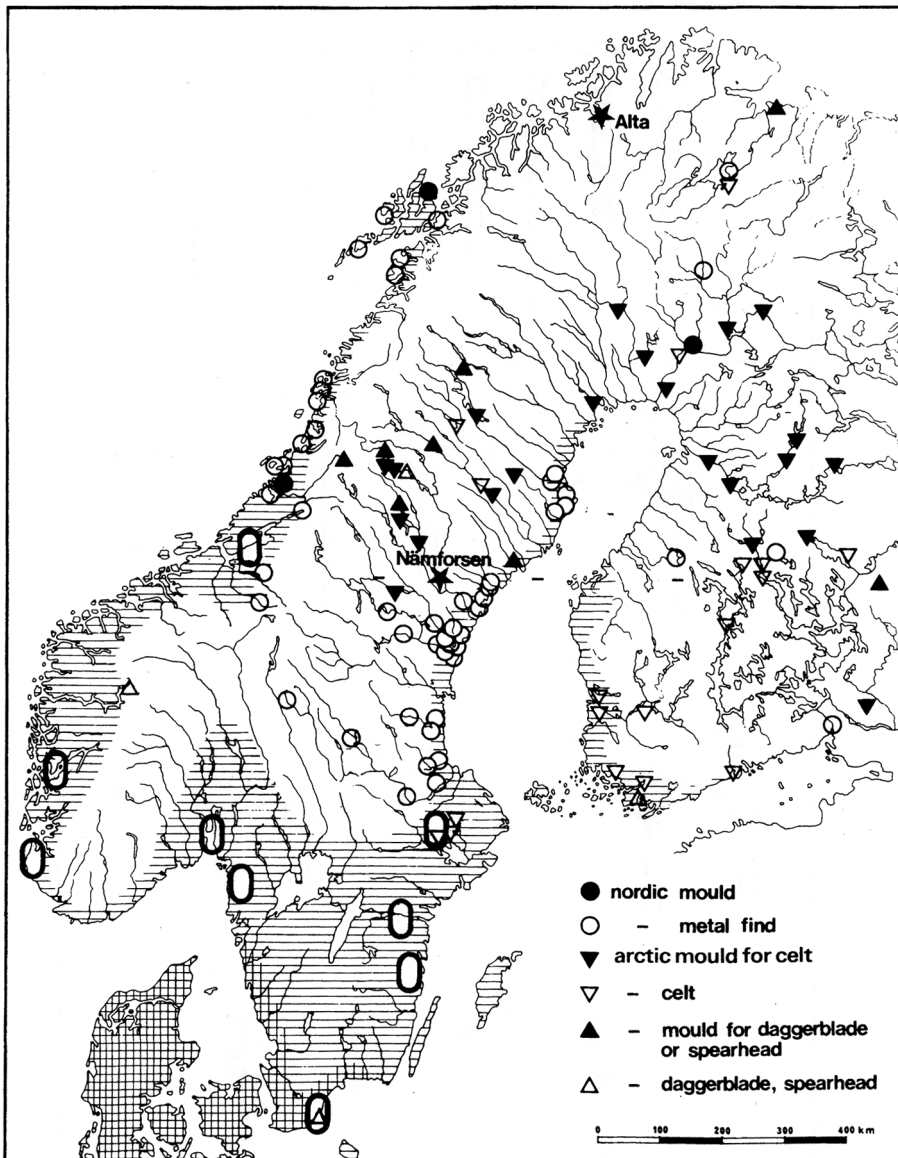
I det här sammanhanget är det naturligtvis viktigt att ta upp frågan kring samtidighet mellan olika bebyggelselämningar. Eftersom det nästan aldrig framkommer hägnader som kan säga något mer substantiellt om det rumsliga och kronologiska sambandet mellan olika gårdar i ett område, är det i de allra flesta fall svårt att säkert avgöra vilka gårdar i ett område som existerat samtidigt. Oftast tvingas man använda sig av den inbördes placeringen mellan byggnader och gårdar samt kontinuiteten i användandet av respektive gårds-läge, för att göra en sådan bedömning. Till syvende och sist handlar det emellertid om att man utifrån sin egen utgångspunkt måste avgöra vilken tolkning som är mest sannolik. Enligt min mening är inte detta ett problem, bara man tydligt redovisar sitt resonemang så att det blir möjligt att göra en källkritisk bedömning av argumentationen.

Geografiskt område och kronologi

Definitionen av undersökningsområdet för studien har till stor dels styrts av de avgränsningar som har gjorts tidigare av den klassiska, skandinaviska bronsålderskulturen (fig. 1), och omfattar således de delar av norra Europa som kan anses ha ingått i de övergripande nätverk som existerade i ett regionalt och interregionalt perspektiv under senneolitikum och bronsålder (för diskussion se bl.a. Kristiansen 1998a, s. 68ff; Jensen 2002, s. 28ff; s. 95ff; s. 329ff).

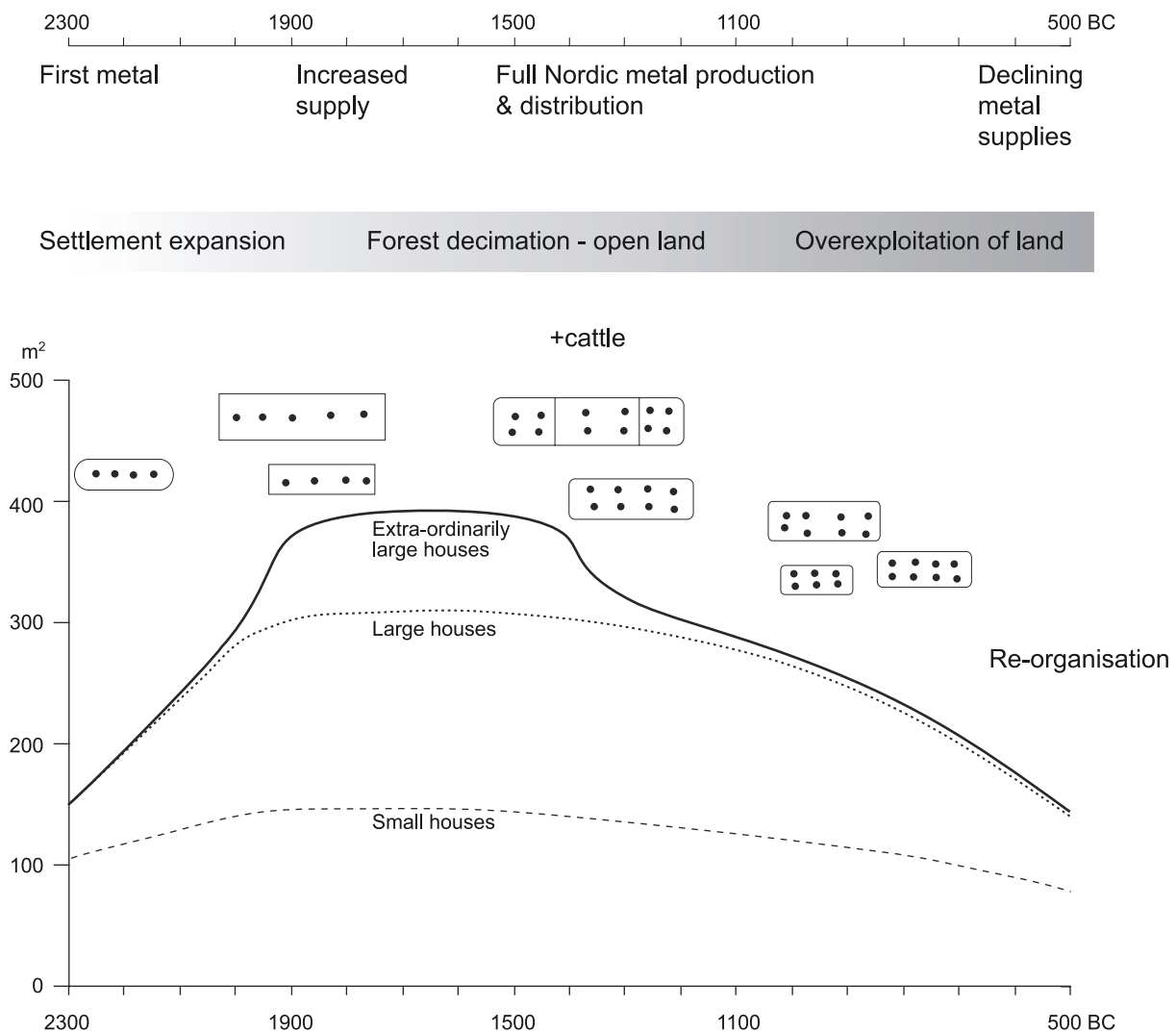
I avhandlingen behandlas senneolitikum i samma kronologiska och kulturhistoriska sammanhang som bronsåldern. Detta beror på att man enligt min och många andra forskares åsikt kan se ett tydligt samband mellan utvecklingen under senneolitikum och det som sedan händer under bronsåldern. Förändringsprocessen är visserligen relativt trög till en början och till stor del begränsad till vissa geografiska områden, men efterhand dominerar den materialet helt, och de förändringar jag anser mig kunna se i bebyggelse- och samhällsstrukturen under hela tidsperioden har definitivt sina rötter i övergången mellan neolitikum–senneolitikum (för diskussion se bl.a. Artursson m.fl. 2003; 2005; Artursson & Björk 2007). Under 2000-talet har en rad artiklar och avhandlingar presenterats som ser senneolitikum som en naturlig inledning och en del av det mer tydligt hierarkiskt organiserade bronsålderssamhället (se t.ex. Apel 2001; Nordquist 2001; Lekberg 2002; Varberg 2005a–b). Det är därför logiskt att behandla tidsperioden 2300–500 f. Kr. som en sammanhållen enhet, som visserligen har olika karaktär och amplitud vad det gäller t.ex. samhällsstrukturens komplexitet och hierarkiska organisation, men som ändå måste betraktas som relativt homogen tematiskt och innehållsmässigt sett (fig. 2).

Flera forskare, som t.ex. Helle Vandkilde (1996) och Jørgen Jensen (2002), har istället valt att betrakta senneolitikums andra hälft och bronsålderns inledning som en mer väl sammanhållen kulturhistorisk och kronologisk enhet och därmed arbetat med ett något kortare tidsavsnitt, cirka 2000–1500 f. Kr. respektive 2000–1700 f. Kr. Naturligtvis finns det mer uppenbara likheter mellan utvecklingen under senneolitikums andra hälft och äldre bronsålder, men enligt min åsikt finns det vissa drag i materialet från den första hälften av senneolitikum som är svåra att bortse ifrån. Detta gäller inte minst utvecklingen av byggnadstraditionen samt gårds- och bebyggelsestrukturen. Vilken exakt begränsning av perioden man nu än väljer att arbeta med anser jag mindre viktigt, det som har störst betydelse i det här sammanhanget är att man är beredd att

Figur 1. En bild av det geografiska område som byggnads- och boplatsmaterialet har hämtats från. Den största delen kommer från de södra delarna av Skandinavien, men i vissa andra områden börjar nu materialet att växa betydligt, som t.ex. i östra Mellansverige och södra Norge. Kartan är hämtad från Kristiansen 1998a, s. 71, fig. 30, och är tänkt att ge en bild av situationen i norra Europa under yngre bronsålder, men den fungerar också som en grov geografisk bild av läget under hela tidsperioden senneolitikum–yngre bronsålder, 2300–500 f. Kr.

The area of investigation where the buildings and settlements of this study originate. The majority are situated in the southern part of Scandinavia, but the material from other areas like Eastern Middle Sweden and southern Norway is constantly increasing. The map has been published in Kristiansen 1998a, p. 71, fig. 30, and shows the situation in northern Europe during the Late Bronze Age, but it also gives a good picture of the situation during the whole time period, from the Late Neolithic to the Late Bronze Age, 2300–500 BC.

Figur 2. En schematisk bild av samhällsstrukturens förändring under senneolitikum och bronsålder i södra Skandinavien utifrån utvecklingen av metallimport och -produktion samt landskapsutnyttjande och bebyggelse. Från Kristiansen 2006a, s. 192, fig. 50.

A schematic picture of the change of social structure during the Late Neolithic and Bronze Age in southern Scandinavia based on the development of import of metal and production of metal objects, and the change in land use and settlements. From Kristiansen 2006a, p. 192, fig. 50.

se hela eller delar av förändringsprocessen under senneolitikum som grundläggande för utvecklingen under bronsåldern, inte minst för den klassiska skandinaviska "högekulturen" under bronsålderns period IB-II, 1600–1300 f. Kr (jmf. diskussion hos Apel 2001; Nordquist

2001; Lekberg 2002; Varberg 2005a–b; Kristiansen 1998c, s. 129ff; 2006a, s. 184).

De exakta avgränsningarna och de absoluta dateringarna för olika delar av kronologin kan givetvis diskuteras. Bl.a. kan man fråga sig varför senneolitikums

början ofta sätts till 2350 f. Kr. istället för det tidigare mer vanliga 2300 f. Kr., eller varför övergången mellan den första och andra hälften av senneolitikum sätts till 1950 f. Kr. istället för 2000 f. Kr.? Helle Vandkilde (1996, s. 139ff) diskuterar frågan utifrån den kontinentala kronologins utseende och metallfynden samt ¹⁴C-dateringar från Danmark, och hennes argumentation för dessa mindre justeringar på 50 år fram eller tillbaka tycks vara mer eller mindre övertygande (se också Vandkilde m. fl. 1996). Här kommer den mer traditionella startpunkten för senneolitikum till 2300 f. Kr. att användas, medan övergången mellan första och andra hälften av senneolitikum sätts till 1950 f. Kr. Vad det gäller bronsålderns absoluta kronologi, så placeras startpunkten till 1700 f. Kr., och därefter antas varje period i Montelius system vara 200 år långa, enligt bl.a. Kristians Kristiansens tidigare använda indelning (1998a, s. 31ff). Den här kronologin skall emellertid bara ses som ett grovt redskap för att sortera ett gigantiskt material tidsmässigt, och nya rön kommer med största sannolikhet justera det på olika sätt i framtiden (för diskussion se bl.a. Randsborg 1996; Vandkilde m. fl. 1996; Kvalø 2007, s. 24f). I ett övergripande perspektiv fungerar den emellertid som ett någorlunda effektivt hjälpmedel.

Forskningens olika perspektiv

Forskningen kring senneolitikum och bronsålder i Skandinavien har av tradition koncentrerats på gravar och offernedläggelser, och inte minst har man diskuterat olika rituella aspekter på skilda företeelser, som t.ex. hällristningar, gravar och kulthus (se bl.a. Victor 2002, s. 181ff; Goldhahn 2006, s. 11ff). Dessutom har landskapstudier baserade på dessa material spelat en viktig roll (se bl.a. Hyenstrand 1984; Wigren 1987). Under lång tid var detta naturligt, eftersom materialet i stort sett bara bestod av olika typer av begravningar, offer, hällristningar och andra rituellt tolkade lämningar (Widholm 1998, s. 5). I takt med att antalet undersökta boplatser ökat har emellertid forskningens

inriktning sakta förändrats och byggnadstraditionen samt bebyggelsens organisation hamnat alltmer i blickpunkten. Från 1990-talets början och framåt har en rad betydelsefulla arbeten publicerats, varav flera av de tidigare måste ses som viktiga pionjärarbeten, där man trots ett relativt dåligt kunskapsläge ändå försökte att skapa en bild av förändring och utveckling i området (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1989; 1993; Tesch 1993). Detta har successivt givit oss en allt bättre bild av tidsperioden, och därmed underlättat arbetet med att konstruera olika modeller för hur samhället var uppbyggt och organiserat.

De modeller som tidigare konstruerades av samhällsstrukturens utseende och förändring över tiden var således till stor del baserade på hur man behandlade de döda samt hur och vad man offrade till förfäder, gudar samt andra övernaturliga väsen. Genom att studera den rumsliga spridningen av gravar och offernedläggelser på lokal och regional nivå kunde man se att det fanns tydliga koncentrationer i vissa områden (se bl.a. Larsson 1986; Olausson 1993; Säfvestad 1993). Detta förhållande i kombination med de skillnader man kunde se i t.ex. gravmonumentens storlek och konstruktion, gravgåvornas antal och sammansättning samt de offrade föremålen karaktär gjorde att många forskare ansåg att samhällsstrukturen bäst kunde beskrivas som hierarkiskt organiserad.

Den betydligt förbättrade kunskapen om bebyggelsens utseende och förändring över tiden har emellertid nu givit oss helt nya möjligheter att testa de tidigare modellerna för samhällets uppbyggnad och organisation. Äntligen kan lämningarna efter de levandes värld komplettera bilden som tidigare konstruerats endast utifrån lämningarna efter de döda samt offernedläggelser och andra ritualer. På så sätt har det vardagliga livet kommit oss närmare, och andra aspekter som tidigare varit svåråtkomliga kan föras in i debatten (se bl.a. Gröhn 2004; Streiffert 2005). Möjligheterna att diskutera mer heltäckande förklaringsmodeller vad det gäller samhällsorganisation och förändring har därmed förbättrats väsentligt. Intressant nog kan man se

att den betydligt förbättrade kunskapen om landskapsutnyttjande och bebyggelsens organisation på flera sätt har kunnat bekräfta den sedan tidigare dominerande hierarkiskt präglade tolkningsmodellen (se bl.a. Apel 2001; Nordquist 2001; Lekberg 2002; Varberg 2005a–b; Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007).

Tidigare forskning – mikro- och makroperspektivet

Om vi ser på hur de modeller som diskuterats tidigare för samhället under senneolitikum och bronsålder i Skandinavien gestaltar sig, så finns det ett brett spektra representerat. Framförallt har man diskuterat graden av hierarkiskt inslag i samhällsorganisationen och hur detta har förändrats över tiden. Här finns allt från hypoteser om egalitära bondesamhällen till hierarkiskt organiserade hövdingadömen med ärftlig maktöverföring, som i vissa fall också anses ha haft tydliga teokratiska inslag (se bl.a. Vandkilde 1996, s. 259ff; Kaul 2004, s. 374; s. 405). Dessutom har positioneringen inom antingen ett mikro- eller makroperspektiv bland forskare som håller på med senneolitikum och bronsålder varit mycket tydlig under de senaste 10–15 åren. Oftast handlar debatten om det överhuvudtaget är möjligt att skriva en övergripande, generell kulturhistoria med hjälp av det arkeologiska materialet (se bl.a. Thedéen 2003; 2004; 2005; Skoglund 2005, s. 30ff; 2008; jmf. diskussion hos Kristiansen 1998a, s. 36ff).

Generellt sett kan man säga att de forskare som koncentrerar sig på ett mikroperspektiv hävdar att endast det individuella eller den unika händelsen är möjlig att beskriva med hjälp av den arkeologiska metoden, medan forskare som huvudsakligen behandlar tidsperioden ur ett makroperspektiv håller fast vid den mer traditionella, kulturhistoriska methodsynen och hävdar att det är fullt möjligt att göra generella tolkningar och beskriva den övergripande samhällsutvecklingen. Intressant nog finns det ofta en mer eller mindre tydlig koppling mellan mikroperspektivet och en icke-hierarkisk tolkning av samhällstrukturen, liksom

det finns en tydlig koppling mellan makroperspektivet och en hierarkisk tolkning. Naturligtvis finns det också en tydlig koppling mellan forskare som anlägger ett mikroperspektiv och den postprocessuella forskningsinriktningen, där betydelsen av enskildheter och det individuella särskilt betonas.

En annan skillnad som är tydlig mellan de två inriktningarna är att forskare som förespråkar ett mikroperspektiv betonar lokal och regional särart, dvs. att de är inriktade på att identifiera skillnader i materialen, medan förespråkare för makroperspektivet hela tiden letar efter likheter och paralleller mellan olika regioner. Den här skillnaden i inställning får naturligtvis återverkningar på tolkningar och slutsatser vad det gäller omfattningen av nätverk och långväga kontakter.

En intressant tendens som jag lagt märke till när jag har arbetat med materialet från senneolitikum och bronsålder, och som kan nämnas som kuriosas i det här sammanhanget, är att skandinaviska forskare som arbetar utifrån ett makroperspektiv ofta har ett väl utvecklat internationellt nätverk och många kontakter med utländska kollegor. De tycks vara mer öppna för att arbeta med komplexa förklaringsmodeller där bl.a. långväga kontakter tillåts spela en viktig roll. Det motsatta tycks råda för forskare som arbetar utifrån ett mikroperspektiv. De har oftast ett mer begränsat internationellt utbyte, och den geografiska horisonten är betydligt mindre i deras förklaringsmodeller. Det här förhållandet kan väl tyckas vara helt naturligt utifrån respektive forskningsinriktnings utgångspunkt, men det säger ändå en del om hur rent personliga förhållningssätt till material och kontakter med kollegor delvis kan forma en teoretisk skola. Naturligtvis är det här endast en personlig observation som jag själv gjort i mina kontakter med olika kollegor, men ändå intressant och talande på många sätt (jmf. diskussion hos Skoglund 2008).

De olika kopplingar i forskningsprocessen som jag har diskuterat här kan på flera sätt ses som naturliga, eftersom sättet att jobba och själva angreppsvinkeln på det arkeologiska materialet påverkar inriktningen, men också resultatet. Naturligtvis har det också stor

betydelse vilket material och vilket geografiskt område man väljer att arbeta med. Om man endast använder sig av t.ex. bronsvärd eller alternativt skärvtenshögar i sin analys får man självklart helt olika resultat. Likaså påverkas resultatet av vilket geografiskt område man väljer. En analys som enbart behandlar ett centralområde i södra Skandinavien leder fram till ett helt annat resultat än om man endast behandlar ett perifert område någonstans i inlandet. Slutsatsen måste alltså bli att det är svårt att dra generella slutsatser utifrån materiellt eller geografiskt begränsade studier. Ett holistiskt synsätt är därför mycket viktigt om man vill få en så heltäckande bild av samhällsstrukturens utseende och förändring som möjligt, även om det naturligtvis inte är möjligt att skapa en totalbild där samtliga sociala praktiker som har existerat innefattas.

Vad jag vill säga med detta resonemang är således att om man väljer att enbart utgå från det lokala och unika kan det vara svårt att se stora, generella mönster och att acceptera en hierarkisk syn på samhällsstrukturen. Likaså kan det vara svårt för en forskare som enbart utgår från ett makroperspektiv att till fullo uppskatta den lokala variationen och de möjligheter till motstånd och alternativa lösningar som trots allt finns också i mer eller mindre hierarkiskt organiserade samhällsstrukturer. Tyvärr förbiser man inom den här forskningsinriktningen ofta att det på ett allmänmänskligt plan tycks finnas en tydlig koppling mellan företeelserna makt och motmakt. Etablerandet av en hierarkisk samhällsstruktur tycks ofelbart leda till att någon form av motmakt organiseras, både vad det gäller motstånd från lägre sociala grupper inom den aktuella politiska enheten, men också motstånd från de övre skikten i andra, konkurrerande politiska enheter (för diskussion se bl.a. Mogren 2000, s. 52ff; Artursson m.fl. 2005, s. 502; jmf. Vandkilde 2003; 2004).

Dessutom måste man enligt min mening anlägga en mer problematiserande syn på företeelser som hierarkiskt organiserade samhällsstrukturer. Bl.a. har Janet E. Levy (1995) i en intressant studie diskuterat skandinaviska bronåldersmaterial ur ett s.k. heterarkiskt

perspektiv. Hon anser att man utifrån detta synsätt måste se att det har funnits en variation i den hierarkiska maktstrukturen. Maktutövningen har således varierat på olika plan och inom olika områden, vilket har givit utrymme för en etablering av alternativa maktstrukturer som i vissa fall har varit mer eller mindre dolda. Också Anna Gröhn (2004, s. 137) har diskuterat den mer eller mindre tydliga ensidigheten i hövdingadömemodellen, och hon hävdar att oftast bara en del av samhällsstrukturen i hövdingadömena behandlas, nämligen den övergripande sociala hierarkin där aristokratiska män i olika positioner spelar huvudrollen. Naturligtvis har hon rätt i detta, och det finns definitivt ett behov av att vidga analysen till en mer fullständig syn på samhället. Här kommer den nya kunskapen kring bebyggelsen in, eftersom man här har ett material som lämpar sig bättre för en mer heltäckande analys som ger information om levnadsförhållandena för fler människor än bara eliten.

Enligt min mening är följdaktligen mikro- och makroperspektiven ofrånkomligen en förutsättning för varandra. För att kunna skapa en bild av en tidsperiod behövs de båda, något som också har påpekats av bl.a. Helle Vandkilde (2001, s. 348f) och Kristian Kristiansen (2006a, s. 182). Att enbart anlägga ett mikroperspektiv när man sysslar med arkeologi ger en på många sätt förenklad och till viss del banal bild av förhistorien, eftersom man bortser från viktiga externa faktorer. Likaväl är det svårt att enbart anlägga ett makroperspektiv om man på ett trovärdigt sätt vill kunna förstå hur komplexa samhällsstrukturer fungerar. Det finns alltså inget motsatsförhållande mellan mikro- och makroperspektivet, utan detaljerna i det lokala och de övergripande, generella mönstren i det regionala samt överregionala är istället på ett naturligt vis beroende av varandra för att vi skall kunna skapa fungerande modeller av samhället och dess förändring över tiden (jmf. diskussion hos Giddens 1984, s. 139ff).

Denna slutsats är inte minst viktig när man sysslar med tidsperioder som senneolitikum och bronsålder i Skandinavien, då förändringar i den lokala sociala,

politiska och ekonomiska strukturen och en intensifiering av de regionala och överregionala kontakterna på ett komplext sätt har samverkat i en process som resulterat i en betydligt mer sammansatt samhällsstruktur. Exempelvis är det svårt att bortse från betydelsen hos långväga kontakter och s.k. ”world systems” när man ser på den nya metallkulturens införande i Skandinavien. Den alltmer omfattande importen av metallföremål under senneolitikum och det successiva överförandet av kunskap kring metallhantverk samt import av metallråvara förutsatte naturligtvis ett intensifierat deltagande i olika långväga kontaktnät som sträckte sig över Europa (för diskussion se bl.a. Sheratt 1993; Kristiansen 1998a, s. 56; Gröhn 2004, s. 120ff).

Samhällsstrukturens förändring – innovationsprocesser och långväga kontakter

Mycket talar för att de långväga kontakterna organiserades och upprätthölls av de övre sociala skikten i samhället (se bl.a. Kristiansen & Larsson 2005, s. 32ff). Flera forskare anser att innovationsprocessen i Skandinavien drevs på av en konkurrens mellan olika aristokratiska grupper, som på ett medvetet sätt använde sig av exotiska inslag i den materiella kulturen för att uppnå en maktposition. Så ser t.ex. Helle Vandkilde (2001, s. 350), Pär Nordquist (2001, s. 258; s. 279) och Per Lekberg (2002, s. 294) innovationerna och de snabba förändringarna av den materiella kulturen under senneolitikum och äldre bronsålder som ett uttryck för en konstant intensifiering av konkurrensen.

Den ökande konkurrensen och den tilltagande hierarkiseringen har enligt vissa forskare som, t.ex. Jan Apel (2001, s. 323), Pär Nordquist (2001, s. 190f) och Per Lekberg (2002, s. 26ff) till viss del berott på personliga egenskaper hos de individer som utgjort det övre skiktet i samhällsstrukturen. De har betonat betydelsen av en socio-psykologisk förklaringsmodell, där personliga egenskaper hos vissa individer med uttalade maktambitioner har förstärkt hierarkiseringsprocessen ytterligare. Dessa s.k. aggrandizers eller trippel

A-personligheter, dvs. personer som varit ”Ambitious, Aggressive, Acquisitive” (Mann 1986, s. 4), har genom sina handlingar drivit på förändringen av samhället, från en kollektivt präglad och mer egalitär ideologi mot en betydligt mer hierarkisk struktur.

På grund av den ständigt pågående och upptrappade konkurrensen, där utvecklingen kan beskrivas som en ”symbolisk inflationsspiral” eller en successiv ”devaluering av elitens sociala och symboliska kapital” (Nordquist 2001, s. 258), har nya, exklusiva inslag i den materiella kulturen införts. Efter hand har dessa nymodigheter till viss del även spritt sig till lägre sociala grupper och därmed har föremålets exklusivitet minskat, vilket har tvingat aristokratin att kontinuerligt introducera nya, exotiska föremål. Denna teori kan även överföras på det ideologiska planet, så att nya idéer om samhällets uppbyggnad och om religion samt ritual även kan ha ingått i de innovationsprocesser som varit aktiva inom de långväga kontaktnäten i Europa (se bl.a. Larsson 2002; Kaul 2004; Kristiansen & Larsson 2005).

Om man anlägger ett sådant hierarkiskt perspektiv på olika innovationsprocesser och det sätt som den materiella kulturen samt ideologi och religion har använts för att omvandla samhällsstrukturen, kan man kanske bättre förstå betydelsen hos de långväga kontaktnäten för den framväxande aristokratin i Skandinavien under senneolitikum och äldre bronsålder. Ett problem med de mer övergripande, kulturhistoriska tolkningsmodellerna är emellertid att de i vissa fall blir alldeles för generella och därmed mer eller mindre ointressanta. En alltför hög abstraktionsnivå leder ibland till att de egentligen inte beskriver någonting alls. Samtidigt är det svårt att undvika att anlägga ett makroperspektiv på forskningen kring tidsperioden, eftersom mycket av materialet till sitt ursprung och sin karaktär har så tydliga kopplingar till utvecklingen i övriga Europa.

För att på ett trovärdigt sätt kunna anlägga ett kulturhistoriskt perspektiv krävs alltså en mycket god kunskap om lokala förhållanden och insikter i detaljer i materialet. Generella slutsatser som bygger på mer eller mindre bristfällig kunskap leder ofelbart till misstag

och felaktigheter vad det gäller t.ex. kontaktvägar och samhällsstruktur. På så sätt är alltid makroperspektivet beroende av en god kunskap om mikroperspektivet, eftersom kunskap om variation och undantag är minst lika viktig som den övergripande, generella bilden. Trots dessa reservationer anser jag, som vi har sett från det tidigare resonemanget, att det är viktigt att man verkligen försöker använda sig av ett kulturhistoriskt perspektiv när man behandlar det arkeologiska materialet från senneolitikum och bronsålder. Att skapa en bild eller en övergripande historia som på ett sammanfattande sätt beskriver utvecklingen måste ses som viktigt, eftersom en behandling av enbart det lokala i ett mikroperspektiv i de flesta fall blir relativt ointressant och ibland till och med på gränsen till banal. Att försöka konstruera ett kulturhistoriskt sammanhang och att skriva en övergripande och logiskt sammanhängande berättelse ger många ytterligare dimensioner till det arkeologiska materialet, vilket kan leda till nya frågeställningar och ett förbättrat kunskapsläge.

Vetenskapsteoretisk utgångspunkt

Min avhandling kan ses som ett försök att applicera flera olika teorikomplex på ett disparat och omfattande material. Arbetet med artiklarna och avhandlingen har emellertid hela tiden varit fast förankrat i ett maktperspektiv, som kan sägas vara starkt präglad av ett empiriskt synsätt, där materialets utseende och beskaffenhet har tillåtits att spela en avgörande roll. På många sätt har jag varit inspirerad av struktur- och neomarxismen när jag rent teoretiskt och metodiskt har behandlat materialet (se bl.a. Larsson 1986, s. 5ff; Vandkilde 1996, s. 260f; Kristiansen 1998a, s. 40ff; Rowland & Kristiansen 1998, s. 5ff; Nordquist 2001, s. 44ff; Björk 2005, s. 30ff för diskussion; jmf. Gröhn 2004, s. 131ff). Den största fördelen med att jobba utifrån ett sådant perspektiv är att man med hjälp av vissa grundläggande begrepp i en dialektisk process kan skapa en helhetsbild av samhället och dess organisation samt förändring över tiden.

Struktur- och neomarxismen i den arkeologiska forskningsprocessen

I behandlingen av stora material finns det uppenbara fördelar med ett perspektiv som involverar ett dialektiskt förhållningssätt. Så har bl.a. Helle Vandkilde beskrivit hur hon framgångsrikt har applicerat ett neo-marxistiskt perspektiv på ett omfattande metallmaterial från senneolitikum och äldre bronsålder:

”... This holistic view of society provides a framework for understanding long-term change and indeed, the previous chapters have yielded a whole range of organised data covering some 900 years of Danish pre-history. Through the notion that all social practices involve dialectical relationships, neo-Marxism in contrast to other theoretical persuasions brings dynamic dimension to the explanation of social change, and here lies its main significance. Oppositional relationships will always be present underneath the visible social system, and society changes when such opposites are united. Key concepts (...) are: production and social reproduction, contradiction, conflict, and various kinds of strategic controls as means to acquire and maintain power (e.g. labour control, control of material wealth, subsistence or prestige goods production, control of rituals and technological knowledge), and manoeuvres in masking the social relations of production, i.e. the social realities, and the specific role of rituals in this strategy.”

(Vandkilde 1996, s. 260)

Här kan vi se att Vandkilde betonar möjligheten att arbeta holistiskt med hjälp av det neomarxistiska perspektivet, och att detta är en av de största fördelarna. Både Kristian Kristiansen (1998a, s. 38ff) och Tony Björk (2005, s. 30ff) har på ett bra sätt sammanfattat detta sätt att arbeta. Kristiansen betonar betydelsen av *“samspelet mellan förklaring och tolkning i en dialektisk interaktion mellan data och teori”*, samt föreslår en *“realistisk medelväg”* som utgångspunkt (min övers.):

”The position offered here implies that explanation and interpretation proceed in a dialectical interaction between data and theoretical concepts enabling us to frame the evidence and link it to the underlying principles and historical dynamics producing it. It rejects relativism and subjectivism, as well as scientific absolutism and objectivism. It takes a “realistic” middle position, where knowledge is constituted in a systematic and dialectical process, a series of successive approximations that are subject to some degree of verification, falsification and interpretive rigour that transcends subjectivity and objectivity (...).”

(Kristiansen 1998a, s. 40)

Kristiansen menar också att den tydliga ackumulativa aspekt som traditionellt har funnits i vetenskapsgrenar som historia och arkeologi är viktig för att förstå tolkningsarbetets karaktär. Detta gäller inte minst byggnadstraditionen och bebyggelsen under senneolitikum och bronsålder, där den massiva mängden av data som främst exploateringsarkeologin producerar nu ger oss möjlighet att ställa alltmer detaljerade frågor och på så sätt förbättra kunskapsläget betydligt. Trots den tydligt ackumulativa karaktären hos många arkeologiska material, som på många sätt inbjuder till ett empiriskt och processuellt präglat arbetssätt, får man enligt Kristiansen emellertid inte underskatta betydelsen hos de olika teoretiska ställningstaganden som måste göras för att strukturera och tydliggöra tolkningsarbetet. Det ständigt växande materialet måste hela tiden utsättas för en dialektisk process där nya frågeställningar, omprövningar och teoretiska ställningstagande prövas och bryts mot varandra, allt för att möjliggöra en öppen debatt forskare emellan. I denna process är det enligt min mening mycket viktigt att inte prestigeladdade vetenskapsteoretiska eller metodiska konflikter får stå i vägen för en konstruktiv och framåtsyftande debatt som leder till kunskapsuppbyggnad.

Liksom Kristian Kristiansen betonar Tony Björk betydelsen av den dialektiska processen i sin licentiatavhandling (Björk 2005, s. 30ff). Hans syn på

forskningsprocessen överensstämmer i mycket med min, och formuleringen av hans grundläggande inställning beskriver på ett bra sätt den inriktning jag haft under arbetet med min avhandling:

”Grundläggande för min syn på människan är ett socialt perspektiv. Metodiskt är jag starkt präglad av den empiriska metodiken med rötter i kulturhistorisk och processuell tradition och som främsta teoretiska inspirationskälla ser jag marxismen. Då åsyftas inte den något förenklade version av marxism som hamras in i studenter vid universiteten, utan ett uttalat dialektiskt synsätt med ett socialt engagemang som i sig också innebär ett politiskt ställningstagande. Detta arbetes teoretiska och metodiska grundvalar kan sägas bestå av ett empiriskt förhållningssätt med en grund i ett socialt perspektiv. Orsaken till detta synsätt är att empiriska studier lämpar sig väl för att söka generella mönster och tendenser som grund för tolkning av ett förhistoriskt samhälles traditioner och sedvänjor, samt att detta ger en möjlighet att jämföra skillnader och likheter i olika geografiska områden.” ...

(Björk 2005, s. 30)

Anna Gröhn har i sin avhandling granskat historiematerialismens och strukturmarxismens inflytande på bronsåldersforskningen i Skandinavien och andra delar av Europa (2004, s. 131ff). Med rätta pekar hon på den betydelse som dessa teoretiska inriktningar traditionellt har haft inom europeisk bronsåldersforskning:

”Both the Marxist/materialist and structural-Marxist theoretical heritage have been prominent within archaeological research focused on understanding the social formation of the Bronze Age regional traditions in Scandinavia and in other parts of Europe. What seems to have become permanently integrated into the analyses is the emphasis on social reproduction: the realisation that “relations of production” must be treated as socially, culturally and historically con-

stituted. Moreover, the perspective that ideology and power - including their material manifestations - are inextricable aspects of all social practices has become firmly founded in Bronze Age social archaeology. Furthermore, the focus on external relations is strong, since in large parts of Europe bronze had to be obtained through long-distance exchange. Researchers acknowledged the need to not only focus on internal social conditions and their role in the maintenance and development of the Bronze Age societies, but also the need to focus on how interaction with other societies affected social formation. The ideas and technologies that travelled with the bronze influenced social interaction in the European periphery - to what extent, in what way, and at what pace are continuously under examination."

(Gröhn 2004, s. 132f)

Anna Gröhns beskrivning av en av de mer dominerande forskningstraditionerna visar på de viktigaste delarna i den begreppsapparat som till stor del format vår bild av det hierarkiskt organiserade bronsålderssamhället. Det är tydligt i hennes beskrivning att dessa begrepp har lämpat sig väl för att beskriva hur samhällsstrukturen har sett ut och utvecklats. Inte minst visar hennes diskussion hur väl den s. k. hövdingadömemodellen passar materialets utseende och karaktär (a.a., s. 136f).

En intressant alternativ tolkningsmodell till denna har emellertid nyligen presenterats av Johan Ling (2008, s. 216ff). I sin avhandling om hållristningar och landskap i norra Bohuslän diskuterar Ling möjligheten att en samhällsmodell som baseras på ett s.k. entreprenörssystem bättre förklarar det maritima sammanhang och den interaktion som hållristningarna en gång producerats i. Utifrån en diskussion som baseras på Brian Haydens (1995) kritiska behandling av det sätt som man traditionellt har projicerat olika antropologiskt baserade organisationstyper på det arkeologiska materialet, visar Ling på möjligheten att använda sig av en alternativ syn i frågan (för en översikt av diskussionen se Ling 2008, s. 209ff). Brian Haydens (1995;

1998) perspektiv har tidigare också använts av Jan Apel (2001, s. 101ff; 2006), som i sin avhandling om produktion, utbyte och konsumtion av senneolitiska flintdolkar diskuterar möjligheten att detta teknikkomplex styrts av s.k. "aggrandizers" eller Haydens "entrepreneurs". De har haft kontrollen över teknikspridning och råmaterial samt tillverkning och distribution av dessa högstatusföremål. Genom att kontrollera denna kunskap har de kunnat tillskansa sig en maktposition i samhället, som i vissa fall har varit ärftlig. Trots att en entreprenördominerad samhällsstruktur kan ha en komplex och stratifierad social organisation som inte skiljer sig så mycket från den i hövdingadömemodellen, finns det en skillnad i stabilitet och förutsebarhet mellan de två. Entreprenörsmodellen är betydligt instabilare och har ett större inslag av konkurrens när maktöverföringen skall ske. Även om också hövdingadömemodellen kan ha sådana inslag, uppvisar den i sin klassiska form ett mycket större inslag av direkt ärftlighet i maktöverföringen. Enligt Johan Ling är det svårt att säkert avgöra vilken typ av samhällsmodell som funnits i hans studieområde, men han är relativt säker på att det arkeologiska materialet inte stödjer existensen av stabila och ärftliga hövdingadömen under bronsåldern i norra Bohuslän (Ling 2008, s. 217ff). Ling argumenterar vidare för att hållristningarna inte direkt producerats av eliten utan snarare av specialiserade maritima grupper i elitens regi:

"...Once again, the open maritime location and numerous sites of rock art favour the notion that this medium was not restricted to the elite fractions of society. However, the retinues of these maritime ventures may have been linked to kin of a local aggrandizer and in this respect the structure may be appropriate for "chiefdom" or chiefdom-like initiation rites.

A tempting assumption in this context is that rock art may have been produced in accordance with maritime "pubertal" or "initiation" rites (into esoteric societies or into knowledge and skills), that is, rites for maritime

tasks such as sea ventures, involving maritime skills combined with marshal arts. ...”

(Ling 2008, s. 219)

24

En processuell tradition och en kulturhistorisk tolkning

Förutom det struktur- och neomarxistiska perspektivet har jag också varit influerad av en processuell tradition i mitt arbete med det stora hus- och bebyggelsematerialet. Samtidigt finns det också ett tydligt ställningstagande för en övergripande kulturhistorisk tolkning av materialet i den här avhandlingen, där både ett mikro- och makroperspektiv har använts för att skapa en så fullständig bild som möjligt. Mitt arbetssätt kan närmast karakteriseras som holistiskt med tydliga sociala dimensioner, eftersom jag hela tiden har försökt att se komplexiteten och variationen i materialet och väga in också andra källor än just bebyggelsen när jag konstruerat mina modeller för samhällsstrukturens utseende samt förändring under tidsperioden. Min strävan har varit att konstruera kulturhistoriskt inriktade tolkningsmodeller med en tydlig förankring i materialet.

Mitt sätt att arbeta bygger naturligtvis på det grundläggande antagandet att det verkligen finns en möjlighet att rekonstruera en för länge sedan svunnen verklighet med hjälp av ett arkeologiskt material. Det finns flera exempel på arkeologer med en postmodern, postprocessuell eller postkolonial vetenskapsyn som förnekar denna möjlighet och som hävdar att arkeologin endast är betydelsefull som en samhällskritisk kraft i samtiden eller som en analyserande spegel för det egna jaget (se t.ex. Hegardt 1997; 2005; 2007; Karlsson 1998; Notelid 2000; 2001; Andersson 2005). Detta är enligt mitt sätt att se det inte en berättigad eller produktiv ståndpunkt, eftersom den bygger på en teoretisk utgångspunkt som förnekar möjligheten att veta något alls om andra människor och relativiserar all kunskap. Den diskvalificerar sig själv genom att förneka möjligheten att med hjälp av en stringent vetenskaplig metod rekonstruera ett sannolikt skeende i det förflutna.

Den här synen på historien och arkeologin är djupt pessimistisk till sin karaktär, då man i extrema fall till och med förnekar möjligheten till en meningsfull kommunikation mellan människor på grund av olikheter i upplevelsen av verkligheten (se bl.a. Lekberg 2002, s. 20ff för diskussion).

Enligt min mening finns det faktiskt mycket goda möjligheter att med hjälp av en resonerande och dialektisk forskningsprocess nå fram till svar som är mer sannolika än andra, och att på så sätt gradvis ta sig vidare mot ett förbättrat kunskapsläge (se bl.a. Lekberg 2002, s. 14ff). Det handlar alltså om en ständig förhandlingsprocess, där åsikter bryts mot varandra och där det inte finns något stillastående eller förstenat läge. Istället handlar det om en dynamisk, ackumulativ process som hela tiden leder vidare till mer och mer komplexa förklaringsmodeller ju mer materialet växer.

Rekonstruktionerna av bebyggelsen och samhällsstrukturen har gjorts utifrån min förförståelse av människors sätt att handla och att organisera sin tillvaro, som i det här fallet till stor del alltså baseras på ett maktperspektiv (för diskussion se bl.a. Nordquist 2001, s. 11ff), eller vad som vanligen brukar kallas ett struktur- eller neomarxistiskt perspektiv (se bl.a. Vandkilde 1996, s. 260; Björk 2005, s. 30ff). En viktig fråga vad det gäller samhällsstruktur och olika organisationsformer är hur man har valt att strukturera och i förlängningen också politisera ekonomin, dvs. hur man har organiserat fördelningen av olika ekonomiska resurser som t.ex. varor och arbetskraft (se bl.a. Earle 2002, s. 1ff). Här är maktperspektivet viktigt, eftersom graden av social stratifiering och centralisering av besluten i en samhällsstruktur vad det gäller fördelningen av resurser är avgörande för våra tolkningar av ett specifikt tidsavsnitt. Dessutom är det viktigt att kunna identifiera en institutionalisering av dessa strukturer i det arkeologiska materialet, eftersom det säger mycket om komplexiteten i ett politiskt-ekonomiskt system.

Något som enligt min mening är viktigt att komma ihåg i det här sammanhanget är att alla typer av organisationsformer rymmer någon form av hierarkisk

struktur, men att den i vissa fall kan vara mer eller mindre medvetet dold bakom olika ideologiska och religiösa dimbankar. Graden av hierarkisering kan således variera stort, men det finns alltid *någon* form av organisation som bestämmer hur olika resurser skall fördelas, och därmed finns det oundvikligen alltid mer eller mindre uttalade hierarkiska strukturer att ta hänsyn till (för diskussion se bl.a. Nordquist 2001, s. 19ff).

Det djupt mänskliga och darwinistisk arkeologi

Möjligheten att det har funnits mänskliga handlingsmönster, föreställningar och organisationsformer som vi nu inte har någon som helst tillgång till skulle naturligtvis kunna existera, men om de förhistoriska människorna verkligen har varit helt annorlunda jämfört med oss så finns det endast mycket små möjligheter för oss arkeologer att tolka materialet på ett korrekt sätt och att förstå dem överhuvudtaget (för diskussion se bl.a. Cornell & Fahlander 2002, s. 43ff). Möjligheten att göra någorlunda korrekta tolkningar är därför helt beroende av att det finns något djupt mänskligt och allmängiltigt bakom de materiella lämningarna. Detta djupt mänskliga har enligt den darwinistiska arkeologin sin bakgrund i gemensamma erfarenheter, som genom evolutionens roll i den biologiska och kulturella process som skapat människan förts vidare genom årtusendena (se bl.a. Maschner & Mithen 1996). Bl.a. skulle existensen av s.k. mänskliga arketyper (Jung 1968; 1995) kunna ge oss möjligheter att utifrån antagandet om allmänmänskliga beteenden och föreställningar tolka material från svunna kulturer (se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*). Här är det också viktigt att ha tillgång till antropologiskt och historiskt jämförelsematerial för att få olika exempel på hur man rent konkret har löst grundläggande mänskliga problem.

I det här sammanhanget är det intressant att se den debatt som pågår kring framväxten av den moderna människan (se bl.a. Mithen 1996). Många forskare

har diskuterat denna process och vilka faktorer som har varit viktiga under den utdragna evolutionshistoria som lett fram till vår situation idag. Ofta kan man se att det finns en konflikt mellan dem som anser att människans medfödda egenskaper, hennes natur, har varit viktigast, och dem som anser att kulturella faktorer har dominerat. Jag anser emellertid att denna konflikt till stor del är konstruerad och därmed fiktiv, eftersom människan är både en biologisk och en kulturell varelse. Att bortse från vår bakgrund som biologiska varelser är faktiskt att i grunden förneka den evolutionära processens betydelse för skapandet av den moderna människan (Maschner & Mithen 1996, s. 3f).

Förnekandet av naturens roll och den totala dominansen av kulturen som avgörande faktor i olika förklaringsmodeller är på många sätt underlig. Att i varje fall till viss grad ta hänsyn till naturens och evolutionens roll för att förklara människans handlingsmönster när det kommer till frågor kring t.ex. social interaktion, hierarkier och samhällsorganisation, anser jag vara en förutsättning för att ge oss bättre möjligheter att konstruera mer generella, allmänmänskliga förklaringsmodeller. Naturligtvis har kulturen spelat en mycket viktig roll för att förändra och modifiera mänskliga handlingsmönster och föreställningar, men att mer eller mindre bortse från att det finns en gemensam evolutionshistorisk bakgrund med rötter tiotusentals år bakåt i tiden ökar inte möjligheterna att förstå mer generella och övergripande förändringsprocesser (jmf. diskussion hos Hayden 1998, s. 37; Lekberg 2002, s. 25ff). Här har den s.k. darwinistiska arkeologin bidragit med en rad intressanta idéer, där evolutionens roll i den biologiska och kulturella process som skapat människan som hon ser ut idag betonas (se bl.a. Maschner & Mithen 1996).

Naturligtvis finns det stora problem med att försöka rekonstruera övergripande politiska, sociala och ekonomiska strukturer utifrån fragmenterade arkeologiska material. Synen på hur människor har fungerat och fungerar enskilt och i större eller mindre

grupper samt valet av vetenskapsteoretisk utgångspunkt bestämmer till stor del vad ett visst material kan bidra med i forskningsprocessen. Också synen på hur forskaren själv fungerar och interagerar med sin omvärld är viktig när man vill förstå hur en viss åsiktsriktning har uppstått och utvecklats. Om man ser på vilka vetenskapsteoretiska trender som har dominerat inom forskningen kring senneolitikum och bronsålder i Skandinavien under de senaste åren, så finns det ett antal olika riktningar. Som har nämnts innan, så har en uppdelning på ett mikro- respektive makroperspektiv till stor del präglat diskussionen på ett generellt plan, liksom synen på hur samhället har varit organiserat.

Mikroperspektivet och den postprocessuella skolan

Mikroperspektivet har haft en stark ställning inom den postprocessuella skolan, och under senare år har ett antal forskare med en sådan inriktning presenterat intressanta inlägg i debatten. Här kan t.ex. nämnas Susanne Thedéens artiklar samt avhandling (2003; 2004; 2005), som bl.a. behandlar lokal och regional variation. Hon ifrågasätter den enhetliga bild av samhällsstrukturen som ofta presenteras för Skandinavien, och vill istället se en mer diversifierad organisation, där lokala och regionala förutsättningar har haft en stor betydelse för hur man valt att strukturera sin tillvaro. Hon diskuterar också de långväga nätverkens utseende och betydelse, där hon kritiserar de s.k. ”*neo-diffusionistiska*” tendenser som hon anser präglar mycket av forskningen.

Den viktigaste delen av hennes arbete utgörs emellertid av en diskussion av de ofta stereotypa, sociala identiteter som används inom den traditionella bronsålderforskningen. Utifrån ett genus- och generationsperspektiv problematiserar hon de köns- och åldersrelaterade roller och identiteter som ofta okritiskt projiceras på dåtidens människor. Med detta perspektiv diskuterar hon i sin avhandling (Thedéen 2004)

kosmologi, rituella landskap, generationsrelationer och passageritualer utifrån ett stort och brett bronsåldersmaterial från Södermanland. I avhandlingen kommer hon också mer översiktligt in på hur man egentligen skall se på regional variation i förhållande till de mer generella modeller för samhällsstrukturen som ofta presenteras. Flera av hennes idéer och inlägg ger nya och tänkvärda dimensioner till tolkningen av bronsålderns samhälle, men den övergripande slutsatsen i avhandlingen har enligt min mening ett antal tydliga brister, där hon utifrån sin diskussion kring olika genus- och generationsidentiteter endast ersätter den traditionella tolkningsmodellens makt- och hierarkiinriktade samhällsstruktur med en modell där symboliska och rituella aspekter helt dominerar.

Enligt min mening skulle man mycket väl kunna förena hennes slutsatser om en bredare och mer komplex syn på genusrelaterade och sociala identiteter under bronsåldern med en förklaringsmodell som bygger på en hierarkisk grundsyn. Det finns inte heller några problem med att förena hennes åsikt om bronsålderssamhället som mer regionalt varierat med en sådan förklaringsmodell. Hennes åsikter kan mycket väl rymmas inom en relativt komplex, hierarkiskt uppbyggd samhällsstruktur, där man har en bredare och mer nyanserad syn på hur makt och sociala relationer fungerar på olika nivåer.

Peter Skoglunds (2005) resonemang i hans avhandling kan på många sätt liknas vid Susanne Thedéens. Han betonar också de regionala särdrag som han anser är tydliga i flera material under senneolitikum och bronsålder i Sverige. Skoglund anser att det är viktigt att framhäva det avvikande och att fånga ”*lös gjorda berättelser*”, istället för att försöka tvinga in hela materialet i en enda ”*stor berättelse*” (a.a., s. 232ff). Han hävdar att det har funnits en alltför stor betoning på det enhetliga och homogena i den kulturhistoriska berättelsen om vad som hände i området under tidsperioden:

”*Begreppet skandinavisk bronsålderskultur leder tanken till något likformigt. Kanske är detta sant om man*

lägger vikt vid bronsföremålens utseende som är likartade över stora områden. Utgår man istället från hur monumenten byggdes och var de placerades, och i vilken utsträckning man ristade hällristningar, och vilka symboler man då valde att exponera, krackelerar det antagligt enhetliga - fram träder en bild av kulturell mångfald och variation.”

(Skoglund 2005, s. 234)

I viss mån anser jag att han har rätt i att beskrivningarna har haft en tendens att bli alltför generella och att man ibland har bortsett från den regionala variation som faktiskt finns. Flera av de exempel han tar upp är dock inte speciellt välunderbyggda, varför argumentationen ibland blir tveksam (se bl.a. Artursson & Björk 2007, s. 317f). Det är visserligen sant att det finns tydliga tecken på att det existerat en regional variation i hur man har sett på t.ex. gravseder, offernedläggelser och hällristningstraditioner i området, men det är samtidigt svårt att förneka att det faktiskt finns slående likheter i den materiella kulturen över stora geografiska avstånd i Skandinavien och i vissa delar av övriga norra Europa. Att det finns vissa regionala variationer i t.ex. ekonomisk inriktning och specialisering samt i politisk organisation och social komplexitet behöver inte utesluta möjligheten att det funnits en gemensam kulturell identitet och sociala nätverk i området, något som närmast skulle kunna beskrivas med hjälp av en centrum-periferimodell.

Kanske kan man här se exempel på två olika kulturella rörelser som existerat parallellt i området, där de stora generella tendenserna i materialet främst representerar den materiella kulturen inom den aristokratiska delen av samhället, medan den regionala variationen visar på de lokala seder och bruk som funnits bland de socialt sett lägre delarna av befolkningen. Den aristokratiska, materiella identiteten har snabbt spridit sig inom nätverken med lång geografisk räckvidd, medan den lokala och regionala materiella identiteten har kunnat utvecklas mer självständigt. Det måste emellertid enligt min mening framhållas att den materiella

kulturen verkligen har haft en tydlig tendens till att bli mer och mer homogen över stora områden under tidsperioden, vilket skulle kunna tyda på att det lokala och regionala till viss del har försvagats. Enligt det här sättet att resonera finns det alltså inget motsattsförhållande mellan de små och stora berättelserna, de är bara olika sidor av ett och samma mynt.

Makroperspektivet och den stora berättelsen

Makroperspektivet representeras av ett antal övergripande materialstudier av olika föremålstyper, där man försökt att kontextualisera dem och utifrån resultaten dra långtgående, generella slutsatser om samhällsorganisation och social struktur i Skandinavien. Utmärkta exempel är Jan Apels (2001) studie av flintdolkar och Per Lekbergs (2002) studie av enkla skafthålsyxor. Med utgångspunkt i detaljerade genomgångar av stora fyndmaterial vad det gäller råvaror, tillverkningsprocess, distribution, geografisk spridning och slutlig deposition har de två författarna försökt att rekonstruera det dåtida samhällets organisation och struktur. De två studierna kan ses som typiska för en forskningstradition som tror på möjligheten att med hjälp av stora materialgenomgångar och en tydlig problematisering samt hypotesprövning kunna skapa en bild av hur samhällsstrukturen såg ut under en viss tid. De har båda en tydlig förankring i emperin, men är samtidigt mycket medvetna om hur deras förståelse och teoretiska ställningstaganden samt val av metod påverkar resultatet av deras studier. Intressant nog förespråkar båda en förklaringsmodell där samhällsstrukturen har haft en hierarkisk uppbyggnad redan från början av senneolitikum.

En annan mer övergripande studie har gjorts av Pär Nordquist (2001), där han valt att utifrån ett helhetsperspektiv vad det gäller materiella lämningar försöka skapa en bild av hierarkiseringsprocesser och samhällsutveckling i Skåne under tidsperioden 5500–1100 f. Kr. Hans vetenskapsteoretiska utgångspunkt kan närmast karakteriseras som strukturmarxistisk (a.a., s. 44ff), och den bild han presenterar av senneolitikum och

äldre bronsålder har stora likheter med den som bl.a. Jan Apel (2001) och Per Lekberg (2002) diskuterar. Maktperspektivet är tydligt i hans behandling av det aktuella tidsavsnittet, och den teoretiska diskussionen kring maktbegreppet ger många intressanta infallsvinklar att använda i studier av förhistoriska material (Nordquist 2001, s. 11ff). Likaså kan Kristian Kristiansens och Thomas B. Larsson ses som kraftfulla företrädare för den här forskningsinriktningen (Kristiansen 2006a-b; Kristiansen & Larsson 2005). De betonar betydelsen av att betrakta maktstrukturer ur ett makroperspektiv och inte minst lägger de stor vikt vid hur skapandet av olika typer av aristokratiska nätverk kan ha gått till. Under en längre tid har de två forskarna diskuterat hur en medveten uppbyggnad av nätverk och långväga kontakter använts på ett mycket aktivt sätt för att skapa en aristokratisk identitet. Bl.a. anser de att olika typer av kontakter med ”de andra”, antingen i form av mytologiska djur och förfäder i olika skepnader eller geografiskt avlägsna aristokratiska grupper, spelat en avgörande roll för att kontrollera de kollektiva myterna och berättelserna (Kristiansen 1999a-b; 2002; Larsson 2002, se också Gröhn 2004, s. 120ff för diskussion). Detta är något som också Flemming Kaul (2004, s. 407ff) tar upp i sin avhandling om religionen i Skandinavien under bronsåldern. Han betonar betydelsen av att arbeta med det övergripande och generella i materialet, och framhäver likheterna i de framställningar av ideologi och religion som finns på föremål och hållristningar samt i gravar och andra rituella konstruktioner i södra och mellersta Skandinavien.

Empirins återkomst

Det är intressant att se att mycket av det som har publicerats under de senaste åren inom forskningsområdet är mycket väl förankrat i materialet. Pendeln tycks åter svänga mot en mer empiriskt grundad arkeologi, där materialet återigen tillåts att ta plats. Visst är det viktigt att dekonstruera och problematisera när man

behandlar arkeologiska material, men när detta blir det enda bidraget måste man reagera. Per Lekberg (2002, s. 23f) har i sin avhandling avgivit en veritabel bredsida mot den extrema variant av postmodern eller postprocessuell ideologikritik som förs fram i vissa kretsar (se bl.a. Hegardt 1997; 2005; 2007), där han på ett mycket träffande sätt fångat det delvis absurda och destruktiva i vissa av dess företrädares argumentation:

”Den postmoderna ideologikritiken har till mål att avslöja de dolda agendorna och (de negativa) värderingarna bakom vetenskapen genom dekonstruktion av texter och vetenskapliga förhållningssätt. Dekonstruktion syftar ofta till att riva ner för att blottlägga. Detta är utan tvekan viktigt och en aspekt av att pröva sin förförståelse. Men om ideologikritiken blir allena-rådande som den blivit på vissa håll, och det enda sättet att förhålla sig till andras intellektuella strävanden och uttalanden, förstör den förutsättningarna för varje dialog och diskussion. Den är då en totalitär strategi, som gör sig immun mot kravet om att berättiga sina utsagor genom att hänvisa till bl.a. begreppslig relativitet (...) eller ideologisk blindhet hos motståndarna. Den ställer sig då medvetet utanför alla anspråk på vetenskaplig legitimitet, och även ideologikritik av sin egen verksamhet, och förfaller till pseudovetenskap och ”dogmatiskt hjärnspinn” (...). Det innebär att varken den postmodernistiska relativismen eller ideologikritiken kan hävda något. Den har undanröjt, eller kämpar för att bryta ner villkoren för sin egen existens som intellektuellt område. Dess enda inflytande består i att ”intervenera i maktdiskursen”, eller enkelt uttryckt; att störa andras samtal (...).”

(Lekberg 2002, s. 23f)

En allmän relativisering och individualisering av forskningsprocessen, där forskarna på ett märkligt sätt lämnas ensamma utan någon verklig konstruktiv debatt eller några kunskapsuppbyggande projekt att delta i, bidrar inte till att arkeologin som akademisk disciplin och samhällsvetenskap får en starkare ställning.

Dekonstruktion och problematisering kräver också konstruktion av förklaringsmodeller samt presentation av hypoteser och sannolika lösningar för att kunna skapa ett bättre kunskapsläge. Utan ett sådant konstruktivt inslag blir forskningsprocessen både ofullständig och destruktiv, något som inte gagnar någon.

Också kritiken mot användningen av s.k. sociala typologier missar ofta målet trots att det finns behjärtansvärda avsikter i bakgrunden. Kritiken mot social kategorisering och användandet av en komparativ metod för att diskutera mer allmänmänskliga företeelser vad det gäller olika sociala organisationsformer har utgjort en stor del av den postmodernistiska och postprocessuella vetenskapsriktningen. Man har ansett att användningen av en ”social kategorisering och tvärkulturell generalisering” har fört den traditionella forskningen i en riktning mot ”*etnocentrism och förnekande av sociokulturell variation*” (för diskussion se Nordquist 2001, s. 19ff). Deras kritik av denna etnocentristiska kategorisering innehåller emellertid ett flertal logiska felsteg, vilket Pär Nordquist visar på ett elegant sätt när han diskuterar Shanks & Tilleys (1987) argumentation:

”Shanks & Tilleys kritik måste, enligt min mening, betraktas som logiskt inkoherent och irrationell. Elementär kunskapsteori och psykologi säger att verkligheten måste kategoriseras för att vi överhuvudtaget skall kunna tala om den, och än mer för att vi skall kunna förstå och analysera den. Detta sker genom att vi betonas både det som förenar och det som skiljer fenomenen åt. Inte ens Shanks & Tilley klarar sig undan detta elementära faktum; de motsäger sig själv när de t.ex. hävdar att ”(...) all instances of hunter-gatherer social organization become relegated to the classificatory stage band.” (...). De förefaller inte ha något emot att bruka begreppet ”jägare-samlare” när det rimligen måste betraktas som lika klassifikatoriskt och generaliserande som ”band”. Skillnaden är endast att det förstnämnda refererar till den tekno-ekonomiska dimensionen av samhället och den senare åt den sociopolitiska,

trots att båda i lika hög grad ”skymmer” sociokulturell variation. Deras kritik måste rimligen betraktas som inkoherent och vetenskapligt tvivelaktigt när de inte ens själva kan rätta sig efter den.”

(Nordquist 2001, s. 20)

Nordquists diskussion visar hur absurd den postmodernistiska och postprocessuella kritiken mot användandet av sociala kategorier och tvärkulturella generaliseringar blir, när man efter att ha slängt ut barnet med badvattnet använder sig av andra kategorier utan att tveka. Man ger sig alltså själva rätten att kritisera företeelsen, för att sedan använda andra, enligt dem mer neutrala kategorier, som analyserar fenomenet ur en annan synvinkel.

Empiri med en teoretisk och metodisk medvetenhet

Många forskare, framförallt de som är verksamma inom exploateringsarkeologin och som dagligdags behandlar stora material framtagna med moderna metoder, verkar förespråka ett återvändande till ett mer traditionellt arkeologiskt arbetssätt, men nu med en helt annan teoretisk och metodisk medvetenhet. Inte minst Anders Kaliff har nyligen i en artikel om s.k. kulthus under bronsåldern gjort ett uttalande som visar på ”*empirins återkomst*”:

”Jag ser idag positiva tecken på att tilltron till arkeologins empiriska styrka är på väg att vinna ny kraft. Kanske är det ett resultat av att den postmoderna diskursen har nått vägs ände, med sitt poängterande av subjektiviteten i tolkningarna och ändlösa behov av att dekonstruera tidigare tolkningsmodeller, snarare än att försöka tolka på nytt. Inom denna tradition kvarstår nu endast ett krampaktigt, konservativt kvarhållande av en diskurs som en gång visserligen var radikal och ny, men som nu (liksom i varje tid) hastigt åldras tillsammans med sina en gång unga och arga företrädare. Det är dessutom en diskurs som, trots det envisa

påståendet om motsatsen, allt mera avlägsnat sig från den allmänna uppfattningen om vad arkeologi är för något. Behovet av nytänkande är därför skriande, såväl för arkeologiämnet som för den omvärld som är intresserad av arkeologins tolkade resultat (inte primärt av en inbjudan till dialog med arkeologerna). Jag tror att återkomsten för kultbyggnaderna i arkeologin är ett belägg för att synen på kraften i den arkeologiska tolkningen nu har förändrats.”

(Kaliff 2006, s. 134)

Den postprocessuella arkeologin har på många sätt ifrågasatt meningen med det som vi yrkesverksamma exploateringsarkeologer håller på med och frågat sig för vem vi egentligen producerar ”vår” kunskap. Enligt bl.a. Lars Ersgård har denna teoretiska inriktning under en lång tid ställt sig mycket skeptisk till produktionen av ny kunskap och den ackumulativa kunskapsprocess som många arkeologer anser vara viktig för arkeologin som samhällsvetenskapligt och humanistiskt ämne. Han ifrågasätter starkt deras motivering till denna skepsis och formulerar sig på följande sätt:

” Utan ett ständigt sökande efter ny kunskap om det förflutna blir arkeologin onödig och förlorar sitt berättigande i dagens samhälle. Att hävda att arkeologin inte kan säga något om det förflutna utan endast om samtiden, framstår inte som särskilt meningsfullt. Varje tid ställer visserligen sina egna speciella frågor till det förflutna men detta är inte något problem - tvärtom det är detta som är själva poängen! Allt sökande efter historisk kunskap förutsätter en utgångspunkt i den egna samtiden - histora skulle aldrig annars kunna bli historia! Därför kan man inte ogiltigförklara det historisk-arkeologiska kunskapsprojektet eller tro att detta skulle vara avslutat. Istället måste alltid varje tid diskutera och ställa sina egna, nya frågor till det förflutna.”

(Ersgård 2006, s. 12f)

Universitetsforskning och uppdragsarkeologi

Lars Ersgård tar i det här sammanhanget också upp förhållandet mellan universitetsforskning och uppdragsarkeologi i ett historiskt perspektiv (a.a. 15ff). Han betonar att förhållandet mellan dem förändrats radikalt på senare år. Något förenklat anser han att man har gått från en situation där uppdragsarkeologin ansågs ha som enda uppgift att samla in och förse universitetsforskarna med ett basmaterial som skulle analyseras, till ett läge där uppdragsarkeologin helt har tagit över undersökningsverksamheten och till viss del också forskningen. Detta beror dels på att mycket stora ekonomiska resurser har tillförts uppdragsarkeologin pga att ett aldrig tidigare skådat antal infrastrukturella projekt har genomförts, dels på en ideologisk förändring hos undersökarna själva. Det har helt enkelt blivit rutin att utföra fältundersökningar och rapportera resultaten, men också att syntetisera dessa och presentera dem i form av artiklar, böcker eller avhandlingar.

Eftersom universiteten har fått allt mindre resurser och pga detta skurit ned sin egen undersökningverksamhet i fält, har man allt mer inriktat sig på andra typer av mer indirekt arkeologisk forskning, som t.ex. teori och metod, filosofi, vetenskaps- och arkeologihistoria etc. Denna tendens har naturligtvis förstärkts genom det skifte i teoretisk inriktning som skedde under 1980- och 1990-talet, då postmoderna och postprocessuella strömningar slog igenom med kraft vid vissa arkeologiska universitetsinstitutioner. I andra fall har man istället valt att behålla en mer traditionell forskningsinriktning och att göra genomgångar och analyser av redan framtaget och rapporterat material, eftersom detta inte ställer så stora krav på ekonomiska resurser. Naturligtvis har detta lett till att många intressanta omtolkningar och revisioner av föråldrade åsikter har gjorts inom universitetsforskningen, och detta måste ses som mycket positivt, men möjligheterna att ta fram nya material med hjälp av mer omfattande fältundersökningar har starkt begränsats.

Jag anser, liksom Anders Kaliff, att det idag finns en mycket positiv inställning till det ”*historisk-arkeologiska kunskapsprojektet*” inom både uppdragsarkeologin och universitetsvärlden, vilket på många sätt är glädjande. Aldrig har det producerats så mycket ny kunskap inom svensk uppdragsarkeologi som nu, och strömmen av avhandlingar från universiteten tycks aldrig sina. Dessutom är mycket av kunskapsproduktionen av hög kvalitet, varför det borde vara möjligt att skriva nya, intressanta och tankeväckande kulturhistoriska synteser för olika tidsperioder. Detta skulle kunna ge arkeologin en starkare ställning både i akademiska kretsar och bland allmänheten. Kanske skulle man till och med kunna börja tävla med historikerna i deras triumftåg på den populärvetenskapliga bokmarknaden, genom att lära oss att popularisera forskningen och att presentera den på ett intressant och attraktivt sätt.

Samhällsstruktur och hierarkier – det landskaps- och bebyggelsearkeologiska perspektivet

Under senare år har ett större antal landskaps- och bebyggelsestudier gjorts på material från senneolitikum och bronsålder i södra och mellersta Skandinavien. Resultaten och slutsatserna har varierat vad det gäller bedömningarna av den sociala dimensionen i materialet och bebyggelsens komplexitet. Den traditionella bilden, med en utspridd bebyggelse som huvudsakligen har bestått av kringflyttande ensamgårdar, har fortfarande sina förespråkare (se bl.a. Ethelberg 2000; Sauruw 2006, jmf. dock med Sarauw 2007). Flera forskare har emellertid valt en medelväg, där de försiktigtvis lägger fram förslag om en bebyggelse som har varit något mer varierad till sin organisation och struktur, där ensamgårdarna har kompletterats med utspridda, byliknande ansamlingar av ett mindre antal gårdar (se bl.a. Borna-Ahlkvist 2002, s. 153ff; Gröhn 2004, s. 308ff). Antalet forskare som tar steget fullt ut och arbetar med en mer dynamisk och komplex modell,

där olika organisationsprinciper, från ensamgården till den utspridda byn och vidare till koncentrerade, tätare bybildningar, kompletterar varandra är inte speciellt många (se dock bl.a. Lekberg 2002, s. 251f; Björhem & Magnusson Staaf 2006, s. 138ff; s. 167ff). Här finns det fortfarande mycket att göra, eftersom ingen med ett sådant perspektiv hittills tagit ett helhetsgrepp på bebyggelsen i området.

En ny modell för bebyggelsens utveckling och förändring

Vissa av de landskaps- och bebyggelsestudier som har gjorts under de senaste åren har emellertid kunnat ge oss en betydligt fylligare bild av samhällsstrukturen än vad som var fallet innan, eftersom vi nu också kan lägga in den betydligt förbättrade kunskapen om gårds- och bebyggelsestrukturen i vissa delar av södra och mellersta Skandinavien. Bl.a. utifrån resultaten från de övergripande studier som jag själv har medverkat i och som berört dels västra Skåne (Artursson m.fl. 2005), dels nordöstra Skåne (Artursson & Björk 2007), kan man nu enligt min mening med säkerhet säga att samhällsstrukturen under senneolitikum och bronsålder haft en tydligt hierarkisk uppbyggnad. Grav- och offermaterialen i kombination med den nya kunskapen om bebyggelsen visar detta på ett mycket bra sätt. Det följande resonemanget bygger till mycket stor del på de diskussioner som jag och ett antal medförfattare har fört i de två ovannämnda syntespublikationerna som främst berör förhållanden i Skåne, men som också tar hänsyn till materialet från övriga södra och mellersta Skandinavien.

Som nämnts tidigare så har arbetet med att skildra samhällsutvecklingen under senneolitikum och bronsålder i området till stor del präglats av en intensiv diskussion kring samhällsstrukturens utseende och förändring. Till stor del har debatten handlat om hur och när en mer komplext uppbyggd, stratifierad samhällsstruktur har introducerats i södra och mellersta Skandinavien (för en översikt se bl.a. Vandkilde 1996,

s. 259ff). Speciellt har debatten kring den eventuella existensen av mer eller mindre komplexa hövdingadömen varit intensiv (se bl.a. Kristiansen 1998a, s. 44ff; Gröhn 2004, s. 99ff; Skoglund 2005, s. 30ff; Thedéen 2003; 2004; 2005).

I min genomgång och i presentationen av den nya modellen för bebyggelsens utveckling och förändring har jag, som nämnts tidigare, baserat mina slutsatser på två tendenser som jag anser karakteriserar boplatsmaterialet från området redan från inledningen av senneolitikum; dels har det funnits en tydlig social dimension som har tagit sig uttryck i en parallell förekomst av olikstora långhus och gårdar, dels har det funnits en betydligt större variation i bebyggelsestrukturen än vad som tidigare har antagits, som har tagit sig uttryck i en parallell förekomst av ensamliggande gårdar, spridda byliknande strukturer och tätare byar (se *Byggnadstradition* och *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

I arbetet med det stora hus- och boplatsmaterialet har jag hela tiden utgått från den enskilda undersökningslokalen och dess förutsättningar samt möjligheter. För att kunna använda de olika lokalerna i en generell studie av byggnadstradition och bebyggelsestruktur har det varit nödvändigt att göra så detaljerade studier av de enskilda objekten som möjligt. I vissa fall har detaljeringsgraden varit god, medan det i andra fall endast har varit möjligt att göra en översiktlig studie. Den grundläggande analysenheten i arbetet har emellertid i samtliga fall varit gården som ekonomisk, social och politisk aktör. Att se de arkeologiska lämningarna som spår efter verkliga gårdar där människor levit och arbetat är viktigt, eftersom man annars lätt hamnar i förenklade resonemang som enbart baseras på långhus och andra typer av byggnader som är lösryckta ur sitt funktionella och sociala sammanhang.

Familjen, långhuset och gården

Om man utgår från långhusens storlek och funktionella indelning, så talar mycket för att varje byggnad har hyst en familj, som kan betraktas som den

grundläggande sociala enheten i samhället (se bl.a. Streiffert 2005, s. 49ff; s. 101ff; Gröhn 2004, s. 280ff). Beroende på variationen i samtida långhus storlek, så kan man dessutom anta att det funnits större sociala enheter som bestått av en utökad familj med tillhörande specialister och tjänstefolk. En möjlig organisationsform i en samhällstruktur som befinner sig i en utveckling mot en alltmer hierarkisk organisation är ett s.k. "house-based society" (se bl.a. Lévi-Strauss 1982, s. 174), där de fysiska byggnaderna och gårdarna har en stark symbolisk ställning i maktstrukturen. Genom att förena både materiella och imateriella aspekter av långhuset och gården har man successivt kunnat bygga upp allt starkare institutioner, vilket har varit viktigt i konkurrensen om makten mellan olika familjer och släkter. Detta har naturligtvis varit viktigast för det framväxande övre skiktet av hövdingar och krigare av olika rang, som genom att samla viktiga resurser till sina respektive "hus" har kunnat förbättra sin sociala och politiska position (för diskussion se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*).

Eftersom vi endast har tillgång till långhusens grundplan är det svårt att mer exakt uppskatta hur stor den totala innerytan egentligen har varit. Om man emellertid förutsätter att man förutom golvytan i markplan också har haft någon form av loftkonstruktion i vissa delar av byggnaderna, så hamnar de allra minsta långhusen på en uppskattad inneryta runt 70-75 m² (se t.ex. Björhem & Säfvestad 1989, s. 74, fig. 68). De relationstal mellan de minsta och största långhusen som anges i avhandlingen måste därför ses som minimisiffror, eftersom de stora och mycket stora långhusen kan ha haft en större total inneryta än vad som angivits här. Detta utgör emellertid inte något problem för mitt grundläggande resonemang kring variationen i samtida långhus storlek, utan understryker istället ytterligare de hierarkiska aspekter som finns i byggnadstraditionen.

Baserat på antropologiska och historiska exempel anser jag att variationen i samtida långhus- och gårdsstorlek med största sannolikhet avspeglar en social

stratifiering, där de stora gårdarna representerar det övre sociala skiktet och de mellanstora samt mindre de lägre skikten (se bl.a. Carsten & Hugh-Jones 1995; Maschner & Patton 1996, s. 98ff; Earle 2002, s. 57 och där anförd litteratur). Storleksvariationen kan alltså ses som en tydlig indikation på att det funnits en relativt stor spridning i ekonomisk och social status samt politisk ställning mellan gårdarna. Detta karakteriserar hela boplatsmaterialet från perioden sennolitikum och bronsålder, varför man kan anta att samhällsstrukturen haft en mer eller mindre hierarkisk uppbyggnad åtminstone från cirka 2300 f. Kr. och framåt. Spannet i långhusens och gårdarnas storlek har visserligen inte varit lika stort under hela tidsperioden, men detta skulle kunna bero på att deras betydelse som statusmarkörer inte har varit lika stor över tiden (för diskussion se *Byggnadstradition*).

Gården, bebyggelsestrukturen och landskapet

Vad det gäller variationen i bebyggelsestruktur, så anser jag att denna har berott på en skillnad i bärkraft och centralitet inom men också mellan olika regioner. I mer centrala delar av södra och mellersta Skandinavien med goda förutsättningar för odling, djurhållning och andra ekonomiska aktiviteter som t.ex. flintbrytning, har man haft en relativt hög befolkningstäthet och en mer varierad och koncentrerad bebyggelsestruktur som bestått av allt från täta byar till utspridda, byliknande bildningar samt ensamliggande gårdar i mer perifera lägen. I regioner som har legat mer perifert i förhållande till centralområdena och viktiga kontaktvägar har befolkningstätheten varit lägre, vilket inneburit att bebyggelsen varit betydligt glesare och huvudsakligen bestått av ensamliggande gårdar samt i vissa fall även utspridda, byliknande bildningar. Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att den här bilden av bebyggelsen kan föras in i en typisk centrum-prefereermodell sett ur både ett regionalt och ett interregionalt perspektiv (se bl.a. Kristiansen 1998d). Detta innebär

att det dels har funnits en variation i bebyggelsens täthet inom varje region, dels att det funnits en variation mellan regionerna beroende på deras respektive ekonomiska bärkraft, läge och centralitet i förhållande till de dåtida nätverken (för diskussion se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

Det finns naturligtvis problem med att bedöma hur tät bebyggelsen har varit i ett visst specifikt område, men vanligtvis har man utgått från de synliga gravmonumenten, som megaliter, hållkistor, högar, rösen och stensättningar. Faktorer som antal, avstånd mellan dem och deras storlek samt karaktär har vägts samman i modeller för att rekonstruera bebyggelsens omfattning och täthet i ett område under en viss tidsperiod. Metoden har emellertid diskuterats intensivt, och frågan är om bebyggelsens placering i landskapet verkligen är densamma som gravmonumentens? Denna fråga är inte helt enkel att besvara, eftersom man endast i ett fåtal områden har kunnat undersöka så stora ytor att man verkligen har kunnat se hur bebyggelsen har placerats i förhållande till de synliga gravmonumenten. Slutsatsen som de flesta forskare har kommit fram till är emellertid att bebyggelsen i de flesta fall verkligen ligger nära eller i varje fall i närheten av gravmonumenten och att även skärvtenshögar eller andra typer av skärvtensförekomster kan anses vara en tydlig indikation på en bosättning (Wigren 1987; Säfvestad 1993; Rasmussen 1993; Ethelberg 2000, s. 248ff). Därför har man i ett flertal studier utgått från just dessa lämningar för att analysera bebyggelsestrukturen (se bl.a. Artursson m. fl. 2005, s. 525ff; Artursson & Björk 2007).

Om man tittar närmare på begrepp som ”ensamliggande gård” eller ”ensamliggande gård” och jämför det rent principiellt med tätare organisationsprinciper som ”utspridd by” eller ”tät by”, så har det gjorts ett stort antal försök att definiera vad de egentligen betyder (se bl.a. Ethelberg 2000, s. 239ff; Borna-Ahlkvist 2002, s. 147ff; Gröhn 2004, s. 308ff; Fallgren 1993; 1998; 2006 för diskussion). Enligt min mening hamnar man emellertid i de flesta fall olyckligtvis i någon form av byråkratisk beskrivning av vad de olika organisationsprinciperna

betecknar, och detta leder inte diskussionen framåt. Den springande punkten är enligt de flesta forskarna att det oftast är mycket svårt att bevisa samtidighet mellan olika näraliggande gårdsenheter, vilket traditionellt i stort sett har omöjliggjort en mer öppen diskussion kring existensen av byliknande strukturer under senneolitikum och bronsålder. Först när man har de tydliga exemplen med inhägnade byar från förromersk järnålder från framförallt Jylland har man tillåtit sig att använda begreppet ”by”. Det har inte spelat någon roll att man har undersökt bebyggelseämningar från senneolitikum och bronsålder som utifrån den inbördes placeringen av gårdslägena och den kontinuerliga användningen av dem i flera faser har kunnat göra sannolikt att det verkligen rör sig om ”byar”.

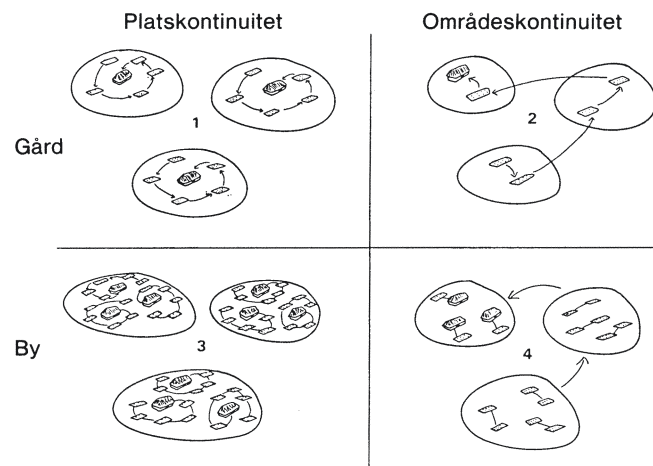
Min utgångspunkt i arbetet har istället varit att man verkligen skall utnyttja informationen om gårdarnas inbördes läge och kontinuitet eller diskontinuitet i användningen av gårdslägena för att föra en diskussion baserad på ett sannolikhetsresonemang om vad de egentligen representerar. Detta resonemang kan kombineras med en diskussion kring hur bebyggelsen rent praktiskt kan ha fungerat. I ett sådant perspektiv skulle begreppet ”ensamgård” beteckna en ekonomisk och social enhet som har varit organiserad som en funktionellt självständig brukningsenhet utan något direkt samröre vare sig rumsligt eller organisatoriskt med kringliggande bebyggelse. Enligt det här sättet att resonera borde då, logiskt sett, begreppet ”by” beteckna en koncentration av gårdar som haft ett samarbete av något slag (se bl.a. Björk 2007). Avståndet mellan gårdarna kan variera från ett tiotal meter till flera hundra meter, men det kan anses sannolikt att de trots olikheter i den rumsliga organisationen ändå har haft ett mer eller mindre intensivt samarbete (jmf. diskussion hos Fallgren 1993; 1998; 2006, s. 80ff).

Eftersom undersökningstorna ofta är så små att det är omöjligt att säkert avgöra om det har funnits flera samtida gårdar i ett område eller inte, är det i stort sett omöjligt att definitivt säga att en lämning representerar en ”ensamgård”. Följdaktligen borde

man vara mycket mer försiktig med att använda detta begrepp än vad som traditionellt har varit fallet. En ”utspridd by” skulle faktiskt mycket väl kunna representeras av en gård inom ett begränsat undersökningsområde. Vad som finns utanför den avschaktade ytan vet vi olyckligtvis mycket sällan. Exempel som Almhov utanför Malmö borde därför fungera som en varningssignal. Här har man haft möjlighet att bana av hundratusentals kvadratmeter i ett område, och mycket riktigt har man kunnat identifiera en komplex by från den andra hälften av senneolitikum och inledningen av bronsålder, bestående av åtminstone sex samtida gårdslägen som använts kontinuerligt under lång tid (se Gidlöf m.fl. 2006 och *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

I det här sammanhanget är det naturligtvis också mycket viktigt att diskutera långhusens och de övriga byggnadstypernas användningstid. Om man utgår från att de använts under en kortare tid, kanske 20–30 år, får man en helt annan bild av bebyggelsen än om man anser att de använts under 50–100 år, eller i vissa fall ända upp mot 150 år. Att säkert avgöra användningstiden för långhusen och de andra byggnadstyperna är tyvärr mycket svårt och resultatet är oftast helt beroende av var och ens utgångspunkt. Från historiskt och etnografiskt material vet vi emellertid att stolp- och/eller syllbyggda träkonstruktioner kan stå under hundratalens år även i ett nordiskt klimat, bara de underhålls regelbundet. Det finns alltså inga praktiska eller funktionella hinder att byggnaderna kan ha stått i 100–150 år eller mer. Det finns dessutom otaliga exempel på att historiska byggnader har monterats ned och flyttats, vilket ytterligare visar på deras långa livslängd (se bl.a. Erixon 1947; Werne 1993).

Eventuellt kan man tänka sig att det har funnits en relation mellan en byggnads användningstid och hur stor investeringen i själva byggandet har varit. Detta skulle innebära att en lättare konstruktion uppförd i ett mer förgämligt material har haft en kortare användningstid än en kraftigare konstruktion som uppförts i ett mer beständigt material. Det skulle få

Figur 3. Förslag på hur olika organisationsprinciper kombinerade med en variation i rörlighet kan ge upphov till bebyggelselämningar av varierande slag. Från Björhem & Säfvestad 1989, s. 126, fig. 105.

Examples of how different principles of organisation in combination with a variation in mobility can produce a varied selection of settlement remains. From Björhem & Säfvestad 1989, s. 126, fig. 105.

till följd att det existerat en tydlig skillnad i användningstid mellan olika byggnader, och att detta kan ha varit betydelsefullt ur ekonomiskt och socialt hänseende. Exempelvis kan man tänka sig att det har varit viktigt för en storman eller hövding att uppföra en stor och imponerande byggnad i en teknik och i ett material som har tillåtit en så lång användningstid som möjligt, då det sannolikt har varit betydelsefullt att en gård av det här slaget skulle ha en fast plats i landskapet under lång tid för att upprätthålla maktens kontinuitet i rummet över tiden. Per Ethelberg (2000, s. 205ff) har intressant nog försökt visa att den stora byggnaden vid Brdr. Gram, hus IV, har använts under en lång tid och att den dessutom har byggts om ett antal gånger. Ethelberg anser utifrån en sekvensanalys av ¹⁴C-dateringar att långhuset har använts under åtminstone 90-100 år, från cirka 1430 till 1320 f. Kr., något som jag anser vara fullt möjligt om man ser till byggnadens konstruktion och ombyggnationerna (se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*).

Dessutom måste det betraktas som mycket sannolikt att sättet att bygga och materialet som använts har haft en statusbärande funktion, så att en byggnad

som uppförts i en speciell, materialslukande byggnadsteknik har givit ett tydligt budskap till andra att "här bor någon med hög social status". Exempelvis kan man tänka sig att en byggnadsteknik som krävt tillgång till mycket grovt timmer av god kvalitet, som t.ex. en skiftesverkskonstruktion, har förmedlat ett sådant budskap. Speciellt gäller detta i de centralområden som redan tidigt har varit helt avskogade och där bristen på byggnadstimmer måste ha betytt att denna råvara har varit efterfrågad och attraktiv som en markör av social status. Som exempel kan nämnas Thy-området på norra Jylland, där man har kunnat konstatera att bristen på timmer måste ha varit stor redan under äldre bronsålder (Kristiansen 2006a, s. 181).

Även olika typer av utsmyckning och utformning av delar i konstruktionerna har förmodligen varit viktiga för att överbringa ett budskap om social status. Genom fynden av träföremål i centralgravarna i de danska högarna från äldre bronsålder vet vi att tekniken att bearbeta trä har varit väl utvecklad, och det är mycket troligt att denna hantverksskicklighet även har använts för att förstärka intrycket av den tidens byggnader. Om man dessutom antar att skeppen på

hällristningspanelerna och skeppssättningarna i södra och mellersta Skandinavien återger verkliga farkoster som har använts i området under tidsperioden, så får man väl förutsätta att skeppsbyggnadstekniken har varit mycket avancerad (Strömberg 1961, s. 104f; Ling 2008, s. 185ff; jmf. dock diskussion hos Berntsson 2005, s. 78ff), och att denna mycket väl har kunnat spilla över i ett intresse att uppföra långhus och andra konstruktioner försedda med plastiska utsmyckningar utförda i trä.

Här kommer ju också synen på långhuset som social konstruktion och ekonomisk samt politisk institution in som en naturlig del av diskussionen. Om man utgår från att i varje fall de stora och mycket stora långhusen har haft en betydelsefull funktion som identitetsskapande, men även identitetsbärande symboler i samhället, så har deras individuella karaktärsdrag och utsmyckning troligen spelat en viktig roll. Som har nämnts innan och som vi kommer att se senare, så har de mer normalstora långhusen och gårdarna med stor sannolikhet hyst en familj, medan de stora och mycket stora långhusen, som representerar större och mer komplexa sociala enheter, stormannagårdar, hyst utökade hövdinga- eller krigarfamiljer med tillhörande individer i form av professionella krigare, hantverkare, tjänstefolk och eventuellt slavar. Min tolkning av det skandinaviska långhuslandskapet under senneolitikum och bronsålder som ett husbaserat samhälle (*"house-based society"*) med stora aristokratiska hövdinga- samt krigar hus bygger på denna bebyggelsestrukturs fysiska utseende samt placering i landskapet (se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*). Dessa *"hus"* bestående av gårdar av olika storlek och komplexitet är således det fysiska uttrycket för en framväxande släkt- och nätverksbaserad social struktur med ett successivt ökande inslag av social stratifiering och hierarki.

En annan viktig faktor att diskutera är gårdarnas rörlighet i landskapet (se fig. 3). Den gamla debatten

kring den vandrande gården eller byn kommer tillbaka om och om igen. Debatten kring bebyggelsens rörlighet är alldeles för omfattande att gå in på i detalj här (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1989, s. 125ff; 1993, s. 166ff; Tesch 1993, s. 18ff; Ethelberg 2000, s. 248ff; Borna-Ahlkvist 2002, s. 148ff; Björk 2007, s. 42ff för diskussion), men utifrån de resultat som nu finns tillgängliga så tycks det finnas en tydlig variation mellan olika geografiska områden, både regionalt och interregionalt (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Dessa skillnader har säkerligen att göra med de varierande förutsättningarna vad det gäller ett områdes ekonomiska bärkraft, men också med sociala och kulturella faktorer. Som vi har sett tidigare så är det viktigt att ta hänsyn till vilken social status en gård kan tänkas ha haft när man diskuterar kontinuitet kontra diskontinuitet i användandet av ett gårdsläge. Dessutom finns det förmodligen också kulturella skillnader mellan olika områden i södra och mellersta Skandinavien vad det gäller ett gårdsläges användningstid och gårdarnas rörlighet i landskapet. Skillnader i befolknings- och bebyggelsestäthet har naturligtvis också spelat in, framförallt vad det gäller storleken på respektive gårds eller bys resursområde. Ju tätare bebyggelsestrukturen har varit desto fastare har man varit knuten till ett visst begränsat resursområde. Dessutom har investeringar i infrastruktur som t.ex. vägar och vadställen, betesmark samt röjd odlingsmark och fast etablerade gårdslägen lett till en tröghet i systemet. I tät befolkade områden har det helt enkelt inte varit så lätt att flytta bebyggelsen alltför ofta.

Som vi kan se finns det många intressanta och spännande frågor att ta tag i vad det gäller byggnadstradition och bebyggelsens struktur samt organisation. Alla kommer inte att kunna få ett definitivt svar i den här avhandlingen, vilket inte heller är avsikten, men det borde ändå vara möjligt att fördjupa vår kunskap kring social komplexitet och hierarkiska strukturer i bebyggelsen och samhället i stort.

Referenser

- Andersson, F. 2005. *Med historien i ryggen. Om den arkeologiska uppgiften*. OPIA 37. Uppsala.
- Apel, J. 2001. *Daggers, Knowledge and Power. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350-1500 cal. BC*. Coast to coast-books – no. 3. Uppsala.
- Apel, J. 2006. Skill and Experimental Archaeology. I: Apel, J. & Knutsson, K. (red.). *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies*. Societas Archaeologica Upsaliensis & The Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University. SAU Stone Studies 2. Uppsala.
- Artursson, M. 2005a. *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder. Västra Skåne i ett skandinaviskt perspektiv*. Supplement till Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. 2005b. *Byggnadstradition, bebyggelse och samhällsstruktur i Sydsandinavien under senneolitikum och äldre bronsålder*. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Artursson, M. 2005c. *Böndernas hus*. I: Carlie, A. (red.). *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. (red.). 2007. *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Artursson, M., Linderöth, T., Nilsson, M.-L. & Svensson, M. 2003. *Byggnadskultur i södra och mellersta Skandinavien*. I: Svensson, M. (red.). *I det neolitiska rummet*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M., Karsten, K. & Strömberg, B. 2005. *Aspekter på samhällsutveckling*. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. *Vätland – ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr*. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Becker, C. J. 1972. *Hal og hus i yngre bronzealder. Nationalmuseets Arbejdsmark 1972*.
- Becker, C. J. 1980. *Bebyggelseformer i Danmarks yngre bronzealder set i forhold till ældste jernalders landsbysamfund*. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Berntsson, A. 2005. *Två män i en båt – om människans relation till havet i bronsåldern*. University of Lund, Institute of Archaeology. Report Series No. 93. Lund.
- Björhem, N. & Magnusson Staaf, B. 2006. *Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Öresundsförbindelsen och arkeologin. Malmöfynd Nr. 8. Malmö Kulturmiljö. Malmö.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1989. *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5. Malmö Museer.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1993. *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnåldern*. Malmöfynd 6. Malmö.
- Björk, T. 2005. *Skäran på bålet. Om den äldre järnålderns gravar i Skåne*. Report Series No. 92. Lund.
- Björk, T. 2007. *Kring förfädernas bopålar. Om bronsålderns och den äldre järnålderns bosättningar i Vätland*. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Borna-Ahlkvist, H. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Pryssegården under bronsålder*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 42. Stockholm.
- Carsten, J. & Hugh-Jones, S. 1995. *Introduction: About the House – Levi-Strauss and Beyond*. I: Carsten, J. & Hugh-Jones, S. (red.). *About the House – Levi-Strauss and Beyond*. Cambridge.
- Cornell, P. & Fahlander, F. 2002. *Social praktik och stumma monument. Introduktion till mikroarkeologi*. Gotarc Serie C, o. 46. Göteborg.
- Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics. The beginnings of Political Economies*. Westview Press, Boulder, Colorado.
- Earle, T., Bech, J.-H., Kristiansen, K., Aperlo, P., Kelertas, K. & Steinberg, J. 1998. *The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project*. *Norwegian Archaeological Review* 31:1.
- Erixon, S. 1947. *Svensk byggnadskultur*. Stockholm.
- Ersgård, L. 2006. *Det uppdragarkeologiska alternativet*. I: Ersgård, L. (red.). *Det förflutna är att räkna med*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Ethelberg, P. 2000. *Bronzealderen*. I: Ethelberg, P., Jørgensen, E., Meier, D. & Robinson, D. (ed.). *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder*. Haderslev.
- Fallgren, J.-H. 1993. *The Concept of the Village in Swedish Archaeology*. *Current Swedish Archaeology* 1.
- Fallgren, J.-H. 1998. *Hus och gård på Öland. Bebyggelsehistorisk Tidsskrift* 33 (1997).
- Fallgren, J.-H. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e. Kr*. Aun 35. Uppsala.
- Gidlöf, K., Hammarstrand Dehman, K. & Johansson, T. 2006. *Almhov - delområde 1. Citytunnelprojektet. Rapport över arkeologisk slutundersökning*. Malmö Kulturmiljö. Rapport Nr. 39.

- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge.
- Goldhahn, J. 2006. *Hällbildsstudier i norra Europa - trender och tradition under det nya millenniet*. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 64. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Gröhn, A. 2004. *Positioning the Bronze Age in social theory and research context*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 47. Stockholm.
- Gurstad-Nilsson, H. 2001. Hövdingar... över vad? Gemenskap och nätverk kring Kalmarsund 2300–500 f. Kr. I: Magnusson, G. (red.). *Möre - historien om ett småland*. E22-projektet. Kalmar läns museum. Kalmar.
- Hayden, B. 1995. Pathways to Power. Principles for creating socioeconomic inequalities. I: Price, T. D. & Feinman, G. M. (red.). *Foundations of Social Inequality*. New York.
- Hayden, B. 1998. Practical and Prestige Technologies: The Evolution of Material Systems. *Journal of Archaeological Method and Theory*. Vol. 5, No. 1, 1998.
- Hegardt, J. 1997. *Relativ betydelse. Individualitet och totalitet i arkeologisk kulturteori*. OPIA 12. Institutionen för arkeologi och antik kultur. Uppsala universitet. Uppsala.
- Hegardt, J. 2005. Berättelser om berättelser. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Hegardt, J. 2007. *Fyrtio minuter. En essä om arkeologins berättelser*. OPIA 40. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. 1984. *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner*. Riksantikvarieämbetet Rapport 1984:7.
- Jensen, J. 2002. *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2000–500 f.Kr.* Köpenhamn.
- Jung, C. G. 1968. Approaching the unconscious. I: Jung, C. G. (red.). *Man and his symbols*. New York.
- Jung, C. G. 1995. *Om psykisk energi, drömmar och arketyper*. Stockholm.
- Kaliff, A. 2006. Gravhus, kulthus eller tempel? I: Anglert, M., Artursson, M. & Svanberg, F. (red.). *Kulthus och dödsbus. Det rituella rummets teori och praktik*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Karlsson, H. 1998. *Re-thinking Archaeology*. GOTARC Series B, No. 8. Göteborg.
- Kaul, F. 2004. *Bronzealderens religion. Studier av den nordiske bronzealders ikonografi*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab 2004. Köpenhamn.
- Kristiansen, K. 1989. Value, ranking and consumption in the Bronze Age. I: Nordström, H.-Å. & Knape, A. (red.). *Bronze Age Studies. Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10-11, 1985*.
- Kristiansen, K. 1998a. *Europe Before History*. New Studie in Archaeology. Cambridge.
- Kristiansen, K. 1998b. The Construction of a Bronze Age Landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwesten Jutland. I: Hänsel, B. (red.). *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel.
- Kristiansen, K. 1998c. From Stone to Bronze. The Evolution of Social Complexity in Northern Europe, 2300–1200 BC. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1998d. Centre and Periphery in Bronze Age Scandinavia. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1999a. Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in bronze age Europe. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. GOTARC. Series A. 3. Göteborg.
- Kristiansen, K. 1999b. The emergence of warrior aristocracies in later European prehistory and their long-term history. I: Carman, J. & Harding, A. (red.). *Ancient warfare. Archaeological perspectives*. Sutton, Stroud.
- Kristiansen, K. 2002. Langfærder og helleristninger. *in Situ, Västsvensk Arkeologisk Tidsskrift 2000–2002*.
- Kristiansen, K. 2004. Institutioner och materiel kultur. Tvilningherskerne som religiøs og politisk institution under bronzealderen. I: Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.). *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vågar till Midgård. Lund.
- Kristiansen, K. 2006a. Cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age of Northern Europe. I: Sjögren, K.-G. (red.). *Ecology and Economy in Stone and Bronze Age Scania*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kristiansen, K. 2006b. Eurasian Transformations: Mobility, Ecological Change, and the Transmission of Social Institutions in the Third Millenium and the Early Second Millenium B.C.E. I: Hornborg, A. & Crumley, C. (red.). *The World System and the Earth System. Global Socioenvironmental Change and Sustainability since the Neolithic*. Left Coast Press.
- Kristiansen, K. & Larsson, T. B. 2005. *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Kvalø, F. 2007. Oversjøiske reiser fra Sørvest-Norge til Nordvest-Jylland i eldre bronsealder. I: Hedeager, L. (red.). *Sjøreiser og stedsidentitet. Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*. Oslo Arkeologiske Serie, Vol. 8. Institutt for arkeologi, konserverig og historiske studier, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). 2005. *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, T. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800-500 B.C.* Archaeology and Environment 6. University of Umeå. Department of Archaeology. Umeå.
- Larsson, T. B. 2002. De döda, de ”andra” och djuren. I: Goldhahn, J. (red.). *Bilder av bronsålder – ett seminarium om förhistorisk kommunikation. Rapport från ett*

- seminarium på Vitlycke Museum 19.e-22.e oktober 2000. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 37. Stockholm.
- Lekberg, P. 2002. *Yxors liv. Människors landskap. En studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum*. Coast to Coast books 5. Uppsala.
- Lévi-Strauss, C. 1982. *The Way of the Masks*. London.
- Levy, J. E. 1995. Heterarchy in Bronze Age Denmark: Settlement Pattern, Gender and Ritual. I: Ehrenreich, R. M., Crumley, C. L. & Levy, J. E. (red.). *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*. Archaeological Papers of the American Anthropological Association 6.
- Ling, J. 2008. *Elevated Rock Art. Towards a Maritime Understanding of Rock Art in Northern Bohuslän, Sweden*. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 49. Göteborg.
- Mann, M. 1986. *A history of power from the beginning to A.D. 1760. The sources of social power*. Volume 1. Cambridge.
- Maschner, H. D. G. & Mithen, S. 1996. Darwinian Archaeologies. An Introductory Essay. I: Maschner, H. D. G. (red.). *Darwinian Archaeology*. Interdisciplinary Contributions to Archaeology. London & New York.
- Maschner, H. D. G. & Patton, J. Q. 1996. Kin Selection and the Origins of Hereditary Social Inequality. A Case Study from The Northern Northwest Coast. I: Maschner, H. D. G. (red.). *Darwinian Archaeology*. Interdisciplinary Contributions to Archaeology. London & New York.
- Mithen, S. 1996. *The Prehistory of the Mind. A Search for the Origins of Art, Religion and Science*. London.
- Mogren, M. 2000. *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 24. Stockholm.
- Nordquist, P. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktionen av social ojämlikhet i Skåne, 5500–1100 f. Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 13. Umeå Universitet.
- Notelid, M. 2000. *Det andra påseendet. En studie av övergångar i den arkeologiska disciplinens historia*. OPIA 22. Uppsala.
- Notelid, M. 2001. *Det andra påseendet, del II. Den omvända diskursen*. OPIA 23. Uppsala.
- Olausson, D. 1993. The Bronze Age Barrows as a Symbol. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Randsborg, C. 1996. The Nordic Bronze Age chronological dimensions. I: Randsborg, C. (red.). *Absolute Chronology*. Archaeological Europe 2500-500 BC. Acta Archaeologica 67.
- Rasmussen, M. 1993. Gravhøje og bopladser. En foreløbig undersøgelse af lokalisering og sammenhænge. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Rowlands, M. & Kristiansen, K. 1998. Introduction. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Sarauw, T. 2006. *Bejsebakken. Late Neolithic Houses and Settlement Structure*. Nordiske Fortidsminder C4. Köpenhamn.
- Sarauw, T. 2007. On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon - the Danish Case. www.jungsteinSITE.de
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge.
- Sherratt, A. 1993. What would a Bronze-Age world system look like? Relations between temperate Europe and the Mediterranean in later Prehistory. *Journal of European Archaeology*, 1993, vol. 1.2.
- Skoglund, P. 2005. *Vardagens landskap. Lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8° No 49. Stockholm.
- Skoglund, P. 2008. Space and scale in archaeological research – an empiricist problem or an ethical dilemma? I: *Arkeologi och identitet*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 53. Lund.
- Streiffert, J. 2005. *Gårdsstrukturer i Halland under bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 66. GOTARC. Serier B. Gothenburg Archaeological Theses No. 39. Stockholm & Göteborg.
- Strömberg, M. 1961. Die Bronzezeitlichen Schiffssetzungen im Norden. *MLUHM* 1961.
- Säfvestad, U. 1993. Högen och bygden – territoriell organisation i skånsk bronsålder. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Tesch, S. 1993. *Houses, farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area in Scania, Southern Sweden*. Uppsala.
- Thedéen, S. 2003. Life Course Practices in Bronze Age Landscapes of East Central Sweden. Beyond Divine Chiefs and Neodiffusionism. *Current Swedish Archaeology* 33.
- Thedéen, S. 2004. *Gränser i livet - gränser i landskapet. Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap*. Stockholm University. Studies in Archaeology 33. Stockholm.
- Thedéen, S. 2005. Till frågan om hövdingadömet under bronsåldern. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Vandkilde, H. 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII, 1996. Aarhus.
- Vandkilde, H. 2001. Beaker Representation in the Danish Late Neolithic. I: Nicolis, F. (red.). *Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11-16 May 1998*. Provincia

- Autonoma di Trento. Servizio Beni Culturali. Ufficio Beni Archeologici.
- Vandkilde, H. 2003. Commemorative tales: archaeological responses to modern myth, politics and war. *World Archaeology*, Vol. 35(1).
- Vandkilde, H. 2004. Central Europe. I: Gillis, C., Olausson, D. & Vandkilde, H. *Dawn of Europe*. University of Lund. Department of Archaeology and Ancient History. Report Series No. 88. Lund.
- Vandkilde, H., Rahbek, U. & Rasmussen, K. L. 1996. Radiocarbon dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia. I: Randsborg, C. (red.). *Absolute Chronology*. Archaeological Europe 2500-500 BC. *Acta Archaeologica* 67.
- Varberg, J. 2005a. Flint og metal - mellem stenalder og bronzealder i Sydkandinavien. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Varberg, J. 2005b. Oprindelsen til en ny tidsalder. Mellem stenalder og bronzealder i Sydkandinavien 2350–1700 BC. *Fornvännen* 2005:2.
- Victor, H. 2002. *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*. Aun 30. Uppsala.
- Werne, F. 1993. *Böndernas bygge. Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige*. Höganäs.
- Widholm, D. 1998. *Rösen, ristningar och riter*. Acta Archaeologica Lundensia. Series Prima in quarto 23. Lund.
- Wigren, S. 1987. *Sörmländsk bronsåldersbygd. En studie av tidiga centrumbildningar daterade med termoluminescens*. Theses and papers in North European Archaeology 16. Institute of Archaeology, University of Stockholm. Stockholm.

Byggnadstradition

Husmaterialet från senneolitikum och bronsålder har under de senaste 10–15 åren blivit mycket stort i många delar av södra och mellersta Skandinavien. Det övergripande målet för den här artikeln är därför att med utgångspunkt i denna nya kunskap, där bland annat materialet från Väst kustbaneprojektet ingår, diskutera utvecklingen av byggnadstraditionen i Skåne och östra Danmark, men också i övriga delar av södra och mellersta Skandinavien. Ett tema som också kommer att tas upp är Öresund som kommunikationsled och gräns. Vilka likheter och vilka skillnader kan man se vad det gäller byggnadstraditionen i området? Frågan är om man också kan se en regional uppdelning inom Skåne vad gäller byggnadstraditionens utseende och hur en sådan eventuell skillnad skall tolkas.

Ytterligare en viktig aspekt på hus- och boplatserna är frågan om man kan se tecken på en social stratifiering som skulle kunna motsvara den som man kan se i samtida gravar och i offermiljöer. Materialet på boplatserna som hittills framkommit tycks i viss grad avspegla den mer eller mindre tydliga stratifierade sociala strukturer som man anser sig kunna se i andra material (se bl.a. Larsson 1986; Nordquist 2001). Det finns till exempel en variation i storlek på samtida långhus i området som kan tolkas som ett tecken på en social stratifiering, men åsikterna går isär när denna uppdelning på olika storlekskategorier egentligen blir riktigt märkbar (se diskussion hos Earle m.fl. 1998; Kristiansen 1998; Nordquist 2001, s. 202f; s. 225ff; Lekberg 2002, s. 248ff; s. 263f; Artursson m.fl. 2003, s. 145f). Boplatser som skiljer ut sig vad det gäller ett mer högstatusbetonat fyndmaterial är relativt få i området än så länge, vilket försvårar analysen. Emellertid så finns det ett antal boplatser som redan under senneolitikum har en blandning av stora, mellanstora och små långhus, vilket skulle kunna tolkas som ett tecken på att det har funnits en hierarkiskt uppbyggd samhällsstruktur i området (se bl.a. Artursson red. 2000;

Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006). De stora långhusen skulle kunna vara en del av en ideologi och en samhällsstruktur som successivt har vuxit fram under senneolitikum och bronsålderns period I och som har präglats av en tilltagande social stratifiering och en monopolisering av till exempel långväga kontakter och tillverkning samt distribution av flintdolkar och metallföremål. En monopolisering av kunskapen om det avancerade flinthantverket och metalltekniken kan enligt flera författare ha inneburit möjligheter att successivt bygga upp ett stratifierat samhälle (se bl.a. Apel 2001 s. 323ff; Nordquist 2001, s. 199ff; s. 232ff; Lekberg 2002, s. 275ff).

Senare tids forskning har visat att det funnits en varierad uppsättning av byggnadstyper på boplatserna (Björhem & Säfvestad 1989, s. 77ff; 1993, s. 105ff; Tesch 1993, s. 157ff; Larsson 1995, s. 38ff; Nordquist 2001, s. 226). Långhus av varierande storlek, olika typer av stolpbyggda, mindre ekonomibyggnader, grophus och hyddor har existerat parallellt både på basboplatser och på mer specialiserade boplatser för till exempel jakt och fiske. Den vanligaste typen av byggnad på basboplatserna har emellertid varit långhuset, eventuellt kompletterat med en mindre byggnad som förmodligen har haft en ekonomifunktion. Den vanligaste typen av bebyggelse har traditionellt ansetts vara ensamgården eller utspridda, byliknande strukturer där den enskilda gården har varit den minsta beståndsdelen. Det finns emellertid också exempel på mer koncentrerade, byliknande strukturer i vissa områden (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Variationen i bebyggelsestruktur har förmodligen bland annat varit beroende av geografiskt läge, där varierande lokala miljöförhållanden, ekonomisk bärkraft och tillgång till råvaror för produktion av högstatusföremål som högkvalitativ flinta eller bärnsten har avgjort vilken bebyggelsestruktur som har varit dominerande. Dessutom har med största säkerhet sociala och kulturella faktorer spelat en stor

roll för hur man har valt att organisera bebyggelsen i olika områden.

Liksom under tidig- och mellanepolitikum så finns det skillnader i byggnadsteknik och materialval mellan den profana bebyggelsen och de rituella byggnaderna och konstruktionerna samt gravarna under senneolitikum och bronsålder (se bl.a. Artursson m.fl. 2003, s. 55; jmf. Victor 2002, s. 54ff). Här måste det röra sig om ett medvetet val som man har gjort, där de olika typerna av byggnader och andra konstruktioner har uppförts på skilda sätt. Detta visar enligt min mening att materialval och byggnadsteknik har spelat en stor roll för att markera olika betydelser inom byggnadstraditionen. Som exempel kan nämnas den rituella byggnaden vid Sandagergård på norra Själland (Kaul 1987), som kan ha uppförts med någon typ av syllkonstruktion i sten, ett materialval och en byggnadstradition som man inte ser på samtida boplatser i området. Liknande rituella byggnader av så kallad Broby-typ eller så kallade stengrundshus finns i hela södra och mellersta Sverige och de kan i samtliga fall knytas till gravfält eller enstaka gravar (se bl.a. Victor 2002, s. 77ff). Frågan är emellertid om de har varit egentliga hus. Enligt senare tolkningar kan de istället ha varit symboliska byggnader där husformen endast har markerats med stenkonstruktioner och vallar. De kan därför alternativt tolkas som gravkonstruktioner som utformats som symboliska hus eftersom många av dem innehåller gravar (se bl.a. Arcini & Svanberg 2005).

Genomgången av byggnadstraditionens utseende och förändring i den här artikeln har delats in i två delar utifrån den takbärande konstruktionens utseende i långhusen. Först behandlas långhusen med en tvåskeppig konstruktion och andra samtida byggnadstyper som har använts under perioden senneolitikum till och med bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr., och därefter behandlas långhus med en treskeppig konstruktion och andra samtida byggnader som har använts under bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr. Materialet redovisas mer i detalj i bilaga 1 och 2 i Artursson 2005a.

Forskningshistorik

Omfattande exploateringsundersökningar och forskningsundersökningar under senare år har givit oss en allt bättre bild av hela den förhistoriska byggnadstraditionen samt gårds- och bebyggelsestrukturen i området (se bl.a. Säfvestad 1995; *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Framförallt är det de stora markexploateringarna för bostäder och kommunikationer som har givit oss en mer fullständig bild av bebyggelsen. Den tidigare bilden präglades till stor del av resultaten från mindre forskningsundersökningar, där till exempel olika typer av hyddor och mindre delar av långhus endast gav en begränsad del av verkligheten (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff).

Senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr.

Innan de stora undersökningarna gjordes av boplatser från senneolitikum och bronsålderns period I i bland annat Skåne, på Bornholm och på Jylland präglades bilden av byggnadstraditionen av de stora gropar eller gropusliknande konstruktioner som ibland hittades under vissa exploaterings- och forskningsundersökningar i området. De otydliga och svårtolkade resultaten från de tidiga undersökningarna under 1960- och 1970-talen berodde till stor del på dels sättet som man banade av undersökningsytorna, dels på en okunskap och omedvetenhet om vad man egentligen letade efter (se bl.a. Pettersson 2000, s. 20f). Avbaningarna av ytorna skedde ofta med hjälp av stora schaktmaskiner som skadade ytorna och endast lämnade kvar större och tydliga anläggningar som gropar och härdar. Stolphålen utplånades eller var alltför svåra att upptäcka på de skadade ytorna. Ofta skedde också avbaningarna utan att det fanns arkeologer på platsen. Endast i ett fåtal fall hade man tid att finrensa ytor efter det att avbaningen hade skett (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 21ff). Dessutom dök de senneolitiska så kallade grophusen ofta upp som en sidoeffekt i samband

med undersökningar av andra typer av boplatser eller gravområden, vilket ledde till att de inte fick den uppmärksamhet som de förtjänade. Alternativt så tog man bara upp mindre ytor vid till exempel forskningsundersökningar, vilket begränsade möjligheterna att identifiera hela konstruktioner och som därför gav en ofullständig syn på byggnadstraditionen.

Det finns en rad exempel på undersökningar av så kallade grophus med en datering till senneolitikum och bronsålderns period I från Skåne under 1960- och 1970-talen där man inte har haft tillfälle eller brytt sig om att finrensa och undersöka området kring groparna, eller alternativt tagit upp för små ytor runt konstruktionerna för att säkert kunna avgränsa dem. Man kan därför misstänka att en stor del av de här anläggningarna i verkligheten har utgjorts av nedgrävda eller nedsänkta delar som har ingått i långhus. Exempel på sådana undersökningar finns från bland annat Furulund (Tillander 1963), Norrvidinge (Callmer 1972), Stockholmshäraden i Valleberga (Strömberg 1968; 1971), Hagestad (Strömberg 1992; 1999) och från Köpingsområdet i Skåne (Tesch 1993, s. 158f). Troligen så har det dock funnits ett mindre antal grophusliknade konstruktioner parallellt med långhusen, varför det är viktigt att man i framtiden verkligen försöker avgränsa konstruktionerna för att få ett mer tillförlitligt underlag.

Undersökningen vid Myrhøj på norra Jylland måste ses som en tydlig vändpunkt vad det gäller studier av senneolitiska långhus. På platsen lyckades man identifiera stolpbyggda delar i ett antal långhuskonstruktioner med delvis nedsänkt golvdal trots att de ytor man tog upp runt dem var mycket begränsade (Jensen 1973). Man fick fram lämningar efter både stolpburna tak och väggar i anslutning till tre större nedsänkta eller nedgrävda golvdal (se Artursson 2005a, bilaga 1). Emellertid banade man endast av en större yta runt ett av långhusen, hus D, vilket tyvärr försvårar tolkningen av de två andra, hus EAB och GAB. Det är emellertid mycket sannolikt att de har haft ett liknande utseende som hus D, som har haft en nedsänkt östdel och en tvåskeppig konstruktion, där taket har burits av en rad

med stolpar placerade längs med mittlinjen i långhuset. Väggarna har burits av nedgrävda stolpar som har lämnat spår efter sig i form av stolphål.

Efterhand som undersökningarna i området har ökat i antal så har flera långhus med ett liknande utseende med en datering till senneolitikum och bronsålderns period I hittats (se bl.a. Skov 1982; Simonsen 1983; Sarauw 2003; 2006). Flertalet av de långhus som hittills har undersökts i södra och mellersta Skandinavien har emellertid ingen nedsänkt eller nedgrävd del, utan de består endast av en stolpkonstruktion. I en del fall kan man se att det endast finns en mycket flack nedsänkt del i vissa långhus. Denna kan man ofta tolka som spår efter en nedsliten golvyta (se bl.a. Rosberg & Lindhé 2001, s. 26ff).

Under 1980- och 1990-talet gjordes en rad stora undersökningar i bland annat Skåne (Björhem & Säfvestad 1989; Artursson red. 2000), på Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1998; 1999) och på Jylland (se t.ex. Boas 1991; 1993) som gav ett stort antal långhus från senneolitikum och bronsålderns period I. Bilden av byggnadstraditionen förändrades därmed radikalt. Den största delen av materialet utgjordes av långhus av olika storlek och konstruktion och antalet grophus blev relativt sett mycket mindre. Flera av grophusen kunde dessutom omtolkas som delundersökta långhus med en nedsänkt eller nedgrävd del. Antalet långhus med den här konstruktionsdetaljen har ökat i antal och kan idag anses vara ett naturligt inslag i byggnadstraditionen i flera områden i södra Skandinavien, till exempel på Jylland (se bl.a. Simonsen 1983) och i Skåne (se bl.a. Pettersson 2000, s. 20f).

Om man ser på den bild som Björhem & Säfvestad (1989, s. 78ff) samt Tesch (1993, s. 157ff) ger av byggnadstraditionen under senneolitikum och äldre bronsålder så präglas den fortfarande av en viss osäkerhet. Man är inte riktigt säker på vilka typer av hus och hyddor som verkligen ingår i traditionen. Björhem & Säfvestad har valt att göra en relativt omfattande uppdelning av materialet, framförallt vad det gäller långhusen. Frågan är dock om det är meningsfullt att använda

sig av en så allmänt hållen indelning som denna. Det går inte att konstruera ett typologiskt-kronologiskt schema med hjälp av den här indelningen, utan det är endast ett sätt att sortera de olika byggnadstyperna. Detta påpekar också Björhem & Säfvestad. Dessutom överlappar vissa av grupperna varandra. Som exempel kan nämnas att den takbärande konstruktionens utseende blandas ihop med förekomsten av nedsänkta delar i byggnaderna, något som endast förvirrar bilden.

Sten Tesch (1993, s. 157ff) har nöjt sig med en indelning av materialet i tre kategorier; långhus, grophus och små hus med varierande utseende. Vad det gäller dateringarna av de olika typerna av huskonstruktioner så går varken Björhem & Säfvestad eller Tesch närmare in på detta. De nöjer sig med att konstatera att de här olika typerna av huskonstruktioner har funnits under senneolitikum och bronsålderns period I. Poul Otto Nielsen (1998) har däremot gjort ett försök att dela in långhusen kronologiskt. Hur denna indelning har gjorts och vilken typ av dateringar han har använt är dock oklart, men han anser att de kan delas in i 4–5 kronologiska grupper från början av senneolitikum och fram till och med bronsålderns period I. Frågan är emellertid om skillnaden i utseende är så regelmässig eller om det finns så bra dateringar av de olika typerna av långhus att detta verkligen är möjligt. Enligt min erfarenhet kan man oftast bara placera in långhusen i relativt långa tidsavsnitt utifrån ¹⁴C-dateringarna, som till exempel den äldre delen av senneolitikum, SN I 2300–1950 f.Kr., eller den yngre delen av senneolitikum, SN II 1950–1700 f.Kr., och i bronsålderns period I, 1700–1500 f.Kr. Tyvärr är kvaliteten på ¹⁴C-dateringarna i de flesta fall inte bättre än så, delvis på grund av att kalibreringskurvan fluktuerar relativt mycket i det här tidsintervallet. Samtidigt är mängden fynd oftast mycket liten i anläggningarna som kan knytas till långhusen, vilket försvårar en fynd-datering av dem.

Förutom de byggnadstyper som har diskuterats ovan så har man också i vissa delar av södra och mellersta Skandinavien undersökt olika typer av hyddkonstruktioner som kan dateras till senneolitikum

och bronsålderns period I (se bl.a. Andersson & Hjærtner-Holdar 1989, s. 213; Fagerlund & Hamilton 1995, s. 58; Biwall m.fl. 1997, s. 289; Lomborg 1973; 1980; Rasmussen 1995; Hadevik & Gidlöf 2003, s. 130). De tycks emellertid ha varit relativt sällsynta i området under perioden, i varje fall om man skall döma av de som än så länge har undersökts och rapporterats. Många av dem är dessutom osäkra och mycket svårtolkade. Majoriteten kan dateras till den allra senaste delen av senneolitikum och till bronsålderns period I.

Vad det gäller gårds- och bebyggelsestrukturen så är det först under de senaste 10–20 åren som materialet har blivit tillräckligt stort för att tillåta studier kring de här frågorna. De stora ytavbanningarna av boplatser har givit oss en mer eller mindre tydlig bild av hur de har varit uppbyggda och hur man har placerat bebyggelsen i landskapet (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Tidigare studier har ofta använt sig av indirekta metoder där man har inriktat sig på placeringen av gravfält och gravar för att analysera bebyggelsens organisation och struktur (se bl.a. Hyenstrand 1979). Detta har i stort sett endast givit oss upplysningar kring i vilka områden befolkningen har varit koncentrerad. Det nuvarande kunskapsläget tillåter oss emellertid att göra mer detaljerade, direkta studier av bebyggelsestrukturen i mindre områden. Exempel på sådana studier finns från bland annat Skåne (Björhem & Säfvestad 1989, s. 122ff; Tesch 1993, s. 135f; Artursson red. 2000, s. 23ff) och från Jylland (Ethelberg 2000, s. 239; Earle m.fl. 1998; Kristiansen 1998).

Från att tidigare ha sett det senneolitiska samhället som endast bestående av ensamliggande, kringflyttande gårdar, så har allt fler författare under senare tid börjat diskutera existensen av en mer koncentrerad bebyggelse i vissa områden med så kallade utspridda byar i kombination med ensamliggande gårdar. I vissa fall finns det faktiskt tecken på att det också har existerat en tätare, byliknande bebyggelse i vissa centralområden, som till exempel i sydvästra Skåne och på norra Jylland. Vid en undersökning i samband med Citytunnelprojektet vid

Almhov söder om Malmö har en tät bebyggelsestruktur med ett större antal samtida flerfasiga gårdslägen framkommit. Bebyggelsestrukturen här talar för att man har haft en fast gårds- och byorganisation på platsen under åtminstone 100–200 år (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006). Också i Limfjordsområdet på Jylland finns det tydliga indikationer på att det har funnits en tät bybebyggelse i flera faser vid Bejsebakken under inledningen av senneolitikum (Nielsen 2002, s. 199; Sarauw 2003; 2006; 2007).

Bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr.

Tidiga undersökningar under 1900-talets början av hyddbottnar och så kallade stengrundshus präglade länge uppfattningen om hur byggnadstraditionen hade sett ut i området under bronsåldern (Schönback 1951; Victor 2002). Stengrundshusen ansågs redan från början ha haft en rituell funktion, varför de enda byggnader som kunde knytas till profana miljöer ansågs vara hyddor. Undersökningen av den så kallade bronsåldershyddan vid Boda i Uppland 1906 (Almgren 1912; Victor 2002, s. 127f) bidrog i hög grad till uppfattningen om hur byggnadstraditionen hade sett ut under bronsåldern i Sverige och även övriga delar av Skandinavien. Detta i kombination med fynd av så kallade husurnor i gravar som avbildade mindre, hyddliknande byggnader gav upphov till teorier om att byggnadstraditionen under bronsåldern endast hade bestått av hyddor och mindre hus (se bl.a. Almgren 1912; Schönback 1951; Victor 2002, s. 54). Nu tolkas husurnorna oftast som symboliska hus utan direkta förebilder i den skandinaviska byggnadstraditionen, i varje fall inte vad det gäller långhustraditionen. Förebilderna för husurnorna kommer med största sannolikhet istället från södra Europa och det är troligen oftast själva urnornas form, storlek och naturliga begränsningar i materialet som har styrt deras utseende. De lämningar efter bronsåldershyddor som faktiskt har undersökts i södra och mellersta Skandinavien kan dock förmodas ha haft vissa likheter med de byggnader som husurnorna avbildar, varför man inte

kan utesluta att det har funnits ett visst samband (Almgren 1912, s. 151; Victor 2002, s. 34f; 127f). Framförallt gäller detta hyddor som kan förmodas ha haft en rituell funktion som döds- eller kulthus i anslutning till gravar.

Något som ytterligare bidrog till den vaga bilden av byggnadstraditionen var att antalet kända bronsåldersboplatser länge var litet, varför man trodde att man hade fört ett kringflyttande liv och därmed inte hade lämnat så stora spår efter sig (se bl.a. Strömberg 1954; Jensen 1979, s. 23ff). Denna bild präglade länge forskningen kring bronsålderns bebyggelsestruktur. Man ansåg långt fram i tiden att man hade haft ett kringflyttande levnadssätt och att detta hade präglat bebyggelsens utseende. Ofta kan man se att man på grund av sina begränsade kunskaper om boplatserna endast har haft en mycket allmän uppfattning om hur byggnaderna har sett ut (se bl.a. Strömberg 1954, s. 375ff). Först under 1950- och 1960-talet började man få ett grepp om hur byggnadstraditionen egentligen hade sett ut i och med en del större undersökningar i Danmark (se bl.a. Thrane 1982). Undersökningar av de första långhusen från bronsålder i Danmark skedde under mitten av 1950-talet vid Fragterup i Himmerland (Thrane 1971; Boysen & Wulff Andersen 1983, s. 118; Draiby 1985). Dateringen av dem till yngre bronsålder vållade emellertid debatt, och då de inte publicerades utförligt var man mycket skeptisk till dem. Teorierna om att bronsålderns byggnadstradition hade bestått av mindre hus och hyddor var länge fast förankrad i arkeologkåren, men undersökningarna vid Ristoft 1967 på västra Jylland visade slutligen att det verkligen hade ingått regelrätta långhus i byggnadstraditionen, i varje fall under yngre bronsålder (Becker 1968; Thrane 1971).

Utvecklingen av forskningen kring byggnadstradition och bebyggelsekultur leddes alltså i början av danska forskare genom de tidiga studierna av boplatser från framförallt yngre bronsålder som gjordes på Jylland (Thrane 1982). Undersökningarna under 1960- och 1970-talet i Danmark gav ett relativt rikt material med långhus som ledde till ett uppsving för

forskningen kring den yngre bronsålderns bebyggelse (se bl.a. Becker 1972; 1980; 1982). Undersökningarna vid Bjerg A och B, Spjald och Grøntoft (Becker 1968; 1972; 1980; 1982) visade tillsammans med undersökningen vid Ristoft att långhustraditionen definitivt kunde dras ned i yngre bronsålder. Under 1980- och 1990-talet utökades materialet ytterligare (se bl.a. Säfvestad 1995, s. 13ff) och en viktig del i kunskapsuppbyggnaden var att man undersökte ett ökande antal boplatser med långhus som kunde dateras till äldre bronsålder, något som tidigare hade varit en bristvara. Undersökningarna vid till exempel Egehøj (Boas 1983), Højgård (Ethelberg 1987; 1993), Brdr. Gram (Ethelberg 2000), Hemmed Kirke och Hemmed Plantage (Boas 1991; 1993) och i Thy-området samt övriga nordvästra Jylland (Bertelsen m.fl. 1996; Kristiansen 1998; Earle m.fl. 1998; Bech & Mikkelsen 1999; Earle 2002) har givit ovärderlig kunskap om byggnads-tradition och bebyggelsestruktur under framförallt äldre bronsålder i västra Danmark.

I Sverige gav två undersökningar 1971–1972 i Turinge sn, Södermanland, ett resultat som visade att det även i Sverige hade funnits en tradition att bygga långhus och mindre stolpbyggda byggnader under bronsåldern (Tesch 1980, s. 89ff). Visserligen var flera av konstruktionerna otydliga och svårtolkade samtidigt som dateringarna var osäkra, men i vissa fall handlade det obestriddligen om långhus och mindre byggnader med en datering till övergången mellan äldre och yngre bronsålder, cirka 1200–1100 f.Kr. Under slutet av 1970-talet utfördes en rad exploateringsundersökningar i Köpingsområdet av Sten Tesch (1980, s. 83ff; 1993, s. 162ff). De gav ett rikt husmaterial som bestod av långhus, stolpbyggda mindre byggnader och gropus som huvudsakligen kunde dateras till yngre bronsålder. Materialet från äldre bronsålder var tyvärr begränsat och de långhus som kunde föras till perioden undersöktes endast delvis. Däremot var materialet från yngre bronsålder relativt rikligt och utifrån de större ytor som togs upp kunde

man även resonera kring bebyggelsestrukturen i området. Enligt Sten Tesch fanns det inget i materialet som talar för att det funnits byliknande strukturer i området under yngre bronsålder, utan han ville tolka lämningarna som spår efter en utspridd ensamgårdsbebyggelse eller mindre anhopningar av gårdar, där man hade haft ett rörligt bosättningsmönster och flyttat runt gårdarna inom ett lokalt resursområde (1980, s. 86ff; 1993, s. 172).

Utifrån materialet från Skåne har Sten Tesch konstruerat en modell för hur utvecklingen av byggnads-traditionen och framförallt långhustraditionen under bronsåldern har sett ut. Modellen bygger till stor del på dels en storleksindelning av långhusen, dels en indelning som baseras på om det finns en gruppering av de takbärande bockarna inom huskroppen. De stora långhusen utan tydlig indelning i sektioner anser han vara äldst. Ju längre fram i tiden man kommer desto vanligare blir det med en uppdelning av långhusen i två sektioner (Tesch 1993, s. 162).

Parallellt med Sten Teschs arbete i Köpingsområdet gjorde man i Malmö stora undersökningar vid Fosie IV 1979–1983 (Björhem & Säfvestad 1989; 1993). Detta var en av de första riktigt stora ytavbanningarna som gjordes i Sverige och genom att man fick tillfälle att finrensa stora sammanhängande ytor kunde man identifiera ett stort antal långhus från tidsperioden senneolitikum till yngre järnålder. Man kunde också studera bebyggelsestrukturen i området, något som inte hade varit möjligt tidigare. Björhem & Säfvestad presenterade en modell för hur långhusen hade utvecklats under senneolitikum, bronsålder och järnålder. De ansåg sig bland annat kunna se att bockbredden i den treskeppiga takbärande konstruktionen successivt hade minskat under bronsålderns och järnålderns gång.

I andra områden i Sverige som till exempel vid Brogård i södra Halland (Carlie 1992), Kv. Glasrutan och Pryssgården i Östergötland (Karlenby 1994; Borna-Ahlkvist m.fl. 1998; Borna-Ahlkvist 2002) och Vrå, Ekeby och Tibble samt Apalle i Uppland (Karlenby

1994; Göthberg 2000; Ullén 2003) har också ett större antal långhus och andra byggnadstyper från bronsåldern undersökts. De tycks alla ingå i samma byggnadstradition som den i Skåne och Danmark. Dock finns det en viss variation i bland annat den takbärande konstruktionens utseende i en del områden som Östergötland och östra Mellansverige, där en uttalat trapetsoid form är mycket vanlig. Många av dem är emellertid exakta kopior av långhus i Skåne och Danmark, vilket talar för att man har haft liknande föreställningar om hur byggnadstraditionen skulle se ut och hur långhusen skulle delas in och användas.

Vad det gäller materialet från Norge så var det länge litet, men vid undersökningar vid bland annat Forsandmoen 1986 framkom omfattande bebyggelse-lämningar från bronsålder (Løken 1989; 1998, s. 171ff; 1999). Också i andra områden i södra Norge har man undersökt treskeppiga långhus från bronsåldern, som vid Austbø, Hundvåg vid Stavanger och Orstad i Klepp. Långhusen i södra Norge kan enligt Trond Løken jämföras med dem från norra Jylland och fyndmaterialet i övrigt tycks också ha tydliga likheter med detta område.

Förutom långhus så har man också undersökt mindre stolpbyggda byggnader och grophus med en datering till bronsålderns period II–VI (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 82ff; s. 144ff; Tesch 1993, s. 171ff). Oftast ligger de placerade intill långhus och bildar då gårdsheter där de förmodligen har fungerat som olika typer av ekonomibyggnader. Också olika typer av hyddor har undersökts på boplatser från tidsperioden (se bl.a. Lomborg 1973; 1980; Westergaard 1989; 1993; Løken 1989, s.142ff). De finns både i anslutning till långhus på vanliga boplatser och i grupper på boplatser som kan förmodas ha varit specialiserade på jakt och fiske (se bl.a. Løken 1989, s. 142ff; Gustavsson 1997).

De slutsatser man traditionellt har dragit utifrån materialet betonar dels att det finns en skillnad i byggnadstradition mellan äldre och yngre bronsålder, främst

genom att långhusen generellt har blivit mindre över tiden (Karlenby 1994, s. 23, fig. 9), dels att bredden i den takbärande konstruktionen samt totalbredden på långhusen successivt har minskat (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 105ff). Det är visserligen sant att det finns en mindre variation i storlek under yngre bronsålder och att det i stort sett inte finns några stora eller mycket stora långhus under perioden, men det finns i varje fall fortfarande en uppdelning på storlekskategorier. Vidden i spridningen är visserligen inte lika stor som under äldre bronsålder, men den finns ändå där. De andra delar som har ingått i byggnadstraditionen, mindre stolpbyggda byggnader och grophus, har med största sannolikhet haft olika ekonomifunktioner på gårdarna. De förekommer nästan uteslutande i anslutning till långhus och har kompletterat huvudbyggnaden på gården.

Vad det gäller kunskapen kring hur gårds- och bebyggelsestrukturen har sett ut under bronsålderns period II–VI så är kunskapsläget ungefär detsamma som för senneolitikum och bronsålderns period I. Det är först under de senaste 10–20 åren som man har haft möjlighet att ta upp så stora ytor att det har blivit möjligt att behandla sådana frågor (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Materialet har blivit så stort att man kan laborera med olika modeller för gårds- och bebyggelsestrukturen, och det finns flera möjligheter till tolkning. Den traditionella tolkningen är att bebyggelsen totalt har dominerats av utspridda ensamgårdar (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 358ff; Tesch 1993, s. 172; Kristiansen 1998; Earle m.fl. 1998), men den har fått en rad konkurrenter som betonar variationen, dels på det lokala planet, dels på det regionala (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff; Ullén 2003). Enligt vissa författare kan man i de mer centrala områdena i södra och mellersta Skandinavien se en betydligt större variation i bebyggelsestrukturen än vad som tidigare var fallet. Ensamgårdar har funnits parallellt med mer koncentrerade, byliknande strukturer även under bronsåldern.

Byggnadstraditionen under senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr.

Den tvåskeppiga takbärande konstruktionen i långhusen från södra och mellersta Skandinavien har en lång tradition med sina rötter i senmesolitikum (Cronberg 2001; Artursson m.fl. 2003). Den översiktliga bild man får av byggnadstraditionens utveckling under senneolitikum och bronsålder utifrån 1980- och 1990-talens arkeologiska undersökningar är relativt tydlig (Artursson 2005a, bilaga 1 och 2). De tvåskeppiga långhusen dominerar helt under senneolitikum och bronsålderns period I för att under bronsålderns period IB–II successivt ersättas av de treskeppiga. De treskeppiga långhusen har sedan använts under hela brons- och järnåldern och även in i medeltid. Långhusen från senneolitikum och bronsålder tycks ha haft ett likartat utseende i hela södra och mellersta Skandinavien, i varje fall om man skall döma av den takbärande konstruktionens utseende. Det finns skillnader i detaljer, men i huvudsak tycks de följa en gemensam utvecklingslinje. Uppsättningen av mindre byggnader, grophus och hyddor på boplatserna förändras över tiden, så att de under inledningen av senneolitikum är relativt ovanliga för att under slutfasen av sennolitikum och under bronsålder dyka upp allt oftare. Det finns också specialboplatser i vissa områden som endast har haft hyddliknande byggnader.

Mer detaljerade beskrivningar av huskonstruktionerna från senneolitikum och bronsålderns period I finns i bilaga 1 i Artursson 2005a.

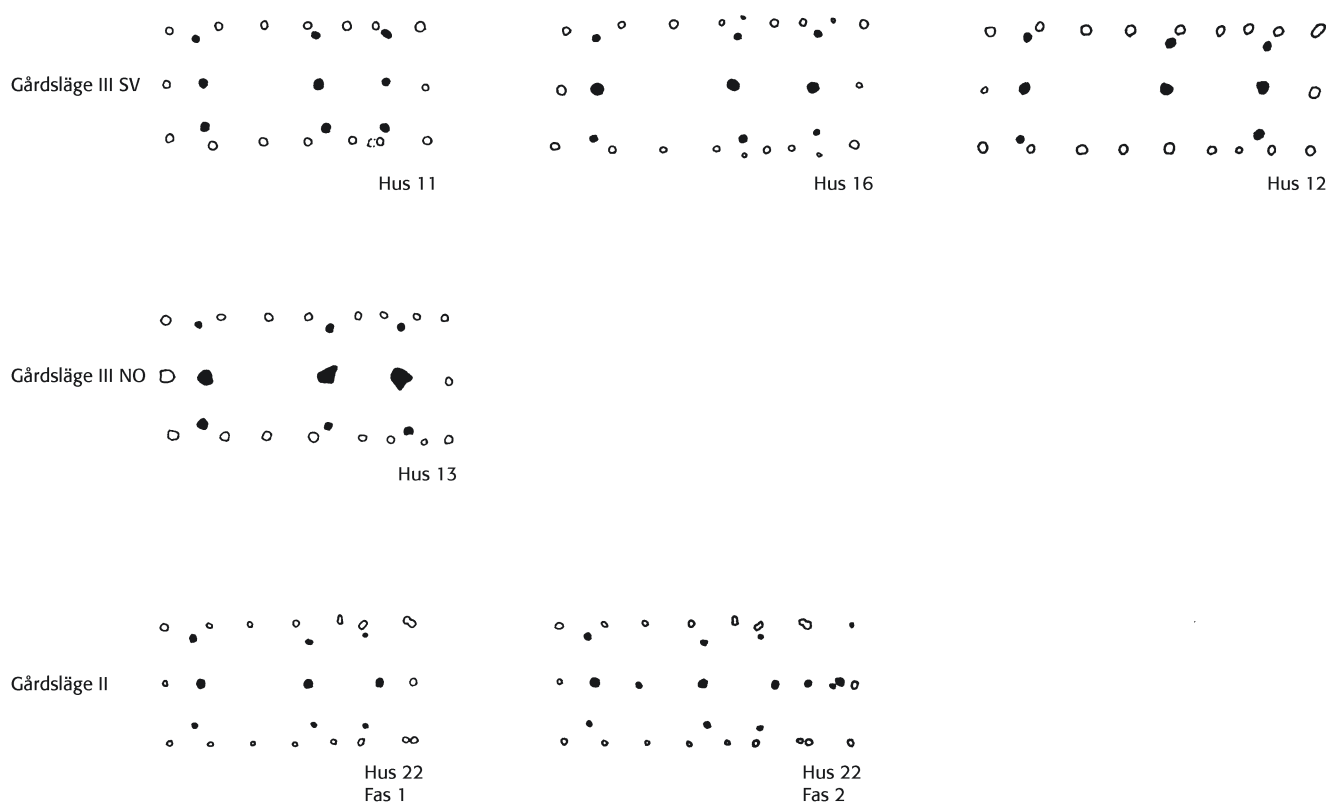
Den skånska byggnadstraditionen

Vår nuvarande bild av den skånska byggnadstraditionen under senneolitikum och bronsålderns period I bygger till stor del på ett antal större moderna undersökningar som till exempel den vid Fosie IV utanför Malmö (Björhem & Säfvestad 1989), undersökningarna i Köpingsområdet (Tesch 1993), vid Stångby stationssamhälle (Artursson red. 2000) och inom

Öresundsbroprojektet (Björhem & Sarnäs 2000a–b; Sarnäs & Nord Paulsson 2001) samt Citytunnelprojektet (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006). Långhusen från området har ett relativt homogent utseende, men det finns en viss variation i materialet, både inom regionerna och mellan dem.

Antalet publicerade långhus med en datering till senneolitikum och bronsålderns period I, dvs. 2300–1500 f.Kr., är relativt stort i Skåne om man jämför med övriga delar av Sverige. Förmodligen är det verkliga antalet undersökta långhus i området dock ännu större, eftersom vissa av konstruktionerna med nedsänkt golvdal tidigare har tolkats som grophus (Pettersson 2000, s. 20f). Av de undersökta långhusen har ett stort antal ¹⁴C-daterats vilket ger en relativt god bild av utvecklingen av byggnadstraditionen över tiden. Övriga långhus som endast har daterats typologiskt eller med hjälp av fynd är oftast svåra att placera tidsmässigt inom perioden, varför de inte är lika användbara i en kronologisk-typologisk modell. De undersökta byggnaderna av olika typ är i stort sett helt koncentrerade till de traditionella centralområden som har definierats utifrån fördelningen av olika fornlämningstyper (se bl.a. Hyenstrand 1979; Strömberg 2005).

En stor del av materialet från Skåne kommer från den sydvästra delen av landskapet. I området söder om Malmö har man sedan början av 1980-talet undersökt ett stort antal långhus och andra huskonstruktioner från senneolitikum och bronsålderns period I. Bland annat har undersökningarna vid Fosie IV och i angränsande områden givit ett rikt husmaterial. Den klassiska senneolitiska långhustypen från Fosie IV är den mindre eller mellanstora konstruktionen med tre takbärande mittstolpar som har kombinerats med regelbundet placerade, indragna takbärande stolpar (Björhem & Säfvestad 1989). Totalt framkom fem mer eller mindre kompletta långhus av den här typen, hus 11, 12, 13, 16 och 22 (fig. 1). Ett av långhusen, hus 22, har förlängts i den östra delen varför det har ett något avvikande utseende. Långhuset har varit cirka 13,15–17,5 m långa och 5,8–6,7 m breda. De är samtliga bredast på mitten eller i den östra

Figur 1. Mindre och mellanstora långhus, hus 11, 12, 13, 16 och 22, från Fosie IV. Skala 1:400. Efter Björhem & Säfvestad 1989.

Small and middle sized long-houses, house 11, 12, 13, 16 and 22, at Fosie IV, southwestern Scania in southern Sweden. Scale 1:400. After Björhem & Säfvestad 1989.

delen, varför de förmodligen har haft en svagt trapetsoid eller konvex form. Skillnaden i bredd har emellertid varit så liten att den knappt kan ha varit synlig för blotta ögat. De flesta av de här långhusen har två indragna takbärande stolpar vid varje mittstolpe, men i vissa fall saknas en del av dem. Detta kan bero på bortplöjning eller andra källkritiska faktorer, men det kan också bero på en viss variation i konstruktionen. Väggarna har ofta ett mycket regelbundet utseende med direkt motställda stolpar i långsidorna och rakt avslutade gavlar uppbyggda av tre stolpar. Långhusen har regelbundet placerade ingångar i den östra delen av långhusen i båda långsidorna. Ingångarna har ofta varit motställda, men i vissa fall är de något förskjutna i förhållande till varandra.

Den här typen av mindre och mellanstora långhus har således ett mycket regelbundet utseende och tycks ha byggts efter en mycket väl genomtänkt och etablerad lokal byggnadstradition. Långhustypen är i stort sett begränsad till Malmöområdet, även om det finns enstaka långhus på ett fåtal andra platser i Skåne som har ungefär samma regelbundna utseende. Det är emellertid relativt ovanligt att det finns regelbundet placerade indragna stolpar i anslutning till samtliga mittstolpar utanför Malmöområdet. Det finns dock undantag vid till exempel Limensgård på Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1999) och inom vissa områden på Jylland (se bl.a. Boas 1991; 1993), där flera av långhusen har regelbundet placerade indragna stolpar. Vad

det gäller dateringen av den här långhustypen vid Fosite IV så finns det en del problem med ^{14}C -analyserna. På grund av att flera av ^{14}C -dateringarna har stora felmarginaler så är resultaten svåra att använda. Hus 11 och 13 har emellertid fått ^{14}C -dateringar som har en rimlig felmarginal. De har daterats till 2290–1890 f.Kr. respektive 2180–1780 f.Kr., medan hus 12 har en mer svårtolkad ^{14}C -datering till 2300–1500 f.Kr. Hus 22 har endast fynddaterats till senneolitikum-äldre bronsålder. Dateringen av långhusen är alltså i vissa fall osäker, men i flera fall finns det både ^{14}C -dateringar och fynd som placerar dem i senneolitikum eller eventuellt i bronsålderns period I.

Det tycks finnas en tydlig linje i utvecklingen av långhusen vad det gäller deras form och storlek i Skåne under perioden. Det finns visserligen avvikelser i detaljer, men huvudlinjen är klar. Man kan tydligt se att utvecklingen av de senneolitiska långhusen har sina rötter i mellanneolitikum, och att det sker någon form av standardisering av byggnadstraditionen redan under övergången mellan mellanneolitikum och senneolitikum (se bl.a. Artursson m.fl. 2003, s. 141ff). Förutom att det finns en variation i storlek mellan långhusen så skiljer sig deras utseende i plan något åt vad det gäller till exempel antalet mittstolpar och deras placering, väggarnas konstruktion och regelbundenhet, gavlarnas utformning och form, ingångarnas placering, förekomst av nedsänkta eller nedgrävda golvdelar etc. Det är emellertid svårt att se någon tydlig utvecklingstendens över tiden i enskilda konstruktionsdetaljer som skulle kunna användas för en typologisk-kronologisk indelning av materialet i Skåne. Det relativt stora antalet ^{14}C -daterade långhus visar en viss spridning i utseende över tiden vad det gäller detaljer och det är svårt att se att dessa skillnader skulle bero på olika dateringar. Det är snarare så att det tycks finnas en viss lokal och regional variation vad det gäller detaljer i utformningen av samtida långhus, som till exempel gavlarnas konstruktion, antalet mittstolpar, förekomst av indragningar etc. Det är dock möjligt att urskilja vissa allmänna tendenser i förändringen av det övergripande utseendet vad det

gäller huskroppens form och storlek. Denna förändring illustreras kanske bäst av utvecklingen vid Limensgård på Bornholm som diskuteras senare, men det finns även ett användbart material från Skåne (fig. 2–4) (Artursson 2005a, bilaga 1).

Under SN I har långhusen i Skåne oftast haft raka långsidor och raka eller lätt rundade gavlar. Det finns emellertid också exempel på långhus som har haft en lätt konvex eller konkav form och även en del som har haft en trapetsoid form. Under SN II ser bilden ungefär likadan ut, men man kan se att det blir vanligare med lätt rundade eller runda gavlar, men dock bara i den ena änden av långhuset. Under bronsålderns period I blir den runda gavelformen allt vanligare och ofta finns den då i båda ändarna av långhuset, men även långhus med raka eller lätt rundade gavlar förekommer. Man måste emellertid vara medveten om att materialet från bronsålderns period I ännu är mycket litet och att det därför är svårt att göra generella uttalanden om byggnadstraditionen från den här perioden. Ofta är långhusen från perioden sämre bevarade än de senneolitiska och i många fall finns endast de takbärande mittstolparna kvar (se bl.a. Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 77f). Ett undantag är långhuset från Istaby i Blekinge, precis på gränsen mot Skåne (Björkquist & Persson 1979). Här finns det emellertid ingen säker datering av långhuset, men det dateras till bronsålderns period I utifrån en typologisk bedömning.

Vad det gäller långhusens storlek så kan man se en intressant utveckling över tiden. Om man endast använder sig av de ^{14}C -daterade långhusen från Skåne så kan man se att det finns en uppdelning av dem i olika storlekkategorier redan från början av senneolitikum (jmf. Nielsen 1998) (fig. 2–4). De största långhusen under SN I har varit cirka 25–30 m långa och därefter följer mellanstora långhus som har varit cirka 18–22 m och mindre långhus som har varit cirka 9–16 m långa (fig. 3). Under SN II kan man se en tydlig tendens till att de stora långhusen blir ännu större, ända upp till cirka 37–39 m (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006), medan intervallet nedåt ser ut ungefär som

innan (se fig. 4). Man får alltså en större spännvidd i storleksuppdelningen, något som kan tolkas som ett tecken på en mer uttalad hierarkisering av samhällsstrukturen under perioden (se bl.a. Earle 2002, s. 57 och där anförd litteratur). Långhuset har förmodligen börjat användas på ett mer aktivt sätt för att markera en hög social position. Det kända materialet från bronsålderns period I i Skåne är tyvärr ännu för litet och dåligt bevarat för att man säkert skall kunna uttala sig om uppdelningen av långhusen på storlekskategorier under perioden. Material från andra områden i södra Skandinavien, till exempel på Jylland, talar emellertid för att utvecklingen har varit kontinuerlig.

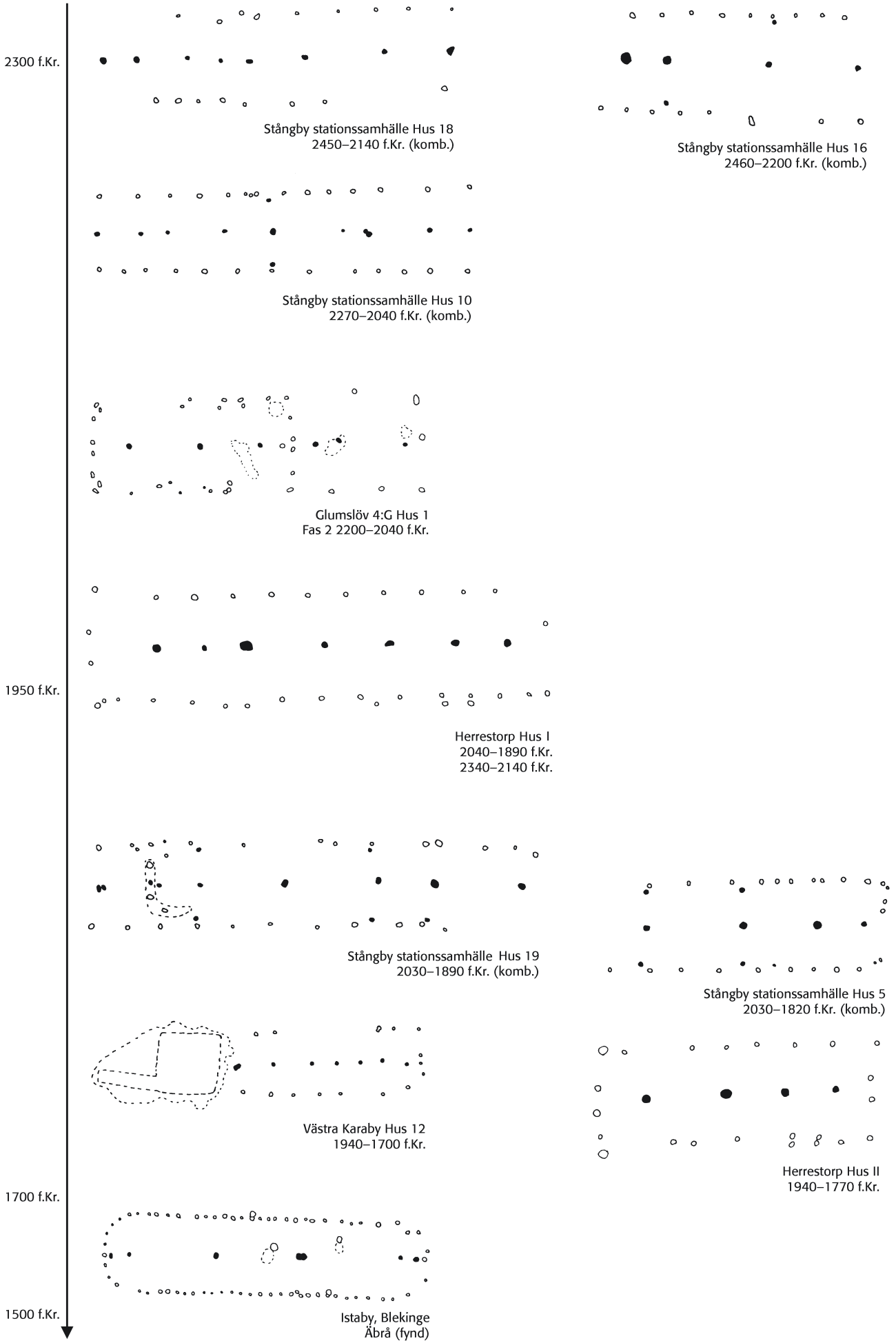
Om man gör en bedömning av vad denna uppdelning på olika storlekskategorier innebär i kvadratmeteryta så får man under SN I ett storleksspann på cirka 75–200 m² (fig. 3), medan man under SN II får ett storleksspann på cirka 75–300 m² (fig. 4). Det handlar alltså om en betydande ökning av innerytan från SN I till SN II. Vad denna utökade inneryta har använts till är dock osäkert. Det finns en rad möjliga användningsområden, som stall, lagerutrymme för foder, spannmål och utsäde eller eventuellt som en samlingsplats för det övre skiktet i samhället, där man kanske har hållit socialt och rituellt viktiga fester och gästabud.

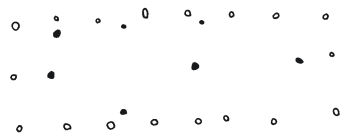
Slutsatsen av den här diskussionen måste bli att för att kunna placera in långhusen i en typologisk-kronologisk modell så måste man ha antingen naturvetenskapliga dateringar av god kvalitet eller fynd som kan ge ett någorlunda snävt dateringsunderlag. Eftersom mängden fynd i långhusen oftast är mycket liten blir det till syvende och sist de naturvetenskapliga dateringarna som måste användas. Det är ännu inte möjligt att konstruera en modell för utvecklingen av byggnadstraditionen i Skåne endast utifrån enskilda drag eller detaljer i långhusen, men däremot kan man använda sig av deras form och storlek för att konstruera en trolig huvudlinje för utvecklingen. Mer tydliga undantag från huvudlinjen i utvecklingen av långhus från senneolitikum och bronsålderns period I, som till exempel husen från Hagestad 44 (Strömberg 1992; 1999, se också Ar-

tursson 2005a; bilaga 1), måste fortfarande betraktas som osäkra vad det gäller deras storlek och utseende. Här behövs större undersökningsytor för att få en bättre bild av byggnadstraditionen i området.

Vad det gäller övriga huskonstruktioner som mindre, stolpbyggda hus och grophus så är situationen mer osäker. Antalet kända mindre, stolpbyggda hus är mycket få i Skåne och inskränker sig till en handfull. Som exempel kan nämnas ett stolpbyggt hus med en något nedsänkt golvyta som har undersökts i anslutning till ett långhus med källare vid Västra Karaby (Pettersson 2000, s. 16ff). Det finns dessutom en tidigare undersökt närliggande lokal vid Norrvidinge med två gropar innehållande senneolitiskt material som Johan Callmer (1972) har tolkat som lämningarna efter två grophus, men som av bland annat Claes B. Pettersson (2000, s. 20ff) har tolkats som lämningarna efter en liknande gård som den vid Västra Karaby, bestående av ett långhus med källare och ett grophus eller ett mindre stolpbyggt hus med nedsänkt del. Dessutom kan ett antal av byggnaderna vid Hagestad 44 antas tillhöra den här kategorin, men som nämndes tidigare så måste deras utseende betraktas som osäkert på grund av de begränsade undersökningsytorna (Strömberg 1992; 1999).

Inte heller grophusen tycks vara speciellt vanliga på de boplatser från perioden som har undersökts i området. Det fåtal som har undersökts och som säkert kan tolkas som grophus kan räknas på ena handens fingrar (se bl.a. Tesch 1993, s. 158). De lämningar i Köpingsområdet som Sten Tesch anser verkligen är spår efter grophus har ofta varit relativt stora och ligger inte i anslutning till några samtida långhus. Majoriteten av dem måste emellertid betraktas som osäkra bland annat på grund av de begränsade undersökningsytorna som ofta har tagits upp runt dem. Här kan återigen vissa av byggnaderna i Hagestadsområdet nämnas, nu som ett exempel på förmodade grophus med osäkert utseende (se bl.a. Strömberg 1992; 1999), samt de ovan nämnda så kallade grophusen vid Norrvidinge (Callmer 1972; jmf. Pettersson 2000, s. 20ff).

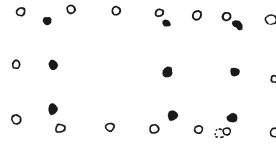

Stångby stationssamhälle Hus 22
2460–2200 f.Kr. (komb.)

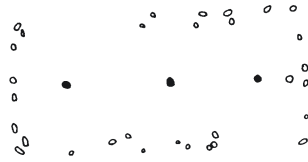
Dösjebro VKB Su 17 Hus 1
2280–1980 f.Kr. N fasen

Fosie IV Hus 11
2290–1890 f.Kr.

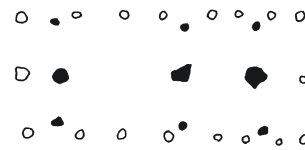
Dösjebro VKB Su 17 Hus 1
2280–1980 f.Kr. S fasen

Glumslöv 4:G Hus 1
Fas 1 2200–2040 f.Kr.

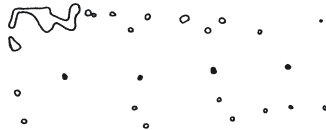
Svågertorp 8A Hus 3
2030–1780 e.Kr.

Fosie IV Hus 13
2180–1780 f.Kr.

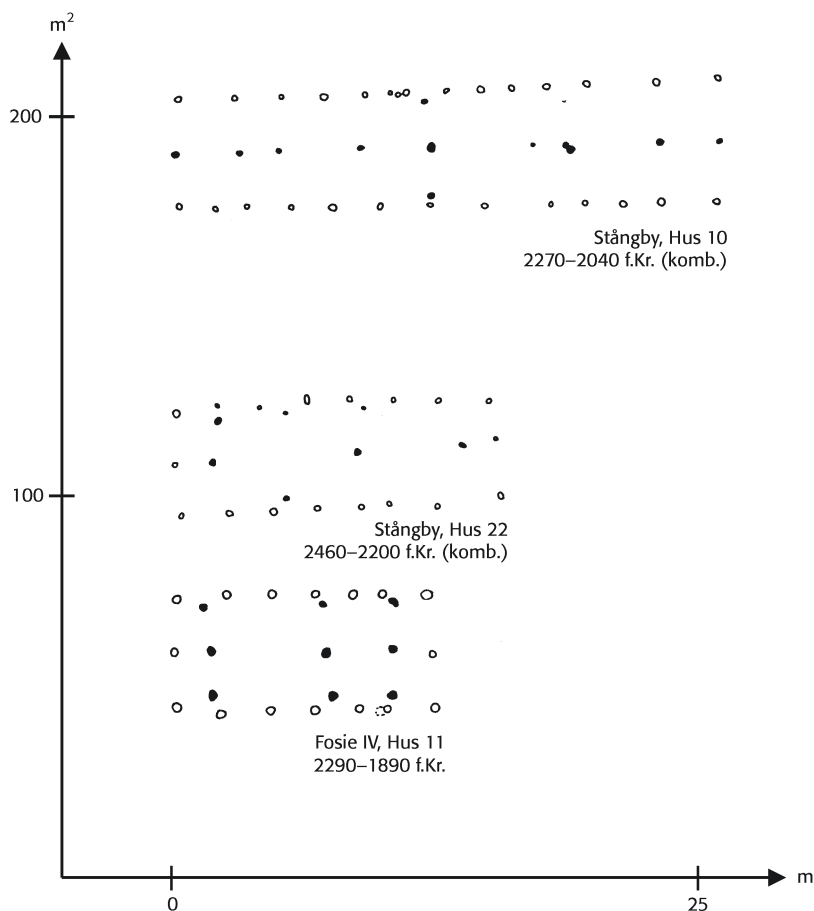
VKB 3:7 Hus 1
1930–1740 f.Kr.

Rydebäcks station
1880–1700 f.Kr.

Figur 2. En översiktlig modell över utvecklingen av långhusen i Skåne under senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr, efter datering och storlek. Skala 1:400.

A model of the development of the long-houses from Scania, southern Sweden, during the Late Neolithic and Bronze Age period I, 2300–1500 BC, after dating and size. Scale 1:400.

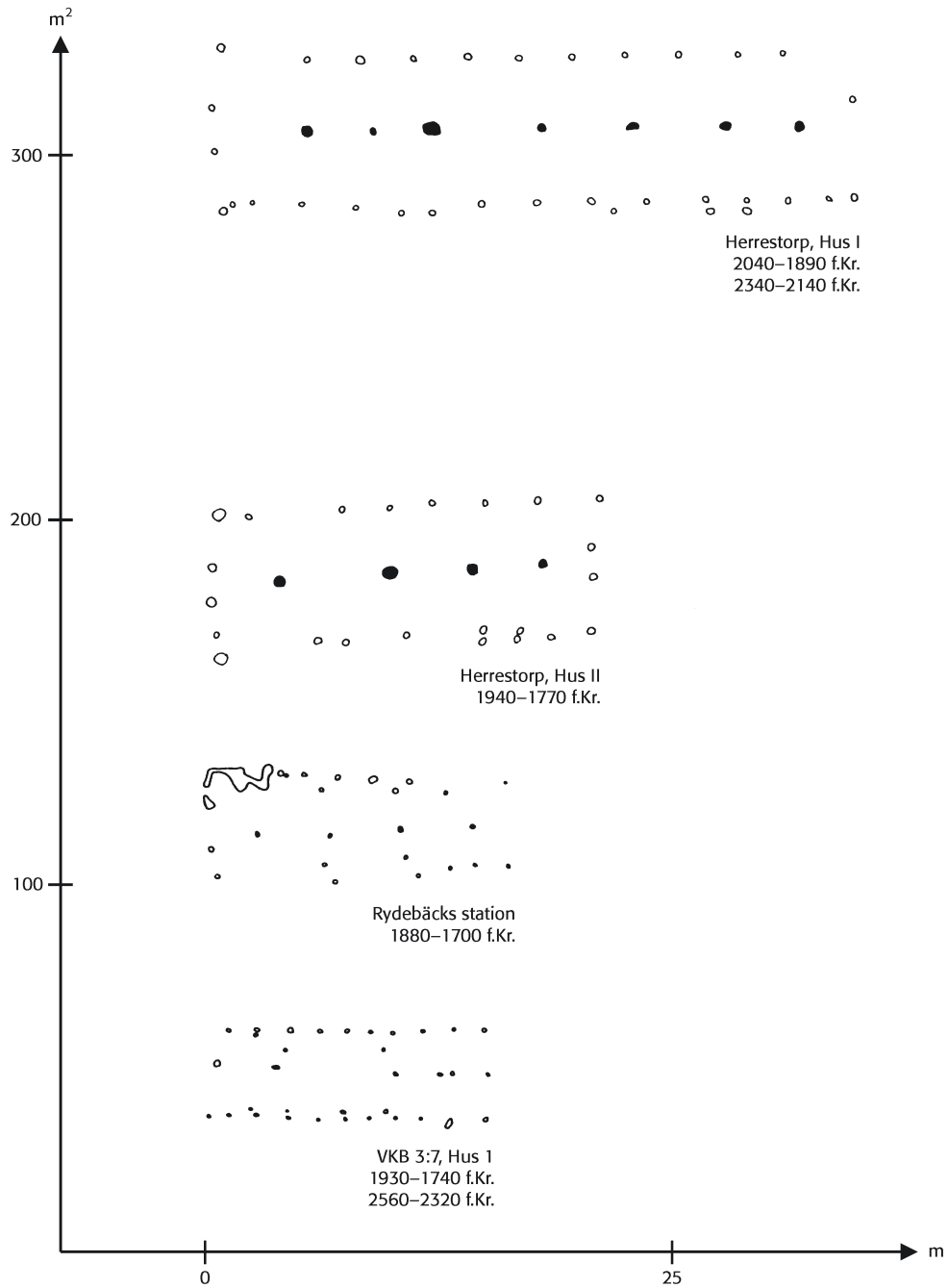
Figur 3. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Skåne under SN I, 2300–1950 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

An overview of the variation in size of the long-houses from Scania during the Late Neolithic I, 2300–1950 BC. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Det begränsade antalet säkra mindre, stolpbyggda byggnader och grophus inom gårdslägena skulle kunna tyda på att de har fungerat som någon typ av specialiserade ekonomibyggnader eller verkstäder och att de därför endast har funnits på ett fåtal gårdar. Långhusen har varit de vanligaste byggnaderna på gårdarna och här har man inrymt i stort sett samtliga funktioner. Endast i undantagsfall har man haft flera byggnader på en och samma gård. En tendens i materialet är emellertid att det tycks bli vanligare med

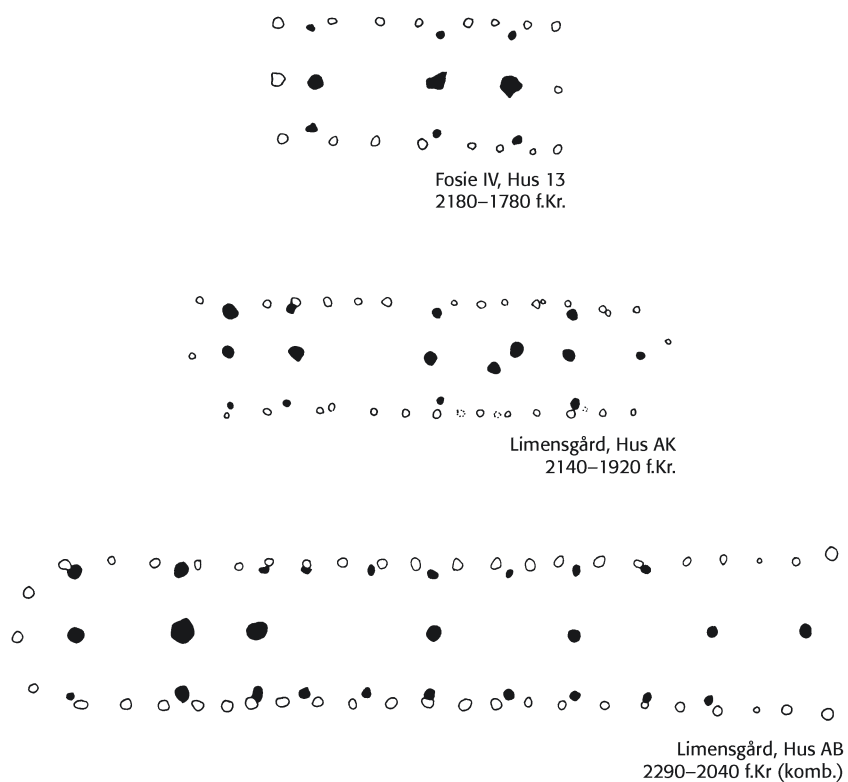
mindre byggnader i anslutning till långhusen under SN II (se bl.a. Pettersson 2000, s. 16ff) och eventuellt också under bronsålderns period I–II (se bl.a. Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 92ff).

Hyddkonstruktioner från tidsperioden är mycket sällsynta i Skåne och de som har undersökts måste betraktas som osäkra både till tolkning och datering (se bl.a. Hadevik & Gidlöf 2003, s. 130). De exempel som finns från bland annat Mellansverige (Andersson & Hjærtner-Holdar 1989, s. 213; Fagerlund &

Figur 4. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Skåne under SN II, 1950–1700 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

An overview of the variation in size of the long-houses from Scania during the Late Neolithic II, 1950–1700 BC. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Figur 5. Exempel på långhus med indragningar. Hus 13 från Fosie IV och hus AK från Limensgård på Bornholm har de indragna stolparna placerade i anslutning till mittstolparna, medan hus AB från Limensgård har indragningar även mellan mittstolparna. Observera den typiska placeringen av mittstolparna i det mindre och det mellanstora långhuset, med ett större avstånd mellan dem i den västra delen. Skala 1:400.

Long-houses with supplementary, roof bearing posts placed close to the walls. House 13 from Fosie IV outside Malmö, Sweden and house AK from Limensgård on Bornholm, Denmark are examples of long-houses where all the supplementary, roof bearing posts have been placed in connection with the roof bearing posts in the middle, while house AB at Limensgård has supplementary posts also in between these. Notice the typical placement of the roof bearing post in the middle in the small and the middle sized houses, where there is a larger distance in the western part of the long-houses. Scale 1:400.

Hamilton 1995, s. 58; Biwall m.fl. 1997, s. 289) och Jylland (Lomborg 1980; Rasmussen 1995) är också i vissa fall svårtolkade. En del konstruktioner ger ett något otydligt intryck och mycket arbete återstår innan vi kan skapa oss en bild av den här kategorin av byggnader.

Byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien

Eftersom det totala antalet långhus från senneolitikum och bronsålderns period I är relativt stort i södra och mellersta Skandinavien och antalet växer hela tiden är det svårt att få en översiktlig bild av materialet (se Artursson 2005a, bilaga 1). Trots detta får man intrycket att byggnadstraditionen i mycket har liknat den i Skåne och att den har varit relativt enhetlig över i stort sett hela området. Det finns visserligen mindre lokala och regionala variationer, men huvudtemat är i stort sett detsamma. Byggnadstraditionen med långhus, mindre stolpbyggda byggnader, grophus och hyddor tycks ha varit spridd upp till Mellansverige och de södra samt västra delarna av Norge. Materialet från Mellansverige är emellertid ännu så länge mycket litet, varför det finns en osäkerhetsfaktor här (Ulväng 1992). Det mesta talar emellertid för att även detta område har haft i stort sett samma byggnadstradition (se Onsten-Molander m.fl. 2007).

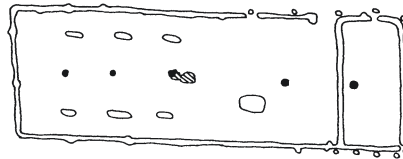
Byggnadstraditionen är således tydlig och den består huvudsakligen av tvåskeppiga långhus som har kompletterats av mindre, stolpbyggda och grophusliknande byggnader. Dessutom finns det ett fåtal exempel på olika typer av hyddkonstruktioner som ibland hittas på mer ordinära boplatser (Rasmussen 1995) och ibland på förmodade specialboplatser för jakt och fiske (se bl.a. Biwall m.fl. 1997, s. 289; Gustavsson 1997). Långhusen dominerar definitivt bilden och de utgör den största delen av de undersökta byggnaderna i området. De är ofta välbevarade och har i många fall kraftiga stolphål efter de takbärande mittstolparna och tydligt markerade väggar med kraftiga väggstolphål. I många

av långhusen från Skåne, Bornholm och Jylland ingår det också så kallade indragna stolpar i den takbärande konstruktionen. De har oftast placerats i anslutning till mittstolparna, men ibland också i utrymmet mellan dessa (fig. 5). Detta är speciellt vanligt i de större långhusen. Många av de mindre långhusen med tre mittstolpar har haft en typisk placering av dem, där det har funnits ett större avstånd mellan mittstolparna i den västra delen av långhuset.

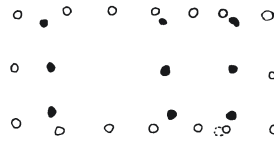
Långhusen har i de flesta fall haft en rektangulär eller trapetsoid form, men det finns även exempel på långhus som har haft en svagt konvex eller konkav form (fig. 6). Gavlarna har oftast varit raka eller svagt rundade under SN I, för att under SN II och under bronsålderns period I allt oftare vara mer eller mindre tydligt rundade. I vissa fall har man kombinerat de två gavelformerna i samma långhus, ett drag som blir mycket vanligt under SN II och bronsålderns period I. Under den sistnämnda perioden blir det också vanligt med långhus som har haft rundade eller runda gavlar i båda ändarna (fig. 7). En del av de raka gavlarna kan ha haft en öppen konstruktion, som kan liknas vid en så kallad megaronkonstruktion från medelhavsområdet (Lekberg 2002, s. 252), dvs. en öppen, verandaliknande konstruktion. En speciell form av öppen gavel är den där gavelstolparna har legat något utdragna från den övriga konstruktionen (fig. 8). Ibland kombineras detta drag med att gavelstolphålen dessutom är större och djupare än övriga väggstolphål, vilket förmodligen innebär att gavlarne har haft en kraftigare och/eller anorlunda konstruktion. I vissa fall har de öppna gavlarne varit bredare än den övriga huskroppen, vilket har gett långhusen en lätt konkav form. Ytterligare en variant av gavelkonstruktion är en lätt rundad form med en lätt utkragning, dvs. hörnstolphålen ligger placerade något utanför vägglinjerna i långsidorna.

Placeringen av ingångarna i de mindre långhusen har ofta varit mycket regelbunden; de har i de flesta fall placerats längs med långsidorna i den östra delen och de har oftast varit motställda. Som exempel kan nämnas de små och medelstora långhusen från Fosie

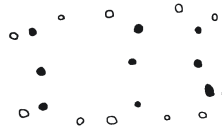
Huskropp: Rak – konvex

Vestervang, Jylland
1890–1770 f.Kr.

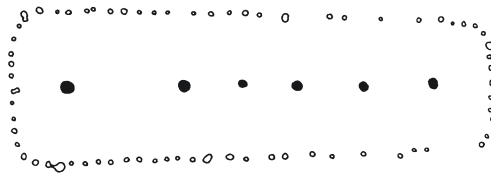

Fosie IV Hus 11, Skåne
2290–1890 f.Kr.

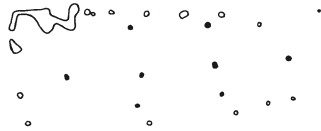

Köpinge Hus B29:VII, Skåne
1870–1550 f.Kr.

Huskropp: Trapetsoid

Klostergård, Jylland

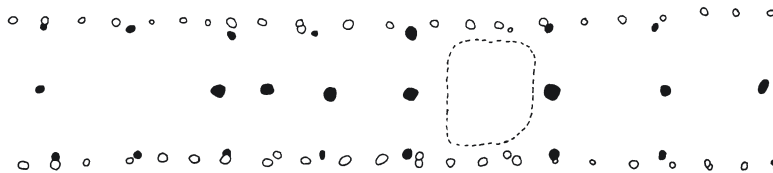

Rydebäcks station, Skåne
1880–1700 f.Kr.

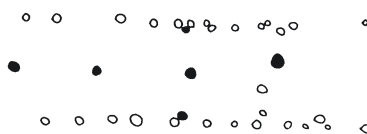

VKB SU17 Hus 1 S. Fasen, Skåne

Huskropp: Konkav

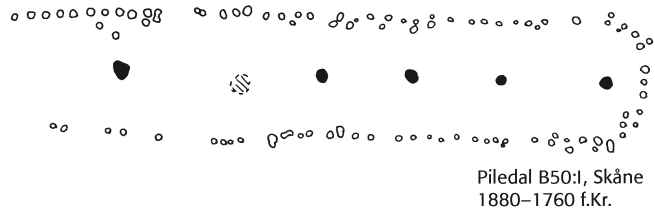

Limensgård Hus S,
Bornholm

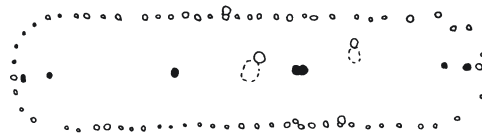

Limensgård Hus EP, Bornholm

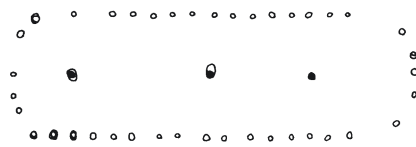
Figur 6. Långhus med rak, konvex, trapetsoid respektive konkav form. Skala 1:400.
Long-houses with straight, convex, trapezoid and concave shape. Scale 1:400.

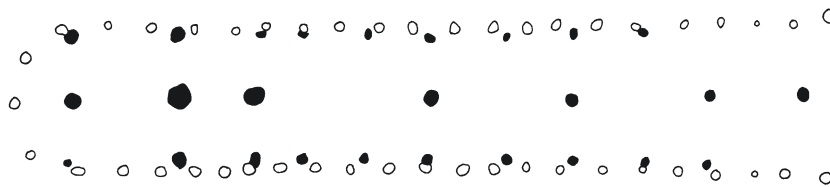
Piledal B50:1, Skåne
1880–1760 f.Kr.

Istaby, Blekinge
ÄBRÅ (fynd)

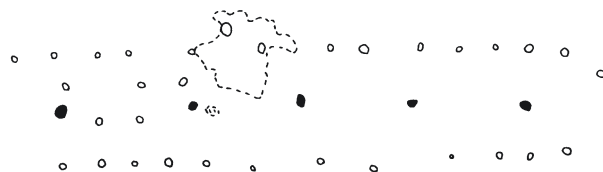
Sigersted III Hus 1, Sjöland
1860–1690 f.Kr.

Limensgård Hus AB, Bornholm
2290–2040 e.Kr. (komb.)

Limensgård Hus AM, Bornholm

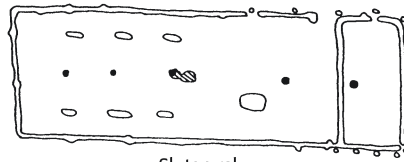

Pryssgården Hus 153, Östergötland
1680–1520 f.Kr.

Figur 7. Långhus från SN II och bronsålderns period I med rundad eller rund gavel. I vissa fall har man kombinerat en rundad eller rund gavel i ena delen av långhuset med en rak i den andra. Skala 1:400.

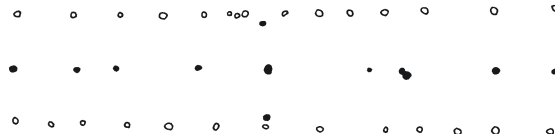
Long-houses from the Late Neolithic II and Bronze Age period I with rounded or round gables. In some cases a rounded or round gable have been combined with a straight. Scale 1:400.

GAVLAR

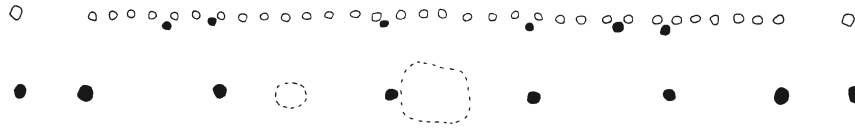
Vestervang, Jylland
1890–1770 f.Kr.

Sluten rak

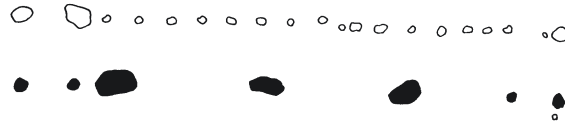
Stångby stationssamhälle Hus10
2270–2040 f.Kr. (komb.)

Öppen rak

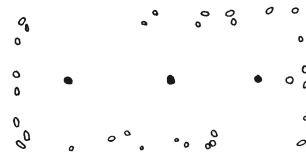
Hemmed Plantage Hus I,
Jylland 1870–1680 f.Kr.

Öppen rak utdragen

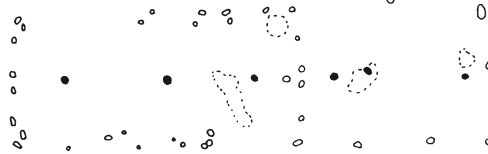
Kv. Benkammen Hus I, Skåne

Öppen rak utdragen

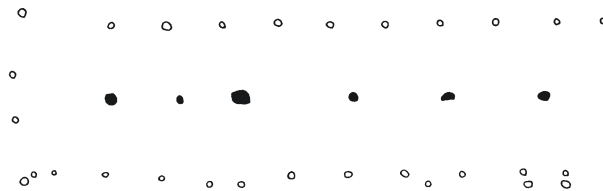
Glumslöv 4:G Hus 1, Skåne
Fas 1 2200–2040 f.Kr.

Lätt rundad

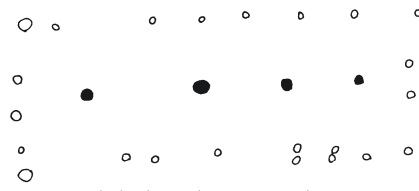
Glumslöv 4:G Hus 1, Skåne
Fas 2 2200–2040 f.Kr.

Lätt rundad + rak

Herrestorp Hus I, Skåne
2040–1890 f.Kr.
2340–2140 f.Kr.

Lätt rundad utkragad i väster + rak i öster

Herrestorp Hus II, Skåne
1940–1770 f.Kr.

Lätt rundad utkragad i väster + rak i öster

Dösjebro VKB SU17 Hus 1, N. Fasen, Skåne
2280–1980 f.Kr.

Lätt rundad utkragad i norr + rak i söder

IV (Björhem & Säfvestad 1989) (fig. 1). I de övriga storlekskategorierna är placeringen av ingångarna mer varierad. Majoriteten av långhusen har legat i öst–västlig riktning när de topografiska förhållandena så har tillåtit, men det finns också ett mindre antal långhus som ligger i nord–sydlig eller en annan riktning.

I vissa långhus finns det nedgrävda eller nedsänkta golvdelar och ibland också djupare delar som kan tolkas som lämningar efter källare. Ofta ligger de i den östra delen av långhuset. Intressant nog så finns det exempel på långhus från mellanneolitikum som har haft liknande nedgrävda eller nedsänkta golvdelar, något som visar att det finns en kontinuitet i byggnadstraditionen (se bl.a. Larsson 1992, s. 103ff). I vissa fall finns det också djupare gropar inne i långhuset som kan tolkas som förvaringsgropar av olika slag. Ibland finns det också spår efter härदार och kokgropar. Oftast har de placerats i den västra delen av byggnaderna där det i många fall är störst avstånd mellan mittstolparna, och på grund av detta har man ofta tolkat den som bostadsdelen.

Det finns en tydlig skillnad i långhusens konstruktion och uppbyggnad; vissa är mycket regelbundet konstruerade och försedda med kompletta uppsättningar av indragna stolpar i anslutning till mittstolparna, medan andra är mer oregelbundna och har endast få eller inga indragna stolpar alls. De olika konstruktionstyperna tycks finnas parallellt i samma områden, vilket kan betyda att variationen antingen beror på skillnader i den individuella byggnadstraditionen på varje gård eller att det har funnits en konstruktionsskillnad eller betydelskillnad i de olika byggnadstraditionerna. Kan den förstärkta takbärande konstruktionen med indragna stolpar innebära att vissa långhus har haft ett annat, tyngre

taktäckande material som till exempel grästörv istället för de lättare materialen vass eller halm?

De regelbundet konstruerade långhusen med kompletta uppsättningar av indragna stolpar är vanligare i vissa områden som i Skåne och på Bornholm, vilket kan betyda att det också har funnits en viss geografisk variation i konstruktionen. Det är intressant att se att det just i dessa områden har funnits en byggnadstradition under mellanneolitikum där långhus med indragna stolpar och väggrännor har varit relativt vanliga. Mellanneolitiska långhus från Skabersjö (Jeppson 1996) och St. Herrestad (T. Andersson 1997; 1999) i Skåne och Grødbygård samt Limensgård på Bornholm (se Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1999) har en indragen stolpkonstruktion som med största sannolikhet har ingått i den takbärande konstruktionen. Man kan därför tala om en kontinuitet i byggnadstraditionen från åtminstone mellanneolitikum och framåt.

Som tidigare har diskuterats gällande den skånska byggnadstraditionen så är det svårt att se en tydlig skillnad i konstruktionerna över tiden vad det gäller detaljer. Istället finns det en generell tendens till utveckling av långhusens form och storlek som på ett övergripande sätt kan användas för att grovt datera dem. Detta är lättast att se i områden som har stora material från en och samma plats, som till exempel i vissa delar av Skåne, på Jylland och på Bornholm. Ett tydligt exempel finns från Limensgård på Bornholm där man enligt min mening kan se en kronologisk skillnad vad det gäller storlek och form på långhuset.

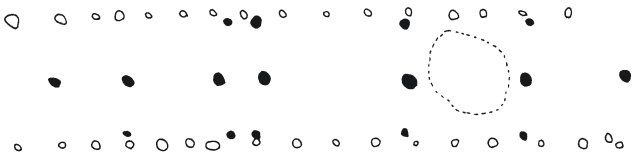
Exemplet Limensgård

Vid Limensgård undersöktes totalt 16 stycken långhus som kan dateras till senneolitikum och möjligen bronsålderns period I (Nielsen 1999, s. 156). Kanske finns det ytterligare två långhus som kan tillhöra perioden, hus FH och FJ, men de har placerats i tidigneolitikum av Poul Otto Nielsen, bland annat utifrån fynd av keramik och ¹⁴C-dateringar (1999, s. 150). Hus FJ har ¹⁴C-daterats till 3940–3700 f.Kr. medan hus FH emellertid har ¹⁴C-daterats till 1970–1770 f.Kr. med

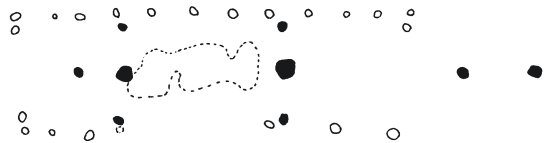
Figur 8. Olika typer av gavelkonstruktioner på långhus; slutet rak, öppen rak, öppen rak med utdragning, lätt rundad och lätt rundad med utkragning. Skala 1:400.

Different types of constructions of the gable; closed and straight, open and straight, open and straight and placed with a distance to the rest of the house, slightly rounded and slightly rounded with a corbelling.

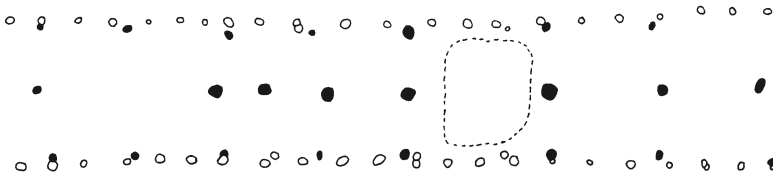
2050 f.Kr.

Hus T
1920-1740 f.Kr.

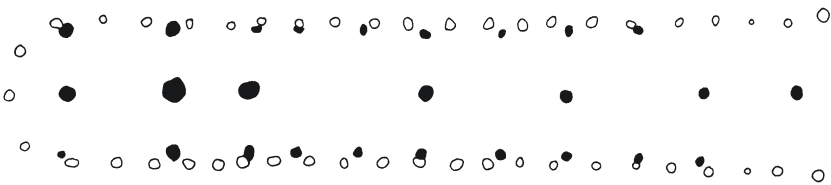
Hus R

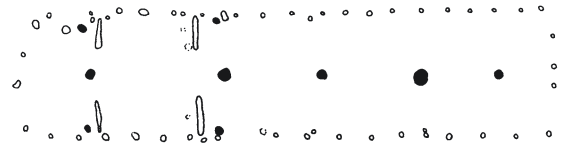
Hus S

Hus EQ
2040-1760 f.Kr.

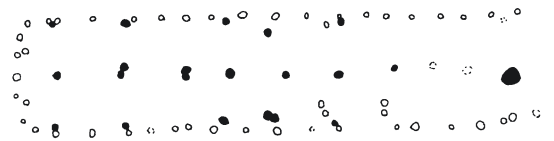

Hus AB
2290-2040 f.Kr. (komb.)

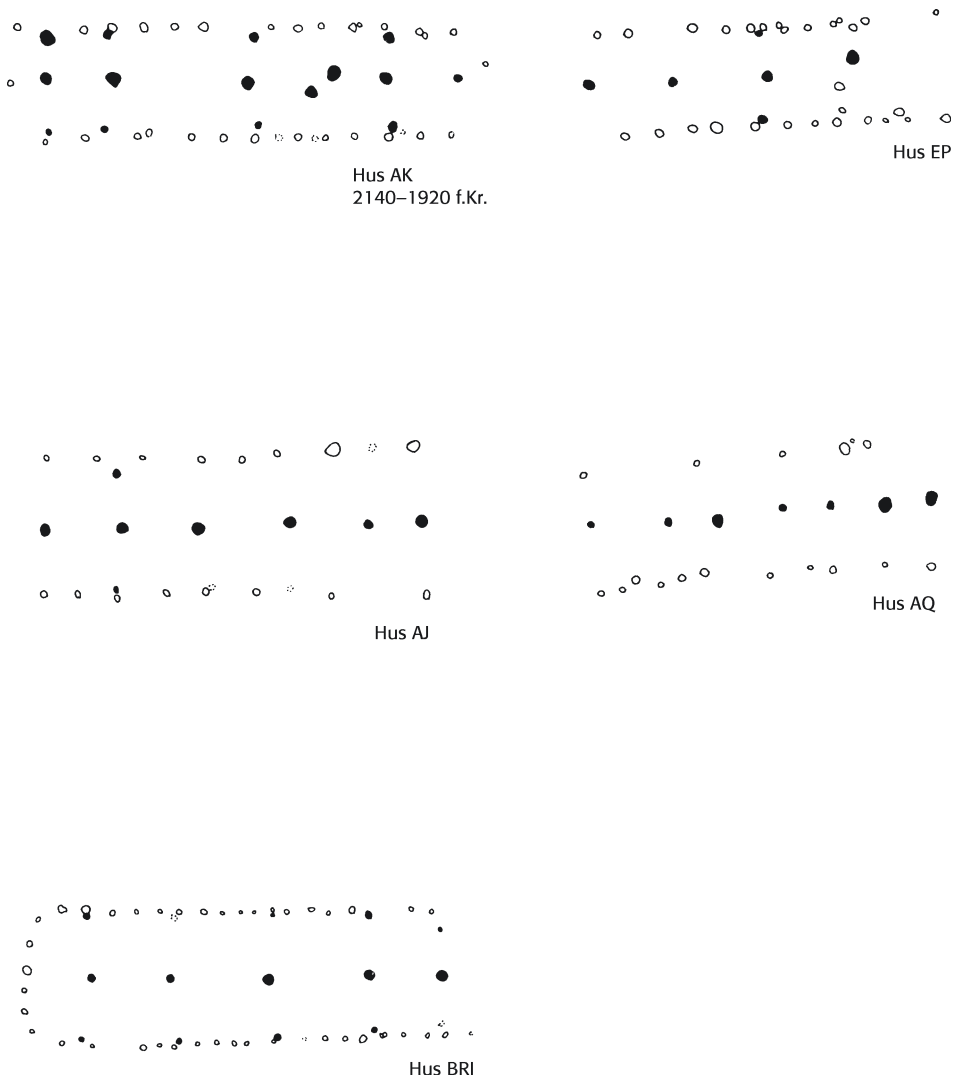

Hus AM
1940-1750 f.Kr.

1700 f.Kr.

Hus Z
1880-1680 f.Kr.

Figur 9. Översikt över 12 av långhusen från Limensgård på Bornholm uppställda efter storlek och förmodad datering. Skala 1:400. Efter Nielsen & Nielsen 1986.

An overview of the 12 long-houses at Limensgård on the island of Bornholm, Denmark. The long-houses have been sorted after size and probable dating. Scale 1.400. After Nielsen & Nielsen 1986.

en kombinerad metod, det vill säga SN II, varför placeringen av båda i tidigneolitikum kan ifrågasättas. Samtliga långhus vid Limensgård låg koncentrerade inom en mindre, cirka 100×100 m stor yta och kan troligen tolkas som lämningarna efter flera samtida gårdslägen på en mindre höjd som har använts under en längre tid. Av de 16 långhusen med en förmodad datering till senneolitikum och bronsålderns period I har sex stycken ¹⁴C-daterats (AUD 1995, s. 323f). Dateringarna visar på en spridning över tiden från 2290–2040 f.Kr. till 1880–1680 f.Kr., dvs. från inledningen av senneolitikum till början av bronsålderns period I. Tyvärr finns det ännu inte en detaljerad beskrivning av samtliga långhus vid Limensgård, utan endast delar av materialet har publicerats i ett flertal mindre artiklar (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1998; 1999). Dessutom är fyra av dem så dåligt bevarade att de inte går att behandla vidare här. På grund av detta är det svårt att skapa sig en helhetsbild av utvecklingen på platsen och det är svårt att göra en säker fasindelning (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

Om man ser på långhusen på platsen så finns det en tydlig uppdelning av dem i olika storlekskategorier (fig. 9–12). Längden varierar mellan cirka 19–44 m. De längsta långhusen, hus AB och S, ligger båda inom samma område. De har varit cirka 44 m respektive 40 m långa och har haft en bredd på cirka 7,5–9 m respektive 7,5–8,4 m. I samma område som hus AB och S ligger också det tredje största långhuset på platsen, hus T, som har varit cirka 32–34 m långt och 6,5–7 m brett. Dess längd är osäker eftersom det inte finns några bevarade väggstolpar i den östra gaveln. Denna kontinuitet i placeringen av de största långhusen inom samma område talar enligt min mening för att en och samma sociala enhet kontinuerligt har utnyttjat det här gårdsläget. Kanske kan man tolka det som platsen för den lokala stormannagården (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

Hus AB och S har förutom sin storlek vissa andra likheter. De är båda imponerande och komplicerade konstruktioner med regelbundet placerade indragna

stolpar, inte bara i anslutning till mittstolparna utan också mellan dem. Detta gäller speciellt hus AB, som har ett större antal indragna stolpar utan kontakt med mittstolpar. Placeringen och antalet mittstolpar varierar mellan långhusen, hus AB har sju stycken och hus S åtta. Det är emellertid svårt att urskilja vilka som är ursprungliga och vilka som kan ha tillkommit senare, varför skillnaden kanske inte har varit så stor från början. Båda långhusen har en form där bredden är störst vid gavlarna, vilket ger dem ett lätt konkavt utseende. Konstruktionen av de östra gavlarna är rak och öppen i båda långhusen, medan de västra gavlarna skiljer sig åt. Den västra gaveln i hus AB är rundad, medan den är rak och öppen i hus S. En annan skillnad är att hus S har en nedsänkt golvdal i mittdelen. Hus AB har ¹⁴C-daterats till 2290–2040 f.Kr. med en kombinerad metod.

Hus T skiljer sig från de två andra stora långhusen på flera punkter förutom storleken. Långhuset har sju mittstolpar, men det finns inte indragna stolpar i anslutning till alla. Dessutom är långhusets långsidor i stort sett helt raka. Båda gavlarna har varit raka och öppna. I långhusets östra del finns det en nedsänkt golvdal. Hus T har ¹⁴C-daterats till 1920–1740 f.Kr.

Utifrån de ¹⁴C-dateringar som finns så skulle man kunna förmoda att hus AB har varit det tidigaste i området och att det har avlösts av hus S. Hus T har den yngsta ¹⁴C-dateringen och skulle därför utifrån de naturvetenskapliga dateringarna kunna tolkas som det sista långhuset inom gårdsläget. Emellertid skär anläggningar som ingår i hus AB vissa av dem som ingår i hus T, varför detta inte kan stämma. Vad som är relativt säkert är emellertid att de tre husen inte har legat här samtidigt, vilket bland annat visas av deras inbördes läge. Enligt Nielsen & Nielsen (1986, s. 110) skulle hus AB kunna vara det senaste på platsen bland annat grundat på dess utseende med en rundad västgavel, vilket ofta ses som ett sent drag. Om detta stämmer så skulle man kunna tänka sig att hus T istället är det äldsta och att det har avlösts av hus S och AB i nu nämnd ordning. Fyndmaterialet från den

nedsänkta golvdelen i hus S, där det bland annat ingår en handtagsdel från en flintdolk av typ I, kan emellertid visa på en relativt tidig datering av långhuset. Det kan dock röra sig om ett äldre föremål som har hamnat i den nedsänkta golvdelen sekundärt.

Nästa storlekskategori på platsen består av fyra långhus som har varit cirka 28,5–31 m långa och 6,4–7,9 m breda, hus AM, EQ, R och Z. De ligger placerade i två grupper i den mellersta och södra delen av undersökningsområdet (Nielsen 1989, s. 20, fig. 12). De har alla ett lite varierande utseende med vissa skillnader i detaljer. Tre av dem, hus AM, EQ och R, har fem stycken mittstolpar medan hus Z har minst åtta stycken, varav två har satts om. Konstruktionen med indragna stolpar varierar i regelbundenhet mellan långhusen. Vissa har i stort sett kompletta uppsättningar medan andra endast har det i delar av konstruktionen. I två av långhusen, hus R och EQ har det funnits nedsänkta golvdelar och i hus AM fanns det lämningar efter innerväggar i form av rännor. Tre av långhusen har ¹⁴C-daterats till den senare delen av senneolitikum och inledningen av bronsålderns period I. Hus AM har ¹⁴C-daterats till 1940–1750 f.Kr., hus EQ till 2040–1760 f.Kr. och hus Z till 1880–1680 f.Kr.

De mellanstora och mindre långhusen finns också representerade vid Limensgård. Det finns tre stycken mellanstora, cirka 20–25 m långa långhus, hus AJ, AK och BR I (fig. 9), och fyra stycken mindre, cirka 18–20 m långa långhus, hus AC, AQ, BJ och EP. De mellanstora långhusen ligger placerade väl samlade i undersökningsområdets nordöstra del. De har ett varierande utseende och har haft fem eller sex takbärande mittstolpar. Konstruktionen med indragna stolpar är mer eller mindre regelbundet uppbyggd, hus AK och BRI har en nästan komplett uppsättning medan den i hus AJ är mer sporadisk. Dateringen av långhusen är osäker för två av dem, men hus AK har ¹⁴C-daterats till 2140–1920 f.Kr.

De mindre långhusen var placerade i områdets mellersta och norra del. Deras utseende var mer oregelbundet och flera av dem var dåligt bevarade. Antalet mittstolpar var mycket varierande och konstruktionen

med indragna stolpar uppträdde sporadiskt eller inte alls. I två av långhusen fanns det en nedsänkt golvdel. I ett fall så finns det en mindre byggnad i anslutning till ett av långhusen. Det är hus EV, en mindre byggnad som tycks höra ihop med hus BR I. Byggnaden har förmodligen varit enskeppig och bestod av väggstolpar samt en nedsänkt golvdel i norra delen. Förmodligen har den haft en ekonomifunktion på gården.

Att tolka materialet från Limensgård utifrån det hittills publicerade materialet är svårt, men jag har ändå gjort ett försök (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Utifrån de tillgängliga ¹⁴C-dateringarna, presenterade stratigrafiska förhållanden mellan långhusen och skillnader i deras utseende kan man göra en preliminär uppdelning efter storlek och form. Om man dessutom tar hänsyn till deras inbördes placering så kan man enligt min mening urskilja fyra gårdslägen som har använts samtidigt under i varje fall tre faser. Det kan alltså röra sig om en byliknande struktur. Att bestämma om platsen har använts kontinuerligt och hur länge varje långhus har varit i bruk är tyvärr omöjligt, men om man utgår ifrån att det har rört sig om ett kontinuerligt bruk av platsen och att varje långhusfas har haft en längd på cirka 100–150 år så kan man, enligt min mening, utifrån de publicerade ¹⁴C-dateringarna, anta att den byliknande strukturen har varit i bruk från cirka 2050–1700 f.Kr., dvs. från slutet av SN I till övergången till bronsålderns period I. Poul Otto Nielsen (1999, s. 161) anger ungefär samma dateringsintervall för den senneolitiska bebyggelsen vid Limensgård, cirka 2100–1700 f.Kr.

Om man ser på långhusen i de tre förmodade faserna så kan man se att det finns en viss skillnad mellan dem (se fig. 9–12). De långhus som enligt min mening tillhör den första fasen, hus T, R, AK och EP, har alla mer eller mindre raka långsidor och raka, mer eller mindre öppna gavlar. I flera fall har de regelbundet placerade indragna stolpar i anslutning till mittstolparna. Två av långhusen har nedgrävda delar som kan vara spåren efter källare eller förvaringsgropar. Hus T har ¹⁴C-daterats till 1920–1740 f.Kr. med ett sigma och 2030–1680 f.Kr.

med två sigma. Hus AK har ¹⁴C-daterats till 2140–1920 f.Kr., vilket gör att fasen skulle kunna dateras till cirka 2050–1950 f.Kr.

Långhusen som tillhör fas 2, hus S, EQ, AJ och AQ, har alla en mer eller mindre tydlig konkav form där långsidorna alltså buktar lätt in mot mittlinjen. Gavlarna är fortfarande helt öppna och det finns indragna stolpar i anslutning till vissa av mittstolparna, men dessutom mellan dessa. Två av långhusen har nedgrävda delar. Ett av långhusen, hus EQ, har ¹⁴C-daterats till 2040–1760 f.Kr., vilket gör att fasen skulle kunna dateras till cirka 1950–1850 f.Kr.

Den sista fasen, fas 3, har bestått av hus AB, AM, Z och BR I och de har alla haft en mycket lätt konkav eller trapetsoid form eller i stort sett raka långsidor. Den västra gaveln är lätt rundad eller rundad i samtliga långhus och den östra har antingen varit öppen med rakt avslut eller lätt rundad. Det finns spår efter indragna stolpar i samtliga långhus, oftast placerade i anslutning till mittstolpar men även mellan dessa. Tre av långhusen har ¹⁴C-daterats, hus AB, AM och Z, till 2290–2040 f.Kr., 1940–1750 f.Kr. respektive 1880–1800 f.Kr. Som vi tidigare har sett så kan den tidiga ¹⁴C-dateringen av hus AB bero på en inblandning av äldre material, eftersom det rent stratigrafiskt är senare än hus T, som har ¹⁴C-daterats till 1920–1740 f.Kr. Hus AB kan därför med stor sannolikhet anses tillhöra fas 3, bland annat på grund av den rundade gaveln i väster. Om man ser på ¹⁴C-dateringarna av hus AM och Z med två sigmas intervall så hamnar de i intervallet 2040–1680 f.Kr. respektive 1890–1610 f.Kr., varför fas 3 skulle kunna dateras till cirka 1850–1700 f.Kr.

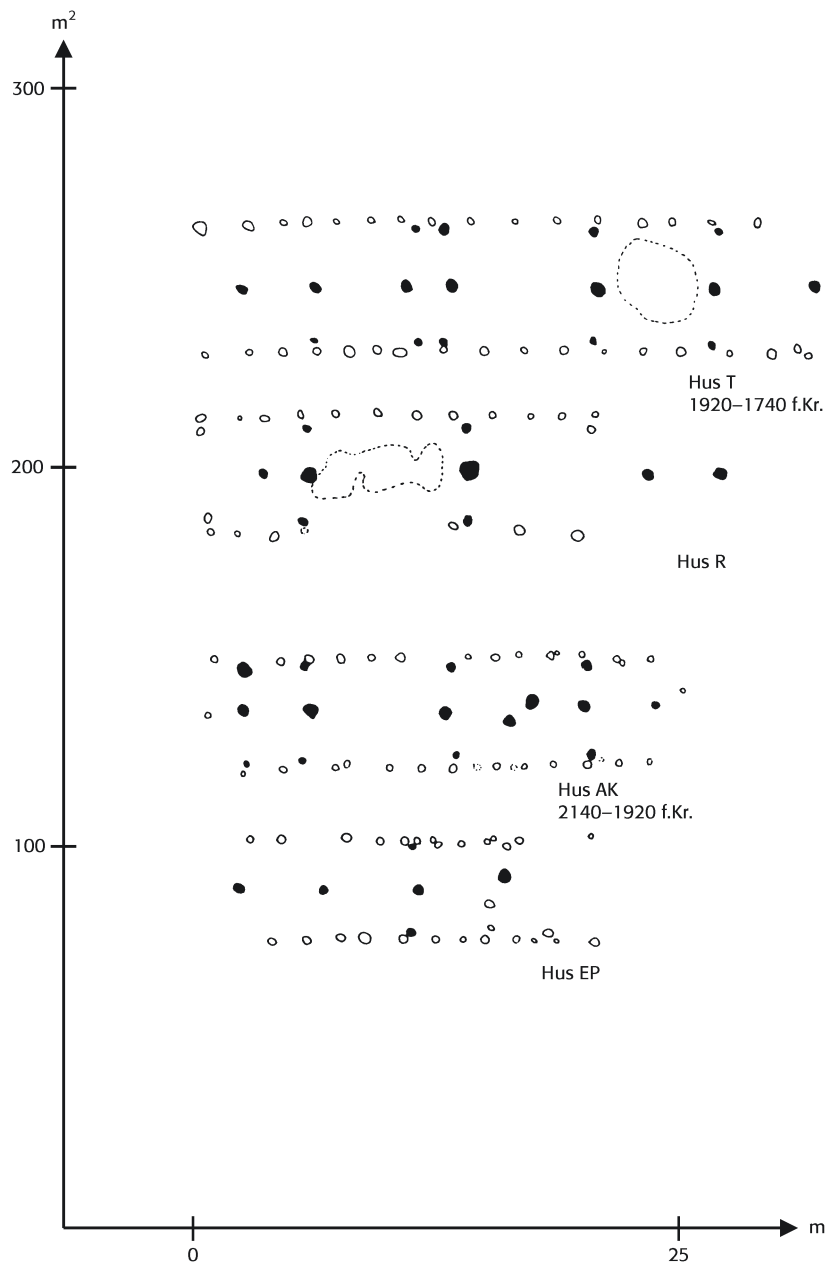
Den här typologiska-kronologiska indelningen av materialet från Limensgård överensstämmer i stort sett med den man har kunnat se på andra platser i södra och mellersta Skandinavien, främst vad det gäller långhusen form. Detta gäller först och främst gavlarnas utformning, som går från raka eller lätt rundade till en alltmer rund form. Som vi har kunnat se så är andelen stora eller mycket stora senneolitiska långhus, dvs. cirka 25–44 m långa byggnader, relativt stor vid Limensgård. I själva

verket så är det den största kända andelen på en och samma plats i södra Skandinavien än så länge. Intressant nog ligger de tre största långhusen samlade inom ett och samma område och de skulle alltså kunna representera en stormannagård som har legat i anslutning till två eller tre samtida, mellanstora eller mindre gårdar.

Byggnadstraditionen tar form

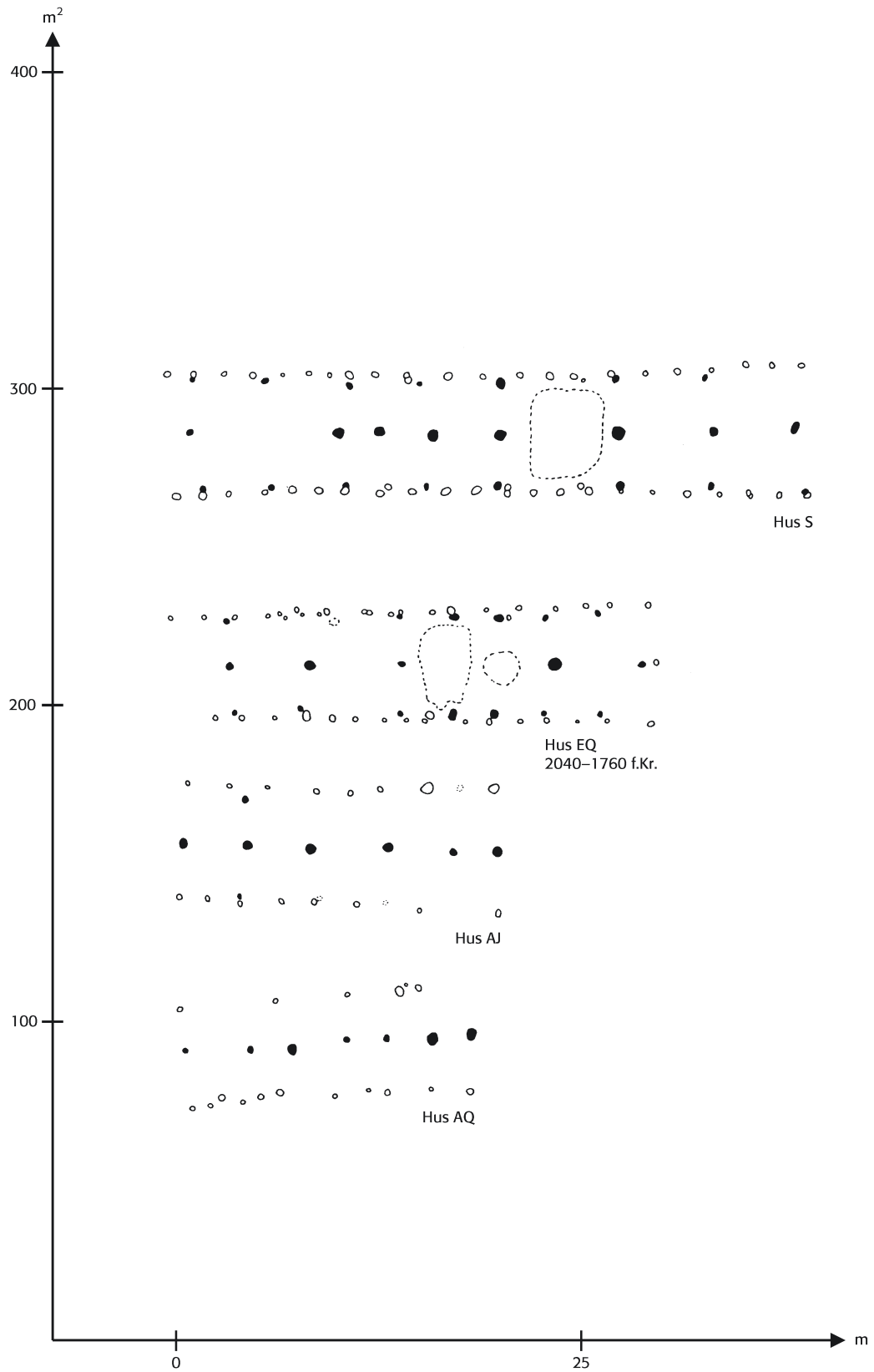
Utifrån de exempel som har diskuterats här kan man skapa sig en översiktlig bild av utvecklingen i området. Under SN I har majoriteten av långhusen i centrala områden i södra Skandinavien som Skåne, Bornholm och Jylland haft mer eller mindre raka långsidor och rakt avslutade gavlar som i vissa fall har varit öppna. Ibland kan man också se att huskropparna har haft en svagt trapetsoid eller konvex form. Flera långhus har haft så kallade indragna stolpar som har placerats i anslutning till mittstolparna. Under SN II tycks variationen i huskropparnas form bli större så att det parallellt finns långhus med rak, konvex, konkav eller trapetsoid form. Också variationen i gavlarnas form blir större, det finns allt från raka former som ibland har varit öppna till mer eller mindre rundade gavlar. Ibland kan man se att det har funnits olika gavelformer på ett och samma långhus. Också under den här perioden har det funnits långhus med indragna stolpar, dels i anslutning till mittstolparna, dels mellan dessa. Under bronsålderns period I kan man slutligen se att det återigen blir vanligare med raka långsidor, men det finns fortfarande en viss variation i huskropparnas form. Det blir också allt vanligare med runda gavlar i båda ändarna av långhusen, men parallellt finns det också långhus med i stort sett raka eller lätt rundade gavlar. De indragna stolparna tycks samtidigt bli ovanligare under perioden.

Långhusen har dessutom varit uppdelade i olika storlekskategorier redan från inledningen av senneolitikum och denna utveckling har sedan förstärkts över tiden så att man inom vissa områden i södra Skandinavien under den senare delen av senneolitikum och under bronsålderns period I får mycket stora långhus

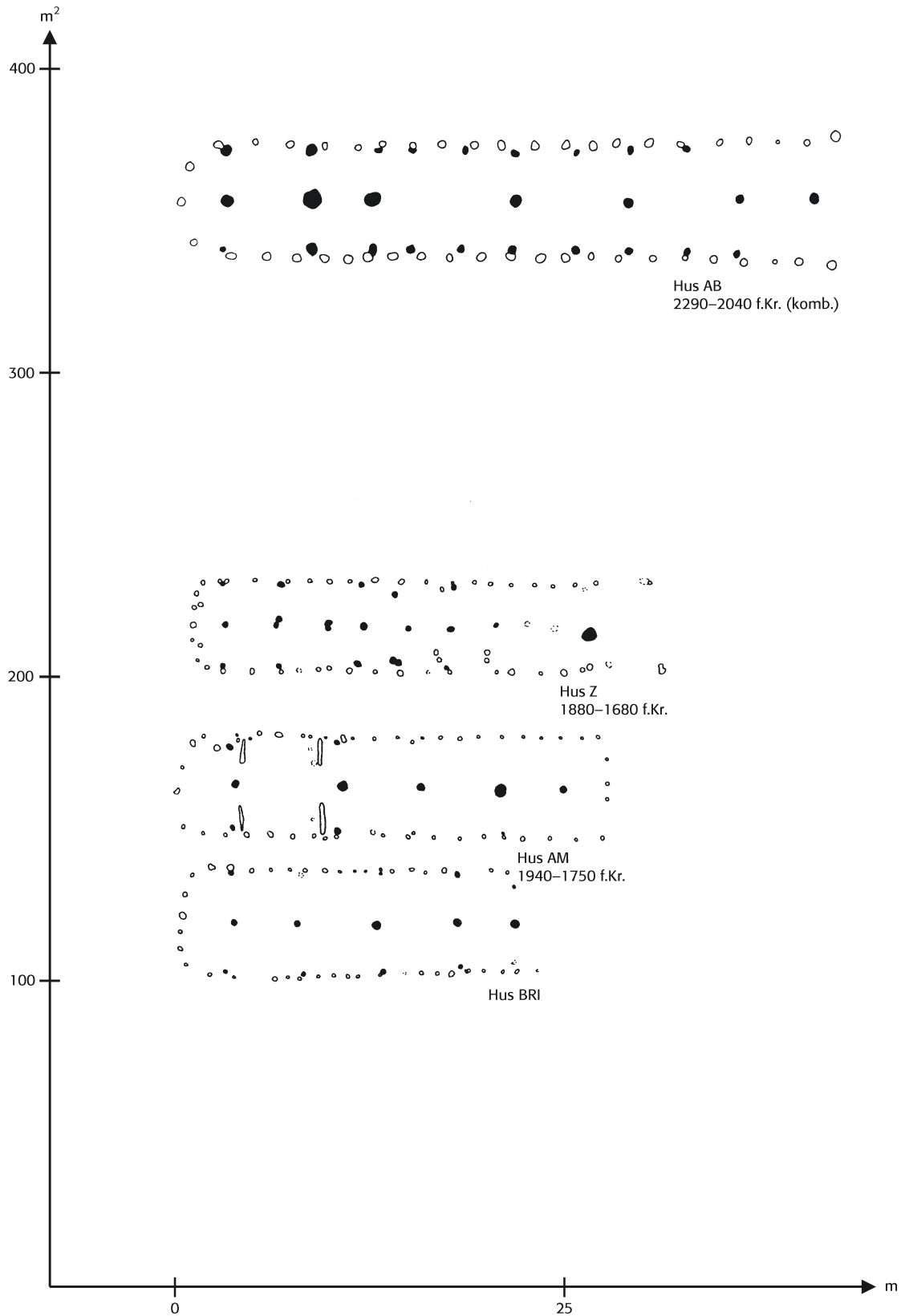
Figur 10. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Limensgård under fas 1, 2050–1950 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

A survey of the long-houses from Limensgård on the island of Bornholm, Denmark dated to phase 1, 2050–1950 BC, and their size. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Figur 11. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Limensgård under fas 2, 1950–1850 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

A survey of the long-houses from Limensgård on the island of Bornholm, Denmark dated to phase 2, 1950–1850 BC, and their size. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Figur 12. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Limensgård under fas 3, 1850–1700 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

A survey of the long-houses from Limensgård on the island of Bornholm, Denmark dated to phase 3, 1850–1700 BC, and their size. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

med en längd på upp till cirka 44–47 m parallellt med mellanstora och mindre långhus (se diskussion hos Nordquist 2001, s. 197f; Lekberg 2002, s. 248ff; s. 263f). Under SN I tycks storleksspannet sträcka sig mellan cirka 9–30 m medan man under SN II når upp i ett storleksspann på cirka 9–47 m. Materialet från bronsålderns period I är ännu relativt litet men det tycks även under den här perioden finnas ett större storleksspann än vad det gjorde under SN I. De riktigt stora långhusen som har varit över cirka 30–35 m långa dyker således upp först under SN II och används in i bronsålderns period I.

Det finns många möjliga förklaringar till varför det har funnits en uppdelning av långhusen i storlekkategorier, men enligt min mening så är det mest troligt att sociala skillnader ligger bakom den här bilden. Helle Vandkilde (1996, s. 285f) har tidigare argumenterat för detta på ett mycket trovärdigt sätt, och hon betonar dessutom att storleksskillnaden över tiden visar på en strukturell skillnad mellan SN I och SN II samt bronsålderns period I. Den markanta ökningen i längd på långhusen framförallt under perioden 1950–1500 f.Kr. kan enligt Vandkilde tolkas som ett tecken på att vissa grupper har lyckats koncentrera ekonomisk och politisk makt genom att använda sig av det ökande metallinflödet. Hon betonar alltså skillnaden mellan SN I respektive SN II och bronsålderns period I vad det gäller byggnadstraditionen, men hon diskuterar inte närmare den storleksuppdelning som existerar redan under SN I. Enligt min mening kan man emellertid se en mer kontinuerlig storlekstillväxt hos långhusen under hela perioden. Den riktigt stora ökningen kommer dock mycket riktigt under SN II och bronsålderns period I. I hennes fortsatta resonemang kring byggnadstraditionen och vad den egentligen återspeglar så tar hon upp möjligheten att de riktigt stora långhusen kan ha använts av flera familjer och att detta skulle kunna återspegla den mer grupporienterade ideologi som hon anser sig kunna se tecken på i det övriga materialet från SN II (1996, s. 283ff). Enligt min mening måste emellertid husmaterialet anses som alltför dåligt

bevarat för att man skall kunna visa något sådant. Att det finns ett fåtal långhus med en härd i varje gaveldel ger inget välunderbyggt stöd för den teorin.

Om man ser på utvecklingen av kvadratmeterytan i långhusen från perioden så kan man liksom vad det gäller deras längd se en markant ökning från SN I till SN II. Om man använder sig av en plats som Limensgård på Bornholm för en jämförelse av kvadratmeterytan i långhusen, så kan man se att uppdelningen på storlekkategorier finns under hela boplatens existens. Under den förmodade fas 1, som troligen kan dateras till övergången mellan SN I och SN II, har storleksspannet varit cirka 110–225 m² (fig. 10), för att under fas 2, som troligen kan dateras till den första hälften av SN II, öka till cirka 110–280 m² (fig. 11). Under fas 3, som kan dateras till andra hälften av SN II, har spannet varit cirka 170–345 m² (fig. 12). Samtidigt som det allra största långhuset har blivit ännu större jämfört med fas 2, så har alltså storleken på de andra långhusen generellt ökat. Som vi tidigare har sett i det skånska materialet så ser utvecklingen ut på ungefär samma sätt här, med den skillnaden att den allra största kategorin långhus inte är lika stora i Skåne som de är på Bornholm och på Jylland. Detta kan dock bero på källkritiska aspekter och det är möjligt att det så småningom kommer att dyka upp lika stora långhus även i Skåne. De största hittills kända långhusen från Skåne kommer från Almhov utanför Malmö och de är cirka 37–39 m långa (Gidlöf & Johansson 2003, Gidlöf m. fl. 2006).

Frågan är vad det ökande innerutrymmet egentligen har använts till? Det finns flera möjligheter, men det är i stort sett omöjligt att säkert belägga någon av dem. Kanske har man utökat lagerutrymmet för djurfoder, spannmål eller utsäde, kanske handlar det om stallning av husdjur. En annan möjlighet är att delar av långhusen har använts som verkstäder för till exempel flint- och metallhantverk. Eventuellt kan man också tänka sig att delar i de riktigt stora långhusen har använts som ett gemensamt utrymme för det övre skiktet i samhället där socialt och rituellt viktiga fester och gästbud har hållits. Funktionerna som verkstad för

flint- och metallhantverk och som gästabadshall skulle kunna ha varit ett sätt att ytterligare förstärka det stora långhusets värde som maktsymbol och exotiskt inslag i landskapet. Funktionen skulle kunna liknas vid den som flera av de så kallade hallarna förmodas ha haft i Skandinavien under yngre järnålder, där man bland annat har hittat spår efter utrymmen som kan ha använts som stora fest- och samlingslokaler för eliten och som ibland även innehåller spår efter metallhantverk (se bl.a. Herschend 1997; 1998).

I vissa områden i södra och mellersta Skandinavien så kan man alltså se en relativt komplicerad bild med en rad olika typer av byggnader och storlekskategorier av långhus, medan man i andra endast har ett fåtal undersökta byggnader. Detta försvårar än så länge möjligheterna att skapa en någorlunda allmängiltig modell för byggnadstraditionens utveckling i hela området. Om man jämför med utvecklingen i närområdet söder om Skandinavien (se bl.a. Nadler 2001), så finns det en liknande tendens till att man uppför fler långhus och dessutom fler stora långhus under den senare delen av senneolitikum och under inledningen av bronsåldern. Poul Otto Nielsen (1999, s. 159ff) har presenterat en översikt av utvecklingen i bland annat Central- och Mellaneuropa och här kan man enligt honom se att man i till exempel Böhmen, Niedersachsen och Bayern har byggt liknande stora eller mycket stora långhus under tidsperioden. Vissa av dem kan knytas till den så kallade *Ûnêitice*-kulturen och signalerar tillsammans med de stora långhusen i södra Skandinavien enligt Nielsen existensen av en hövdingaklass med långväga kontakter i Nord- och Centraleuropa under SN II (a.a. s. 161). Utvecklingen mot alltmer komplicerade och större långhus i södra Skandinavien kan alltså ses i ljuset av de långväga kontakterna med bland annat *Ûnêitice*-kulturen och visar fram mot de stora, cirka 40–50 m långa, treskeppiga långhus som i vissa fall har haft en stalldel och som dyker upp i södra Skandinavien under bronsålderns period IB och period II, dvs. under tidsperioden 1600–1300 f.Kr. (Artursson m.fl. 2005).

Vad gäller mindre, stolpbyggda hus och grophus så är materialet relativt litet i hela området. På vissa gårdar eller inom en del byliknande strukturer finns det emellertid tydliga exempel på mindre, stolpbyggda hus som har legat i anslutning till långhus och som förmodligen har fungerat som ekonomibyggnader. Som exempel kan nämnas den byliknande strukturen från den tidigare delen av SN I vid Bejsebakken vid Limfjorden på norra Jylland där det fanns ett flertal mindre byggnader i anslutning till långhuset (Sarauw 2003; 2006). Också vid Limensgård på Bornholm (Nielsen 1999) och i Västra Karaby i Skåne (Pettersson 2000, s. 16ff) har liknade, mindre byggnader vid långhus undersökts.

Grophusen har inte heller varit speciellt vanliga på de boplatser från perioden som har undersökts i området. Det begränsade antal som har undersökts och som säkert kan tolkas som grophus är mycket få (se bl.a. Tesch 1993, s. 158). De lämningar som Sten Tesch verkligen tror är spår efter grophus i Köpingsområdet är ofta relativt stora och ligger inte i något fall i direkt anslutning till samtida långhus. Den största delen av dem måste dock betraktas som osäkra bland annat på grund av de begränsade undersökningsytorna som har tagits upp runt dem. Också en del av byggnaderna från Hagestadsområdet kan förmodas vara mer eller mindre säkra grophus (se bl.a. Strömberg 1992; 1999).

Slutligen har vi de hyddliknande konstruktionerna, en typ av byggnader som tycks ha varit relativt sällsynt under perioden i området, i varje fall om man skall döma av de som än så länge har undersökts. I området finns det dock vissa exempel som till exempel vid Annelund i Uppland (Andersson & Hjærtner-Holdar 1989, s. 213; Fagerlund & Hamilton 1995, s. 58) och Nälsta utanför Stockholm (Biwall m.fl. 1997, s. 289) samt vid Vadgård på Jylland (Lomborg 1973; 1980; Rasmussen 1995). Många av dem är emellertid osäkra och mycket svårtolkade. Majoriteten kan dateras till den allra senaste delen av senneolitikum och till bronsålderns period I. Många har anlagts på mer specialiserade boplatser för till exempel fiske och jakt och har förmodligen bara använts under en kort tid. Det finns emellertid också exempel

på platser med en kombination av långhus och hyddor där ekonomin tycks ha varit baserad på jordbruk och husdjurshållning, men där fisket har spelat en stor roll. Som exempel kan nämnas boplatserna vid Vadgård på Jylland med en datering till bronsålderns period I (Rasmussen 1995).

Byggnadstraditionen under bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr.

Förändringen i byggnadstraditionen under bronsålderns period IB–II i södra och mellersta Skandinavien var mycket tydlig. De tvåskeppiga långhusen som hade funnits i området sedan senmesolitikum–tidigneolitikum försvann successivt och ersattes av treskeppiga långhus. Vad som låg bakom den här förändringen av byggnadstraditionen är omdiskuterat. Det finns hypoteser om att det har berott på rent funktionella eller råvarumässiga faktorer, men det finns också hypoteser om att det har berott på kulturell påverkan från andra områden i norra och nordvästra Europa.

Sten Tesch (1993, s. 162) har i ett kapitel i sin avhandling fört fram några hypoteser som tar fasta på ett antal funktionella och råvarumässiga förklaringar. Han anser att förändringen av byggnadstraditionen kan ha berott på en brist på grovt timmer, vilket skulle ha ändrat på förutsättningarna för hur ett långhus kunde uppföras. Enligt Tesch skulle man inte ha behövt så mycket grovt och högkvalitativt timmer för att uppföra treskeppiga långhus. Han anser också att det skulle ha varit lättare att tillfoga en staldel i ett treskeppigt långhus, något som enligt min mening kan anses som tveksamt. De här teorierna motsägs dessutom av Sten Tesch själv i ett annat kapitel i hans avhandling (1993, s. 208f), där han istället betonar sociala och ideologiska skäl till förändringen av byggnadstraditionen. En författare som diskuterar möjligheten att förändringen huvudsakligen kan ha berott på en kulturell påverkan utifrån är Per Ethelberg (1993, s. 154). Han anser att den treskeppiga långhuskonstruktionen har

utvecklats inom ett område som har omfattat nordvästra Europa och södra Jylland, bland annat inom den så kallade Sögel-Wohldekulturen, och att den från detta område successivt har förts norrut tillsammans med andra tekniska innovationer som till exempel metallföremål och metallhantverket. Man kan se att det sker en förändring av byggnadstraditionen under övergången mellan senneolitikum och bronsålderns period I i bland annat Holland (Fokkens 1999) och även material från Hesel i nordvästra Niedersachsen visar på en samtida förändring av byggnadstraditionen från en två- till treskeppig konstruktion i långhusen (Nielsen 1999, s. 161).

Förändringen av byggnadstraditionen kan enligt flera författare ha ingått i ett ideologiskt paket av nya inslag i samhället. Enligt Pär Nordquist (2001, s. 264 ff; s. 279) kan förändringen av byggnadstraditionen vara ett utslag av en så kallad ”*symbolisk inflationsspiral*”, där olika typer av symboler medvetet har använts för att särskilja eliten från de lägre sociala klasserna. På grund av detta har man hela tiden tvingats att välja nya uttryck eftersom symbolerna successivt tagits upp och accepterats allt längre ned i den sociala hierarkin. Traditionen att bygga treskeppiga långhus skulle alltså ha introducerats som en del av ett ideologiskt paket av nyheter som har bestått av förändringar i den materiella kulturen, men också av rituella och religiösa aspekter. Den nya byggnadstraditionen har spridit sig snabbt och efterhand har den förmodligen förlorat sin funktion som särskiljande. Den här typen av ständigt pådrivande förändring hos det övre skiktet i samhället för att visa sin utvalda position diskuteras också av Per Lekberg (2002, s. 292ff), som anser att den har haft en stor betydelse för introduktionen av nya inslag i den materiella och icke-materiella kulturen under senneolitikum och äldre bronsålder i området.

Om man ser på byggnadstraditionens utveckling över tiden så tycks den utvecklas från en situation där treskeppiga långhus med jämnt placerade takbärande bockar i huskroppen dominerar under bronsålderns period IB–II till en situation under period III–VI

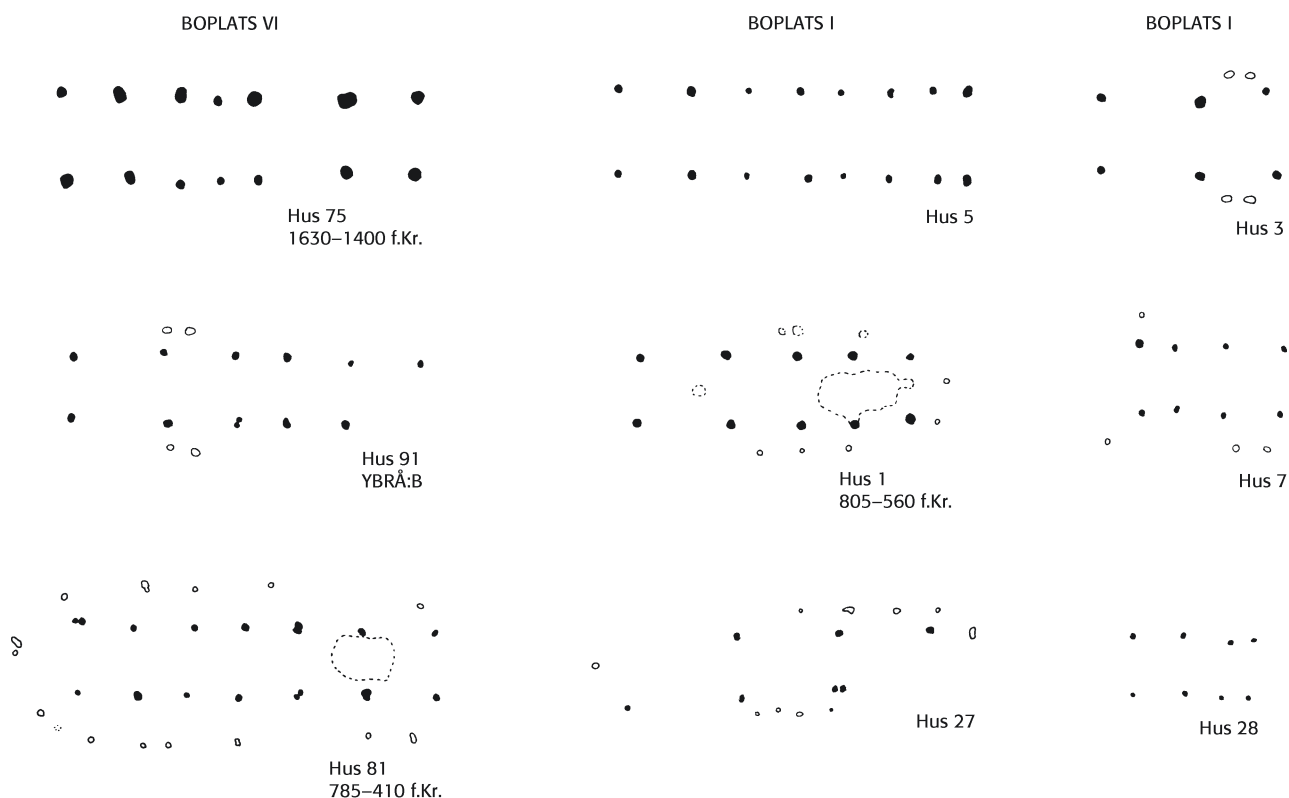
där långhus som har haft en mer eller mindre tydlig gruppering av de takbärande bockarna blir allt vanligare. Båda typerna tycks emellertid finnas parallellt redan under period II, något som tyder på en successiv övergång. Långhustypen med jämnt placerade takbärande bockar är emellertid den tidigaste i området och måste betraktas som den tekniska utgångspunkt som sedan successivt har modifierats. Det finns dessutom en intressant övergångsform mellan de två- och treskeppiga långhusen, där man har kombinerat de två konstruktionstyperna. Antalet långhus av det här slaget är emellertid relativt litet, vilket talar för att de endast förekommit under en kort övergångsperiod (se bl.a. Ethelberg 2000).

Ett viktigt inslag i byggnadstraditionen under bronsåldern tycks också de så kallade kulthusen ha varit (se bl.a. Victor 2002). De hittas ofta i anslutning till gravar eller gravfält och har med största sannolikhet ingått i ritualer kopplade till de döda förfäderna. Enligt vissa författare kan de också tolkas som en speciell gravform, då ett antal av dem har brandgravar kopplade direkt till sig, bland annat vid Gualöv i nordöstra Skåne (Höst & Svanberg 2003). En intressant företeelse i samband med en diskussion av byggnadstraditionen som kan kopplas till den rituella världen är också de långhus som har hittats under gravhögar (se bl.a. Boysen & Wulff Andersen 1983; Andersson 1997). Här kan man misstänka att det finns olika typer av lämningar; dels lämningar efter långhus som har hamnat under gravhögar av en slump när man har anlagt dem på gammal boplatzmark, dels att man har begravt människor i de långhus de en gång har bott i, för att sedan anlägga en gravhög över byggnaden. Man skulle alltså ha omvandlat en profan byggnad till ett dödshus. Det är naturligtvis också möjligt att man har anlagt långhus eller långhusliknande konstruktioner som enbart har varit symboliska byggnader, dödshus, i samband med begravningen och uppförandet av gravhögar. Alla dessa tre förklaringar är möjliga och förmodligen finns de alla representerade i materialet. En parallell till långhusen under hög kan också rent idémässigt skeppen

under hög vara. Traditionen att bygga stenskepp och sedan uppföra högar eller rösen över dessa är relativt vanlig i vissa områden i södra Skandinavien som till exempel i södra Halland och nordvästra Skåne (se bl.a. Artelius 2000a–b; Hernek 2000a–b).

Ett skifte från två- till treskeppiga långhus tycks således ha skett i övergången mellan bronsålderns period IB och första hälften av period II i södra Skandinavien, dvs. 1600–1400 f.Kr. (Lomborg 1980; Ethelberg 1987). Det tycks emellertid enligt vissa författare finnas en tidsskillnad mellan det östdanska (zon I) och västdanska (zon II) materialet, där övergången till treskeppiga hus skulle ha skett tidigare i zon II (Ethelberg 1993, s. 154). Zon I omfattar de danska öarna och norra Jylland medan zon II omfattar södra Jylland och det nordvästeuropeiska slättlandet. Med största sannolikhet kan man räkna in Skåne som en del av zon I, varför utvecklingen här borde ha följt samma spår. Utifrån det här resonemanget skulle man då kunna anta att den treskeppiga långhuskonstruktionen har spridit sig från nordvästra Europa och södra Jylland norrut genom södra och mellersta Skandinavien. Troligen har förändringen delvis berott på en kulturell, social och teknisk omvandling av samhället, där bland annat spridningen av den klassiska nordiska bronsålderns föreställnings- och föremålsvärld ingått som en del tillsammans med den nya byggnadstraditionen (se t.ex. Vandkilde 1996, s. 305ff). Övergången från två- till treskeppiga långhus i Skåne skulle i så fall, om Ethelbergs resonemang ovan stämmer, ha ägt rum någon gång under period II av bronsåldern, 1500–1300 f.Kr. Det finns emellertid indikationer på att förändringen har startat tidigare i Skåne, redan omkring 1600 f.Kr.

Det finns, som tidigare nämnts, hybridformer mellan två- och treskeppiga långhus som har haft takbärande bockar kompletterade av en eller flera mittstolpar, men de är relativt sällsynta (se bl.a. Tesch 1993, s. 162; Ethelberg 2000). Vissa av långhusen vid Limensgård på Bornholm (Nielsen & Neilsen 1986) och Hemmed Kirke på mellersta Jylland (Boas 1991; 1993) kan sägas vara sådana hybrider. Fenomenet tycks dessutom

Figur 13. Långhusen och de mindre byggnaderna från bronsålder vid Fosie IV uppdelade efter boplatser och förmodad datering. Skala 1:400. Efter Björhem & Säfvestad 1993.

The long-houses and small buildings from the Bronze Age at Fosie IV sorted by settlement and probable dating. Scale 1:400. After Björhem & Säfvestad 1993.

vara relativt vanligt i Mellansverige (se bl.a. Fagerlund & Hamilton 1995, s. 82 ff.; Hamilton & Sieurin-Lönnqvist 1998, s. 64 ff.). Det faktum att de är relativt sällsynta anser Sten Tesch (1993, s. 162) talar för att förändringen av byggnadstraditionen skedde relativt snabbt i ett steg över ett stort område. Emellertid kan även de senneolitiska långhusen med indragna takbärande stolpar i anslutning till mittstolparna enligt Tesch också tolkas som en hybridform, vilket skulle göra företeelsen något vanligare och övergången mer utdragen än vad som vanligen förs fram.

Mer detaljerade beskrivningar av huskonstruktionerna från bronsålderns period II–VI finns i Artursson 2005a, bilaga 2.

Den skånska byggnadstraditionen

En stor del av husmaterialet från Skåne som undersöktes tidigt, det vill säga under den senare delen av 1970-talet och under början av 1980-talet, kommer från den sydvästra och sydöstra delen, från undersökningarna vid Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1993) och

från Köpingsområdet (Tesch 1993). Under 1990-talet har ytterligare stora undersökningar gjorts i bland annat Malmöområdet (se bl.a Sarnäs & Nord Paulsson 2001; Rostoványi & Hydén 2002) och i nordöstra Skåne längs med E22:an (Carlie red. 2003; Artursson red. 2007). Underligt nog så finns det ännu inte något större material från nordvästra Skåne, som annars har omfattande lämningar från bronsålder i form av högar och andra typer av gravar. Detta beror dock med största sannolikhet på källkritiska faktorer, antalet undersökningar i området är mycket litet.

Husmaterialet från sydvästra Skåne är relativt stort och domineras av det från Malmöområdet (Artursson 2005a, bilaga 2). Så är till exempel materialet från Fosie IV relativt omfattande men i flera fall dåligt bevarat (Björhem & Säfvestad 1993, s. 82 ff). Oftast är endast stolphålen efter de takbärande stolparna bevarade och bara små delar av vägglinjerna finns kvar. Av de 14 långhus som antas höra hemma i bronsåldern är tre osäkra och behandlas därför inte vidare här (a.a. s. 83, tabell 10). Av de återstående 11 är förmodligen två konstruktioner, hus 88 och 96, någon form av speciella byggnader, troligen kulthus som har termoluminescensdaterats till yngre bronsålder. De nio kvarvarande byggnaderna kan betraktas som mer eller mindre säkra långhus eller mindre byggnader och de ligger samtliga inom boplatz I och VI (fig. 13). Tre stycken av dessa har ¹⁴C-daterats. Endast ett långhus, hus 75, har fått en ¹⁴C-datering till äldre bronsålder, medan hus 1 och 81 har placerats i yngre bronsålder. De övriga sex husen har daterats utifrån fyndmaterialet eller utifrån sitt utseende och placering i förhållande till de som har ¹⁴C-daterats.

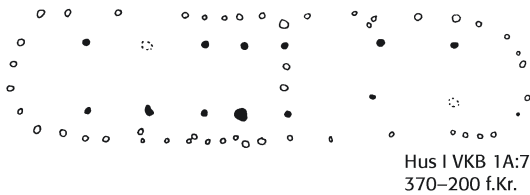
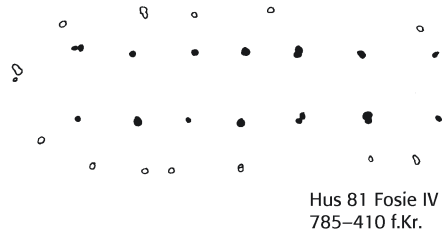
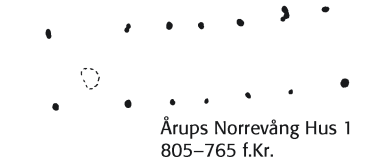
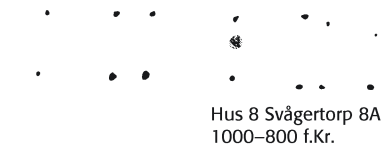
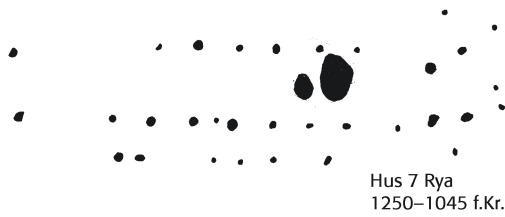
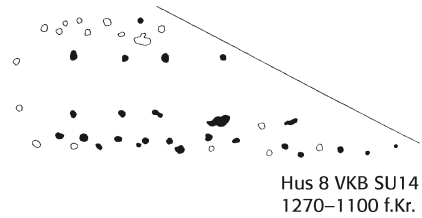
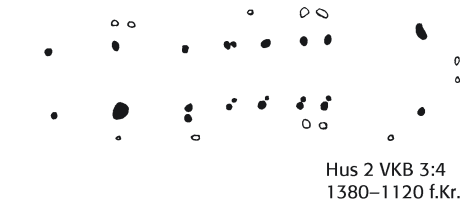
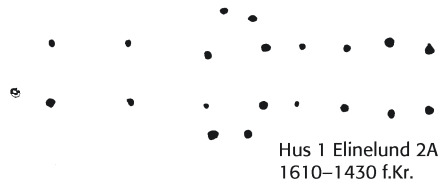
De boningshus eller ekonomibyggnader som går att bedöma är alltså samtliga koncentrerade till boplatz I och VI inom undersökningsområdet vid Fosie IV (fig. 13). De kan tolkas som lämningarna efter två eller tre gårdslägen som har funnits i området under tidsperioden bronsålderns period IB–II fram till förromersk järnålder (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Inget av gårdslägena har emellertid använts kontinuerligt under

den här tidsperioden, utan bebyggelsen tycks ha återkommit till de här platserna med olika tidsintervall. Byggnadstraditionen har varit likartad mellan de olika gårdslägena. Intressant nog så finns det dock en viktig skillnad mellan dem; det är endast gårdsläget inom boplatz I som har haft mindre ekonomibyggnader i direkt anslutning till långhuset. Detta gäller genom hela användningstiden, varför mycket talar för att det representerar en kontinuerlig olikhet i åsikterna om hur en gård skulle se ut och att det är samma grupper av människor som har bebott de två gårdslägena över tiden.

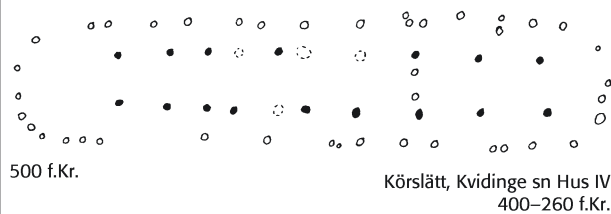
Om man skall döma av de långhus som har ¹⁴C-daterats i området så förändras byggnadstraditionen i Skåne under tidsperioden 1600–1400 f.Kr. från en tvåskeppig konstruktion till en treskeppig. Det finns exempel på mycket tidiga treskeppiga långhus från till exempel Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1993, s. 97f), Elinelund 2A (Sarnäs & Nord Paulsson 2001s. 56ff), Västra Karaby (Pettersson 2000, s. 23ff), Järrestad (Söderberg & Hellerström 2003, s. 32ff) och Hunneberget (Björk & Carlie 2003, s. 94ff) som har ¹⁴C-daterats till just det här tidsintervallet. Förändringen tycks gå relativt snabbt och det finns i stort sett inga tvåskeppiga långhus i området som har en senare ¹⁴C-datering än 1400 f.Kr., även om man ser på dateringsintervallen med två sigmas noggrannhet. Det skulle innebära att förändringen har startat något tidigare än vad Per Ethelberg föreslår för området (1993, s. 154). Han vill, som vi har sett tidigare, placera övergången till den treskeppiga byggnadstraditionen i östra Danmark och Skåne till inledningen av period II, dvs. cirka 1500–1400 f.Kr.

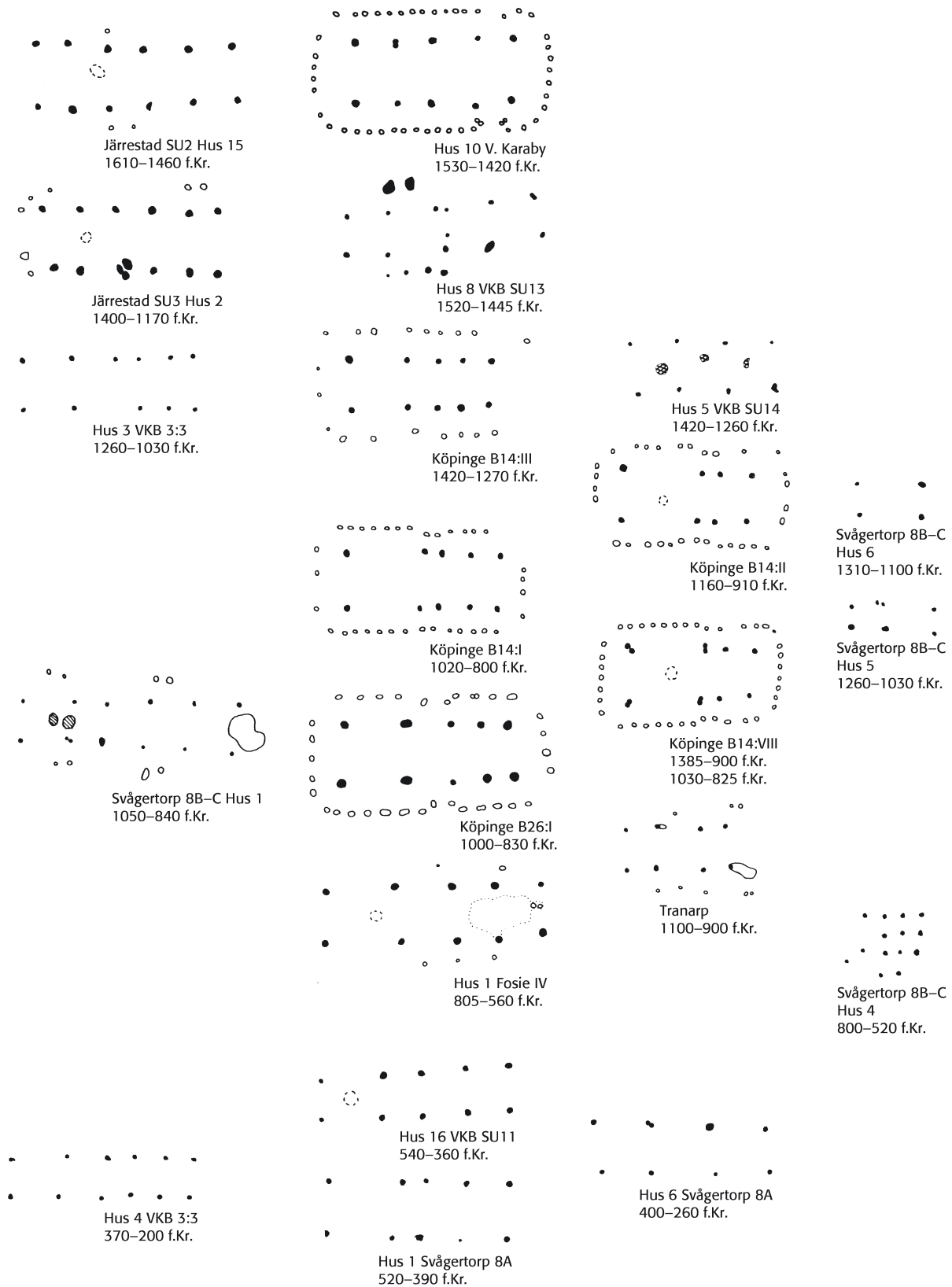
De treskeppiga långhus som successivt tar över scenen har i de flesta fall en mycket stor bredd i de takbärande bockarna, cirka 4–5 m (Artursson 2005a, bilaga 2) (fig. 14). Bilden är emellertid inte helt enhetlig, då flera av de tidiga långhusen har en bockbredd som varierar mellan 2,6–3,8 m. Detta är fallet med två stora ¹⁴C-daterade långhus, hus 1 och 2, från Elinelund 2A utanför Malmö, som har ¹⁴C-daterats till 1610–1430 f.Kr. respektive 1510–1415 f.Kr. (Sarnäs & Nord

1500 f.Kr.

500 f.Kr.

Figur 14. Ett förslag till kronologisk-typologisk modell för långhusen i Skåne baserat på ¹⁴C-daterat material. De har placerats efter ¹⁴C-datering och storlek. Det mycket stora långhuset från Hunneberget har inte tagits med (se fig. 15). Skala 1:400.

A tentative chronological-typological model for the long-houses from Scania, southern Sweden. The model is based on ¹⁴C-dated long-houses and the size of them. The very large long-house from Hunneberget is not included (fig. 15). Scale 1:400.

Paulsson 2001, s. 56ff). De tillhör alltså den tidigare delen av bronsåldern enligt ^{14}C -dateringarna trots att de typologiskt skulle kunna placeras i yngre bronsålder utifrån bockbredden (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 105ff). Det finns även material från södra Jylland som visar på en liknande bild med en varierande bockbredd under den allra äldsta delen av bronsåldern (Ethelberg 2000, s. 187ff). Det tycks emellertid finnas ett tydligt samband mellan bockbredden och den totala bredden på långhusen. De tidiga långhus som har smalare bockar än vad man traditionellt har ansett vara vanligt under äldre bronsålder har också haft en mindre total bredd. Förhållandet bockbredd/total bredd är därför i stort sett detsamma för samtliga långhus från perioden, cirka 40–55%. På grund av detta måste man vara försiktig när man bedömer ett långhus datering enbart utifrån bredden i den takbärande konstruktionen, speciellt om det inte finns något bevarat av väggar. Bedömningen måste alltid kompletteras med naturvetenskapliga dateringar och fynddateringar om det är möjligt.

Ett typiskt drag hos de tidiga treskeppiga långhusen tycks emellertid, trots vissa undantag, vara en kombination av stor bockbredd och ett relativt litet bockavstånd. I vissa fall är bockavståndet endast hälften av bockbredden (fig. 14). Dessutom tycks det vara vanligt att de takbärande bockarna har placerats med relativt jämna avstånd inom huskroppen under den tidigare delen av äldre bronsålder. Redan under period II–III dyker det emellertid upp långhus som har en tydlig gruppering av de takbärande bockarna med ett varierande bockavstånd inom huskroppen, något som kanske kan avspeglar en mer utpräglad rums- och funktionsuppdelning. I de mellanstora och mindre långhusen har oftast de takbärande bockarna placerats i två grupper med två stycken glesare placerade i den västra delen och två eller tre tätare placerade i den östra. Ingångarna tycks oftast ha placerats mellan dessa två grupper av takbärande bockar. Samtidigt som denna utveckling sker så tycks det bli vanligt med en tredelning av den takbärande konstruktionen i de stora långhusen. Bockarna

har placerats glesare i gavlarna samtidigt som de kan stå relativt tätt i mittsektionen.

Vad det gäller långhusens yttre form under bronsålderns period II–III så tycks det finnas ett gemensamt koncept i Skåne och även i övriga delar av södra och mellersta Skandinavien. Långhusen har i de allra flesta fall haft raka långsidor och rundade eller svagt rundade gavlar. Det finns emellertid undantag där gavlarna har haft en mer eller mindre rak form, men detta är sällsynt.

Under bronsålderns period IV–VI, 1100–500 f.Kr., fortsätter utvecklingen mot långhus med en allt tydligare gruppering av de takbärande bockarna inom huskroppen. Bockavståndet i de mellanstora och mindre långhusen är i stort sett alltid störst i den västra delen av långhusen, vilket ofta förknippas med att bostadsdelen förmodas att ha varit placerad här. De vanligaste mellanstora och mindre långhustyperna har haft två takbärande bockar i den västra delen och två till fyra stycken i den östra delen. I många fall kan man se att den största bockbredden har funnits i den västra delen och att den successivt minskar åt öster så att den takbärande konstruktionen får en mer eller mindre trapetsoid form. Detta återspeglas också i flera fall i långhusens yttre form, bland annat i Köpingsområdet där flera har en mer eller mindre tydlig trapetsoid form (Tesch 1993, s. 161ff). Ingångarna har oftast placerats mellan de två grupperna av takbärande bockar. Vad det gäller de stora långhusen så fortsätter utvecklingen mot en tredelning av den takbärande konstruktionen, med glesare placerade takbärande bockar i gavlarna och tätare placerade i mittsektionen.

Långhusens form förändras något under yngre bronsålder så att gavlarna i de flesta fall blir svagt rundade eller i stort sett raka. De stora långhusen tycks emellertid behålla en tydligare rundning av gavlarna ytterligare en tid. Långsidorna fortsätter att vara raka, men det finns som nämndes tidigare vissa undantag. Flera av långhusen i Köpingsområdet har en mer eller mindre tydlig trapetsoid form, där den östra delen är smalare än den västra. Byggnadstraditionen från

Yngre bronsålder fortsätter in i den tidigare delen av förromersk järnålder, period I–II eller cirka 500–150 f.Kr. Det finns inget direkt synligt brott i traditionen utan samma utvecklingstendenser tycks fortsätta utan avbrott från bronsålderns period III–IV till förromersk järnålder period I–II, 1200–150 f.Kr. Detta tycks gälla samtliga storlekskategorier av långhus (se bl.a. Artursson 2005b).

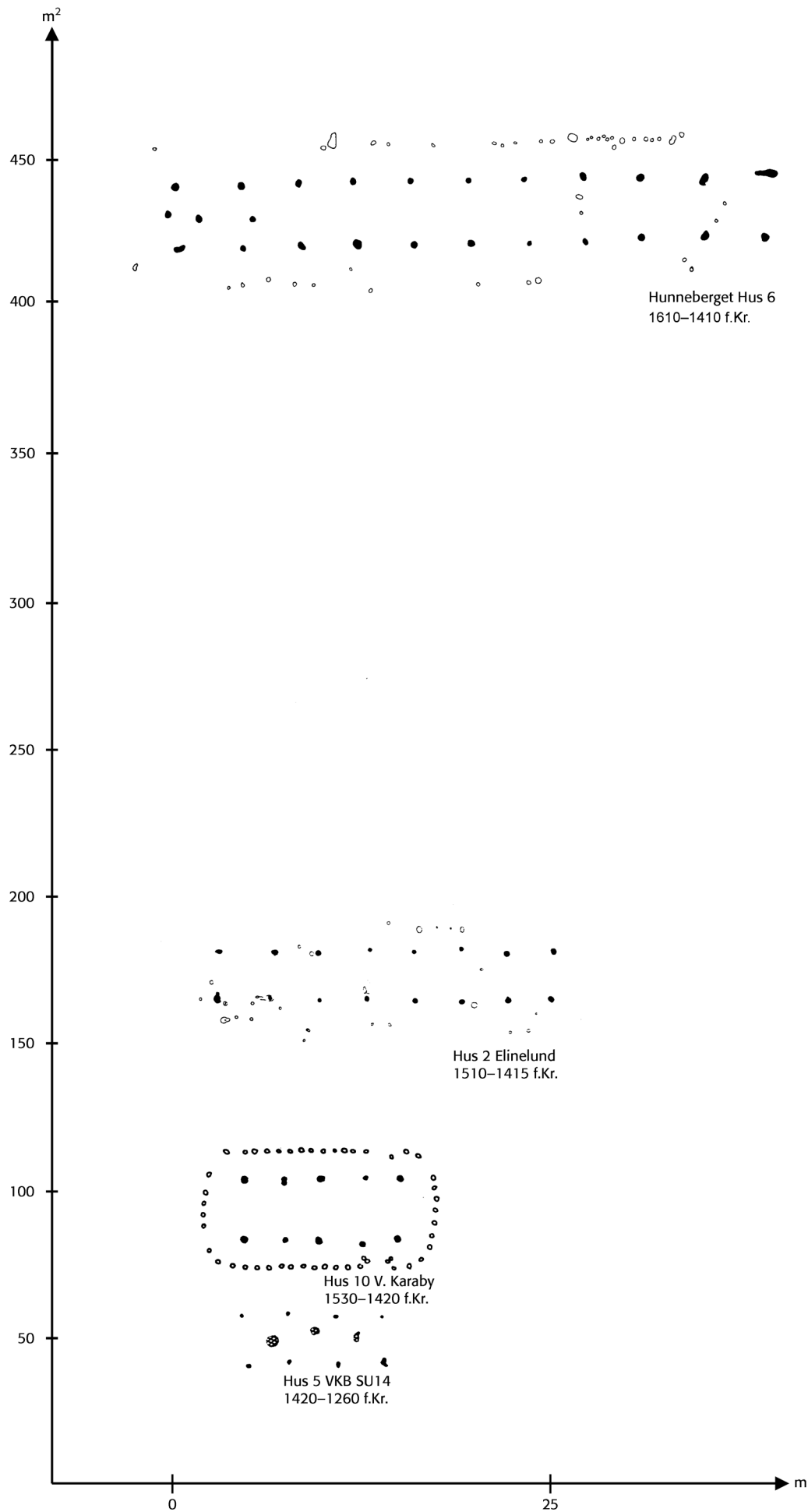
Om man gör en sammanställning av de ¹⁴C-daterade långhusen från Skåne så kan man tydligt se att det finns en uppdelning av materialet i olika storlekskategorier (fig. 14). Detta är tydligt under hela bronsåldern och som vi tidigare har sett även under senneolitikum (fig. 2). Långhusen under bronsålderns period II–III har förmodligen varit uppdelade i åtminstone tre eller fyra storlekskategorier. Vad det gäller den största storlekskategorin så har man i Skåne endast undersökt ett mycket stort långhus, vid Hunneberget utanför Kristianstad (Björk & Carlie 2003, se också *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*). Det har förmodligen varit cirka 44–46 m långt, 9,2–9,6 m brett och har haft 11 takbärande bockar. I övrigt har de största långhusen som har undersökts i området tidigare varit cirka 30–33 m långa. Långhuset vid Hunneberget kan i storlek jämföras med de största långhusen i till exempel södra Halland (Carlie 1992), Kalmarområdet (Dutra Leivas m.fl. 2001) och på Jylland (Ethelberg 2000). Här har man undersökt långhus som har varit cirka 40 m och i vissa fall ända upp till 50–60 m långa. Till den andra storlekskategorin kan man föra långhus som har varit cirka 20–33 m långa och har haft 7–12 takbärande bockar. De har varit relativt vanliga, speciellt de med en längd mellan cirka 20–25 m. Den tredje storlekskategorin består av långhus som har varit cirka 14–16 m långa och har haft 5–6 stycken takbärande bockar, medan de minsta långhusen har varit cirka 10–14 m långa och har haft fyra takbärande bockar. Bredden på långhusen har genomgående varit stor under äldre bronsålder oavsett deras längd. Även mindre långhus kan ha en bredd på cirka 7–8 m och bredden varierar totalt mellan cirka 6,5–10 m.

Under yngre bronsålder tycks byggnadstraditionen förändras något så att den allra största storlekskategorin av långhus försvinner. De övriga kategorierna finns kvar, men man får en mindre spridning i storlek generellt sett. Storleksintervallet ligger mellan cirka 10–35 m. Det är emellertid osäkert om detta återspeglar en verklig bild eller om det endast handlar om källkritiska faktorer. Eftersom antalet kända mycket stora långhus i Skåne från äldre bronsålder är så pass begränsat kan en enda undersökning förändra bilden totalt också för yngre bronsålder. Vad det gäller bredden på långhusen under yngre bronsålder så har den successivt minskat ned till ett intervall mellan cirka 6–8 m.

Förändringen av innerytan i långhusen visar följderiktigt en liknande bild som utvecklingen av längden och bredden. Under bronsålderns period II har det funnits en mycket stor spridning vad det gäller innerytans storlek (se fig. 15). Det mycket stora långhuset vid Hunneberget vid Fjälkinge har haft en inneryta på cirka 420 m² medan de minsta samtida långhusen har haft en inneryta på cirka 80–100 m². Om man jämför denna bild med situationen under bronsålderns period III så har det återigen skett en förändring, så att storleksspannet har minskat till cirka 100–160 m² (fig. 16).

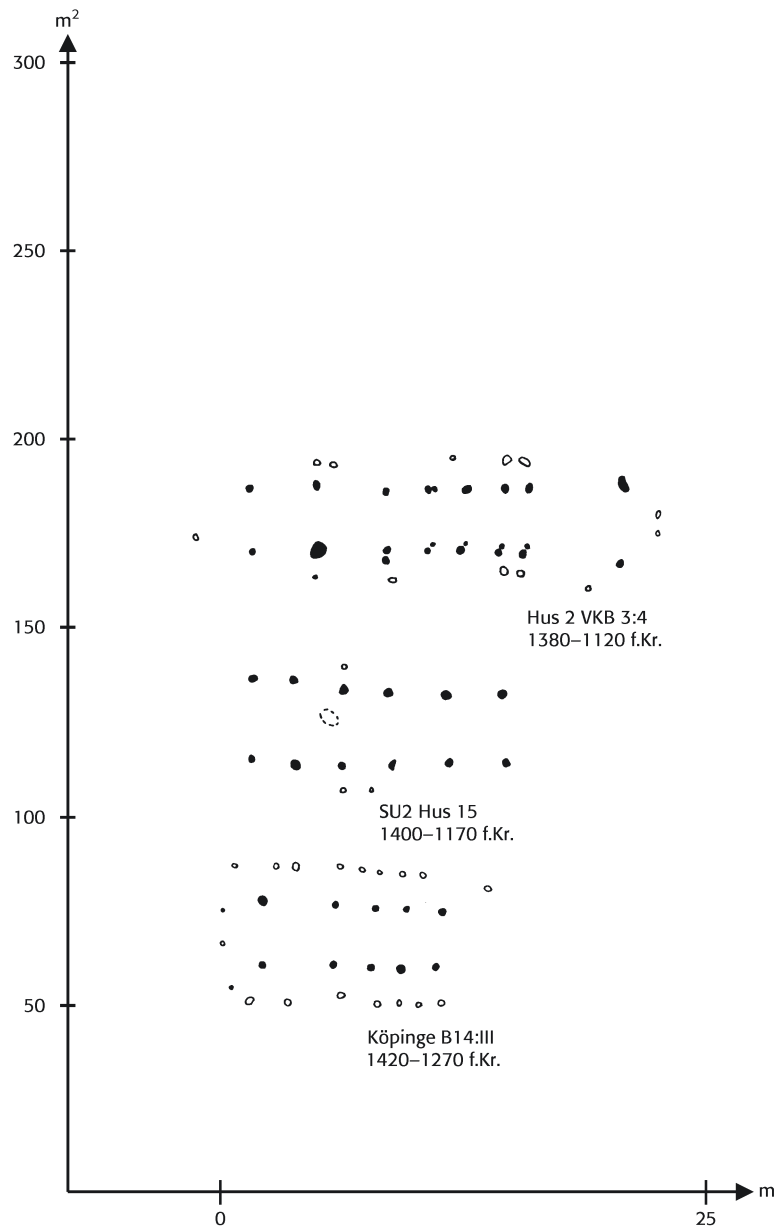
Under period IV så har situationen förändrats på nytt, så att de största långhusen har haft en inneryta på cirka 225 m² medan de minsta endast har varit 70 m² stora (fig. 17). Uppdelningen på olika storlekskategorier finns fortfarande kvar, men storleksspannet har ökat något i förhållande till period III. Under bronsålderns period V–VI tycks storleksspannet ligga kvar i ungefär samma intervall (fig. 18).

Förutom långhusen så finns det dessutom mindre byggnader som har haft tre takbärande bockar och så kallade fyrstolpshus som i de allra flesta fall kan knytas till långhus. Också grophus finns ibland i anslutning till långhusen. De mindre stolpbyggda byggnaderna, fyrstolpshusen och grophusen kan tolkas som ekonomibyggnader som har kompletterat långhusen på olika sätt.

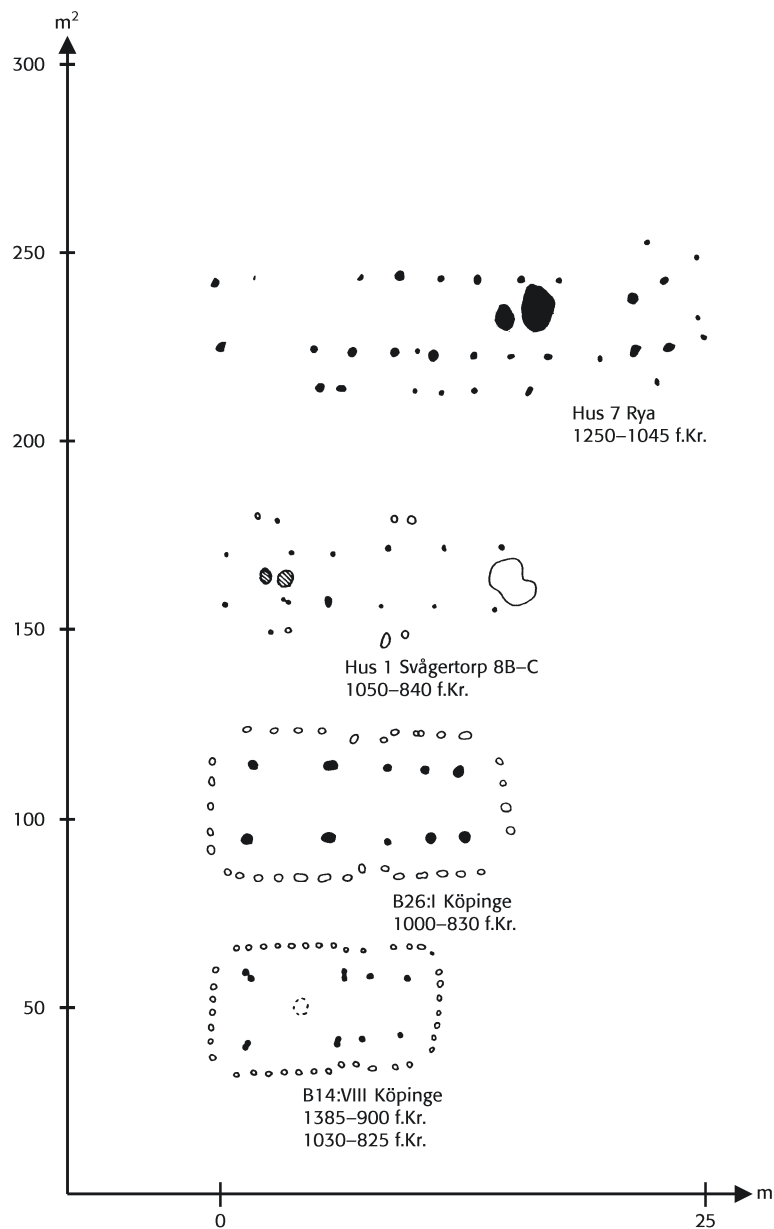
Figur 15. Ett försök till översikt över storleks-spridningen hos lång-hus från Skåne under bronsålderns period II, 1500–1300 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

Variation in size of the long-houses from Scania during the Bronze Age period II, 1500–1300 BC. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

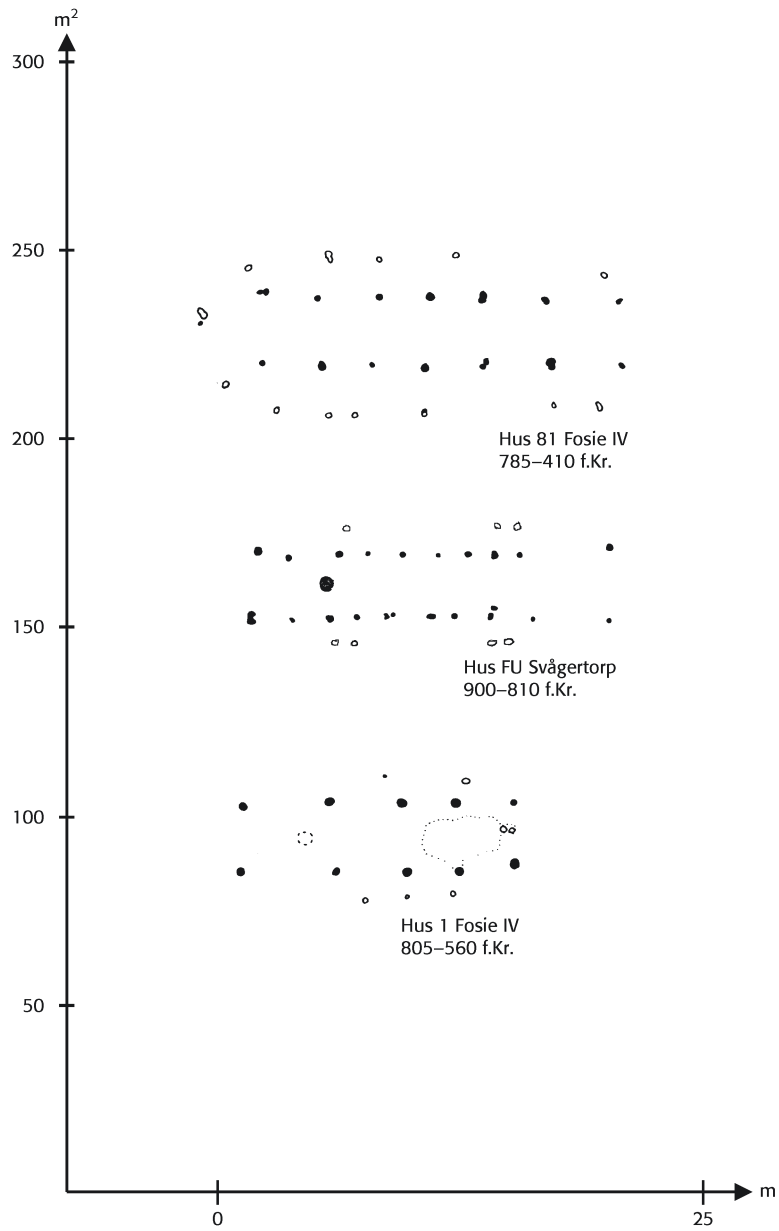
Figur 16. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Skåne under bronsålderns period III, 1300–1100 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

Variation in size of the long-houses from Scania during the Bronze Age period III, 1300–1100 BC. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Figur 17. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Skåne under bronsålderns period IV, 1100–900 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

Variation in size of the long-houses from Scania during the Bronze Age period IV, 1100–900 BC. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Figur 18. Ett försök till översikt över storleksspridningen hos långhus från Skåne under bronsålderns period V-VI, 900-500 f.Kr. Areal och längd anges på respektive axel. Skala 1:400.

Variation in size of the long-houses from Scania during the Bronze Age period V-VI, 900-500 BC. Size and length are given on the axes. Scale 1:400.

Vad gäller grophus med en datering till bronsålderns period II–VI så finns det ett mindre material av varierande utseende och kvalitet i Skåne, bland annat vid Fosie IV och i Köpingsområdet (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 149f; Tesch 1993, s. 172). Grophusen från Fosie IV kan enligt Björhem & Säfvestad delas in i två typer; en större typ med markerad ingång och en mindre som har likheter med grophus från järnålder. Liknande grophus som vid Fosie IV med en datering till bronsålder har framkommit vid bland annat Önsvala i sydvästra Skåne (Larsson 1982), Ingelstorp i sydöstra Skåne (Strömberg 1982, s. 154ff) och Valdemarsro utanför Malmö (MHM 6541). Antalet grophus med en datering till äldre bronsålder är ännu så länge relativt få. Ett exempel på ett tidigt förmodat grophus har dock undersökts vid Svågertorp 8B (Rostoványi & Hydén 2002, s. 40). Det har ¹⁴C-daterats till 1680–1520 f.Kr. Grophusen tycks emellertid bli vanligare under yngre bronsålder i Skåne och förmodligen kan man se en direkt kontinuitet med dem som förekommer senare under förromersk järnålder och framåt. Grophusen tycks förekomma i anslutning till långhus, i mindre grupper eller som ensamliggande byggnader. Det är okänt om det finns någon funktionell skillnad mellan de olika typerna av placering.

Hyddkonstruktioner förekommer på ett mindre antal platser som vid VKB SU14Ö (Ericson Borggren & Linderöth 1998, s. 194; Lindahl Jensen & Thörn Pihl 1999) och Elinelund 2A utanför Malmö (Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 81). Ofta rör det sig om olika typer av rännkonstruktioner utan några spår efter en inre takbärande konstruktion eller stolpbyggda hyddor med U-form eller oval form. I de flesta fallen har de hittats på gårdslägen i anslutning till långhus och andra typer av mindre byggnader. Utanför Skåne finns det emellertid exempel på att de förekommer ensamma eller i grupper på boplatser utan spår efter andra typer av byggnader, bland annat vid Ysby, Hov sn i Halland (Westergaard 1989; 1993), i sydvästra Norge (Løken 1989, s. 142ff) och vid Otterböte på Åland (Gustavsson 1997). Här rör det sig med största sannolikhet om

tillfälligt använda specialboplatser för till exempel jakt eller fiske.

Byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien

Om man jämför den skånska husbyggnadstraditionen med den i närliggande områden som Själland, Bornholm, svenska västkusten och Småland kan man se stora likheter (Artursson 2005a, bilaga 2). I vissa av de här områdena är det publicerade materialet visserligen begränsat, men bilden man får av det material som finns tillgängligt är att byggnadstraditionen över stora delar av södra Skandinavien har varit i stort sett identisk. Om man jämför det skånska materialet med områden som ligger på lite större avstånd som till exempel Jylland, södra Norge, Östergötland och östra Mellansverige så finns det fortfarande stora likheter, men variationen i byggnadstraditionen blir större med ökande avstånd. Vissa avvikande drag kan alltså iakttagas, men generellt sett kan man dock säga att byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien har ett antal gemensamma grunddrag, bland annat vad det gäller storlek och form på långhuset, den takbärande konstruktionens utseende och rums- samt funktionsindelningen av långhuset. Dessutom kan man ofta se likheter i hur gårdarna har varit uppbyggda och i vilka typer av kompletterande byggnader som har funnits i anslutning till långhuset (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

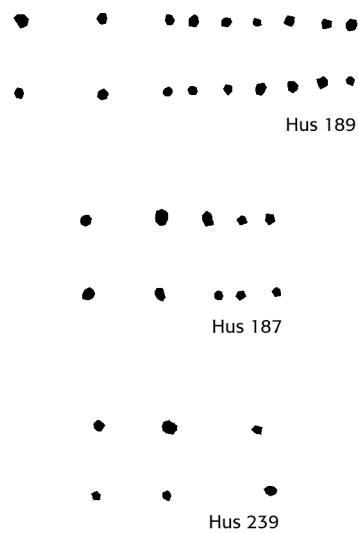
Exemplet Pryssgården

Husmaterialet från Pryssgården utanför Norrköping är ett bra exempel på hur utvecklingen av byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien kan se ut på det lokala planet. Här saknar vi dock långhus från bronsålderns period II, men från period III och framåt finns det ett relativt stort material att använda (Borna-Ahlkvist m.fl. 1998; Borna-Ahlkvist 2002). Den delundersökta boplatsen ligger mycket strategiskt placerad vid det dåvarande utloppet för Motala ström ut i Östersjön. Strax i närheten av boplatsen finns det

stora hällristningsområdet vid Himmelstalund och i området i övrigt finns det omfattande lämningar i form av gravar, gravfält och större eller mindre hällristningsområden. Boplatsens läge och fornlämningsbilden talar för att den kan ha haft en speciell funktion i området och att den tidvis kan ha varit mycket omfattande. Mindre undersökningar i närområdet visar enligt Héléne Borna-Ahlkvist att boplatsen kan ha varit mycket stor till ytan (2002, s. 14). Inom det undersökta området kan man se en kontinuitet från cirka 1200 f.Kr. och framåt in i järnålder, men det finns ett nedslag från bronsålderns period I i form av ett mesulahus, hus 153, som har ¹⁴C-daterats till 1680–1520 f.Kr. (Artursson 2005a, bilaga 1). Möjligen finns det flera liknande långhus i området, men det är ännu osäkert. Det finns även en något senare fas som troligen kan placeras i tidsintervallet cirka 1300–1200 f.Kr., men till den har endast två långhus kunnat knytas.

Från cirka 1200 f.Kr. och framåt kan man alltså se ett kontinuerligt användande av boplatsläget vid Pryssgården. Troligen rör det sig om en utspridd byliknande struktur med samtida gårdar som har bestått av långhus av olika typ och storlek samt i viss fall också mindre byggnader samt grophus (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*) (fig. 19–20). Intressant nog kan man se en variation i långhusens utseende och storlek under samma fas, något som antyder en funktionell eller social uppdelning mellan gårdarna (Borna-Ahlkvist 2002, s. 28). Det finns också en skillnad i gårdarnas storlek och komplexitet, där de med stora långhus i flera fall har en eller två mindre byggnader och grophus i anslutning. Enligt min mening måste detta tolkas som ett tydligt tecken på en social och ekonomisk skillnad, så att det inom varje fas har funnits en eller två större gårdar parallellt med ett antal mellanstora eller mindre gårdar.

Vid Pryssgården finns det alltså dels en uppdelning av långhusen efter storlek, men också efter formen på den takbärande konstruktionen. Det finns både långhus med en rak takbärande konstruktion och en tydligt trapetsoid konstruktion parallellt, medan vissa av dem

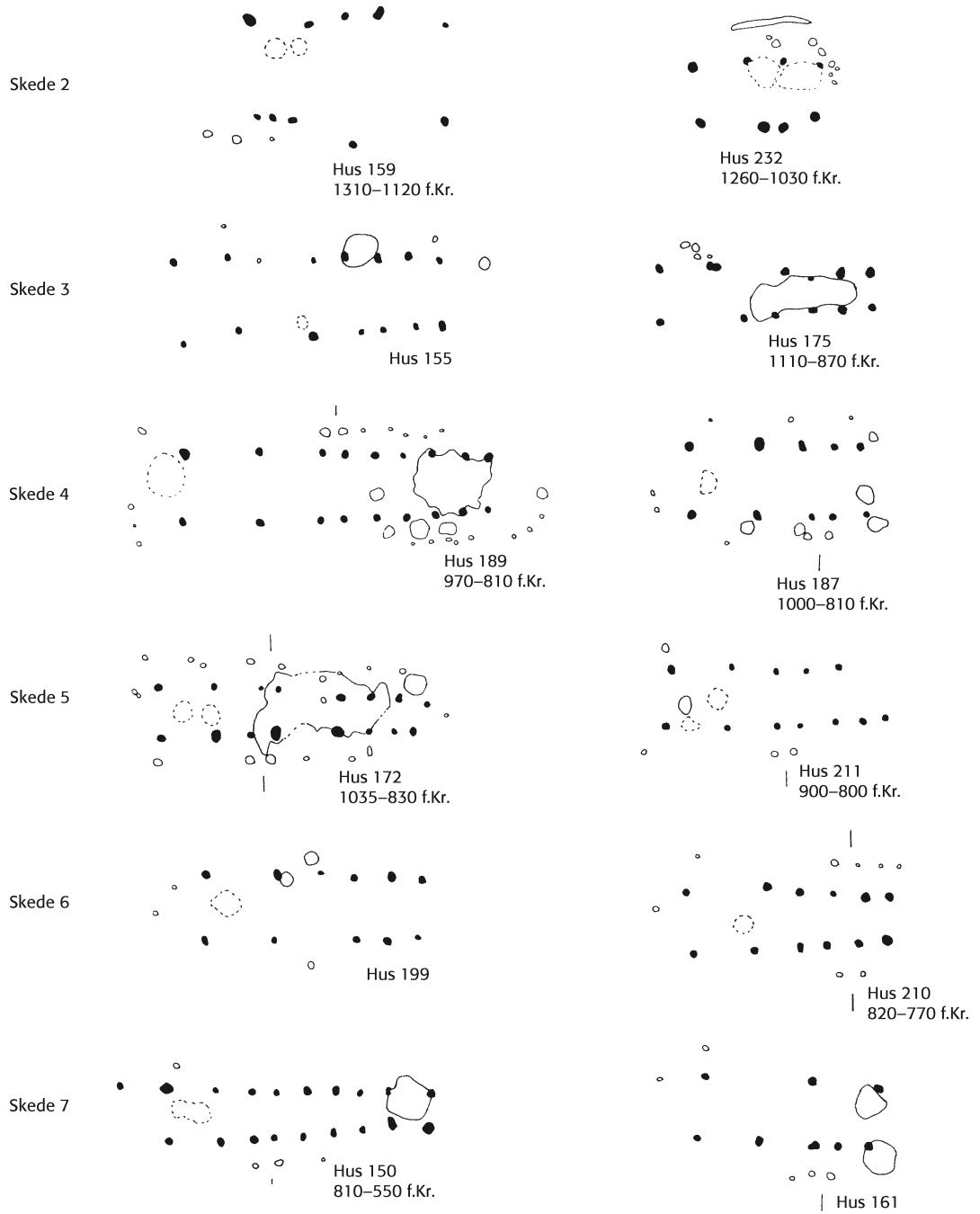

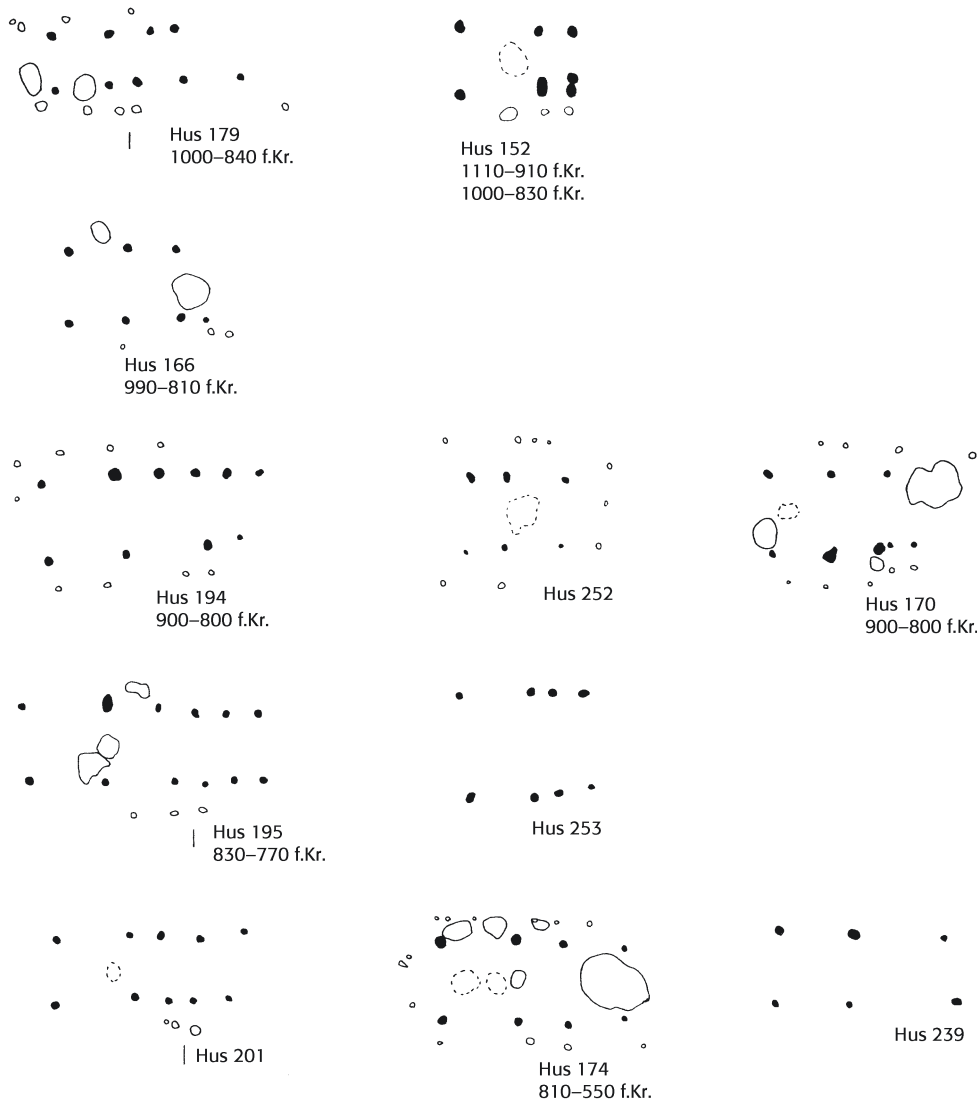
Figur 19. Långhus av typ A, B och C från Pryssgården utanför Norrköping. Skala 1:400. Efter Borna-Ahlkvist 2002.

Long-houses of type A, B and C at Pryssgården outside the town of Norrköping, eastern middle part of Sweden. Scale 1:400. After Borna-Ahlkvist 2002.

snarare skulle kunna karakteriseras som mer eller mindre oregelbundna. Dessutom finns det en variation i bockbredd över tiden som inte följer den ofta anförda modellen med en hela tiden minskande bredd (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 108f; Tesch 1993, s. 52f). Överhuvudtaget ger husmaterialet från Pryssgården ett varierande intryck där utrymmet för individuella drag tycks ha varit relativt stort. Detta gäller naturligtvis endast under förutsättning att dateringen av de enskilda långhusen är korrekt. Dateringarna bygger bland annat på ¹⁴C-analyser, fynd och riktningen samt den inbördes placeringen av långhusen.

Enligt Héléne Borna-Ahlkvist kan långhusen med en datering till yngre bronsålder från platsen delas in i tre huvudtyper, A, B och C (fig. 19). Typ A består av stora, cirka 16–24 m långa långhus med en tydlig tvådelning av den takbärande konstruktionen, medan typ B består av mellanstora, cirka 10–16 m långa långhus med en tydlig tvådelning. Typ C består av mellanstora, cirka 10–13 m långa långhus utan en tydlig tvådelning

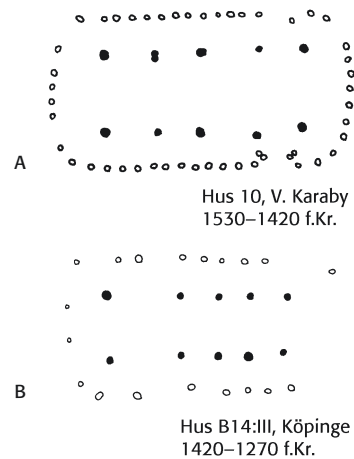
Figur 20. Långhusen från bronsålderns period III–VI vid Pryssgården, Östergötland, placerade efter storlek och förmodad datering. Skala 1:400. Efter Borna-Ahlkvist 2002.

Long-houses from the Bronze Age period III–VI at Pryssgården, outside the town of Norrköping, eastern middle part of Sweden. The long-houses have been grouped after size and probable dating. Scale 1:400. After Borna-Ahlkvist 2002.

av den takbärande konstruktionen. Alla de tre typerna tycks kunna ha antingen en rak, trapetsoid eller en mer oregelbunden form på den takbärande konstruktionen. De stora långhusen tycks emellertid oftast ha varit mer eller mindre tydligt trapetsoida.

Långhus av typ A har enligt Héléne Borna-Ahlkvist haft mellan 6–10 takbärande bockar, varav 2–3 har varit placerade i den västra delen och de övriga i den östra. Bockarna har varit glesare placerade i den västra delen än i den östra, vilket förmodligen beror på en funktionell skillnad mellan delarna i långhuset. I de fall då det har funnits härdar bevarade så har de i samtliga fall placerats centralt i den västra delen, något som antyder att bostadsdelen har funnits här. Långhus av typ B har haft 4–6 takbärande bockar, varav två har varit placerade i den västra delen och de övriga i den östra. Också i den här typen av långhus har bockarna varit glesare placerade i den västra delen och härdarna har varit placerade på samma plats. Hus av typ C är mer problematiska eftersom de per definition skulle ha haft tre eller fyra takbärande bockar som skulle ha varit placerade utan tydlig gruppering inom huskroppen. Om man ser på de tre hus som enligt författaren tillhör gruppen, så har faktiskt samtliga någon form av gruppering av bockarna. Dessutom finns det tecken på en tydlig funktions- och rumsindelning i husen utifrån placeringen av härdar och gropar, något som också påpekas av Héléne Borna-Ahlkvist.

Slutsatsen måste därför enligt min mening bli att det inte finns någon större skillnad mellan de olika långhustyperna vad det gäller placeringen av de takbärande bockarna. Däremot kan man se en tydlig uppdelning i storlekskategorier, där de stora långhusen 150, 155, 172 och 189 intar en speciell position. De här långhusen har förmodligen ursprungligen varit cirka 20–24,5 m långa och har haft 7–10 takbärande bockar (fig. 20). Nästa storlekskategori har varit mellanstora, cirka 16–14 m långa och har haft 5–7 takbärande bockar. Till sist finns det en grupp av mindre långhus som har varit cirka 10–12 m långa och som har haft 3–4 takbärande bockar. Den här strukturen kan tolkas som ett tecken

Figur 21. Olika typer av takbärande konstruktion. A) jämnt avstånd mellan takbockarna. B) grupperade takbärande bockar. Skala 1:400.

Different types of roof supporting constructions. A) even distance between the roof supporting beams. B) uneven distance between the roof supporting beams. Scale 1:400.

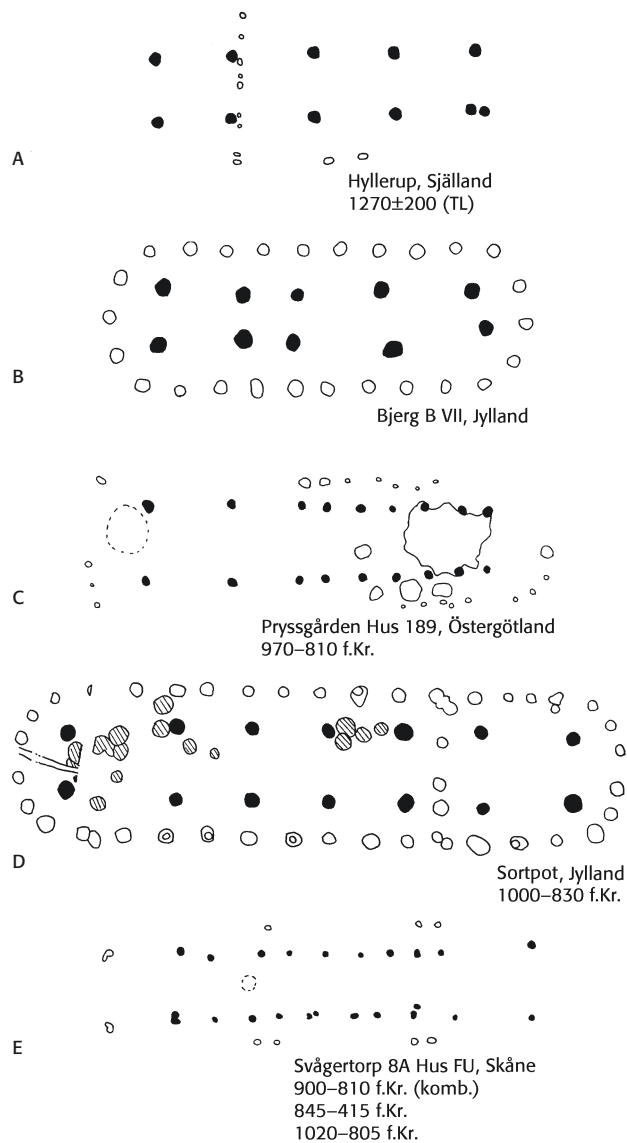
på en social stratifiering inom boplatserna eftersom det enligt Héléne Borna-Ahlkvist har funnits ett eller två stora långhus i varje fas under yngre bronsålder och flera mellanstora samt mindre. I anslutning till de stora och mellanstora långhusen har det i flera fall funnits mindre stolpbyggda hus med 3–4 takbärande bockar, fyrstolpshus och enstaka grophus. Speciellt inom gårdsläget där det stora långhuset 172 har utgjort huvudbyggnad tycks det ha funnits en komplicerad gårdsstruktur med ett mindre stolpbyggt hus och åtminstone tre grophus. Gården har placerats i yngre bronsålder fas A enligt författaren, dvs. cirka 1000–800 f.Kr. I enstaka fall finns det också fyrstolpshus i anslutning till mindre långhus, men det tycks höra till undantagen.

Byggnadstraditionen tar form

Introduktion av den treskeppiga byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien sker under bronsålderns period IB, från 1600–1500 f.Kr. och framåt. Den introduceras troligen först i de södra delarna av Jylland, förmodligen inspirerat av förändringar i byggnadstraditionen inom de så kallade Sögel Wohlde- och

Tumuluskulturerna i Central- och Nordvästeuropa (se bl.a. Lomborg 1980; Ethelberg 1987; 1993; Vandkilde 1996, s. 305ff; Fokkens 1999, s. 36ff). Den nya byggnadstraditionen sprider sig sedan snabbt över södra och mellersta Skandinavien och under bronsålderns period II, dvs. 1500–1300 f.Kr., har den introducerats i hela området. Mycket snabbt får man en enhetlig byggnadstradition över stora områden och den tvåskeppiga konstruktionen försvinner. I vissa fall kan man dock se att det har funnits en kortvarig övergångsfas till exempel på Bornholm, Jylland och i Mellansverige, där man har kombinerat en treskeppig konstruktion med en eller flera mittstolpar (se bl.a. Nielsen 1999; Ethelberg 2000; Fagerlund & Hamilton 1995, s. 82ff; Göthberg 1995, s. 69f; Hamilton & Sieurin-Lönnqvist 1998, s. 64ff). Kanske har man inte riktigt litat på den nya byggnadstekniken och därför velat vara på den säkra sidan. Detta är emellertid något som endast har existerat under en kort tid i inledningsskedet, mycket snart bygger man stora långhus med breda takbärande bockar utan några synbara problem. Införandet av den treskeppiga konstruktionen i södra och mellersta Skandinavien kan således ses som en del av det kulturella och teknologiska komplex som har introducerats från centrala och nordvästra Europa under bronsålderns period IB–II.

En grundläggande typologisk uppdelning av de treskeppiga långhusen från södra och mellersta Skandinavien under bronsålderns period IB–VI kan enligt många författare göras utifrån den inbördes placeringen av de takbärande bockarna inom huskroppen (se bl.a. Tesch 1993, s. 162ff; Göthberg 2000). Det finns dels långhus som har haft de takbärande bockarna placerade med relativt jämna avstånd mellan sig utan någon tydlig gruppering inom huskroppen, dels långhus som har haft en variation i avståndet mellan bockarna och en tydlig gruppering (fig. 21). Oftast har de takbärande bockarna då placerats i två eller tre grupper inom huskroppen. Denna uppdelning av bockarna har ofta tolkats som ett tecken på en rumsindelning av långhusen. En ofta förekommande långhustyp har haft två glesare

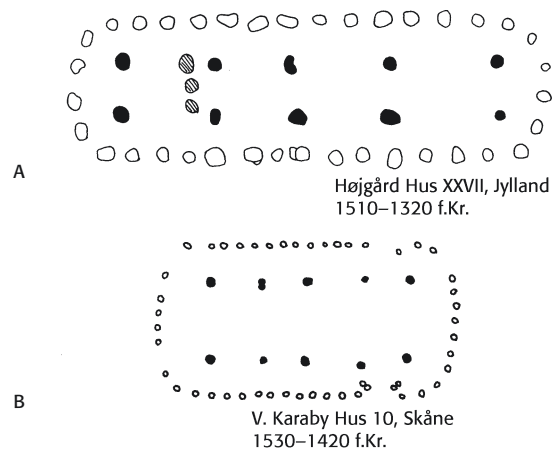
Figur 22. Olika form på den takbärande konstruktionen; A) rak B) oregelbunden C) trapetsoid D) konvex E) konkav. Skala 1:400.

Different shapes of the roof supporting construction; A) straight B) irregular C) trapezoid D) convex E) concave. Scale 1:400.

placerade takbärande bockar i den västra delen och två, tre eller fyra tätare placerade i den östra delen. Den västra delen har ofta tolkats som boningsdel, bland annat på grund av att man här ibland har hittat spår efter härdar eller kokgrovar. Den östra delen har oftast tolkats som en ekonomidel eller stall. Antalet långhus från äldre bronsålder med säkra spår efter båsindelning är emellertid få, de inskränker sig till ett fåtal från Jylland (se bl.a. Kristiansen 1998, s. 286; Nielsen 1999, s. 161; Rasmussen 1999), varför det oftast är svårt att bevisa att den här delen verkligen har använts som stall.

De olika grupperingarna av de takbärande bockarna inom huskroppen tycks delvis bero på en kronologisk skillnad, men det finns vissa långhustyper som tycks ha existerat under en lång tid, från period II till period VI och till och med in i förromersk järnålder period I-II (se bl.a. Artursson 2005b). Långhus med jämnt fördelade takbärande bockar inom huskroppen tycks dock vara betydligt vanligare under äldre bronsålder, medan antalet långhus med tydligt grupperade takbärande bockar successivt ökar över tiden för att under yngre bronsålder vara den vanligaste typen.

Det finns en tendens till att de takbärande bockarna har varit bredare i långhusen under äldre bronsålder än vad de har varit under yngre bronsålder (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 105ff). Detta är dock inte en regel utan undantag, det finns en variation i materialet som gör att det är svårt att använda bockbredden som en definitivt säker dateringsmetod. Om man ser på långhusen som har ¹⁴C-daterats från Skåne så finns det en relativt stor variation i bockbredden under framförallt äldre bronsålder. Det skulle naturligtvis kunna bero på att ¹⁴C-dateringarna är felaktiga, men eftersom bilden är så konstant över stora områden i Skåne så tror jag mer på en naturlig variation i den takbärande konstruktionens bredd. Det tycks i många fall finnas ett tydligt samband mellan bockbredden och den totala bredden på långhusen, till exempel på södra Jylland (Ethelberg 2000, s. 188f, fig. 25). Här kan man dessutom se att långhusen blir alltmer överbalanserade under yngre bronsålder, tvärt emot vad som annars anses vara

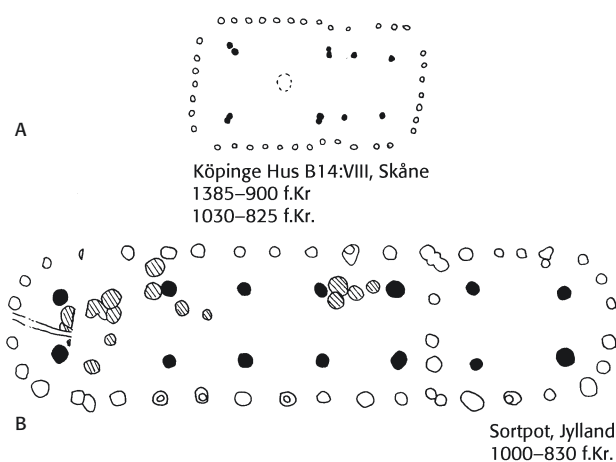
Figur 23. Exempel på olika form på långhusen under bronsålders period II-III; A) rak huskropp med runda gavlar B) rak huskropp med raka eller lätt rundade gavlar. Skala 1:400.

Different shapes of the long-houses during the Bronze Age, period II-III; A) Straight walls with round gables B) Straight walls with straight or slightly rounded gables. Scale 1:400.

fallet i övriga södra och mellersta Skandinavien. Tendensen till en minskande bockbredd över tiden finns emellertid i stora delar av materialet från södra och mellersta Skandinavien i övrigt, men utvecklingen har inte varit linjär på något sätt.

Det tycks dessutom finnas en stor formrikedom i den takbärande konstruktionens utseende. Det finns raka, oregelbundna, trapetsoidformade, konvexa och till och med konkava takbärande konstruktioner under i stort sett hela bronsåldern (fig. 22). I vissa områden som i Mellansverige och i Östergötland tycks variationen vara mer uttalad och just i de här områdena har man följdriktigt också de mest trapetsoidformade takbärande konstruktionerna. Detta gäller i synnerhet långhusen från till exempel Pryssgården utanför Norrköping (Borna-Ahlkvist m.fl. 1998; Borna-Ahlkvist 2002). På andra håll finns det också en variation, men den är inte så tydlig som i de två ovannämnda områdena.

Vad det gäller den yttre formen på långhusen och de mindre byggnaderna så har vi bara tillgång till det

Figur 24. Exempel på olika form på långhusen under bronsålderns period IV–VI; A) rak huskropp med raka gavlar B) rak huskropp med runda gavlar. Skala 1:400.

Different shapes of the long-houses during the Bronze Age, period IV–VI; A) Straight walls with straight gables B) Straight walls with round gables. Scale 1:400.

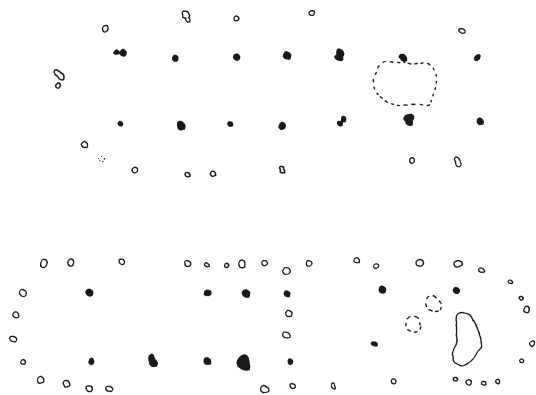
planmässiga utseendet. Vad som har funnits ovan mark vet vi i stort sett inget om. Under den äldre bronsåldern så har långhusen i de allra flesta fallen haft i stort sett helt raka långsidor och mer eller mindre tydligt rundade gavlar (fig. 23). Det finns exempel på långhus med i stort sett raka gavlar, men det hör till undantagen. Långhusens längd har som tidigare diskuteras varierat betydligt över tiden, storleksspannet har varierat mellan cirka 10–12 m upp till 55–60 m, och detta gäller också bredden. Till viss del finns det ett samband mellan långhusen längd och bredd, men även de mindre långhusen har ofta haft en bredd på cirka 7–8 m. De riktigt stora långhusen kan ha en bredd på cirka 9–10 m. Den här uppdelningen av långhusen på ett antal storlekskategorier kan ges olika förklaringar, men enligt min mening är det mest sannolikt att den återspeglar en hierarkisk samhällsstruktur där den sociala positionen bland annat har kunnat avläsas utifrån långhusens storlek.

När det gäller utvecklingen av långhusens storlek över tiden så måste man vara försiktig eftersom det

finns flera källkritiska aspekter att ta hänsyn till. Det räcker med en enda ny undersökning för att bilden skall förändras. Generellt kan man dock enligt min mening se en tendens i de områden som hittills har undersökts i större utsträckning. Liksom vi har sett i det skånska materialet så tycks storleksspannet vara som störst under period IB–II också i övriga delar av södra och mellersta Skandinavien. Under den här perioden har längden på långhusen varierat mellan cirka 10 m till 55–60 m. Därefter minskar storleksspannet, så att man under period III är nere i ett intervall mellan cirka 10–35 m. Långhusens storlek tycks under yngre bronsålder ligga relativt konstant i ungefär samma intervall som under period III, dock med vissa mindre fluktuationer (Artursson 2005a, bilaga 2).

Under yngre bronsålder förändras formen på långhusen något. De har fortfarande oftast raka långsidor, men det finns också exempel på långhus med en svagt konvex eller trapetsoid form (fig. 24). I vissa områden, som Östergötland och östra Mellansverige, så finns det dessutom exempel på långhus som utifrån formen på sin takbärande konstruktion kan antas ha haft en mycket tydligt trapetsoid form (se bl.a. Born-Ahlkvist 2002). Framförallt blir det vanligare med rakt avslutade gavlar, men det finns fortfarande långhus med mer eller mindre rundade eller runda gavlar. En tendens man kan se i materialet är att många av de stora långhusen med en datering till yngre bronsålder fortfarande har haft runda gavlar, alltså en form av konservatism i formspråket som kanske kan kopplas till det övre skiktet i samhället.

Som vi har sett så blir det ovanligare med riktigt stora långhus under yngre bronsålder samtidigt som antalet mindre långhus ökar i antal relativt sett. Det finns således fortfarande en spridning över olika storlekskategorier, men vidden i intervallet är inte lika stort som under äldre bronsålder. Längden varierar från cirka 10–12 och upp till 30–35 m och samtidigt kan man se att bredden på långhusen minskar till cirka 6–8 m. Trots att intervallet i storlek på långhusen minskar anser jag att man fortfarande kan tolka spridningen i

Figur 25. Hus 81 vid Fosie IV och hus I vid VKB 1A:7. Skala 1:400.

House 81 at Fosie IV, southwestern Scania and house I at VKB 1A:7, Raus in western Scania. Scale 1:400.

storlek som ett tecken på en hierarkisk samhällsstruktur. Behovet av att manifesteras sin sociala position genom att bygga mycket stora långhus har emellertid minskat, men man har fortfarande velat markera sin position genom att bygga större byggnader än vad som var normalt.

En intressant aspekt som Becker diskuterar är om det har existerat så kallade "hallar" med ett speciellt utseende, storlek och funktion under yngre bronsålder (Becker 1972, s. 16). Han för fram en hypotes om att det jämte de mer vanliga långhusen med boende- och ekonomifunktion kan ha funnits en typ av större långhus med en offentlig funktion på boplatserna. Detta tas också upp till diskussion av bland annat Løken (1998, s. 174) som hävdar att han kan se en sådan funktionsuppdelning mellan olika typer av långhus i Rogaland. Förekomsten av "hallar" har också diskuterats av andra författare (se bl.a. Ullén 1995), men det tycks vara svårt att bevisa existensen av den här typen av byggnader eftersom dateringarna av de olika långhustyperna länge har varit osäker. Det kan vara så att det istället rör sig om långhus med olika datering på samma boplatser och att de stora långhusen eller "hallarna" istället är byggnader som hör hemma i äldre bronsålder.

Det är svårt att säkert konstatera om det finns en kontinuitet eller en förändring i husbyggnadstraditionen mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder period I–II, eftersom utseendet på kalibreringskurvan för ^{14}C -dateringar i tidsintervallet yngre bronsålder-tidig förromersk järnålder är mycket besvärlig. Kalibreringskurvan i intervallet cirka 2400–2500 BP bildar en tydlig plattform, vilket leder till att man får en låg upplösningsgrad i övergången mellan perioderna. Det finns emellertid nu så mycket material att man med en viss sannolikhet kan säga att det på många sätt verkligen finns en kontinuitet i byggnadstraditionen från bronsålderns period V–VI och in i förromersk järnålder period I–II (Artursson 2005b). Ett bra exempel på likheter i utseendet finns mellan till exempel hus 81 vid Fosie IV som har ^{14}C -daterats till 785–410 f.Kr. (Björhem & Säfvestad 1993, s. 98ff) och hus I vid VKB 1A:7 som har ^{14}C -daterats till 370–200 f.Kr. (Omfors 1999) (fig. 25).

De mindre, stolpbyggda byggnaderna från bronsåldern har haft en betydligt större variation i sitt utseende än vad långhusen har haft. Här finns det allt från treskeppiga hus med två eller tre takbärande bockar till enskeppiga hus utan spår efter någon takbärande konstruktion inne i huset. Dessutom finns det så kallade fyrstolpshus som ofta antas vara upphöjda, mindre byggnader med ekonomifunktioner som till exempel förvaring av olika typer av livsmedel eller spannmål. Det finns även exempel på förmodat upphöjda byggnader med fler än fyra stolpar, ofta mellan 6–9 stycken (se bl.a. Rostoványi & Hydén 2002, s. 29ff). Förekomsten av runda, mindre stolpbyggda hus i området har också diskuterats, men flera av de få exempel som har publicerats måste betraktas som osäkra (för en diskussion se Nicklasson 2001, s. 35ff; s. 103f). Troligen har det funnits ett mindre antal runda huskonstruktioner i området, men de har inte utgjort en viktig del av byggnadstraditionen, utan är ett något udda eller exotiskt inslag.

Vad det gäller grophusen så tycks också de ha en relativt stor variation i sitt utseende (se bl.a. Björhem

& Säfvestad 1993, s. 149f; Tesch 1993, s. 172). Förekomsten av grophus i området verkar vara koncentrerad till södra Skandinavien, framförallt till Skåne. De tycks successivt ha blivit vanligare i området, majoriteten av de nu kända grophusen från tidsperioden kan i de flesta fallen dateras till yngre bronsålder.

Hyddlämningar finns på ett antal platser och de tycks ofta vara konstruerade med hjälp av rännor. Ett bra exempel finns från Vadgård vid Limfjorden där man bland annat har undersökt lämningar efter hyddor som har varit konstruerade med hjälp av rännor och stolphål (Lomborg 1973; 1980). Hyddlämningarna vid Vadgård har ingått i boplatser där det dessutom har funnits mindre, två- och treskeppiga långhus, grophus samt rituella anläggningar. Liknande hyddkonstruktioner finns vid Ysby, Hov sn i Halland (Westergaard 1989; 1993). I sydvästra Norge finns också hyddliknande konstruktioner, både på specialboplatser vid havet och på vanliga inlandsboplatser (Løken 1989, s. 142ff). Ytterligare en havsanknuten specialboplatz med hyddlämningar finns vid Otterböte på Åland (Gustavsson 1997).

Som en sammanfattning av den här genomgången av byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien kan man säga att det är svårt att se några genomgripande, betydelsefulla regionala skillnader hos de lämningar vi har efter bronsåldershus. Det är givetvis ett svåränvändbart material eftersom endast långhusens utseende i plan är bevarad och vi inte vet något om de regionala skillnaderna i utformningen av det som har funnits ovan mark, t.ex vad det gäller materialval i väggar och yttertak, målning och utsmyckning etc. Vissa regionala variationer kan man dock se i husplanerna, men i stort kan man tala om en och samma byggnadstradition under hela bronsåldern i södra och mellersta Skandinavien. Kanske har husens yttre varierat något, men det kan vi inte säga något om idag. Planmässigt finns det stora likheter mellan långhus och andra typer av byggnader över stora områden, något som enligt min mening talar för att man i varje fall har haft en gemensam uppfattning om hur byggnaderna skulle utformas i stort och hur de skulle användas.

Byggnadstraditionen under 1800 år – en övergripande sammanfattning

Genomgången av den profana byggnadstraditionen och dess utveckling under senneolitikum och bronsålder, från 2300 f.Kr. till 500 f.Kr., i södra och mellersta Skandinavien visar på en anmärkningsvärd kontinuitet i den funktionella och rumsliga uppdelningen av långhuset. Även de mindre byggnaderna, hyddorna och grophusen som har haft olika ekonomifunktioner på gårdarna har haft ungefär samma utformning under stora delar av perioden, i varje fall från bronsålderns period II fram till och med yngre bronsålder och även in i den tidigare delen av förromersk järnålder.

Det finns i stort sett inget som talar för att det har funnits någon större regional variation av byggnadstraditionen i Skåne under tidsperioden. Man kan inte heller se någon större skillnad mellan Skåne och närliggande områden som till exempel Halland, Bornholm eller Själland. Svaret på frågan i inledningen av artikeln, om Öresund har fungerat som en avskiljande barriär eller överbryggande kommunikationsled, måste därför bli det sistnämnda alternativet, i varje fall om man skall döma av byggnadstraditionens utseende. Intressant nog så finns det överhuvudtaget mycket lite i materialet som tyder på att det har funnits någon större regional variation i byggnadstraditionen i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder, vilket talar för att just den här delen av den materiella kulturen har varit relativt enhetlig över ett stort område. Förändringarna tycks dessutom ha löpt i stort sett parallellt i hela området under hela tidsperioden. Man kan ana en viss förskjutning i tid av förändringarna från söder till norr, men den är så liten att det nästan inte är möjligt att urskilja med nuvarande dateringsmetoder. Intressant nog överensstämmer bilden väl med den man har av den övriga materiella kulturens homogenitet i området. Det finns även likheter i byggnadstradition mellan södra och mellersta Skandinavien och övriga delar av norra samt nordvästra Europa (se bl.a. Fokkens 1997, s. 365f). Bland annat sker

skiftet från två- till treskeppig konstruktion ungefär samtidigt. De olika utbytessystem som har varit aktiva i området under perioden tycks snabbt ha förmedlat nyheter både i den materiella och förmodligen också i den icke-materiella kulturen, vilket har lett till stora likheter i lämningarna från området.

Den byggnadstyp som har varit vanligast på boplatserna under senneolitikum och bronsålder är långhuset. De har utgjort huvudbyggnaderna på gårdarna och har funnits i en rad olika storlekar, allt från små, enkla konstruktioner med en längd på cirka 9–12 m till mycket stora, komplicerade konstruktioner med en längd på cirka 30–60 m. Den information vi har om dem är emellertid begränsad, den inskränker sig till deras utseende i plan. I vissa gynnsamma fall kan man dock identifiera viktiga konstruktionsdetaljer som ingångar, innerväggar, härdar, kokgropar, förvaringsgropar, källare, bäsindelning i stall etc., vilket ger möjligheter till att göra en analys av inre indelning och funktion. Detta i kombination med analyser av makromaterial, fosfatanalyser och ¹⁴C-dateringar ger oss möjligheter att diskutera långhuset som materiella uttryck för sociala och ekonomiska strukturer, att se dem som spår efter levande människor och deras sätt att organisera tillvaron. Samtidigt som de har använts för att analysera samhällets utseende och struktur så har de också använts för att studera kronologiska och typologiska problem, där man bland annat har lagt stor vikt vid förändringen av konstruktion och utseende över tiden. Typologiska serier över långhusens förändring över tiden har presenterats och man har på olika sätt velat förklara denna förändringsprocess.

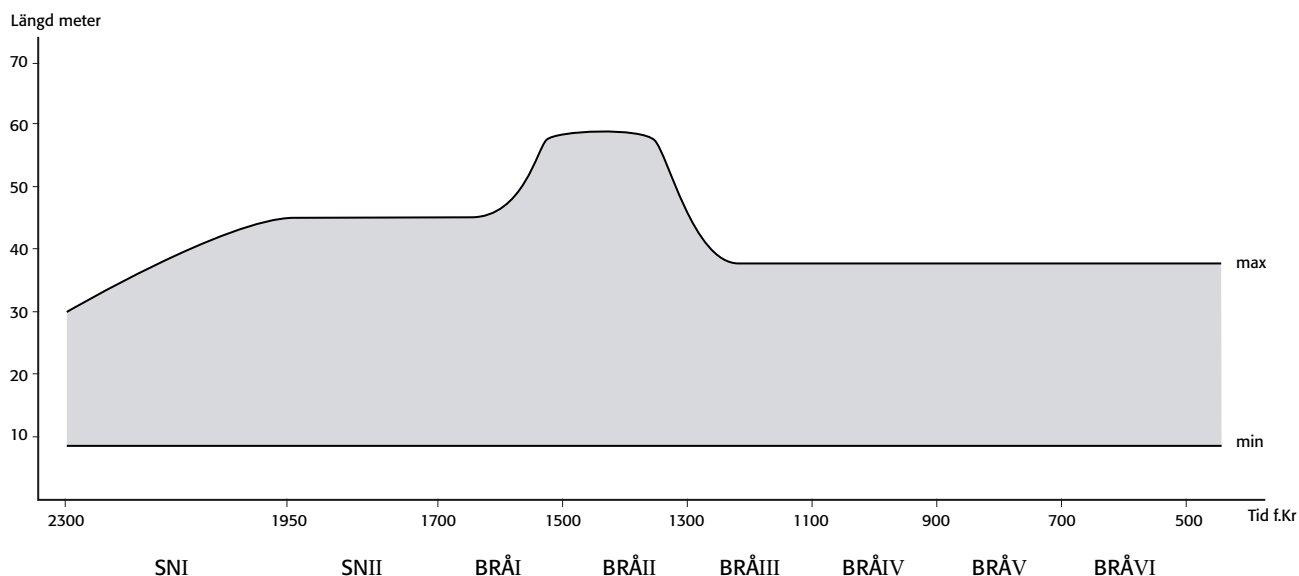
Ett tydligt drag hos långhuset är att de har varit uppdelade på olika storlekskategorier under hela tidsperioden. Olika storlek på långhuset och även på gårdarna kan ses som uttryck för en markering av social och ekonomisk position i samhället. Hög status har markerats med stora långhus och ibland med en eller flera mindre byggnader i anslutning till huvudbyggnaden på gården. Långhusens och gårdarnas storlek samt komplexitet har på så sätt varit en spegelbild av

maktstrukturen i ett område, och lämningarna kan därför användas för att analysera graden av stratifiering under en viss tidsperiod. Denna information kombinerat med hur och på vilket avstånd gårdarna har varit placerade sinsemellan gör det möjligt att rekonstruera bebyggelsestrukturens utseende och därmed ge en bild av samhällsstrukturen i ett visst område. Ett intressant drag hos materialet är att det har funnits en variation i hur stort storleksspannet för långhuset har varit under olika tidsperioder. Denna variation kan antingen ses som ett tecken på att graden av stratifiering i samhället har varierat eller att långhusens betydelse som statusmarkör har varierat över tiden.

Långhuset har alltså utgjort huvudbyggnaderna på gårdarna under hela tidsperioden. De har kompletterats med olika typer av stolpbyggda, mindre konstruktioner, gropus och hyddor. De har förmodligen fungerat som olika typer av ekonomibyggnader. På vissa gårdar kan man se att man har haft hela uppsättningar av några av dessa byggnadstyper, något som visar att de troligen har haft olika funktioner och att specialiseringen i vissa fall har drivits långt.

Långhuset

Betydelsen hos långhuset tycks ha förändrats under övergången mellan- och senneolitikum, cirka 2500–2300 f.Kr. Man kan redan under inledningen av senneolitikum se en början till en allt tydligare uppdelning av långhuset på olika storlekskategorier samtidigt som man börjar lägga ned ett allt större antal så kallade husoffer i form av flint- och metallyxor eller keramik-kärl i främst stolphål som har ingått i byggnadernas konstruktion. Detta visar förmodligen att långhuset har fått en förändrad funktion och ett ökat symbolvärde för att markera social, politisk och ekonomisk position i samhället (se bl.a. Artursson. m.fl. 2003, s. 145f). Med största sannolikhet har de stora långhuset blivit värdeladdade symboler och en form av centralplatser för lokala hövdingadömen och krigararistokratier i södra och mellersta Skandinavien. De har blivit

Figur 26. Ett försök att visa hur långhusens storlek varit mer varierande under vissa perioder.

Variation in size of the long-houses in the southern and middle part of Scandinavia, 2300–500 BC.

en viktig samlingsplats för det övre skiktet i samhället och här har man knutit olika former av allianser och förbund för att konsolidera sin position (se bl.a. Kristiansen 1998; Earle 2002; Artursson m.fl. 2005). Vissa forskare har diskuterat möjligheten att de stora långhusen har utgjort den fysiska manifestationen för någon form av så kallade "house-based societies", som har bildat grunden i ett system av allianser baserade på till exempel giftermål, adoptioner och gåvoförhållanden (se bl.a. Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 6ff; Helms 1998, s. 14). Genom dessa allianser har man kunnat skapa släktrationer och knyta kontakter med andra grupper i när och fjärran. Förmodligen har också olika typer av ritualiserade fester som har hållits i de stora långhusen varit viktiga för att stärka banden inom och utom hövdingadömena (se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*).

Uppdelningen av långhusen på olika storlekskategorier är tydlig under hela tidsperioden, från senneolitikum till och med yngre bronsålder. Man kan emellertid se en variation i hur stort storleksspannet har varit över

tiden (fig. 26). Storleksspannet ökar successivt från början av senneolitikum, då långhusen var cirka 9–30 m långa, för att under den allra senaste delen av senneolitikum vara uppe i ett intervall mellan cirka 9–47 m. Under bronsålderns period IB–II når man ett maximum i storleksvariation, då man är uppe i ett intervall mellan cirka 10–60 m. Därefter tycks intervallet successivt minska för att under bronsålderns period III och yngre bronsålder vara nere i cirka 10–35 m. Anledningen till denna variation i storlek över tiden skulle antingen kunna vara att man har lagt olika stor vikt vid långhuset som symbol för politisk makt och rikedom, eller att graden av stratifiering i samhället har varierat. Förmodligen är det första alternativet det riktiga, eftersom det övriga materialet inte visar några tecken på att stratifieringen i samhället har minskat (se Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007).

Traditionen att bygga tvåskeppiga långhus i södra och mellersta Skandinavien har sina rötter i senmesolitikum och tidigneolitikum (se bl.a. Cronberg 2001; Artursson m.fl. 2003). Långhusen från senneolitikum

och bronsålderns period I kan ses som den sista länken i en lång kedja där den här byggnadsprincipen har använts. Traditionen att bygga långhus fortsätter dock trots att man inför en ny konstruktionsprincip, den treskeppiga takbärande konstruktionen, som introduceras under bronsålderns period IB och första hälften av period II, 1600–1400 f.Kr. Långhuset som idé tycks vara densamma trots att man använder sig av en annan takbärande konstruktion.

Långhusen från senneolitikum och bronsålderns period I har haft en något varierande form över tiden. Under den första hälften av senneolitikum, 2300–1950 f.Kr., har en stor del av långhusen i södra Skandinavien haft mer eller mindre raka långsidor och rakt avslutade gavlar som i vissa fall har varit öppna. Samtidigt finns det dock en del långhus som har haft en svagt trapetsoid eller konvex form. I flera av långhusen kan man se att det har funnits så kallade indragna stolpar som har placerats i anslutning till mittstolparna och som har ingått i den takbärande konstruktionen.

Under den andra hälften av senneolitikum, 1950–1700 f.Kr., tycks variationen i huskropparnas form bli större så att det samtidigt finns långhus med rak, konvex, konkav eller trapetsoid form. Man kan också se att variationen i gavlarnas form successivt blir större. Det finns allt från rakt avslutade gavlar som ibland har varit öppna till mer eller mindre rundade gavlar. I vissa fall kan man till och med se att det har funnits olika gavelformer på ett och samma långhus. Den takbärande konstruktionen har varierat något, men man kan se att det även nu har funnits långhus med indragna stolpar, dels i anslutning till mittstolparna, dels mellan dessa.

Under bronsålderns period I, 1700–1500 f.Kr., blir det återigen vanligare med raka långsidor, men det finns fortfarande en viss variation i huskropparnas form. Ett drag som är tydligt är att det blir allt vanligare med runda gavlar i båda ändarna av långhusen, men samtidigt så finns det också långhus med i stort sett raka eller lätt rundade gavlar. Den takbärande konstruktionen blir i vissa fall förenklad så att det endast finns mittstolpar utan indragna stolpar. Samtidigt kan man

dock se att det ibland dyker upp blandformer av en två- och treskeppig konstruktion, något som tyder på att man har börjat att experimentera med konstruktionsprinciperna. Den här blandformen finns dock bara i en övergångsfas och försvinner snabbt när den treskeppiga konstruktionen etableras under bronsålderns period IB–II.

Övergången från två- till treskeppiga långhus i södra och mellersta Skandinavien sker således successivt under bronsålderns period IB och första hälften av period II, 1600–1400 f.Kr. Förmodligen sker detta på grund av av influenser från nordvästra och norra Europa som har påverkat den så kallade Sögel-Wohldekulturen i norra Tyskland och södra Jylland. Där efter har den nya byggnadstraditionen snabbt spridit sig norrut tillsammans med bland annat metallföremål och kunskapen om metallhantverk. Det är troligt att den nya materiella kulturen först har introducerats inom det övre skiktet i samhället och att förändringen av byggnadstraditionen på de stora gårdarna i området sedan har förts vidare ut bland de lägre skikten. Intressant nog så finns det indikationer att man även under bronsålderns period IB–II har kombinerat en två- och treskeppig takbärande konstruktion, så att man i vissa delar av långhusen har använt sig av båda konstruktionsprinciperna. Detta förekommer emellertid bara i ett fåtal fall och relativt snabbt har man känt sig säkra med den nya takbärande konstruktionen.

De treskeppiga långhusen under bronsålderns period IB–III kan, liksom sina tvåskeppiga föregångare, delas in i olika storlekskategorier. Storlekspannet har varit som störst under period IB–II, då det har funnits långhus som har varit från cirka 10 m upp till 55–60 m långa. Den takbärande konstruktionen i långhusen från den äldre delen av bronsåldern har i de flesta fallen mycket breda bockar placerade med jämna avstånd mellan varandra, där bredden i bockarna ofta har varit större än avståndet mellan dem. Bockbredden har varierat mellan cirka 4–5 m. Emellertid kan man redan under period II se att det också finns exempel på långhus med en tydlig gruppering av de takbärande bockarna

inom huskroppen, något som antyder att det funnits en rums- och funktionsuppdelning inom byggnaderna. Oftast handlar det om en två- eller tredelning av långhuset, beroende på hur långa de har varit. Långhusens form har varierat något under bronsålderns period IB–III. De har i de allra flesta fallen haft i stort sett helt raka långsidor och mer eller mindre tydligt rundade gavlar. Det finns exempel på långhus med lätt rundade eller i stort sett raka gavlar, men det hör till undantagen.

Successivt förändras utseendet på långhusen under den mellersta och den yngre delen av bronsåldern så att bredden i de takbärande bockarna generellt sett blir mindre, samtidigt som det blir allt vanligare med en tydlig gruppering av de takbärande bockarna inom huskroppen. Ofta kan man se att huskroppen på detta sätt har delats in i två eller tre sektioner med olika avstånd mellan bockarna, vilket kan tolkas som ett tecken på en rumsindelning. I vissa fall finns det också spår av innerväggar och ingångar som bekräftar en sådan inre uppdelning av långhuset. Det är endast de längre långhusen som är indelade i tre sektioner, men även de kan också ha bara två sektioner. De kortare långhusen har endast två sektioner. I vissa fall finns det en mycket tydlig tudelning av den takbärande konstruktionen, med glesare satta bockar i den västra delen och tätare satta i den östra delen. I den sistnämnda gruppen av långhus kan det också finnas skillnader i hur breda bockarna har varit, så att de är bredare i den västra delen av byggnaderna. Ibland kan man också se att bockarna i den östra delen av långhuset smalnar av successivt, så att den här delen av byggnaderna får en trapetsoid form. Detta är speciellt vanligt i bland annat Östergötland och östra Mellansverige (se bl.a. Borna-Ahlkvist 2002), men förekommer också i Skåne, till exempel i Köpingsområdet (Tesch 1993, s. 161ff). Det är relativt vanligt att man hittar spår efter en härd i den västra delen av huset och i vissa fall finns det spår av båsindelning i den östra.

Formen på långhusen under yngre bronsålder förändras något. De har visserligen fortfarande oftast raka långsidor, men det finns också exempel på långhus med en svagt konvex eller trapetsoid form. I till exempel

Östergötland och östra Mellansverige finns det, som nämnts ovan, emellertid exempel på långhus som utifrån formen på sin takbärande konstruktion kan antas ha haft en mycket tydlig trapetsoid form. Gavlar har oftast en rak avslutning, men det finns fortfarande långhus med mer eller mindre rundade eller runda gavlar. Intressant nog så har ett relativt stort antal av de stora långhusen med en datering till yngre bronsålder fortfarande haft runda gavlar. Detta kan man se som någon form av konservatism i formspråket som eventuellt kan kopplas till det övre skiktet i samhället.

De mindre byggnaderna, grophuset och hyddorna

Vad det gäller mindre, stolpbyggda hus, grophus och hyddor så är materialet från senneolitikum och bronsålderns period I fortfarande relativt litet i hela området. På en del gårdar finns det emellertid tydliga exempel på mindre, stolpbyggda hus som har legat i anslutning till långhus och som förmodligen har fungerat som ekonomibyggnader. Grophuset har inte heller varit speciellt vanliga på de boplatser från perioden som har undersökts i området. Det begränsade antal som har undersökts och som säkert kan tolkas som grophus är mycket få. Också de hyddliknande konstruktionerna är få, men det finns en del exempel från till exempel östra Mellansverige och norra Jylland. Många av dem är emellertid osäkra och mycket svårtolkade. Majoriteten kan dateras till den allra senaste delen av senneolitikum och till bronsålderns period I. Många har anlagts på mer specialiserade boplatser för fiske och jakt och förmodligen bara använts under en kort tid. Det finns emellertid också exempel på platser på norra Jylland med en kombination av långhus och hyddor där ekonomin tycks ha varit baserad på jordbruk och husdjurshållning.

Under bronsålderns period II–VI blir det successivt allt vanligare med olika typer av ekonomibyggnader på gårdarna. De mindre, stolpbyggda byggnaderna från bronsåldern har haft en betydligt större variation i sitt utseende än vad de samtida långhusen har haft.

Det finns allt från treskeppiga hus med två eller tre takbärande bockar till enskeppiga hus utan några spår efter en takbärande konstruktion inne i huset. Dessutom finns det lämningar efter olika typer av upphöjda, mindre byggnader med ekonomifunktioner. Som exempel kan nämnas så kallade fyrstolpshus, men det finns även byggnader med fler än fyra stolpar, ofta mellan 6–9 stycken. Vad det gäller förekomsten av runda, mindre stolpbyggda hus i området som ibland har diskuterats, så måste de betraktas som osäkra. Grophusen från bronsålderns period II–VI tycks ha haft en relativt stor variation i sitt utseende. De verkar vara koncentrerade till södra Skandinavien, framförallt till Skåne. Byggnadstypen tycks successivt ha blivit vanligare i området och den största delen av de nu kända grophusen från tidsperioden kan i de flesta fallen dateras till yngre bronsålder. Hyddlämningar finns på ett antal platser och de tycks ofta vara konstruerade med hjälp av rännor. Exempel finns från bland annat Skåne, norra Jylland, södra Halland och sydvästra Norge. Vissa av dem ligger i anslutning till långhus på gårdar, där de förmodligen har haft någon form av ekonomifunktion, medan andra ligger ensamma eller i grupper på boplatser som man på goda grunder kan misstänka har använts tillfälligt för jakt och fiske.

Gårdar som bildar mönster i landskapet

Den enskilt viktigaste komponenten i samhällsstrukturen under senneolitikum och bronsålder har varit gården. Den har bildat grunden i den dåtida samhällsstrukturen och kan förmodligen också ses som en grundsten i det sociala och ekonomiska nätverket. I de allra flesta fallen har gårdarna bestått av endast ett långhus. Under den senare delen av senneolitikum och under bronsåldern blir det emellertid vanligare med en mindre, kompletterande byggnad på gårdarna. Förutom ett långhus som huvudbyggnad kan det finnas en mindre, stolpbyggd byggnad, ett fyrstolpshus, ett grophus eller en hydda. I vissa sällsynta fall har det funnits flera mindre byggnader i anslutning till långhuset, men det hör till

undantagen. Som vi har sett ovan har det även funnits specialboplatser för jakt och fiske där man endast har använt sig av hyddliknande konstruktioner.

Den sociala struktur som man kan förmoda ha existerat utifrån utseendet och storleken på långhusen samt gårdarna har med stor sannolikhet varit baserad på den enskilda familjen, eventuellt utvidgad med ett fåtal ytterligare personer (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Dessa familjegrupper har troligen utgjort basen i samhället. På de större gårdarna med stora eller mycket stora långhus som har funnits i vissa områden kan man emellertid tänka sig en mer komplicerad social struktur med ett större antal personer knutna till en stormannafamilj eller en gruppstruktur grundad på så kallade ”*house-based societies*” (se bl.a. Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 6ff; Helms 1998, s. 14). Vissa av de stora långhusen har man velat tolka som tvåfamiljshus, där två hövdingafamiljer skall ha residerat (Kristiansen 1999). Eventuellt kan man tänka sig att det även har funnits ofri arbetskraft på de större gårdarna och att vissa delar av långhusen har använts för att hysa dem.

Utifrån de enskilda gårdarnas inbördes placering och avståndet mellan dem kan man försöka rekonstruera olika typer av samarbetsformer och möjliga bebyggelsestrukturer. Den traditionella bilden av bebyggelsen under senneolitikum och bronsålder har varit att den huvudsakligen har bestått av så kallade ensamgårdar, men eftersom man ytterst sällan har kunnat undersöka stora, sammanhängande områden har det varit svårt att få en tydlig bild av bebyggelsestrukturen (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). I de få fall då man har träffat på en tätare, byliknande bebyggelsestruktur har det varit lättare att resonera kring vad de egentligen representerar, men den stora svårigheten har varit att identifiera eventuella byliknande strukturer som har bestått av mer utspridda gårdar. Problemet har ofta varit hur man löser frågor kring till exempel samtidighet och eventuellt samarbete mellan gårdar inom ett undersökningsområde, eftersom man inte har bevarade hägnadssystem samtidigt som ¹⁴C-dateringarna har för

stora felmarginaler för att vara till någon hjälp. Som vi har sett så kompliceras dessa problem ytterligare av de olika sociala aspekter man kan lägga på materialet utifrån variationen i långhusens och gårdarnas storlek

samt till viss del också i fyndmaterialets utseende. Endast nya undersökningar där man studerar gården och dess uppbyggnad samt spår efter större strukturer kan förändra kunskapsläget.

Referenser

Förkortningar

100

AUD = Arkæologiske Udgravninger i Danmark
MHM = Malmö Museer Rapport

Tryckt

- Almgren, O. 1912. En uppländsk bronsåldershydda. *Fornvännen* 1912.
- Andersson, K. & Hjärthner-Holdar, E. 1989. Annelund – ett senneolitiskt bebyggelsekomplex i sydvästra Uppland. *Fornvännen* 83.
- Andersson, M. 1997. Tranarphögen. En gravhög från yngre bronsålder. I: Karsten, P. (red.). *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 22. Stockholm.
- Andersson, T. 1997. Neolitiskt hus med väggränna från St. Herrestad. I: Karsten, P. (red.). *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 22. Stockholm.
- Andersson, T. 1999. Boplatslämningar från stenålder-äldre järnålder. Arkeologisk slutundersökning, 1995. Skåne, St. Herrestads sn, Herrestad 68:88 m. fl. RAÄ 60. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:8.
- Apel, J. 2001. *Daggers, Knowledge and Power. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350-1500 cal. BC*. Coast to coast-books – no. 3.
- Arcini, C. & Svanberg, F. 2005. Den yngre bronsålderns brandgravsmiljöer. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300–500 f.Kr.* Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artelius, T. 2000a. Bronsåldersskeppen i Stenunga. I: Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. *Stenskepp och storbög. Rituell tradition och social organisation speglad i skeppsättningar från bronsålder och storbögar från järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 5. Stockholm.
- Artelius, T. 2000b. ”Alla behöver en båt”. I: Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. *Stenskepp och storbög. Rituell tradition och social organisation speglad i skeppsättningar från bronsålder och storbögar från järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 5. Stockholm.
- Artursson, M. 2005a. *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder. Västra Skåne i ett skandinaviskt perspektiv*. Supplement till Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. 2005b. Böndernas hus. I: Carlie, A. (red.). *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. (red.). 2000. Stångby stationssamhälle. Boplatser och bebyggelse lämningar från senneolitikum till yngre järnålder. Skåne, Vallkärra sn, väg 930. Arkeologisk förundersökning och undersökning. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 2000:79.
- Artursson, M. (red.). 2007. *Vägar till Vættland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Artursson, M., Linderöth, T., Nilsson, M.-L. & Svensson, M. 2003. Byggnadskultur i södra och mellersta Skandinavien. I: Svensson, M. (red.). *I det neolitiska rummet*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Artursson, M., Karsten, P. & Strömberg, B. 2005. Aspekter på samhällsutveckling. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr.* Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. Vættland – ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300–500 f.Kr. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vættland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Bech, J.-H. & Mikkelsen, M. 1999. Landscapes, settlement and subsistence in Bronze Age Thy, NW Denmark. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society. Højbjerg.
- Becker, C. J. 1968. Bronzealderhuse i Vestjylland. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968.
- Becker, C.-J. 1972. Hal og hus i yngre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1972.
- Becker, C.-J. 1980. Bebyggelseformer i Danmarks yngre bronsålder set i forhold till ældste jernalders landsbysamfund. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Becker, C. J. 1982. Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark. *Offa* 39.
- Bertelsen, J. B., Christensen, M., Mikkelsen, M., Mikkelsen, P., Nielsen, J. & Simonsen, J. 1996. *Bronzealderens bopladser i Midt- og Nordvestjylland*. De Arkæologiske Museer i Viborg Amt.
- Biwall, A., Hernek, R., Kihlstedt, B., Larsson, M. & Torstensdotter Åhlin, I. 1997. Stenålderns hyddor och hus i Syd- och Mellansverige. I: Larsson, M. & Olsson, E. (red.). *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 23. Stockholm.
- Björhem, N. & Sarnäs, P. 2000a. De äldsta långhusen. I: Björhem, N. (red.). *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna*. Stadsantikvariska avdelningen. Kultur Malmö.

- Björhem, N. & Sarnäs, P. 2000b. Förändrade hus. I: Björhem, N. (red.). *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna*. Stadsantikvariska avdelningen. Kultur Malmö.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1989. *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5. Malmö Museer.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1993. *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Malmö Museer.
- Björk, T. & Carlie, A. 2003. Hövdingens gård på Hunneberget. I: Carlie, A. (red.). *Berättelser från Vættland. En arkeologisk resa längs E22 i Skåne*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar & Regionmuseet Kristianstad.
- Björkquist, K.-A. & Persson, T. 1979. Istabyundersökningen summeras. Ett kåseri kring en räkneoperation. *Ale* 1970(2).
- Boas, N. A. 1983. Egehøj. A Settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2.
- Boas, N. A. 1991. Bronze Age Houses at Hemmed Church, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 8 (1989).
- Boas, N. A. 1993. Late Neolithic and Bronze Age Settlements at Hemmed Church and Hemmed Plantation, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991).
- Borna-Ahlkvist, H. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 42. Stockholm.
- Borna-Ahlkvist, H., Lindgren-Hertz, L. & Stålbom, U. 1998. Pryssgården. Från stenålder till medeltid. Arkeologisk slutundersökning. RAÅ 166 och 167. Östra Eneby sn, Norrköpings kommun, Östergötland. *Riksantikvarieämbetet Rapport UV Linköping* 1998:13.
- Boysen, A. & Wulff Andersen, S. 1983. Trappendal. Barrow and House from the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 2 (1983).
- Callmer, J. 1972. Preliminary report on a complex of buildings from the Late Neolithic-Early Bronze Age at Norrvidinge, Scania. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1971-72.
- Carlie, A. (red.). 2003. *Berättelser från Vættland. En arkeologisk resa längs E22 i Skåne*. Riksantikvarieämbetet, UV Syd & Regionmuseet Kristianstad.
- Carlie, L. 1992. *Brogård – ett brons- och järnålderskomplex i södra Halland. Dess kronologi och struktur*. Hallands läns museers skriftserie 6.
- Carsten, J. & Hugh-Jones, S. 1995. Introduction: About the House – Levi-Strauss and Beyond. I: Carsten, J. & Hugh-Jones, S. (red.). *About the House – Levi-Strauss and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cronberg, C. 2001. Husesyn. En studie av fem senmesolitiska huslämningar från Tågerup. I: Karsten, P. & Knarrström, B. (red.). *Tågerup specialstudier*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Draiby, B. 1985. Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesterhimmerland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1984.
- Dutra Leivas, I., Eklund, S., Gustafsson, M. & Karlsson, C. 2001. Bruatorp. Ett långhus från äldre bronsålder. Söderåkra sn, Småland. *E22-projektet, Rapport* 2001:3.
- Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics. The beginnings of Political Economies*. Westview Press, Boulder.
- Earle, T., Bech, J.-H., Kristiansen, K., Aperlo, P., Kelertas, K. & Steinberg, J. 1998. The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31(1).
- Ericson Borggren, T. & Linderöth, T. 1998. Plats 8A:3 och 8A:4 – boplatser från brons- och järnålder. Skåne, Malmöhus län, Järnvägen Väst kustbanan. Avsnittet Landskrona – Kävlinge. Arkeologisk förundersökning 1996-1997. Volym 2. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1997:83.
- Ethelberg, P. 1987. Early Bronze Age Houses at Højgård, Southern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 5 (1986).
- Ethelberg, P. 1993. Two more House Groups with Three-aisled Long-houses from the Early Bronze Age at Højgård, south Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991).
- Ethelberg, P. 2000. Bronzealderen. I: Ethelberg, P., Jørgensen, E., Meier, D. & Robinson, D. *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder*. Haderslev.
- Fagerlund, D. & Hamilton, J. 1995. Annelund – en hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder. Uppland, Enköpings stad, Stenvreten 8:22 och 8:3, RAÅ 17 och 84. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. *Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala Rapport* 1995:13.
- Fokkens, H. 1997. The genesis of urnfields: economic crisis or ideological change? *Antiquity* 71.
- Fokkens, H. 1999. Cattle and martiality: changing relations between man and landscape in the Late Neolithic and the Bronze Age. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Gidlöf, K. & Johansson, T. 2003. Delområde 1 och Bunkeflostrand 3:1 (Almhov). MHM 12875 och MK 85, Bunkeflo och Hyllie sn. Sammanfattning av slutundersökningarna 2001-2002. I: Hadevik, C., Sarnäs, P. & Steineke, M. (red.). *Citytunnelprojektet. Sammanfattningar av undersökningarna 2000-2002*. Malmö Kulturmiljö.
- Gidlöf, K., Hammarstrand Dehman, K. & Johansson, T. 2006. Almhov – delområde 1. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Citytunnelprojektet. *Rapport nr. 39*. Malmö Kulturmiljö.
- Gustavsson, K. 1997. *Otterböte. New light on a Bronze Age Site in the Baltic*. Theses and Papers in Archaeology B:4. Archaeological Research Laboratory, Stockholm.

- Göthberg, H. 1995. Huskronologi i Mälardalen på Gotland och Öland under sten-, brons- och järnålder. I: Göthberg, H., Kyhlberg, O. & Vinberg, A. (red.). *Hus och gård. Artikeldel. Hus & gård i det förurbana samhället – rapport från ett sektorsforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 14. Stockholm.
- Göthberg, H. 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology 25. Uppsala.
- Hadevik, C. & Gidlöf, K. 2003. Fosie 11A-D samt Broläge Larsbovägen. Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport 22*. Malmö Kulturmiljö.
- Hamilton, J. & Sieurin-Lönnqvist, F. 1998. Boplats och gravfält vid Åslunda. Arkeologisk förundersökning och undersökning. Arlandabanan. Uppland, Odensala sn, RAÄ 11 och 402. *Riksantikvarieämbetet Rapport UV Mitt 1998:14*.
- Helms, M. W. 1998. *Access to origins. Affines, Ancestors and Aristocrats*. University of Texas Press, Austin.
- Hernek, R. 2000a. En skeppssättning dold i röse. I: Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. *Stenskepp och storhög. Rituell tradition och social organisation speglad i skeppssättningar från bronsålder och storhögar från järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 5. Stockholm.
- Hernek, R. 2000b. Skeppsformiga gravar från äldre bronsålder – utbredning, form och utveckling. I: Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. *Stenskepp och storhög. Rituell tradition och social organisation speglad i skeppssättningar från bronsålder och storhögar från järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 5. Stockholm.
- Herschend, F. 1997. *Livet i hallen*. Occasional Papers in Archaeology 14. Uppsala.
- Herschend, F. 1998. *The Idea of the Good in Late Iron Age Society*. Occasional Papers in Archaeology 15. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Arbetshandling. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Höst, E. & Svanberg, F. 2003. Glimtar från en begravningsplats. I: Carlie, A. (red.). *Berättelser från Västland. En arkeologisk resa längs E22 i Skåne*. Riksantikvarieämbetet, Riksantikvarieämbetet, UV Syd & Regionmuseet Kristianstad.
- Jensen, J. A. 1973. Bopladsen Myrhøj. 3 hustomter med klokkebægerkeramik. KUML 1972.
- Jensen, J. 1979. *Danmarkshistorien. Oldtiden. Bronzealderen 1. Skovlandets folk*. Sesam, Köpenhamn.
- Jeppson, A. 1996. Skabersjö 26:12, 26:14. Skabersjö sn. RAÄ 28, 33. Arkeologisk slutundersökning. Sydgasprojektet, grenledning Trelleborg P4. I: Räf, E. (red.). *Skåne på längden. Sydgasundersökningarna 1983-1985. Riksantikvarieämbetet Rapport UV Syd 1996:58*.
- Karlenby, L. 1994. The Bronze Age house in central Sweden. An evaluation of two recent excavations. *Tor 26*.
- Kaul, F. 1987. Sandagergård. A Late Bronze Age Cultic Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* 56 (1985).
- Kristiansen, K. 1998. The Construction of a Bronze age landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwestern Jutland. I: Hänsel, B. (red.). *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Die Bronzezeit. Das erste goldene Zeitalter Europas*. Kiel.
- Kristiansen, K. 1999. Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in bronze age Europe. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. GOTARC. Series A. 3. Göteborg.
- Larsson, L. 1982. Gräber und Siedlungsreste der jüngeren Eisenzeit bei Önsvala im südwestlichen Schonen. *Acta Archaeologica* 52 (1981).
- Larsson, L. 1992. Settlement and environment during the Middle Neolithic and Late Neolithic. I: Larsson, L., Callmer, J. & Stjernqvist, B. (red.). 1992. *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4° 10. Stockholm.
- Larsson, T. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800-500 B.C.* Archaeology and Environment 6, University of Umeå, Department of Archaeology. Umeå.
- Larsson, T. B. 1995. Maktstrukturer och allianssystem i östgötsk bronsålder. I: Larsson, M. & Toll, A. (red.). *Samhällsstruktur och förändring under bronsåldern. Rapport från ett bronsåldersseminarium på Norrköpings Stadsmuseum i samarbete med Riksantikvarieämbetet UV Linköping*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 11. Stockholm.
- Lekberg, P. 2002. *Yxors liv. Människors landskap. En studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum*. Coast to Coast books 5. Uppsala.
- Lindahl Jensen, B. & Thörn Pihl, A. 1999. Boplats från bronsålder och en mellanneolitisk brunn. Skåne, Annelöv sn, Annelöv 6:4, SU14Ö. Arkeologisk undersökning. *Riksantikvarieämbetet. UV Syd Rapport 1999:103*.
- Lomborg, E. 1973. En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1973.
- Lomborg, E. 1980. Bronzealder-bopladsene ved Vadgård og Skamlebæk. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Løken, T. 1989. Rogalands bronzealderboplasser – sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I: Poulsen, J. (red.). *Regionale forhold i nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987*. Jysk arkæologisk selskab, Skrifter 24. Højbjerg.
- Løken, T. 1998. Det forhistoriske huset i Rogaland – belyst ved flateavdekkende utgravninger. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift* 33 (1997).

- Løken, T. 1999. The longhouses of Western Norway from the Late Neolithic to the 10th Century AD: representatives of a common Scandinavian building tradition or a local development? I: Schelderup, H. & Storsletten, O. (red.). Grindbygde hus i Vest-Norge. NIKU-seminar om grindbygde hus. Bryggens Museum 23-25.03 1998. *NIKU Temahefte* 30.
- Nadler, M. 2001. Einzelhof oder Häuptlingshaus? – Gedanken zu den Langhäusern der Frühbronzezeit. I: Eberschweiler, B., Köninger, J., Schlichtherle, H. & Strahm, C. (red.). *Aktuelles zur Frühbronzezeit und frühen Mittelbronzezeit im nördlichen Alpenvorland*. Hemmenhofener Skripte. Schriften der Arbeitsstelle hemmenhofen des Landesdenkmalamtes Baden-Württemberg.
- Nicklasson, P. 2001. *Strävsamma bönder och sturska stormän. Staffsinge och Halland från bronsålder till medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8° 35. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Nielsen, P. O. 1989. Neolitisk bopladser. Udgravningsmetodiske eksempler fra nye undersøgelser. I: *Arkæologiske udgravninger i Danmark (AUD)* 1988. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat.
- Nielsen, P. O. 1998. De ældste langhuse. Fra toskibede til treskibede huse i Norden. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift* 33 (1997).
- Nielsen, P. O. 1999. Limensgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Nielsen, F. O. & Nielsen, P. O. 1986. Middle and Late Neolithic Houses at Limensgård, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 4 (1985).
- Nielsen, J. N. 2002. Bejsebakken, a central site near Aalborg in northern Jutland. I: Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). *Central places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*. Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 39. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Nordquist, P. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktion av social ojämlikhet i Skåne, 5500-1100 f. Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 13.
- Omfors, T. 1999. Boplatslämningar vid Rååns dalgång. Arkeologisk undersökning. Skåne, Helsingborg stad, Ramlösa 9:6, VKB 1A:7. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:14.
- Onsten-Molander, A., Martinelle, K. & Willemark, K. 2007. Hus från senneolitikum och bronsålder. I: Göthberg, H. (red.). *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland-studier. Volym 3. Uppsala.
- Pettersson, C. B. 2000. I skuggan av Karaby backar. Boplatslämningar från senneolitikum till folkvandringstid. Arkeologisk för- och slutundersökning 1990-1991. Skåne, Västra Karaby sn, RAÄ 35, Västra Karaby 2:21. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 2000:103.
- Rasmussen, M. 1995. Settlement Structure and Economic variation in the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 11 (1992-1993).
- Rasmussen, M. 1999. Livestock without bones. The longhouse as contributor to the interpretation of livestock management in the Southern Scandinavian Early Bronze Age. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Rosberg, A. & Lindhé, E. 2001. Öresundsförbindelsen. Svågertorp 8A. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport* 13. Malmö Kulturmiljö.
- Rostoványi, A. & Hydén, S. 2002. Öresundsförbindelsen Svågertorp 8B-C. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport* 14. Malmö Kulturmiljö.
- Sarnäs, P. & Nord Paulsson, J. 2001. Öresundsförbindelsen. Skjutbanorna 1B & Elinelund 2A-B. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport* 9. Malmö Kulturmiljö.
- Sarauw, T. 2003. Bejsebakken. *Skalk* 2003(1).
- Sarauw, T. 2006. *Bejsebakken. Late Neolithic houses and settlement structure*. Nordiske Fortidsminder. Series C, volume 4. Köpenhamn.
- Sauruw, T. 2007. On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon - the Danish Case. www.jungsteinSITE.de
- Schönbäck, B. 1951. Bronsåldershus i Uppland. *Tor* 1949-1951.
- Simonsen, J. 1983. A Late Neolithic House Site at Tastum, Northwestern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2.
- Skov, T. 1982. A Late Neolithic House Site with Bell Beaker Pottery at Stendis, Northwestern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 1 (1982).
- Strömberg, B. 2005. Gestaltning av bronsålderslandskap. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Strömberg, M. 1954. Bronzezeitliche Wohnplätze in Schonen. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1953-54.
- Strömberg, M. 1968. Ett senneolitiskt grophus i Valleberga. *Ale* 1968(2).
- Strömberg, M. 1971. Senneolitiska huslämningar i Skåne. *Forvännen* 1971:4.
- Strömberg, M. 1982. *Ingelstorp. Zur Siedlungsentwicklung eines südschwedischen Dorfes*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4° 14.
- Strömberg, M. 1992. A Concentration of Houses from the Late Neolithic/Early Bronze Age at Hagestad. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1991-92.
- Strömberg, M. 1999. Många fynd – många människor? Frågor kring gruppering i bosättningen under senneolitikum – tidig bronsålder i skåns kustbygd. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Norblad*. Gotarc Series A. Vol. 3.

- Säfvestad, U. 1995. Husforskning i Sverige 1950-1994. En kritisk exposé över metodutveckling. I: Götheberg, H., Kyhlberg, O. & Vinberg, A. (red.). *Hus och gård. Artikel del. Hus & gård i det förurbanasamhället – rapport från ett sektorsforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 14. Stockholm.
- Söderberg, B. & Hellerström, S. 2003. Centralbygdens sociala landskap. Sten- och bronsålder i Järrestad. I: Söderberg, B. (red.). *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 51. Stockholm.
- Tesch, S. 1980. Ett par bronsåldersmiljöer med huslämningar i Skåne och Södermanland. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning, Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Tesch, S. 1993. *Houses, farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area in Scania, Southern Sweden*. Uppsala.
- Thrane, H. 1971. En bronzealderboplads ved Jyderup Skov i Odsherred. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1971.
- Thrane, H. 1982. Towards a research policy for Bronze age Settlements. *Journal of Danish Archaeology* 1.
- Tillander, I. 1963. A Late Neolithic Settlement in Furulund, Scania. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1962-63.
- Ullén, I. 1995. The Power of Case Studies. Interpretation of a Late Bronze Age Settlement in Central Sweden. *Journal of European Archaeology* 2:2 (1994).
- Ullén, I. 2003. Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland. Uppland, Övergrans sn, Apalle, RAÄ 260. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. *Riksantikvarieämbetet UV Uppsala Rapport* 1997:64.
- Ulväng, G. 1992. *Mälardalens hustyper. En studie av hustyper i Mälardalen under sten, brons och järnålder*. Uppsats C/20. Institutionen för arkeologi. Uppsala universitet. VT 1992.
- Vandkilde, H. 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Aarhus.
- Victor, H. 2002. *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*. Aun 30. Uppsala.
- Westergaard, B. 1989. *Arkeologisk undersökning. Ysby socken, Hov 3:46, 1987, Raä 56*. Hallands läns museer. Uppdragsverksamheten Halmstad 1989. Halmstad.
- Westergaard, B. 1993. *Arkeologisk undersökning. Ysby socken, Hov 3:46, 1991, Raä 56*. Hallands läns museer. Uppdragsverksamheten Halmstad 1993. Halmstad.

Gårds- och bebyggelsestruktur

Moderna undersökningsmetoder har mångdubblat antalet undersökta huslämningar från senneolitikum och bronsålder under de senaste 10-15 åren och vi har successivt fått en ny syn på byggnadstraditionens utseende (se *Byggnadstradition*). Under slutet av 1950-talet och under 1960-talet var endast ett fåtal mer eller mindre säkra huslämningar kända, men under 1970-talet och framåt ökade antalet explosivt (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff). Samtidigt som antalet kända huslämningar ökade fick man också en annorlunda syn på byggnadstraditionens utseende. Man gick från en situation där man endast hade ett antal mindre, hyddliknande eller grop-husliknade konstruktioner till en situation med ett fullt spektrum av byggnadstyper från långhus till mindre byggnader, grophus och hyddor. Långhustraditionens rötter kunde därmed flyttas tillbaka från inledningen av järnåldern till åtminstone senneolitikum. Senare har det visat sig att den med säkerhet kan föras ända ned i tidigneolitikum och i vissa fall ända ned till senmesolitikum (se bl.a. Cronberg 2001; Artursson m.fl. 2003; 2005).

Parallellt med att kunskapen om byggnadstraditionen ökade fick man också nya insikter i gårds- och bebyggelsestrukturens utseende under tidsperioden. Traditionellt ansåg man att bebyggelsen varit rörlig och i flera fall ville man se någon form av nomadliknande levnadsform som varit inriktad på boskapsskötsel (för diskussion se bl.a. Strömberg 1980; 1982; Stjernquist 1980; 1983; Larsson 1986, s. 104f; Borna-Ahlkvist 2002, s. 148ff). Många författare ansåg dock att man redan under äldre bronsålder kunde se en antydning till en etablering av fasta bygder. En intressant tanke som har förts fram är att en mer fast etablerad bebyggelse kan ha kombinerats med en rörlig ekonomi, där man flyttat boskapen över stora avstånd i ett fåbodliknande system.

Man gick alltså från en situation då de flesta forskare trodde att bebyggelsen endast hade bestått av rörliga, utspridda små ensamgårdar där man bodde i enkla hyddliknande byggnader till den bild vi har idag, där vi vet

att det har funnits en permanent, komplex bebyggelsestruktur som har bestått av gårdar med en varierande storlek och där olika typer av byggnader som långhus, mindre ekonomibyggnader, grophus och hyddor ibland har använts parallellt. Den permanenta, komplexa bebyggelsestrukturen har med största säkerhet bestått av allt från ensamliggande gårdar till utspridda eller tätare, byliknande strukturer (se bl.a. Borna-Ahlkvist 2002, s. 159). Även den sociala komplexiteten kan nu spåras i boplatismaterialet. Redan från inledningen av senneolitikum kan man se skillnader i hus- och gårdsstorlek och detta kan tolkas som tecken på en mer eller mindre uttalad hierarkisk samhällsstruktur (se bl.a. Apel 2001, s. 12; Nordquist 2001, s. 197f; Lekberg 2002, s. 251ff).

Den här artikeln är ett försök att dels översiktligt sammanfatta det nuvarande kunskapsläget, dels att presentera en delvis ny bild av gårds- och bebyggelsestrukturen i södra och mellersta Skandinavien. Detta görs genom en genomgång av forskningshistoriken och av gammalt såväl som nyframtaget källmaterial. Delar av materialet som framkom i samband med Västskustbaneprojektet presenteras också (se dessutom Artursson 2005, bilaga 3) och jämförs med det från övriga södra och mellersta Skandinavien. En stor del av artikeln ägnas åt omtolkningar av redan publicerat material. I vissa fall har emellertid arbetet försvårats av att mycket av det ännu inte har publicerats i en sådan omfattning att en helt självständig tolkning är möjlig att göra. Det gäller i synnerhet materialet från Danmark och Norge, men även till vissa delar för det från Sverige.

Forskningshistorik

Kunskapen om gårds- och bebyggelsestrukturens utseende under senneolitikum och bronsålder i södra och mellersta Skandinavien har således ökat explosionsartat under de senaste årtiondena. Till största delen är det förändringen av undersökningsmetoderna och de

allt större undersökningsytorna som har tagits upp i samband med exploaterings- och forskningsundersökningar som har producerat det ständigt ökande materialet. De små undersökningsytor som traditionellt togs upp gav inga förutsättningar att undersöka mer övergripande strukturer och det var först i samband med att man började använda sig av stora undersökningsytor på Jylland under början av 1960-talet och framåt som resultaten började komma (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff). Undersökningarna vid till exempel Grøntoft, Spjald och Bjerg A och B (Becker 1966; 1969; 1972a; 1972b; Rindel 1997, s. 42ff) gav resultat som man inte tidigare hade kunnat föreställa sig och det förändrade förutsättningarna för den bebyggelsearkologiska forskningen i Danmark. Först och främst fick man fram bebyggelselämningar från järnåldern i området, men successivt växte också materialet från senneolitikum och bronsålder. Det senneolitiska materialet var dock länge mycket begränsat och det var först i samband med undersökningarna vid Myrhøj på norra Jylland som det riktiga genombrottet kom (Jensen 1973).

Forskningen kring gårds- och bebyggelsestrukturen under senneolitikum och bronsåldern präglades länge av de idéer om ett rörligt, nästan nomadliknande levnadssätt som ansågs ha existerat under tidsperioden (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff för diskussion). Bristen på långhus och andra större byggnader från tidsperioden ansågs vara en viktig faktor bland andra som talade för att en sådan tolkningsmodell var mest sannolik. Bilden av byggnadstraditionen var länge präglad av denna idé om ett rörligt levnadssätt och de lämningar efter hyddor och andra mindre byggnader som man hittade på boplatserna ansågs bekräfta teorin. När lämningarna efter långhus från yngre bronsålder började dyka upp vid undersökningar på Jylland under 1960-talet förändrades dock synen på byggnadstraditionens utseende något, men för senneolitikum och äldre bronsålder ansågs den gamla bilden fortfarande stämma. Först under den senare delen av 1960-talet och början av 1970-talet insåg man att det hade funnits långhus på

Jylland också under dessa tidsperioder och successivt dök det under den senare delen av 1970- och under 1980-talet upp samma typer av lämningar i andra områden. Därmed hade bilden av byggnadstraditionen definitivt förändrats och stödet för teorierna om ett rörligt levnadssätt minskade. Under 1990-talet har bilden av en bebyggelsestruktur som har varit uppbyggd kring permanent etablerade bygder mer eller mindre bekräftats och idag kan man säga att denna bild tycks vara densamma över hela södra och mellersta Skandinavien. I vissa mer perifera områden kan man dock se att den permanenta bebyggelsen har kombinerats med ett fäbodliknande system, något som tycks vara vanligast i randområden som till exempel västra Norge (Prescott 1995; 1999).

Diskussionen kring hur bebyggelsestrukturen har sett ut under förhistorisk tid i Skandinavien har till stor del byggt på ett evolutionärt och linjärt synsätt där den kringflyttande ensamgården har setts som en startpunkt och den permanenta, koncentrerade byn har varit slutmålet. Enligt en form av cirkelresonemang har olika typer av bybildningar av tradition ansetts uppstå under järnålder och medeltid i Skandinavien, varför de per definition inte kan ha existerat tidigare under förhistorien (för diskussion se bl.a. Audouze & Büchenschütz 1992, s. 178ff). Detta sätt att resonera degraderar stora delar av förhistorien till någon form av lång förberedelseperiod inför etablerandet av det verkligt komplicerade och hierarkiskt uppbyggda samhället under yngre järnålder och medeltid. Källmaterialet är, som vi har sett, på många sätt bristfälligt och det är ofta svårt att argumentera för att något av tolkningsalternativen är mer sant än det andra. Det är därför lätt att en sedan länge etablerad "sanning" blir självuppfyllande och omöjlig att ifrågasätta trots materialets mångtydighet. Ofta mynnar diskussioner kring bebyggelsestrukturens utseende ut i olika krav på att vissa formella kriterier måste vara uppfyllda för att man skall få kalla något för "*utspridd, byliknande struktur*" eller "*by*" (för exempel se bl.a. Ethelberg 2000, s. 239ff; Borna Ahlkvist 2002, s. 147ff).

En mer öppen syn på problemet måste enligt min mening vara ett mer fruktbart sätt att arbeta. Ett resonemang kring hur olika typer av samarbetsformer mellan gårdarna kan användas i tolkningen av hur en utspridd bebyggelsestruktur kan ha fungerat måste få spela en större roll. Detta har inte minst visats i behandlingen av det öländska boplatsmaterialet från yngre romersk järnålder och folkvandringstid, där Henrik Fallgren (1998) genom att diskutera hur den utspridda stensträngsbebyggelsen kan tänkas ha fungerat, visar hur olika samarbetsformer ger olika svar på frågan om det handlat om byar eller inte. På så sätt blir själva den fysiska definitionen av vad en by är mer eller mindre ointressant och istället får diskussionen av alternativa tolkningar en större plats, något som måste betraktas som mer intressant. I den följande diskussionen kommer jag därför att försöka att använda mig av den här typen av resonemang. Jag är medveten om problemen med det här sättet att arbeta, men jag anser det vara ett större problem att inte ta upp det här till diskussion än att slaviskt följa någon form av för alltid fastlagd nomenklatur, som egentligen inte för diskussionen längre eller ger en mer vetenskaplig aura åt det hela.

Vad det gäller studier av gårdsstrukturens utseende under senneolitikum och bronsåldern, så har detta traditionellt inte behandlats speciellt ingående. Förutom traditionens tunga ok så beror detta faktum på dels att undersökningsområdena ofta har varit små, vilket har givit begränsade möjligheter att identifiera större strukturer, dels att antalet anläggningar runt långhusen ofta är mycket begränsat, i varje fall under senneolitikum och äldre bronsålder. Dessutom begränsas möjligheterna att studera gårdsstrukturen av att mycket få av de omkringliggande anläggningarna kan dateras säkert, vilket leder till källkritiska problem när det gäller att hitta till exempel samtida hägnader. Detta i kombination med att man mycket sällan bryr sig om att samla in fyndmaterialet i den överliggande matjorden genom provgroppgrävning, gör att man har mycket svårt att identifiera olika typer av verksamhetsområden och aktivitetstyor på

gårdarna. Alla dessa faktorer som har att göra med undersökningsmetodiska frågor innebär att det oftast är mycket svårt att identifiera övergripande strukturer och därmed att analysera gårdarnas struktur. Här kan endast en förändring av inställningen till hur de här lämningarna skall undersökas ge nya resultat. Om man vill utvinna ytterligare information från boplatslämningarna och få en djupare kunskap om gårdsstrukturen, så måste man lägga större vikt vid anläggningarna och fyndmaterialet runt långhusen, inte minst för att få en bättre kunskap om ekonomin på gårdarna. Här måste ett perspektiv som utgår från den enskilda gårdens ekonomi och organisation betonas och man måste lägga större vikt vid så kallad "house-hold archaeology" (se bl.a. Earle m.fl. 1998).

Senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f.Kr.

Materialet från senneolitikum och bronsålderns period I var länge mycket litet och bestod huvudsakligen av grophusliknande anläggningar (för diskussion se bl.a. Pettersson 2000, s. 20f). Undersökningarna vid till exempel Myrhøj på norra Jylland (Jensen 1973) och Egehøj på östra Jylland (Boas 1980; 1983), vid Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1989) och i Köpingeområdet (Tesch 1993) i Skåne samt vid Limensgård på Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1998; 1999) förändrade dock bilden och gav ovärderlig information om de tidigare okända långhusen från perioden (se *Byggnadstradition*). Eftersom de ytor man undersökte från början var mycket små så var det emellertid oftast svårt att få en uppfattning om hur gårds- och bebyggelsestrukturen hade sett ut. Det fanns undantag, som vid Fosie IV, men här hade man problem med att avgöra om de olika gårdslägena hade varit samtida eller om det handlade om enstaka gårdar som hade flyttat runt inom ett större område under lång tid. Bland annat var dateringsunderlaget dåligt samtidigt som det inte fanns några spår efter hägnader, vilket försvårade analysen avsevärt. Detta i kombination med att man av tradition

inte har lagt någon större vikt vid fyndmaterialet i matjorden har gjort att bilden av gårds- och bebyggelsestrukturen har blivit mycket otydlig. Under den senare delen av 1990-talet och under början av 2000-talet har emellertid flera större undersökningar som har gjorts i södra Skandinavien visat att det med stor sannolikhet har funnits en mer komplicerad gårds- och bebyggelsestruktur redan under senneolitikum (se bl.a. Artursson red. 2000; Pettersson 2000; Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006; Sarauw 2003; 2006). Komplexa boplatser med flera samtida, mångfasiga gårdslägen där långhusen i många fall överlagrar varandra eller ligger så tätt att de inte kan ha varit samtida, visar enligt min mening att det inte bara har funnits så kallade ensamgårdar under perioden.

Bronsålderns period II–VI, 1500–500 f.Kr.

Kunskapsläget vad det gäller huskonstruktioner i södra och mellersta Skandinavien från bronsålderns period II–III var också det mycket dåligt ända fram till början av 1970-talet (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff), vilket ledde till att idéerna om hur bebyggelsen hade sett ut och varit organiserad var minst sagt vaga. Några av de första genombrotten kom vid Handewitt i Kreis Schleswig-Flensburg i norra Tyskland (Bokelmann 1977) och vid Vadgård på norra Jylland (Lomborg 1973; Rasmussen 1995) där bland annat treskeppiga långhus undersöktes. Snart följde flera undersökningar av gravhögar och boplatser där större ytor banades av, vilket ledde till att kunskapen successivt ökade. Undersökningarna var i stort sett koncentrerade till norra Tyskland och till Jylland, vilket gjorde att kunskapen i övriga områden tyvärr förblev dålig. Som exempel på undersökningar på Jylland kan nämnas Hemmed Kirke och Hemmed Plantage (Boas 1991; 1993) samt Højgård (Ethelberg 1987; 1993; 2000). Gemensamt för samtliga dessa undersökningar var emellertid att de trots att de var relativt stora till ytan inte var stora nog för att bidra med avgörande information kring bebyggelsens organisation. Även undersökningarna vid

Lindebjerg och Røjle Mose (Jaeger & Lauersen 1993) på Fyn lider av dessa begränsningar. Tolkningen av de begränsade lämningar som man fick fram var att det handlade om så kallade ensamgårdar som var och en hade flyttat runt i ett begränsat resursområde. Oftast var det svårt att göra en annan tolkning, eftersom de begränsade undersökningsområdena i de flesta fall bara omfattade ett långhus. Ibland kunde man dock se att det fanns flera långhus inom undersökningsområdet som låg så tätt att de inte kunde vara samtida eller att de överlagrade varandra, vilket måste betyda att gårdsläget hade använts i flera faser. Endast i ett fåtal fall funderade man emellertid på om det kunde vara så att det fanns ytterligare mångfasiga gårdslägen i närheten och att det kunde finnas någon form av byliknande strukturer (se bl.a. Jensen 1979, s. 23ff).

I Sverige bildade Stens Teschs undersökningar i Mellansverige (1980) och Köpingsområdet i Skåne (1993) samt undersökningarna vid Fosie IV utanför Malmö (Björhem & Säfvestad 1993) skola under 1970- och 1980-talet, men också här var det svårt att få fram ytterligare detaljer kring bebyggelsens organisation. Trots att man framförallt vid Fosie IV kunde ta upp enorma ytor och undersöka gårdslämningar från äldre bronsålder så fick man ändå ingen riktigt tydlig bild, eftersom materialet var relativt litet och svårtolkat. Bland annat var bristen på säkra dateringar ett stort problem, eftersom det gjorde det omöjligt att avgöra om gårdarna hade varit samtida eller inte. Slutsatsen blev därför den samma som i norra Tyskland och i Danmark; kringflyttande ensamgårdar. Teorierna kring de kringflyttande ensamgårdarna fick därför ett fast grepp i hela Skandinavien, och det var svårt att argumentera för en mer nyanserad syn på bebyggelsestrukturens utseende i området.

Kunskapsläget för yngre bronsålder har länge varit ungefär det samma, delvis på grund av att antalet välundersökta boplatser där större ytor har tagits upp är sällsynta, men också på grund av att inriktningen på undersökningarna inte har varit sådan att det gått att analysera gårds- och bebyggelsestrukturen med någon

större framgång. Huslämningarna som undersöktes under 1960- och 1970-talet på Jylland, bland annat vid Bjerg A och B, Spjald och Grøntoft (Becker 1968; 1972b; 1980; 1982; Thrane 1982), visade tillsammans med den tidigare undersökningen vid Ristoft att långhustraditionen definitivt kunde dras ned i yngre bronsålder. Under 1980- och 1990-talet utökades materialet betydligt (se bl.a. Säfvestad 1995, s. 13ff), men trots detta har man ännu inte lyckats få en speciellt mycket bättre bild av bebyggelsens utseende. Det finns enligt min mening tydliga tecken på att det har existerat byliknande bildningar vid till exempel Bjerg A och B, Spjald och Grøntoft, men undersökningarna har ännu inte presenterats tillräckligt utförligt för att man ska kunna bedöma materialet i detalj. Bente Draiby (1985, s. 170ff) tar upp diskussionen kring bebyggelsstrukturens utseende i samband med att boplatsen vid Fragtrup presenteras och här antyds i varje fall att det kan ha funnits en bebyggelse på platsen som har bestått av ett ”åbent landsbysamfund”, en term som närmast skulle kunna översättas till en utspridd by på svenska. Tyvärr har man även här endast undersökt begränsade ytor precis runt långhuset, vilket försvårar tolkningen.

Situationen är likadan i Sverige, där man trots stora forsknings- och exploateringsundersökningar fortfarande inte har någon riktigt tydlig bild av gårds- och bebyggelsestrukturen under yngre bronsålder. En rad försök har gjorts, men ingen definitiv bild har kunnat presenteras (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993; Tesch 1993). Bland ett av de senare försöken kan nämnas undersökningen vid Pryssgården utanför Norrköping i Östergötland, där en större yta med lämningar från bland annat mellersta och yngre bronsålder har undersökts (Borna-Ahlkvist 2002; Borna-Ahlkvist m.fl. 1998). Här anser man sig kunna urskilja ett större antal tydliga, mångfasiga gårdslägen från tidsperioden. Det har varit relativt oproblematiskt att definiera gårdslägena, men när man kommer till frågor som till exempel samtidighet mellan gårdarna eller om de har flyttat runt i området så blir det svårare att ge ett definitivt besked. Detta gäller också när man kommer

till diskussionen kring bebyggelsestrukturen på platsen. Efter en längre diskussion kommer man dock fram till att det är troligt att det måste ha handlat om någon form av byliknande struktur (Borna-Ahlkvist 2002, s. 148ff). Intressant nog så anser Héléne Borna-Ahlkvist (2002, s. 159) att det måste ha existerat en mer varierad bebyggelsestruktur i Sverige under yngre bronsålder, där olika typer av organisationsformer har funnits parallellt, en slutsats som jag helt och hållet instämmer med. Det finns dessutom ännu flera säkra exempel på byliknande strukturer under mellersta och yngre bronsålder i Sverige. Bland annat kan Apalle i Uppland nämnas, där en omfattande, tät bybebyggelse förmodligen har funnits permanent på platsen under mellersta och yngre bronsålder (Ullén 2003).

Gårds- och bebyggelsestrukturen i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålderns period I

Bilden av gårds- och bebyggelsestrukturen i Skåne under senneolitikum och bronsålderns period I präglas fortfarande starkt av de resultat som framkom vid undersökningarna av Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1989, s. 125 ff). I jämförelse med de områden som undersöktes där har i stort sett ingen undersökning som har gjorts i Skandinavien fram till och med slutet av 1990-talet med omfattande lämningar från perioden ens kommit i närheten av en sådan yttäckning i ett och samma område. Därför är den bild av gårds- och bebyggelsestrukturen som denna undersökning gav fortfarande helt dominerande (a.a., s. 125f). Det boplatstbegrepp som Björhem & Säfvestad använder tycks betyda lite olika saker, men huvudsakligen används det för att beteckna ett avgränsat område där det finns långhus och andra typer av byggnader. När gårdsbegreppet blandas in i diskussionen blir det mer komplicerat, men som jag tolkar det menar man att det inom en boplatst kan finnas en eller flera gårdar. De

behöver inte ha varit samtida, utan kan ha avlöst varandra med en mer eller mindre regelbunden rytm. Den modell som presenteras för bebyggelsestrukturen i området består av ensamgårdar som har flyttat omkring inom ett begränsat resursområde (a.a., s. 122ff). Varje gård har haft ett område som man har kunnat disponera och inom detta har man flyttat runt med jämna mellanrum. Denna typ av bebyggelsestruktur med gårdslägen som har använts mer eller mindre intensivt över tiden skulle kunna ha producerat de lämningar som vi kan se idag vid Fosie IV. I vissa fall finns det endast ett långhus inom ett gårdsläge, medan andra har flera stycken som ibland överlagrar varandra eller ligger så tätt att de svårligen kan ha varit samtida. En mer permanent byliknande struktur borde enligt Björhem & Säfvestad istället ha producerat ett antal gårdslägen med ungefär lika många långhus på varje. Detta skulle vara riktigt om man förutsätter att varje fas i den byliknande strukturen har bestått av lika många gårdar och att varje gårdsläge har använts kontinuerligt. En annan typ av utnyttjande inom en utspridd, byliknande struktur skulle mycket väl kunna ha producerat de lämningar vi ser idag vid Fosie IV.

Även om man gör jämförelser med andra undersökningsområden i sydsandinavien där man har undersökt ett större antal senneolitiska hus, visar det sig att bebyggelsen med största sannolikhet i de flesta fall har bestått av ensamliggande gårdar eller möjligen så kallade utspridda byar, där den enskilda gården oftast har bestått av endast ett större flerfunktionellt hus, ett långhus. Det finns dock exempel på boplatser med en mer koncentrerad struktur som med största sannolikhet representerar en tätare, byliknande bebyggelse, som till exempel vid Almhov utanför Malmö (Gidlöf & Johansson 2001; 2002; 2003; Gidlöf m.fl. 2006), Limensgård på Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1999) och Bejsebakken på norra Jylland (Nielsen 2002; Sauruw 2003). Den stora bristen på andra anläggningstyper som säkert kan kopplas till huskonstruktioner från senneolitikum och bronsålderns period I, som till exempel härdar, kokgropar, lertäktsgropar, avfallsgropar, brun-

nar, hägnader etc., begränsar emellertid möjligheterna att resonera kring gårds- och bebyggelsestrukturen. Ofta blir tolkningarna helt knutna till huskonstruktionerna som begränsade, funktionella enheter utan någon större kontakt med det omgivande området. Att visa på samtidighet mellan gårdar i ett område är alltså besvärligt, eftersom vi i de allra flesta fallen saknar just de strukturer som till exempel hägnader som skulle kunna visa oss detta. De fåtaliga ¹⁴C-dateringarna av långhusen och de omgivande anläggningarna har oftast en alltför stor osäkerhet för att de ensamma skall kunna användas i ett resonemang kring samtidighet. Istället får man använda sig av dem i kombination med till exempel det inbördes läget mellan långhus och likheter i konstruktionernas utseende för att kunna resonera sig fram till den mest sannolika tolkningen.

Utgångspunkten i resonemanget ovan är alltså att varje gård har bestått av ett långhus och möjligen, i undantagsfall, en mindre byggnad med ekonomifunktion i varje fas. Antalet säkra exempel på gårdar som har bestått av fler än en byggnad är dock mycket litet. Det finns emellertid ett exempel från Västra Karaby, där en gård bestående av ett långhus med källardel också har haft en kompletterande, mindre byggnad (Pettersson 2000, s. 16ff). Också vid Almhov utanför Malmö tycks det finnas mindre ekonomibygnader i anslutning till långhusen (Gidlöf m.fl. 2006). En stor svårighet med gårdsbegreppet under den här tidsperioden är dock att det, som tidigare nämnts, inte finns några lämningar efter hägnader som kan visa hur stora gårdarna har varit eller vad som egentligen har hört till dem. Man kan naturligtvis använda sig av anläggningarnas spridning runt långhusen för att avgöra gårdsplanens ungefärliga storlek, men ofta finns det inte så många anläggningar som säkert kan dateras till senneolitikum och bronsålderns period I. Dessutom är oftast fyndmängden mycket liten, vilket ytterligare försvårar bedömningen av gårdarnas storlek. Vad denna brist på anläggningar, kulturlager och fynd beror på är osäkert, men det är ett tydligt mönster som går igen i många undersökningar. Ett

exempel där man i varje fall har försökt att undersöka gårdsplanens organisation kommer från en undersökning av ett senneolitiskt långhus i Söderåkra i Småland (Alexandersson m.fl. 2001, s. 45f). Här har man enligt rapportförfattarna kunnat urskilja en gårdsplan med en aktivitetsyta väster om långhuset. På aktivitetsytan har bland annat härdar, rännor och olika typer av nedgrävningar hittats. Dessutom kan det möjligen ha funnits ett samtida, mindre fyrstolpshus i samma område.

Också den relativa bristen på fynd från ett stort antal av de undersökta senneolitiska boplatserna påverkar möjligheterna att rekonstruera näringsverksamhet och andra aktiviteter som förekommit. Det finns tydliga indikationer på att man under den här tiden har hanterat avfallet på ett annorlunda sätt jämfört med trattbägar-kulturen och den gropkeramiska kulturen under tidig- och mellanneolitikum samt under yngre bronsålder. Däremot finns det intressanta likheter mellan hur stridsyxekulturen har handskats med avfallet och sättet man har gjort det på under senneolitikum och bronsålderns period I. Kanske har man deponerat avfallet på större avstånd från de mer centrala delarna av boplatserna under perioden, eventuellt i anslutning till våtmarker och områden med brunnar. Indikationer på detta finns bland annat från Fosie IV, där det framkom ett relativt stort antal senneolitiska brunnar, i vilka man deponerat både keramik och stenmaterial (Björhem & Säfvestad 1989, s. 109ff). Det enda undantaget vad det gäller förekomsten av avfall i nära anslutning till de centrala boplatsområdena är i de relativt få fall då det finns en grop, en nedsänkt golvnivå eller källardel i långhuset eller då det rör sig om en grophuskonstruktion. I dessa nedgrävningar framkommer det i de flesta fall mycket stora mängder av bland annat keramik och stenmaterial. Det är emellertid osäkert om detta skall tolkas som avfall som sekundärt har deponerats eller om det istället utgör resterna efter hus som har övergivits efter till exempel en brand.

En annan kategori av fynd utgörs av så kallade husoffer som är relativt vanliga i de undersökta långhusen

från senneolitikum och bronsålderns period I. Husoffren hittas oftast i stolphål som kan kopplas till konstruktionerna eller i vissa fall i andra typer av anläggningar som på något sätt kan antas höra till byggnaderna (se t.ex. Karsten 1994, s. 147ff). Husoffren består ofta av flint- eller metallredskap, men även keramik i vissa fall. Ofta har de deponerats i stolphål i ”*markanta ytterlägen som hörnstolphålen*” (a.a., s. 184).

Den ovanstående diskussionen kring senneolitiska gårds- och boplatsslämningar visar tydligt de problem man har att brottas med. Det hittills publicerade materialet ger en relativt otydlig bild av gårdens utseende och bebyggelsestrukturen, vilket också påverkar möjligheterna att diskutera det senneolitiska samhällets utseende och organisation samt hur övergången in i den tidiga bronsåldern egentligen gestaltade sig. Det finns emellertid undersökningar som har gjorts av Malmö museer under senare tid i samband med Öresundsbroprojektet och Citytunnelprojektet som har givit sådana resultat att tolkningen av gårds- och bebyggelsestrukturens utseende kan komma att förändras på många sätt (se bl.a. Sarnäs & Nord Paulsson 2001; Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006). I samband med de här projekten har man undersökt stora sammanhängande ytor där boplatser från senneolitikum och bronsålderns period I har framkommit. Vid det tidigare nämnda Almhov söder om Malmö har man också kunnat identifiera en byliknande struktur med ett antal flerfasiga gårdslägen som har legat relativt nära varandra (Gidlöf m.fl. 2006).

För att få en klarare bild av kunskapsläget när det gäller gårdarnas utseende och bebyggelsestrukturen kommer ett antal exempel från södra Skandinavien att diskuteras mer i detalj. Tyngdpunkten i diskussionen ligger på strukturella likheter och skillnader mellan olika exempel från regioner med ett stort material som Skåne, Bornholm och Jylland. Övriga delar av Skandinavien behandlas endast översiktligt, eftersom det här finns källkritiska problem som till exempel representativitet. Materialet från Västkustbaneprojektet och övriga delar av västra Skåne presenteras i Artursson 2005, bilaga 3.

Skåne

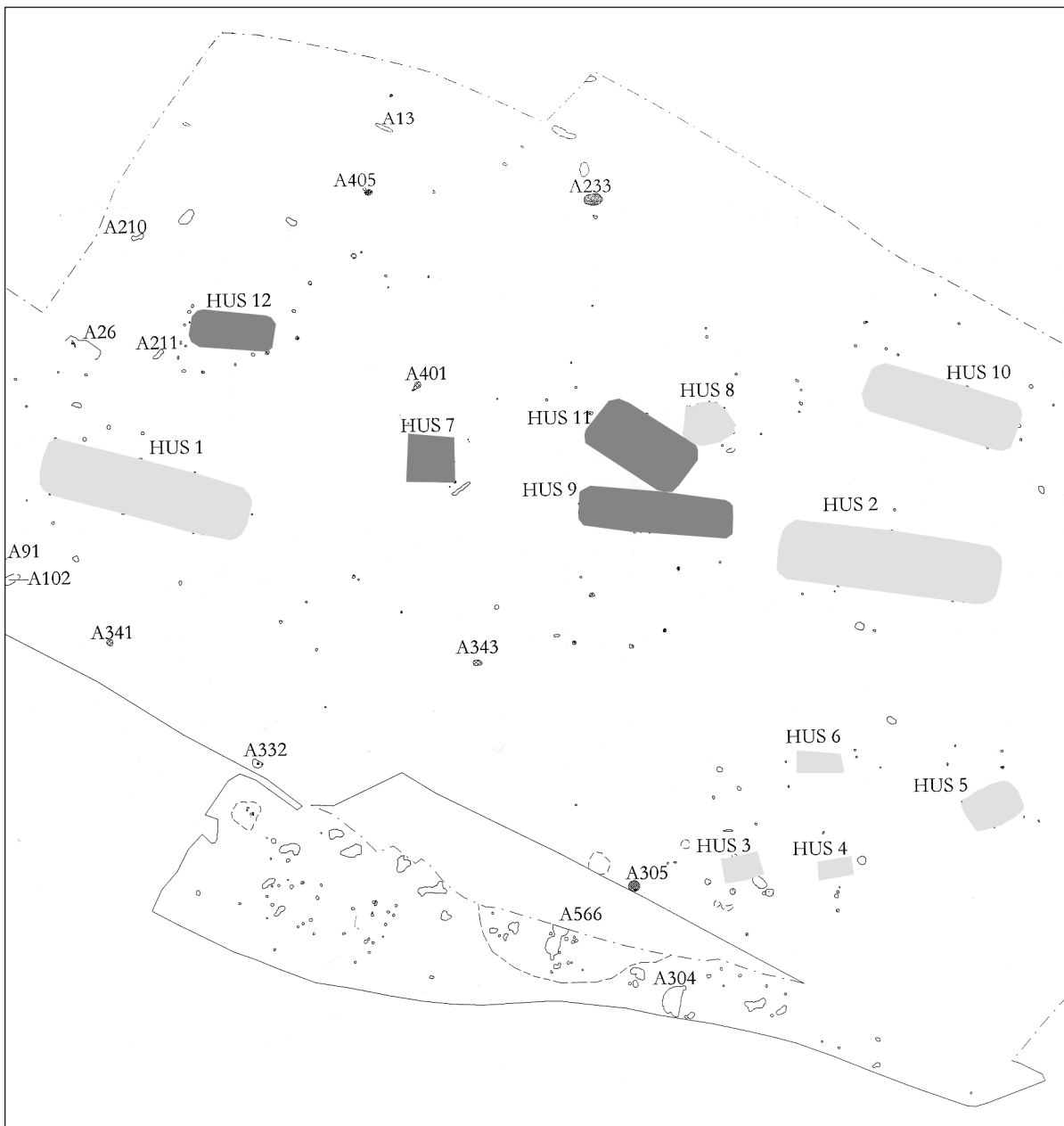
Det skånska materialet kännetecknas av en stor variation där det med största sannolikhet är möjligt att se exempel på olika typer av gårds- och bebyggelsestrukturer. Det finns exempel på boplatser med förmodat samtida gårdar som har haft långhus av olika storlek, som till exempel vid Stångby stationsområde (Artursson red. 2000; 2005, bilaga 3) och Almhov (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006) och i ett fåtal fall finns det också gårdar som har haft en mindre ekonomibyggnad i anslutning till långhuset (se t.ex. Petersson 2000, s. 16 ff.; Gidlöf & Johansson 2003, s. 15; Gidlöf m.fl. 2006). Själva gårdsstrukturen har, som tidigare nämnts, aldrig studerats på ett mer ingående sätt, mycket på grund av det begränsade fyndmaterialet och bristen på säkra dateringar av anläggningarna runt husen. Här skulle det behövas riktade studier där bland annat undersökningar av den överliggande markjorden måste ingå i de fall då man har ett material som lämpar sig för en sådan analys.

Vad det gäller bebyggelsestrukturen så finns det exempel på undersökningar av lämningar som förmodligen måste vara spår efter någon form av ensamliggande gårdar, samtidigt som det också finns exempel på lämningar som med största sannolikhet är spår efter utspridda eller tätare, byliknande strukturer. I många fall kan man emellertid se att undersökningsytorna inte har varit tillräckligt stora för att man skall kunna vara säkra på vilken tolkning som är riktig. Man har helt enkelt inte undersökt hela det möjliga boplatssläget och därigenom kan man inte vara säkra på att det inte finns flera samtida gårdar i området. Detta är en typisk situation och den här typen av undersökningar utgör med allra största säkerhet majoriteten i området. De flesta av undersökningarna som gjordes i samband med Västkustbaneprojektet (Artursson 2005, bilaga 3) hör till dessa. Som exempel kan nämnas gårdarna vid Glumslöv VKB VVP4:G och Dösjebro VKB SU17. Ytterligare exempel finns från bland annat Malmöområdet, där undersökningarna vid Elinelund 2A belyser den här problematiken på ett bra sätt.

Exemplet Elinelund 2A

Bebyggelsen vid Elinelund 2A kan förmodligen tolkas som ett exempel på en ensamliggande gård i flera faser (Björhem & Sarnäs 2000b; Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 48ff) (fig. 1), men då måste man emellertid ta med i beräkningarna att undersökningsområdet inte alls är lika stort som till exempel vid den byliknande strukturen som har undersökts vid det närliggande Almhov, vilket försvårar en jämförande analys. Det kan enligt rapportförfattarna finnas ytterligare boplatslämningar norr om den undersökta ytan vid Elinelund, men detta är osäkert. Om man utgår från att man verkligen har lyckats avgränsa boplatserna, så innebär det att man här har ett bra exempel på ett gårdsläge från slutet av senneolitikum och bronsålderns period I-II med kontinuitet och där man kan se att man har gått från två- till treskeppiga långhuskonstruktioner. Detta är inte speciellt vanligt i området, och att denna kontinuitet kan bekräftas genom resultaten från ¹⁴C-dateringarna är unikt. Den första fasen på platsen ligger emellertid i inledningen av senneolitikum, då ett antal tvåskeppiga byggnader har funnits på platsen. Därefter finns det ett avbrott i användandet, men man återkommer till platsen under den allra senaste delen av senneolitikum eller bronsålderns period I, då man bygger ett tvåskeppigt långhus, hus 10, på platsen. Det har ¹⁴C-daterats till 1630–1520 f.Kr. med en kombinerad metod, dvs. bronsålderns period I. De två treskeppiga långhus som avlöser hus 10 på platsen, hus 1 och 2, har ¹⁴C-daterats till 1610–1430 f.Kr. respektive 1510–1415 f.Kr., vilket skulle kunna datera dem till period I-II. Detta gör det troligt att det finns en kontinuitet på boplatserna mellan långhuset av olika konstruktion. De treskeppiga långhuset tycks ha kompletterats med en rad mindre byggnader, vilka förmodligen har fungerat som ekonomibyggnader.

Förutom det här mer eller mindre säkra exemplet på en så kallad ensamgård, så finns det en rad exempel på undersökningar där man kan misstänka att man har att göra med lämningar efter utspridda, byliknande strukturer, eventuellt i kombination med mer avsides liggande gårdar. Ofta kan man se att byggnaderna som har

Figur 1. En översiktsplan över gårdsläget vid Elinelund 2A. Den senneolitiska fasen är markerad med mörkgrått och bronsålderns period I-II med ljusgrått. Efter Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 93, fig. 89.

A plan over the farmstead at Elinelund 2A. The Late Neolithic phase is marked with dark grey shading and the phase from Bronze Age period I-II with light grey shading. After Sarnäs & Nord Paulsson 2001, p. 93, fig. 89.

ingått i gårdarna har överlagrat varandra, vilket tyder på att gårdslägena har använts under relativt lång tid. Den klassiska undersökningen vid Fosie IV (Björhem & Säfstestad 1989) kan tolkas på det sättet liksom den senare undersökningen vid Stångby stationssamhälle i västra Skåne (Artursson red. 2000; 2005, bilaga 3).

Exemplet Fosie IV

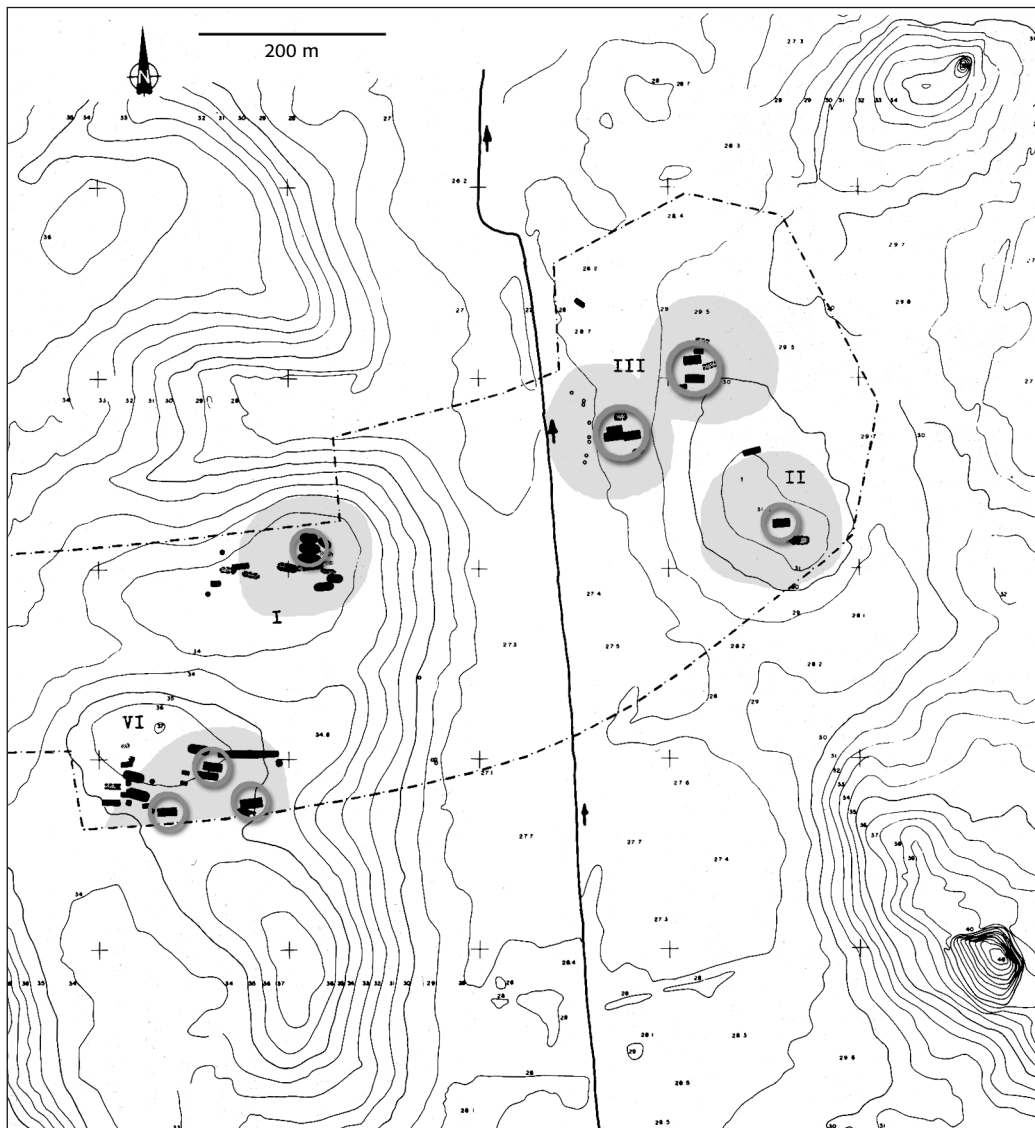
Resultaten från undersökningarna vid Fosie IV kan fortfarande ses som något av en normgivare vad det gäller diskussionen kring hur gårds- och bebyggelsestrukturen kan ha sett ut i Skåne under perioden. Innan resultaten från de senaste stora undersökningarna i Malmöområdet har analyserats och publicerats är det emellertid svårt att veta hur pass allmängiltiga resultaten är för området. Det undersökta området vid Fosie IV skulle utifrån de topografiska förhållandena kunna ses som en liten del av en naturligt avgränsad bygd som har varit centrerad kring Risebergabäcken med tillflöden (Björhem & Säfstestad 1989, s. 125ff; Rudebeck 2001, s. 93ff). Vid undersökningarna hittade man tydliga lämningar efter ett antal gårdslägen som kan dateras till senneolitikum-bronsålderns period I inom fyra av de sex boplatserna vid Fosie IV, nämligen boplatser I–III och VI (Björhem & Säfstestad 1989, s. 16ff) (fig. 2). I närområdet till boplatser I har dessutom flera senneolitiska långhus undersökts inom Kv. Bronsdolken och Kv. Benkammen (a.a. s. 62). De här senneolitiska långhusen ligger cirka 600–1000 m väst respektive nordnordväst om boplatser I. De är av något olika typ, men flera har stora likheter med hustyperna inom undersökningsområdet vid Fosie IV (Artursson 2005, bilaga 1). Detta gör det troligt att de har varit samtida med bebyggelsen här.

Gårdslägena vid Fosie IV ligger på ett antal höjdlägen i den östra delen av undersökningsområdet. Avståndet mellan dem varierar mellan cirka 75–250 m (a.a. s. 15, plansch I) (fig. 2-3). Gårdslägena skiljs åt av Risebergabäcken med tillflöden. Undersökningarna vid Fosie IV gav ett relativt rikt material vad det gäller fynd och andra typer av anläggningar än de som ingår i lång-

hus om man jämför med andra större undersökningar av senneolitiska boplatser i Skåne, som till exempel den vid Stångby stationssamhälle, Vallkärra sn (Artursson red. 2000). Detta ger betydligt bättre förutsättningar för analyser kring t. ex. olika aktivitetsområden inom gårdslägena.

I området väster om Risebergabäcken framkom det två boplatser, I och VI, med huslämningar som kan dateras till senneolitikum eller bronsålderns period I (fig. 4–5). Inom boplatser I hittade man endast lämningarna efter ett långhus, hus 101, som kan dateras till tidsperioden utifrån keramikmaterialets utseende (Björhem & Säfstestad 1989, s. 16). Långhuset var relativt dåligt bevarat och bestod endast av fyra mittstolpar och en nedgrävd golvdal i öster. Fyndmaterialet i området bestod bland annat av några flintdolkar och skärar som hittades i gropar som emellertid hade en huvudsaklig datering till yngre bronsålder. Endast ett fåtal övriga anläggningar inom boplatsern kunde dateras till senneolitikum eller bronsålderns period I, varför det är svårt att urskilja någon boplatserstruktur. I området kring mesulahuset framkom dessutom ett antal långhus från den senare delen av äldre bronsålder och framåt ända in i yngre järnålder, varför området är svårtolkat. Om hus 101 kan dateras till bronsålderns period I så kan det finnas en kontinuitet mellan detta och de treskeppiga långhus som kan dateras till period II–III på platsen (Björhem & Säfstestad 1993, s. 82ff; se också *Byggnadstradition*).

Cirka 250 m sydöst om boplatser I framkom ännu ett område med gårdslämningar med en förmodad datering till senneolitikum eller bronsålderns period I, boplatser VI (fig. 5). Långhuset på boplatsern var genomgående större än inom de tre andra boplatserna och cirka 20 m västsydväst om hus 92 framkom en möjlig barngrav, anläggning 4000. Fyndmaterialet från hus 92 och 95 var dessutom större och rikare. Bland annat hittades ett stort material av underliggare till handkvarnar samt slip-, mal-, mortel- och knackstenar, fragmenterade flintföremål och keramik i den nedsänkta delen i hus 92. Dessutom hittades en

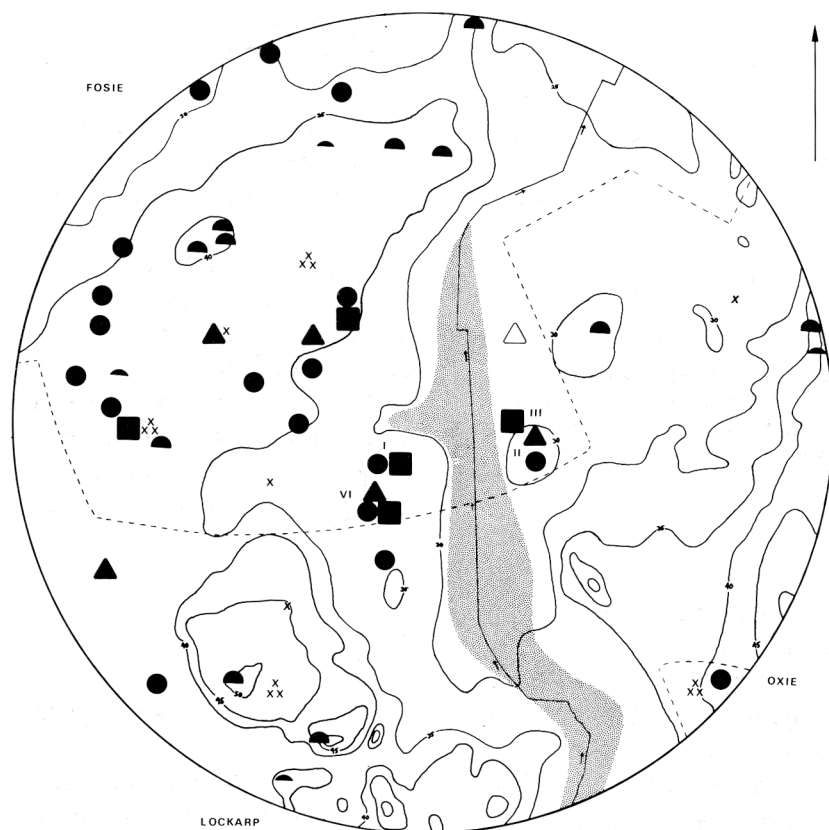

Figur 2. De senneolitiska gårdslägena vid Fosie IV. Efter Björhem & Säfvestad 1989 s. 15, plansch I.

The Late Neolithic farmsteads at Fosie IV. After Björhem & Säfvestad 1989 p. 15, plate I.

kantlistyxa i brons i det sydöstra hörnstolphålet och en flintdolk i ett väggstolphål i den södra vägglinjen i hus 95, fynd som troligen kan tolkas som husoffer. De stora långhusen och det relativt rika fyndmaterialet skulle kunna tyda på att gårdsläget har bebotts av en lokal storman. Vid en senare undersökning direkt

söder om boplatz VI i samband med Öresundsbroprojektet framkom lämningarna efter ytterligare två senneolitiska långhus och en D-formig eller oval hyddkonstruktion (Hadevik & Gidlöf 2003, s. 128ff). De var sämre bevarade, men visar att boplatzen har använts intensivt under tidsperioden.

Figur 3. En bild över bebyggelse och gravar i området vid Fosie IV. 1. Stridsyxegrav, 2. Senneolitiska gravar, 3. Senneolitiska boplatser, 4. Bronsåldershögar, 5. Utplöjd bronsåldershög, 6. Yngre bronsåldersboplatser, 7. Brandgravfält bronsålder, 8. Brandgrav, 9. Våtmark, 10. Boplatser inom Fosie IV, 11. Bebyggt och arkeologiskt övervakat område. Från Björhem & Säfstvad 1989, s. 127, fig. 106.

A picture of settlements and graves in the area around Fosie IV. 1. Battle Axe grave, 2. Late Neolithic graves, 3. Late Neolithic settlements, 4. Bronze Age barrow, 5. Over-plowed Bronze Age barrow, 6. Late Bronze Age settlements, 7. Cremation-grave cemetery from the Bronze Age, 8. Cremation-grave, 9. Wetland, 10. Settlements within Fosie IV, 11. Exploited and archaeologically supervised area. From Björhem & Säfstvad 1989, p. 127, fig. 106.

△	▲	■	◐	◑	●	x
xx	x	○	I, II,
III, VI	- - -
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Figur 4. Översikt över boplatz I vid Fosie IV med hus 101. Skala 1:800. Efter Björhem & Säfstvad 1989 s. 17, plansch II.

A plan over settlement I at Fosie IV with house 101. Scale 1:800. After Björhem & Säfstvad 1989 p. 17, plate II.

Figur 5. Översikt över boplatz VI vid Fosie IV med hus 82, 92 och 95. Skala 1:800. Efter Björnhem & Säfvestad 1989 s. 17, plansch V.

A plan over settlement VI at Fosie IV with house 82, 92 and 95. Scale 1:800. After Björnhem & Säfvestad 1989 p. 17, plate V.

Figur 6. Översikt över boplats II vid Fosie IV med hus 22. Skala 1:800.
Efter Björhem & Säfstad 1989 s. 17, plansch IV.

*A plan over settlement II at Fosie IV with house 22. Scale 1:800. After
Björhem & Säfstad 1989 p.17, plate IV.*

I den östra delen av undersökningsområdet vid Fosie IV, öster om Risebergabäcken, framkom två områden med långhus från senneolitikum eller bronsålderns period I, boplatser II och III. Vid boplatser II framkom ett långhus, hus 22, och en flatmarksgrav, anläggning 1000, cirka 50 m nordnordväst om långhuset (fig. 6).

Vid boplatser III framkom den mest välbevarade neolitiska boplatserstrukturen med två tydliga husgrupper eller gårdslägen (fig. 7). I den sydvästra delen av boplatsern hittades ett gårdsläge med fyra stycken neolitiska långhus, hus 11, 12, 16 och 18, och i den nordöstra delen hittades ett gårdsläge med två stycken neolitiska långhus, hus 13 och 14. Av husen inom boplatser II och III hade hus 11, 12, 13, 16 och 22 ett i stort sett identiskt utseende fränsett en viss skillnad i storlek, varför man kan förmoda att de har uppförts inom samma tidsavsnitt och att det har funnits en mycket väl definierad byggnadstradition på platsen (se *Byggnadstradition*).

Hus 14 inom det nordöstra gårdsläget kan eventuellt typologiskt dateras till mellanneolitikum, då det skiljer sig något från de övriga långhusen på boplatser III. Likaså är det mycket osäkra hus 18 inom det sydvästra gårdsläget mycket svårt att tolka, då det dels inte liknar något av de andra neolitiska långhusen på boplatsern, dels inte har något daterande material. Huset har emellertid vissa likheter med mellanneolitiska långhus från Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986) och vid Dagstorp VKB SU21 i västra Skåne (Lagergren-Olsson & Linderoth 2000). En alternativ tolkning av hus 18 är att det kan ha utgjort någon form av ekonomibyggnad inom gårdsläget, och att det därför inte har samma utseende som de övriga långhusen på platsen.

Övriga långhus inom de två gårdslägena kan med största sannolikhet dateras till senneolitikum eller bronsålderns period I. Inom det sydvästra gårdsläget fanns det således tre säkra långhus från tidperioden, hus 11, 12 och 16. Det är osäkert om några av dessa är samtida, men hus 11 skärs av hus 12, vilket innebär att de i varje fall inte har funnits samtidigt på platsen. Detta stratigrafiska förhållande stämmer också med ¹⁴C-dateringarna av långhusen. Hus 11 har ¹⁴C-daterats till

2180±185 BP, och hus 12 till 1960±310 BP. Dock måste man ta i beaktande att ¹⁴C-dateringarna har mycket stora dateringsintervall beroende på de stora felmarginallerna. Vad det gäller hus 16 inom samma gårdsläge, så ligger det nästan gavel mot gavel med hus 12, dock något förskjutet åt söder. De två långhusen kan vara samtida, men tyvärr finns det inga ¹⁴C-dateringar från hus 16 som skulle kunna styrka detta. En intressant detalj är dock att hus 16 har ett högre fosfat innehåll än hus 12, vilket skulle kunna innebära att de har varit samtida och att det har funnits en funktionsuppdelning mellan husen (Björhem & Säfvestad 1989, s. 99). Hus 16 skulle kunna ha fungerat som stall eller lada och därför fått ett högre fosfat innehåll. Den här tolkningen är emellertid mycket osäker och troligen har det endast funnits ett långhus samtidigt inom det sydvästra gårdsläget.

Också inom det nordöstra gårdsläget tycks det endast ha funnits ett långhus samtidigt. Hus 13 har ¹⁴C-daterats till 2100±175 BP, vilket skulle kunna innebära att hus 11 och 13 har varit i bruk parallellt. På grund av de stora statistiska felmarginallerna för de kalibrerade ¹⁴C-dateringarna är detta antagande dock mycket osäkert. Rent utseendemässigt finns det emellertid stora likheter mellan långhusen.

Vid boplatser III framkom dessutom ett antal brunnar väster om husområdet, vid övergången från fast mark till den stora våtmarken kring Risebergabäcken (Björhem & Säfvestad 1989, s. 109ff). Fyra av dessa brunnar har ¹⁴C-daterats till senneolitikum. I området tycks det ha försigått en rad olika aktiviteter förutom vattentäkt. Bland annat har man deponerat avfall i brunnarna, samtidigt som det finns nedläggelser av bland annat en skrapdepå som har en tydlig karaktär av offer. I brunnarna samt i en större stenpackning i anslutning till dem har det också hittats delar av slipstenar samt ett antal förarbeten till flintverktyg, vilket skulle kunna indikera slipverksamhet i området. Behovet av vatten skulle kunna ha varit så stort att man har valt att förlägga verksamheten i närheten av brunnarna och våtmarken. Dessutom finns det flintmaterial i anslutning till en stor stenpackning med två brunnar,

Figur 7. Översikt över boplatz III vid Fosite IV med hus 11, 12, 13, 14, 16 och 18. Skala 1:800. Efter Björhem & Säfvestad 1989 s. 17, plansch II.

A plan over settlement III at Fosite IV with house 11, 12, 13, 14, 16 and 18. Scale 1:800. After Björhem & Säfvestad 1989 p. 17, plate II.

A747, som tyder på flintbearbetning i området (Björhem & Säfvestad 1989, s. 115).

Cirka 100–150 m sydsydöst om boplats III undersöktes ytterligare ett långhus, hus 22, inom boplats II (Björhem & Säfvestad 1989, s.18 ff.) (fig. 6). Det har stora likheter med långhusen på boplats III, och har daterats till senneolitikum eller bronsålderns period I med hjälp av keramik. Långhuset har från början varit cirka 13,40 m långt för att sedan byggas till med cirka 2,50 m åt öster. Det ursprungliga långhuset har stora likheter med hus 11 inom boplats III.

Gårdslägena vid Fosie IV, Kv. Bronsdolken och Kv. Benkammen ligger, som vi har sett, utspridda inom de undersökta områdena med cirka 75–1000 m mellan sig (fig. 3). Rent källkritiskt kan vi emellertid inte vara säkra på att samtliga befintliga gårdslägen verkligen har hittats i området trots att stora delar av den mellersta bäckdalgången har undersökts, men vi kan troligen utgå ifrån att inga mer omfattande bebyggelselägen har missats. Den bild vi då får av bebyggelsen är att den har bestått av ett antal gårdslägen med ett varierande avstånd mellan sig. Vissa gårdslägen tycks ha använts mer eller mindre kontinuerligt under olika långa perioder, medan andra består av endast en enda huslämning.

Man kan tolka materialet från Fosie IV på många olika sätt, men enligt min mening så finns det två huvudsakliga tolkningsalternativ som är mer sannolika än andra. En första tolkning av den ovan beskrivna strukturen skulle kunna följa en mer traditionell linje, där bebyggelsen kring Risebergabäcken har bestått av ett antal kringflyttande så kallade ensamgårdar som har varit mer eller mindre oberoende av varandra. Varje gård har haft ett relativt stort resursområde som man successivt har flyttat runt i allt eftersom odlingsmarken har utarmats och betet sinat. Gårdarna har samverkat på vissa områden, till exempel vad det gäller utnyttjandet av betesmarken och kanske i byggandet av vägar, vadställen och andra gemensamma strukturer, men i huvudsak har man skött sig själva. Enligt den här modellen skulle man kunna tänka sig

att det har funnits tre till fyra kringflyttande ensamgårdar i området under tidsperioden.

En alternativ tolkning av bebyggelsen kring Risebergabäcken skulle kunna vara att man har haft en mer varierad struktur, så att man inom vissa områden, som vid boplats II och III, har haft flera samtida gårdar som har legat tätare i en mer samlad, byliknande struktur, medan andra gårdar har legat ensamma i mer perifera lägen som vid boplats I och VI. Trots sin placering kan de ändå ha ingått i byns gemenskap. Om man skall döma av utseendet på långhusen och deras datering så skulle det kunna innebära att man under en viss tid har haft två till tre samtida gårdar i området öster om Risebergabäcken och kanske ytterligare en eller två väster om bäcken. Man skulle alltså kunna tala om en flerkärnig, utspridd by med en varierande täthet mellan gårdslägena.

I båda de här tolkningsalternativen skulle man emellertid kunna tala om en utspridd by, eftersom avståndet mellan gårdslägena inte är speciellt stort, från ett hundratal till några hundra meter. Det finns många förhistoriska och historiska exempel på att gårdar i utspridda, byliknande strukturer har legat på sådana avstånd från varandra. Trots avstånden mellan gårdarna har man med all sannolikhet haft ett samarbete sinsemellan. Ett bra exempel på en sådan bystruktur från förhistorisk tid som har studerats utförligt är stensträngsbebyggelsen från yngre romersk järnålder och folkvandringstid på Öland och Gotland (Fallgren 1993; 1998). Här kan man se en utspridd bebyggelse som dock rent funktionellt utifrån bl. a. stensträngar som markerar vägar och inmark kan förmodas ha utgjort en samverkande bystruktur. Om man dessutom tar med boplatser som den tidigare nämnda vid Almhov med en tätare bystruktur, så får man en bild av en mycket varierad bebyggelsestruktur i området söder om Malmö under senneolitikum och bronsålderns period I.

Det är osäkert hur stort område en sådan utspridd bystruktur kan ha sträckt sig över och om det har funnits flera utspridda byar i området kring Risebergabäcken.

Till stor del beror resultatet av en sådan analys på hur man ser på själva bäckområdet med tillhörande våtmarker. Frågan är om man kan se de hittills undersökta gårdslägena som tillhörande samma by eller om Risebergabäcken med omgivande våtmarker har fungerat som en uppdelande faktor. Om de kan ses som en sammanbindande länk så kan man tänka sig att det har funnits flera utspridda byliknande ansamlingar av gårdar som har sträckt sig över bäckdalgångens båda sidor ända upp mot sammanflödet med Segeå i norr. Alternativt kan man tänka sig att Risebergabäcken och våtmarkerna har fungerat som en uppdelande faktor, så att man har haft mer linjärt uppbyggda, utspridda byar placerade längs med båda sidor av vattendraget. Tyvärr är kunskapsläget för dåligt för att man skall kunna avgöra vilken modell som är riktig, men om man ser på Skånska recognosceringskartan så tycks de två sidorna av dalgången skiljas åt av en relativt bred zon med våtmark och vattendrag, varför bebyggelse-lämningarna kanske skall tolkas som delar av ett antal linjärt organiserade, utspridda byar längs med vardera sida av Risebergabäcken. Landskapets utseende vid undersökningarna gav emellertid inte intryck av att bäckdalgången har utgjort en barriär (muntlig uppgift Ulf Säfvestad, RAÄ UV), men det kan kanske bero på sentida utdikning och kulvertering av vattendragen.

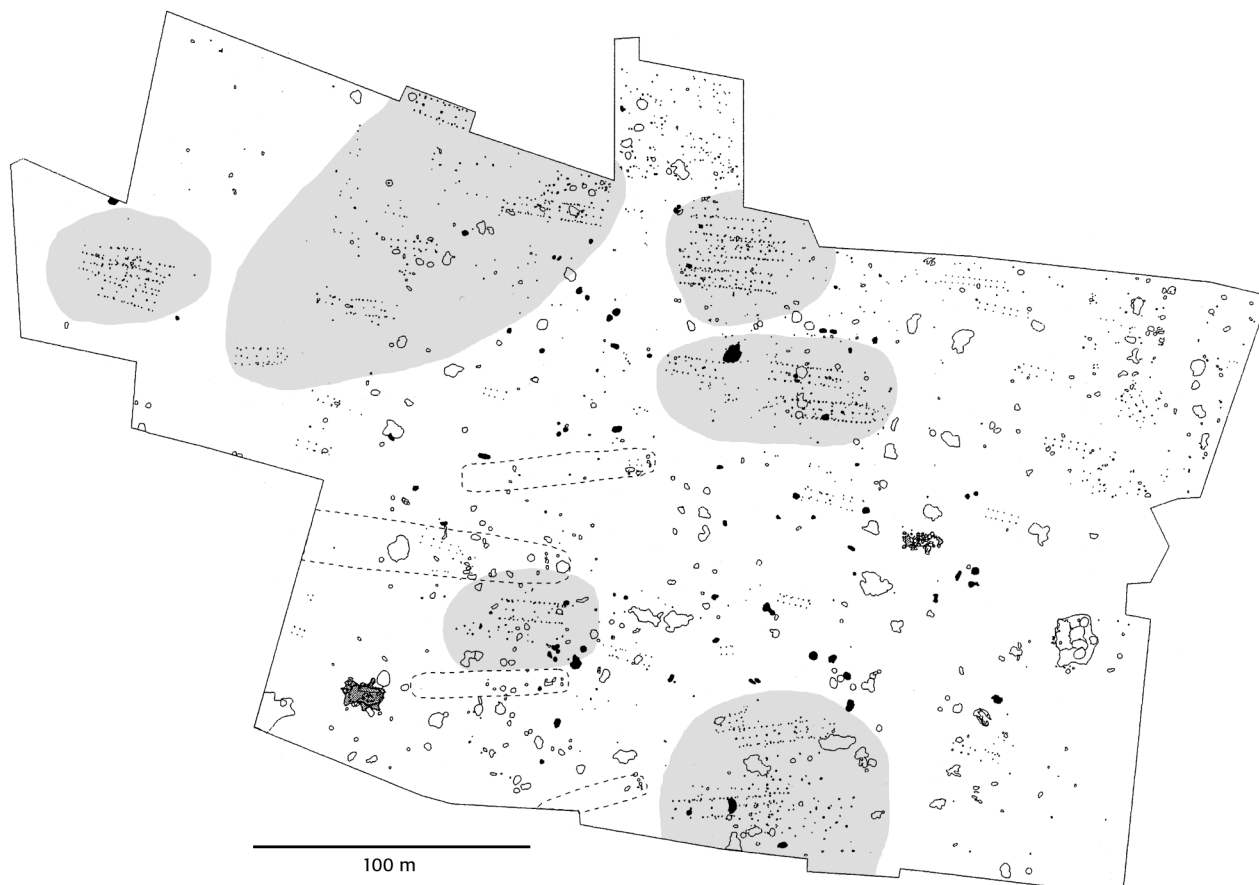
Utifrån ett antagande om att området kring Risebergabäcken och dess tillflöden har utgjort en avgränsad bygd där ett antal utspridda byar och mer perifert placerade ensamgårdar har utgjort grunden, kan en lokal bebyggelsestruktur rekonstrueras. Enligt min mening borde en sådan lokal bebyggelsestruktur ha knutits samman med ett mer eller mindre väl utvecklat vägssystem med vadställen över vattendragen på lämpliga platser. I anslutning till de utspridda byarna och ensamgårdarna har man haft gravar och offerområden. Man kan också tänka sig att det har funnits mer centralt placerade grav- och offerområden i bygden, som kan ha fungerat som samlingsplatser. De kända senneolitiska flatmarksgravarna i området skulle kunna passa in på båda dessa typer av gravområden.

Om man ser på de boplatser från senneolitikum och bronsålderns period I som verkligen har kunnat konstateras inom området så har de således en varierande karaktär. Vissa har endast ett gårdsläge med ett långhus från senneolitikum eller bronsålderns period I, medan andra har flera stycken flerfasiga gårdslägen. Boplatserna II och III ligger ute i Risebergabäckens dalgång nära våtmarkerna, medan boplatserna I och VI samt de vid Kv. Bronsdolken och Kv. Benkammen ligger mer indraget vid två mindre tillflöden. Detta har förmodligen givit olika förutsättningar för odling och husdjurshållning, varför man inte kan utesluta att gårdarna har varit specialiserade på olika ekonomiska aktiviteter. I det här sammanhanget är det intressant att se att byggnadstraditionen skiljer sig åt mellan boplatserna VI respektive I, II och III, vilket skulle kunna bero på en funktionell skillnad eller eventuellt en ekonomisk och social skillnad. Gårdsläget inom boplatserna VI som består av stora långhus och som har ett speciellt fyndmaterial, kan enligt min mening tolkas som en lokal stormannagård. Naturligtvis kan olikheterna mellan gårdslägena också bero på en kronologisk skillnad i materialet, men det kan vi tyvärr inte uttala oss om på grund av det dåliga dateringsunderlaget.

Exempel på säkra, byliknande strukturer är för närvarande få i Skåne, men de kan förmodas vara vanligare än vad man tidigare trott. Eftersom man mycket sällan får undersöka så stora sammanhängande ytor att man säkert kan avgränsa en bebyggelse, så kan vi endast i undantagsfall identifiera sådana strukturer. Hittills har man endast undersökt så stora sammanhängande ytor i Malmöområdet och mycket riktigt har man just här hittat ett bra exempel på en byliknande struktur vid Almhov strax söder om Malmö.

Exemplet Almhov

Vid Almhov har man inom Citytunnelprojektet undersökt en tät, byliknande senneolitisk bebyggelse (Gidlöf & Johansson 2001; 2002, s. 14f; s. 22; 2003; Gidlöf m.fl. 2006). Här framkom ett drygt trettio-tal långhus placerade inom 5-6 gårdslägen (fig. 8). Man kunde se

Figur 8. En översikt över boplatsen vid Almhov söder om Malmö. Gårdslägena med de senneolitiska husen är markerade med grått. Efter Gidlöf & Johansson 2003, s. 12.

A plan over the settlement at Almhov to the south of Malmö in Scania, Sweden. The Late Neolithic farmsteads are marked with grey shading. After Gidlöf & Johansson 2003, p. 12.

en tydlig skillnad i bevaringsgrad mellan långhusen, så att vissa endast hade bevarade mittstolpar medan andra var kompletta med vägglinjer. Detta tolkas som att det finns två kronologiska horisonter på platsen, där de mindre välbevarade långhusen skulle tillhöra en äldre fas. Den här tolkningen har man gjort utifrån andra exempel från området, till exempel Elinelund 2A (Sarnäs & Nord Paulsson 2001). De mer välbevarade långhusen anses kunna dateras till den senare delen av senneolitikum och bronsålderns period I. Ett

av de välbevarade långhusen som med största sannolikhet tillhör den yngre fasen vid Almhov har ¹⁴C-daterats till 1870–1530 f.Kr. (Gidlöf & Johansson 2002, s. 15).

Inom flera av gårdslägena överlagrar långhusen varandra, vilket tyder på att man har byggt nya långhus på samma ställe under lång tid. Detta visar att det har funnits en fast bebyggelsestruktur som kanske mer eller mindre har tvingat människorna att uppföra långhusen inom ett begränsat område. Detta mönster

visar troligen på en flerfasig, byliknande bebyggelse. Närheten till Elinelund 2A och 2B där ytterligare senneolitiska gårdslägen har undersökts förstärker bilden av ett stort komplex av senneolitisk bebyggelse i området. Den byliknande strukturen vid Almhov kan ses som den centrala bebyggelseenheten i området under den senare delen av senneolitikum och eventuellt också under bronsålderns period I. Runt denna har det funnits satellitbosättningar som har bestått av ensamliggande gårdar eller mindre ansamlingar av gårdar. Ett eller två av gårdslägena vid Almhov kan tolkas som stormannagårdar utifrån storleken på långhuset och delvis också utifrån fyndmaterialets utseende, bland annat i form av husoffer (Gidlöf m.fl. 2006).

Liknande indikationer på en tät, flerfasig bebyggelse med en förmodad stormannagård finns vid Limensgård på Bornholm och eventuellt också vid Bejsebakken vid Limfjorden på Jylland.

Bornholm

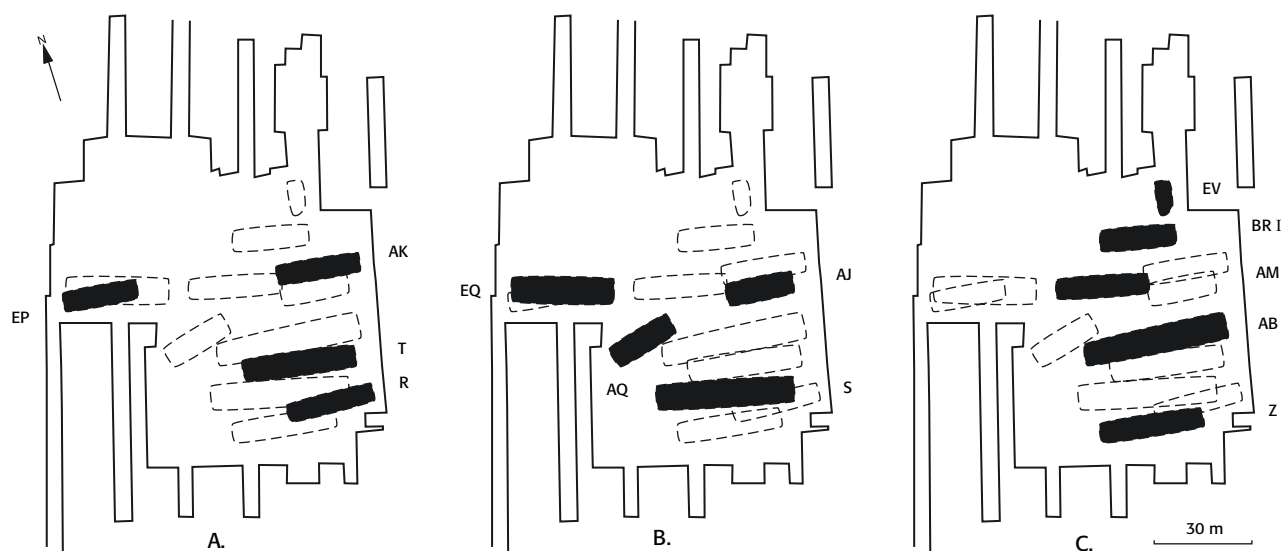
Den senneolitiska bebyggelsen på Bornholm har länge utgjort ett av de klassiska materialen från södra Skandinavien (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1998; 1999). I stort sett är de kända bebyggelse lämningarna från senneolitikum och bronsålderns period I på Bornholm koncentrerade till en plats, Limensgård. Det finns ett fåtal andra undersökningar av bebyggelse lämningar från tidsperioden, men de är alla av mindre omfattning och endast översiktligt publicerade i AUD (se t.ex. 1987, nr. 95). Det är därför svårt att uttala sig om bebyggelsen vid Limensgård är unik eller om strukturen ser ut på liknande sätt över hela ön.

Exemplet Limensgård

Vid Limensgård på Bornholm har man undersökt en koncentrerad bebyggelse bestående av 16 långhus från senneolitikum och möjligen även bronsålderns period I, varav 12 är så välbevarade att de går att använda för en vidare analys (se bl.a. Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1998; 1999, s. 156ff). Antalet ¹⁴C-dateringar

är för litet för att man skall kunna få en säker bild av platsens användningstid. Den koncentrerade bebyggelsen har legat inom en cirka 100×100 m stor yta och kan antingen tolkas som lämningarna efter en gård som har legat inom samma område och använts över en mycket lång tid eller som lämningarna efter flera samtida, flerfasiga gårdar som har bildat en byliknande struktur (fig. 9). Den sista tolkningen är enligt min mening den mest sannolika och detta har också diskuterats av Per Lekberg i hans avhandling (2002, s. 251ff). Poul Otto Nielsen (1999, s. 161f) anser emellertid att det rör sig om en ensamgård som har flyttat runt i området under cirka 400 år, mellan 2100–1700 f.Kr. Brukningstiden för varje enskilt långhus skulle enligt Poul Otto Niensens förslag ha varit cirka 25 år. Något som enligt min mening talar emot den här tolkningen är att man i så fall skulle ha haft en variation i storlek på det ensamliggande långhuset under gårdslägets hela användningstid, eftersom det finns en stor variation i storlek mellan byggnaderna. Om man ser på ¹⁴C-dateringarna av de enskilda långhusen så skulle storleksvariationen hela tiden ha varit omfattande. En sådan pendling i storlek på långhusen skulle förutsätta någon form av kraftig och kortvarig variation i den ekonomiska och sociala strukturen, något som är svårt att förena med utseendet på övrigt material i till exempel gravar och i offersammanhang.

Intressant nog så finns det förutom de senneolitiska långhusen dessutom bland annat 11 långhus från MN B vid Limensgård, men förmodligen finns det ingen kontinuitet mellan dessa och den senneolitiska bebyggelsen. Av dessa 11 långhus är dock flera osäkra. På en närliggande plats, Grødbygård, finns det 16 långhus från MN B och utifrån deras placering inom den undersökta ytan kan man anta att flera av dem har varit samtida. Poul Otto Nielsen (1999, s. 154ff) anser dock att de representerar en gles, utspridd bebyggelse bestående av högst två samtida långhus under en period av cirka 300 år, mellan 2800–2500 f.Kr. Per Lekberg (2002, s. 251f) anser emellertid att både Grødbygård och Limensgård kan ha hyst flera samtida långhus under mellaneneolitikum.

Figur 9. Ett försök till tolkning av bebyggelsestrukturen vid Limensgård på Bornholm. Enligt den här tolkningen kan tre faser med tre till fyra gårdar i varje urskiljas. A. Fas 1, 2050–1950 f. Kr. B. Fas 2, 1950–1850 f. Kr. C. Fas 3. 1850–1700 f. Kr.

An interpretation of the settlement structure at Limensgård on the island of Bornholm, Denmark. According to the interpretation there have been three phases with four farmsteads in each phase. A. Phase 1, 2050–1950 BC, B. Phase 2, 1950–1850, C. Phase 3, 1850–1700 BC.

Han anser att det kan ha funnits så många som sex stycken långhus samtidigt vid Grødbygård. Det skulle alltså kunna ha funnits en typ av förtätad, byliknande bebyggelse redan under MN B på Bornholm enligt Lekberg, något som jag tycker är högst sannolikt om man ser på långhusens inbördes placering.

Ett försök att urskilja flera senneolitiska, samtida gårdslägen inom undersökningsytan vid Limensgård har gjorts av författaren utifrån en typ- och storleksindelning av långhusen. Med utgångspunkt i långhusens utseende, deras placering och riktning samt datering utifrån ^{14}C -resultat och stratigrafiska förhållanden (se *Byggnadstradition*) så kan fyra separata, samtida gårdslägen i tre faser urskiljas (fig. 9). Varje gård har enligt den här tolkningen bestått av ett större långhus och i ett enstaka fall även en mindre anslutande ekonomibyggnad. I den södra delen av området har det legat ett gårdsläge som hela tiden har haft stora eller mycket stora långhus och samlat kring denna två eller tre gårdslägen som hela tiden haft mellanstora eller

mindre långhus. Denna struktur kan tolkas som lämningarna efter en by som har bestått av en stormannagård och ett antal omgivande mellanstora och mindre gårdar. Förmodligen har byn funnits på platsen under perioden cirka 2050–1700 f.Kr. om man skall döma av ^{14}C -dateringarna, stratigrafiska relationer och ett antagande om en brukningstid av varje enskilt långhus på cirka 100–150 år.

Långhusen i de tre förmodade faserna har ett något varierande utseende (se *Byggnadstradition*). De fyra långhus som med största sannolikhet tillhör den första fasen, hus T, R, AK och EP, har samtliga haft mer eller mindre raka långsidor och raka, mer eller mindre öppna gavlar. Flera av långhusen har också regelbundet placerade indragna stolpar i anslutning till mittstolparna. Två av dem har nedgrävda delar som kan vara spåren efter källare eller förvaringsgropar. Hus T har ^{14}C -daterats till tidsintervallet 1920–1740 f.Kr. med ett sigma och 2030–1680 f.Kr. med två sigma, och hus AK har ^{14}C -daterats till 2140–1920 f.Kr. med

ett sigma, vilket gör att fasen skulle kunna dateras till cirka 2050–1950 f.Kr. Totalt består alltså den byliknande strukturen under den första fasen av fyra gårdar bestående av ett långhus vardera. Innerytan i de fyra långhusen har varierat mellan cirka 110–225 m².

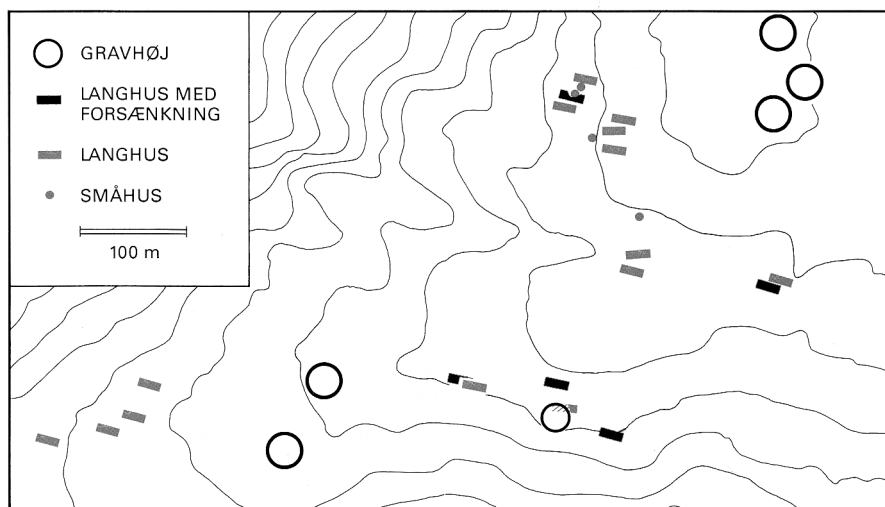
De fyra långhus som tillhör fas 2, hus S, EQ, AJ och AQ, har alla haft en mer eller mindre tydligt konkav form. Gavlarna är alltså något bredare än huskroppens mitt och de är fortfarande helt öppna. Indragna stolpar finns i anslutning till vissa av mittstolparna, men i hus S och EQ dessutom mellan dessa. Två av långhusen har nedgrävda delar. Ett av långhusen, hus EQ, har ¹⁴C-daterats till 2040–1760 f.Kr., vilket gör att fasen skulle kunna dateras till cirka 1950–1850 f.Kr. Förmodligen har det funnits fyra samtida gårdar under den här fasen också, men ett av långhusen, hus AQ, ligger inte i samma riktning som de övriga, varför detta är något osäkert. Dess utseende överensstämmer emellertid med de andra i fasen. Innerytan i långhusen varierar mellan cirka 110–280 m².

Under fas 3 har det funnits fyra långhus i området, hus AB, AM, Z och BR I. De har alla haft en mycket lätt konkav eller trapetsoid form eller i stort sett raka långsidor. Den västra gaveln är i samtliga fall lätt rundad eller rundad och den östra har antingen varit öppen med rakt avslut eller lätt rundad. Det finns indragna stolpar i samtliga långhus och oftast har de placerats i anslutning till mittstolpar men även mellan dessa. Tre av långhusen, hus AB, AM och Z, har ¹⁴C-daterats till 2290–2040 f.Kr., 1940–1750 f.Kr. respektive 1880–1800 f.Kr. Den tidiga ¹⁴C-dateringen av hus AB kan dock bero på en inblandning av äldre material, eftersom det rent stratigrafiskt är senare än hus T, som har ¹⁴C-daterats till 1920–1740 f.Kr. På grund av detta kan hus AB därför med stor sannolikhet anses tillhöra fas 3, bland annat på grund av den rundade gaveln i väster. Om man ser på ¹⁴C-dateringarna av hus AM och Z med två sigmas sannolikhet så hamnar de i tidsintervall 2040–1680 f.Kr. respektive 1890–1610 f.Kr., varför fas 3 skulle kunna dateras till cirka 1850–1700 f.Kr. Även under denna fas har det alltså med största

sannolikhet funnits fyra gårdar i området. I anslutning till långhuset inom det norra gårdsläget, hus BR I, har det dessutom funnits en mindre stolpbyggd byggnad, hus EV, som förmodligen har haft en ekonomifunktion på gården. Innerytan i långhusen har varierat mellan cirka 170–345 m².

Den totala innerytan ökar över tiden i samtliga långhus och under fas tre har den största kategorin ökat från cirka 225 m² till 345 m² och i den minsta kategorin från cirka 110 m² till 170 m² (se *Byggnadstradition*). Den procentuella ökningen av innerytan i den största kategorin av långhus har därmed varit cirka 53 % från fas 1–3, medan motsvarande siffra för den minsta kategorin långhus är cirka 55 %. Alltså har storleksökningen varit ungefär densamma för den största och den minsta långhuskategorin, medan utvecklingen för den mellanstora kategorin visar på i stort sett samma inneryta över hela perioden. Den har varierat mellan cirka 170–210 m², och det tycks inte finnas någon tydlig linje i utvecklingen över tiden för den här storlekskategorin.

Det är intressant att se att det under samtliga faser finns en storleksuppdelning av långhusen, och att de mycket stora långhusen hela tiden ligger inom samma område i den södra delen av undersökningsområdet. Denna kontinuitet i placeringen av den förmodade stormannagården gör enligt min mening det troligare att det rör sig om en byliknande struktur än om en kringflyttande ensamgård. På grund av att det inte finns någon detaljerad redovisning av platsen ännu är det emellertid endast möjligt att konstruera mer eller mindre hypotetiska förslag till tolkning av boplatsoch bebyggelsestrukturen vid Limensgård. Dessutom finns det lämningar efter 4 ofullständiga långhus som inte har kunnat tas med i diskussionen, vilket innebär att tolkningen kan förändras något i framtiden. Jag anser emellertid att min tolkning är mer sannolik än den att det skulle röra sig om en enda gård som har legat här under tidsperioden cirka 2100–1700 f.Kr. och som har flyttat runt hela tiden (Nielsen 1999, s. 161f).

Figur 10. Lämningarna efter gårdarna vid Bejsebakken. Efter Sarauw 2003, s. 7.

The Late Neolithic farmsteads at Bejsebakken, Denmark. After Sarauw 2003, p. 7.

Jylland

Behandlingen av materialet från Jylland visar på ett bra sätt hur bebyggelselämningarna i Skandinavien från senneolitikum och bronsålderns period I traditionellt har tolkats. Utifrån relativt små undersökta ytor där man ibland endast har undersökt området precis runt huskonstruktionerna, som till exempel vid Myrhøj på norra Jylland (Jensen 1973), så har man ansett sig kunna se en bebyggelsestruktur som enbart har bestått av så kallade enkelgårdar eller ensamgårdar. Trots de stora källkritiska problemen med materialet så har man alltså uttalat sig kategoriskt om bebyggelsens utseende utan att ta hänsyn till de problem som finns. En mer förutsättningslös bedömning av materialet, främst det som har undersökts under senare tid, visar enligt min mening på en mer varierad bebyggelsestruktur. Detta gäller framförallt i ett av centralområdena på Jylland, nämligen runt Limfjorden.

Exempel från Jylland

Ett av de mer spektakulära exemplen på en mer eller mindre totalundersökt boplats är Bejsebakken, Ålborg Amt

(Nielsen 2002, s. 199; Sarauw 2003; 2006). Här har en koncentration av 23 senneolitiska långhus och ett antal mindre byggnader undersökts på en höjdsträckning mellan två vattendrag, strax söder om Limfjorden. Av långhusen har ett stort antal haft en nedsänkt östdel, vilket gör att de liknar långhusen vid bland annat Myrhøj i samma område (Jensen 1973). Detaljerna kring boplatsen är emellertid ännu inte publicerade, varför en mer ingående analys inte kan presenteras.

De danska forskare som har undersökt Bejsebakken vill tolka boplatsen som lämningarna efter en eller två så kallade ”enkelgårdar” (Sarauw 2003, s. 9; 2006) som har flyttat runt i området i cirka 200–300 år under den tidigare delen av senneolitikum. Dessutom finns det en yngre fas som förmodligen kan dateras till övergången mellan senneolitikum och bronsålderns period I. Enligt min mening är det dock mer sannolikt att det handlar om en byliknande struktur som har bestått av 3–5 gårdslägen som har använts parallellt under kanske 3–4 faser (fig. 10). Byggnadernas placering i grupper inom området talar för att den tolkningen är troligare. Avståndet mellan de förmodade gårdslägena

har varierat mellan cirka 50–300 m. Den äldre fasen på boplatsen kan, liksom boplatsen vid Myrhøj i samma område (Jensen 1973), dateras till den tidigare delen av senneolitikum utifrån sitt fyndmaterial som bland annat består av klockbägarkeramik. Liksom långhuset vid Myrhøj har de äldre långhusen vid Bejsebakken en nedsänkt östdel. Eventuellt kan man tänka sig att området inte har använts kontinuerligt, utan att man har återvänt till platsen under slutet av senneolitikum. Detta skulle kunna förklara byggnadernas spridning i området och deras olikartade utseende.

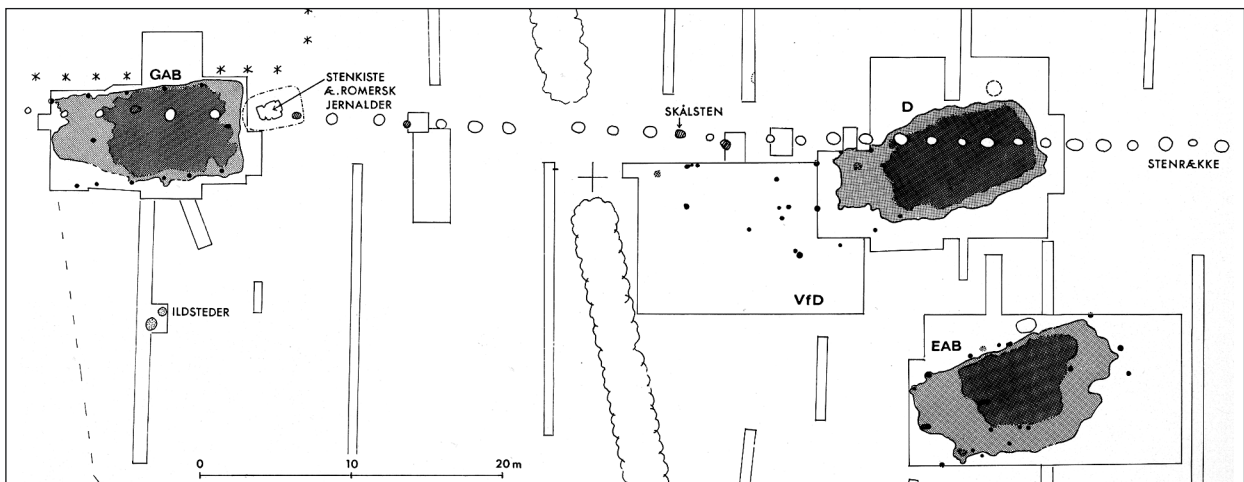
Bebyggelsens placering på en höjdsträckning som överblickar Limfjorden, mellan två mindre vattendrag, ger den byliknande strukturen en speciell, monumental karaktär. I närheten av boplatsen finns det dessutom ett stort antal flintgruvor där flinta av hög kvalitet har brutits samt ett stort antal depåer med flintdolkar. Eventuellt kan byn vid Bejsebakken ha haft en speciell position i den lokala samhällsstrukturen med en exklusiv rätt att utnyttja flinttillgångarna i trakten och att tillverka flintdolkar av hög kvalitet (jmf. Apel 2001, s. 340ff). Denna monopolliknade situation borde ha inneburit en rad fördelar i det sociala nätverket, både lokalt och regionalt. Enligt Jan Apel (a.a., s. 272f) hör Limfjorden till ett av de två områden i södra Skandinavien där man har haft god tillgång på flinta av hög kvalitet och där man har tillverkat flintdolkar av exceptionell klass för vidare distribution i bland annat södra och mellersta Skandinavien.

Förutom boplatsen vid Bejsebakken är indikationerna på en tätare bybebyggelse på Jylland under senneolitikum och bronsålderns period I för närvarande få. Ytterligare ett exempel som dock kan diskuteras är det tidigare nämnda Myrhøj på norra Jylland, där tre långhus med nedsänkt östdel har undersökts (Jensen 1973) (fig. 11). De har daterats till den allra tidigaste delen av senneolitikum med hjälp av fyndmaterialets utseende och en ¹⁴C-datering till 2460–2140 f.Kr. Boplatsen är emellertid endast delundersökt, varför det är svårt att uttala sig om vilken typ av bebyggelse den egentligen representerar, men det skulle kunna röra sig

om en byliknande struktur som har bestått av åtminstone tre samtida gårdar.

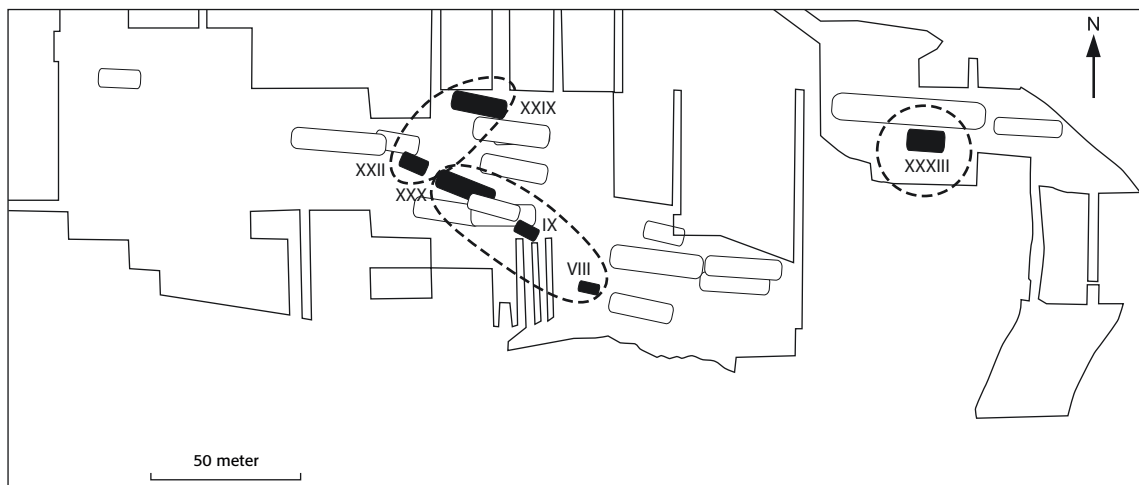
Ytterligare ett exempel på en möjlig byliknande struktur finns vid Højgård på södra Jylland, där det kan ha funnits tre samtida gårdar bestående av ett tvåskeppigt långhus vardera, hus XXIX, XXX och XXX-III (Ethelberg 2000, s. 165ff) (fig. 12). Två av gårdarna kan dessutom ha haft en eller två mindre byggnader, hus VIII, IX, XXII i anslutning till långhuset. Många av dessa byggnader har emellertid en mycket varierande ¹⁴C-datering, varför man måste vara försiktig i analysen. Troligen kan dock gårdarna placeras i den senare delen av senneolitikum. Det går inte att säga något om samtidigheten mellan gårdarna, men det finns inga byggnader som överlagras varandra, varför de kan ha varit samtida. Intressant nog så har bebyggelsen på platsen kontinuitet in i äldre bronsålder, då man också kan misstänka att det har funnits flera gårdar samtidigt på platsen.

De flesta undersökningarna på Jylland har givit resultat som talar för att det har varit vanligast ensamgårdar eller en utspridd, byliknande bebyggelse i området. På södra Jylland har man en intressant tendens i materialet vad det gäller kontinuiteten i bebyggelsen mellan senneolitikum och bronsålderns period I. På i stort sett samtliga platser där man har hittat senneolitiska långhus har det också framkommit långhus från bronsålderns period I, medan det finns en rad boplatser från bronsålderns period I som inte har senneolitiska långhus (Ethelberg m.fl. 2000, s. 241). Detta skulle kunna tyda på att delar av bebyggelsen placerats på nya platser under bronsålderns period I i området. I Malmöområdet har man en nästan motsatt situation, så att det finns en rad boplatser som endast har senneolitiska långhus, medan det i stort sett alltid finns senneolitiska långhus på platser med långhus från bronsålderns period I (se bl.a. Björhem & Sarnäs 2000a; Sarnäs & Nord Paulsson 2001). I båda fallen kan man dock anta att det ligger någon form av omplacering av delar av bebyggelsen bakom denna bild. Vad det gäller södra Jylland så har det förmodligen skett

Figur 11. Bebyggelsen vid Myrhøj på norra Jylland. Från Jensen 1973.

The Late Neolithic farmsteads at Myrhøj, northern Jutland, Denmark. From Jensen 1973.

Figur 12. Den senneolitiska fasen vid Højgård på södra Jylland. Efter Ethelberg 2000.

The Late Neolithic phase at Højgård, southern Jutland, Denmark. After Ethelberg 2000.

en expansion under äldre bronsålder (Ethelberg 2000, s. 242). Man har använt sig av samma områden som under senneolitikum, men samtidigt har nya områden röjts och bebyggt.

Resultaten från Thy-projektet visar enligt bland annat Kristian Kristiansen och Timothy Earle att man har haft en annorlunda bebyggelsestruktur i området. De boplatsslämningar från senneolitikum som man har undersökt inom projektet består endast av små ansamlingar av avlånga, grophusliknande konstruktioner, stolphål utan någon synlig struktur men med daterande fyndmaterial i anslutning eller endast fyndmaterial utan anläggningar (Earle m.fl. 1998, s. 8ff; Kristiansen 1998; Bech & Mikkelsen 1999, Apel 2001, s. 178ff). Som en arbetshypotes vill man tolka boplatserna med grophusliknande lämningar som vinterboplatser och de två andra typerna som någon form av tillfälliga sommarboplatser. Man arbetar alltså med en modell där man har flyttat runt i ett område efter årstidernas växlingar, en modell som närmast kan liknas vid den fäbodsekonomi eller pastoralism som Prescott (1995) har presenterat för delar av västra Norge. Ekonomin i Thy har enligt den här tolkningen varit inriktad på boskapsskötsel och förflyttningen ut mot kusten under sommarhalvåret skulle kunna förklaras med att man har utnyttjat betet på strandängarna. Det finns emellertid stolpbyggda långhus av sydsandinavisk typ också i Thy-området (Artursson 2005, bilaga 1), varför den här modellen kanske kan ses som ett specialfall i en speciell, kustnära miljö. Resultaten från Thy-projektet kan emellertid bero på att man endast har undersökt ett fåtal boplatser och att undersökningsytorna i de flesta fall har varit små. På grund av detta kan man ha missat de mer "vanliga" typerna av boplatser med ordinära, stolpbyggda långhus som har funnits i området (se bl.a. AUD 1993, s. 160f, nr. 254).

Övriga södra och mellersta Skandinavien

I övriga delar av södra och mellersta Skandinavien är det svårt att se några säkra indikationer på en större

variation i bebyggelsestrukturen. Oftast handlar det emellertid om begränsade undersökningsytor inom vilka det har framkommit enstaka huslämningar, vilket omöjliggör en analys av större strukturer (se *Byggnadstradition*). Dock har det också i de fall då man verkligen har haft en möjlighet att undersöka större ytor rört sig om enstaka huslämningar, varför det inte ännu finns några säkra indikationer på att det har funnits annat än ensamliggande gårdar i området. Ett osäkert undantag finns emellertid från Östergötland, där en ansamling av byggnader av olika storlek som möjligen kan dateras till senneolitikum eller bronsålderns period I undersöktes vid Ullevi, Kv. Glasrutan (Karlenby 1996). Rent källkritiskt finns det dock stora svårigheter med materialet härifrån, bland annat är flera av byggnaderna osäkra samtidigt som endast en av dem har ¹⁴C-daterats (Artursson 2005, bilaga 1).

Per Lekberg har i sin avhandling behandlat bebyggelsens utseende i södra och mellersta Skandinavien under perioden och hans slutsats är att det i vissa centrala områden som på Bornholm, i sydvästra Skåne och runt Limfjorden har existerat en varierad bebyggelsestruktur med allt från ensamgårdar till tätare, byliknande strukturer (2002, s. 251ff; jmf. Nordqvist 2001, s. 197f). I hans eget undersökningsområde, östra Mellansverige, anser han emellertid att bebyggelsestrukturen kan ha haft ett något annorlunda utseende (Lekberg 2002, s. 253):

"Återgår vi så till det senneolitiska landskapet i östra Mellansverige, så kan de "bebyggelseenheter" som skapats genom interpoleringen av fyndplatserna för fragmenteriska yxor inte enkelt tolkas som vare sig grupper av ensamgårdar eller "byar". Vad man kan säga är att bebyggelsen formar ett centralt område med relativt tät bosättning, gärna kring det mest strategiskt viktiga läget i närområdet, och med ett "uppland" av glesare bebyggda och mindre bygder samlade kring gemensamma kommunikativa media, som sjöar eller vattendrag."

Något man måste tänka på när det gäller östra Mellansverige är emellertid att man hittills endast har undersökt ett fåtal säkra långhus eller andra byggnader från perioden (se bl.a. Hamilton & Runeson 2003). Det är därför svårt att uttala sig ännu om bebyggelsestrukturens utseende i mer centrala områden i östra Mellansverige, där man skulle kunna förvänta sig en tätare struktur med byliknande bebyggelseenheter.

Gårds- och bebyggelsestrukturen – sammanfattning

Som vi har sett så finns det tydliga indikationer på att det har funnits en mer komplicerad och varierad bebyggelsestruktur än vad man tidigare har velat se redan under inledningen av senneolitikum. Mycket talar emellertid för att man redan under mellanneolitikum kan se en koncentration av framförallt trattbägarbebyggelsen, men också av den senare stridsyxbebyggelsen i södra Skandinavien. Stora boplatser blir vanligare och de kan mycket väl representera byliknande strukturer (se bl.a. Lekberg 2002, s. 251f; Andersson 2003; Artursson m.fl. 2003, s. 136f; s. 141ff). Som exempel på detta kan nämnas boplatserna vid Grødbygård och Limensgård på Bornholm. Detta innebär att de stora mellanneolitiska boplatserna i södra Skandinavien skulle kunna vara lämningarna efter en tätare bebyggelsestruktur än vad man tidigare har velat se. Detta skulle i sin tur få följderna för hur man ser på bebyggelsestrukturen under inledningen av senneolitikum.

Genomgången av materialet från södra och mellersta Skandinavien visar att det finns många skäl att se på det med nya ögon. Bilden av gårds- och bebyggelsestrukturen under senneolitikum och bronsålderns period I har länge varit alltför enkel och okomplicerad enligt min mening. Från det att man tidigare har velat se relativt enkelt uppbyggda gårdar oftast bestående av endast ett långhus, placerade i en utspridd bebyggelsestruktur som i stort sett bara har bestått av kringflyttande ensamgårdar, har bilden successivt blivit allt mer komplex och mångtydig (se bl.a. Artursson red.

2000, s. 23ff; Nordquist 2001, s. 197f; Apel 2001, s. 12; Lekberg 2002, s. 251ff). Som diskuterades i början av artikeln så är det emellertid ofta svårt att få en klar bild av gårdsstrukturen i området. Det beror på många faktorer, bland annat att undersökningsområdena ofta är små. Dessutom är antalet anläggningar kring långhusen mycket begränsat, vilket innebär att det är svårt att identifiera omgivande aktivitetsytor och att definiera gårdarnas storlek. Anledningen till varför antalet anläggningar är så begränsat är dåligt känt, men i de fall då större ytor har kunnat tas upp runt långhusen så finns det en tendens till att de samtida anläggningar som ändå finns ligger på ett relativt stort avstånd från byggnaderna, vilket skulle kunna förklara fenomenet. Detta är tydligt vid till exempel Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1989, s. 109ff) och även till viss del vid Västra Karaby (Pettersson 2000). Vid Stångby stations-samhälle, där ett stort antal senneolitiska långhus har undersökts och där de i flera fall överlagrar varandra eller ligger mycket tätt, finns det endast ett fåtal övriga anläggningar som kan förmodas tillhöra gårdslägena (Artursson red. 2000; Artursson 2005, bilaga 3). Trots att gårdslägena har använts intensivt så finns det alltså bara några enstaka samtida, omkringliggande anläggningar, vilket visar att man i varje fall inte har haft en verksamhet i anslutning till långhusen som har krävt nedgrävningar i någon form.

Dessutom är fyndmaterialet minimalt i området, något som visar att man förmodligen har haft en annan inställning till avfallshanteringen jämfört med till exempel under yngre bronsålder. Här finns det emellertid en viktig källkritisk aspekt som gör att vi inte vet speciellt mycket om fyndmängd och fyndsammansättning på gårdarna från senneolitikum och bronsålderns period I; man har endast i undantagsfall undersökt matjorden för att se om det finns ett fyndmaterial här. Matjordsavbaning utan föregående lösfyndinsamling och provgroppgrävning samt det begränsade antalet ¹⁴C-dateringar från omkringliggande anläggningar begränsar möjligheterna att analysera aktivitetsytor kring långhusen. I några enstaka fall har man dock kunnat

visa att det har funnits mindre byggnader i anslutning till långhusen (se bl.a. Pettersson 2000, s. 16ff).

Om man vill komma tillrätta med dessa problem och få en bättre kunskap om gårdstrukturen under tidsperioden krävs det att man förändrar undersökningsmetoderna radikalt. Man måste förändra synen på boplatsslämningarna och använda sig av helt andra metoder för att få en djupare kunskap. Framförallt måste man konstruera modeller för hur man tror att gårdarna har varit uppbyggda och testa dessa med hjälp av olika metoder, där bland annat en mer intensiv ytinventering kompletterad med provgropar i matjorden är viktiga. Detta har man gjort med stor framgång vad det gäller tidig- och mellan-neolitiska boplatsslämningar under 1990-talet, vilket har givit en snabb kunskapsförbättring på många områden (se bl.a. Artursson m.fl. 2003, s. 53ff). Man måste helt enkelt öka kvaliteten på undersökningarna för att kunna öka kunskapen.

Resultaten från senare års undersökningar visar således enligt min mening att det har funnits en mer komplex och varierad bebyggelsestruktur i södra och mellersta Skandinavien, där ensamgårdar har existerat parallellt med utspridda och mer koncentrerade, byliknande bildningar, allt efter de lokala förutsättningarna i ett område. Enligt den här modellen skulle man i mer centrala områden med goda förutsättningar för odling, djurhållning eller en god naturlig tillgång på flinta för till exempel dolktillverkning ha haft en bebyggelsestruktur med flera täta byar och stormannagårdar parallellt med en mer utspridd struktur. Som exempel på områden med sådana förutsättningar kan nämnas sydvästra Skåne, delar av Själland och Limfjordsområdet. I mer perifert liggande områden har bebyggelsestrukturen varit utspridd och ensamgårdar har varit vanligare. Den här beskrivningen av bebyggelsestrukturen skulle kunna beskrivas som en typisk "centrum och periferi"-modell sett både i det lokala och det regionala planet.

Något som ytterligare komplicerar bilden är den sociala dimensionen i materialet. Redan från inledningen av senneolitikum tycks det ha funnits en uppdelning

av långhusen i olika storlekskategorier, något som med stor sannolikhet kan tolkas som tecken på en hierarkisk samhällsstruktur (se *Byggnadstradition*). Förutom detta är det dessutom troligt att bebyggelsestrukturen har varit föremål för en förändringsprocess över tiden, så att en konjunkturberoende, alternerande expansion och kontraktion av bebyggelsen med största sannolikhet har ägt rum. Förändringar i till exempel ekonomi, politisk struktur och externa kontakter har ändrat förutsättningarna så att man kan tänka sig att perifera områden växelvis har utnyttjats mer intensivt under en befolkningstillväxt respektive övergivits vid en minskning av befolkningen. Enligt Jan Apel (2001, s. 331f) finns det tydliga tecken på att vissa perioder under senneolitikum har karakteriserats av en befolkningstillväxt och expansion av de mer intensivt använda områdena samt en nyetablering i tidigare perifera områden, som till exempel hällkisteområdet i sydvästra Småland (Ryberg 1991).

Sådana fluktuationer i befolknings- och bebyggelsestruktur kan tänkas ha haft en mer eller mindre tydlig periodisering som har varit gemensam för stora delar av södra och mellersta Skandinavien. Timothy Earle (2002, s. 313ff) har i sin bok *Bronze Age Economics* utvecklat ett resonemang kring en flukturerande ekonomi baserad på import och produktion av prestigevaror, där en variation i komplexitet och i ekonomisk samt politisk maktkoncentration har givit upphov till en variation i samhällsstrukturens uppbyggnad, både kronologiskt och geografiskt. Denna variation har med största sannolikhet påverkat långhusens och gårdarnas storlek och bebyggelsens organisation samt koncentration över tiden. Alla dessa faktorer har givit upphov till de ofta svårtolkade bebyggelselämningar som vi har att arbeta med.

Om man ser till de mer centrala bygderna i södra och mellersta Skandinavien så kan man med allra största säkerhet se en relativt komplex och till viss del stratifierad samhällsstruktur redan under den senare hälften av mellan-neolitikum och under inledningen av senneolitikum (för diskussion se bl.a. Earle 2002,

s. 313f; Vandkilde 1996, s. 305; Apel 2001). Denna sociala komplexitet och hierarkiska organisation, som enligt Timothy Earle till stor del har varit baserad på en krigarideologi där manlig status har markerats med personliga vapen som stridsyxor och flintdolkar, har successivt ökat över tiden så att man under den senare delen av senneolitikum och under inledningen av äldre bronsålder kan tala om en reell politisering och institutionalisering av ekonomin. Enskilda individer eller grupper har genom en monopolisering av vissa resurser och viss kunskap kunnat tillskansa sig en maktposition i samhället. Helle Vandkilde betonar också betydelsen av de tecken i det arkeologiska materialet som antyder att den enskilde individen har fått större möjligheter att agera självständigt utanför sin sociala grupp under den andra hälften av mellanolitikum.

Det är emellertid viktigt att ta hänsyn till att det med största sannolikhet har funnits en variation i de lokala och regionala förutsättningarna för att försörja och understödja en sådan politisering och institutionalisering av den ekonomiska strukturen och att detta i sin tur har påverkat bebyggelse- och samhällsstrukturens utseende i olika områden. Centralbygder med högstatusmiljöer som till exempel sydvästra Skåne, vissa delar av Själland och Limfjordsområdet har förmodligen existerat parallellt med mer perifera områden med speciella levnadssätt, där en mångsidighet i utnyttjandet av naturresurserna har varit viktig. Som ett exempel kan nämnas Prescotts (1995; 1999) diskussion av ett ekonomiskt system i en randbygd i västra Norge där han hävdar att någon form av fåbodssystem eller ”pastoralism” samt jakt och fiske har kompletterat den vanliga jordbruksverksamheten.

I de områden där man ännu så länge inte har hittat några mer omfattande lämningar efter långhus och andra byggnader och därför inte har någon säker kunskap om bebyggelsens utseende och karaktär, har man utifrån till exempel gravarnas och gravfältens placering samt lösfyndsmaterialets spridning försökt att rekonstruera bebyggelsens placering och en eventuell bygdelinje. Utifrån sina studier av enkla skafthålsyxor

och deras spridning i landskapet anser sig Per Lekberg (2002, s. 248; s. 307) kunna se tydliga koncentrationer av bebyggelsen till vissa områden i östra Mellansverige. Dessa koncentrationer vill han tolka som avgränsade bygder som kan ha fungerat som separata, politiska enheter (a.a., s. 253):

”Sammantaget kan man alltså säga att de kontextualiserade lösfunna skafthålsyxorna representerar ett SN kulturlandskap med gravar längs färdvägar och vattenleder, offerplatser vid vadställen, landningsplatser, hamnar och andra kommunikativa knutpunkter, samt boplatser i landskapsrummen mellan dessa. ...”

Per Lekbergs förslag till rekonstruktion av bebyggelsestrukturen i östra Mellansverige kan i stora delar anses överensstämma med de försök till rekonstruktion som har gjorts här, och visar enligt min mening att bebyggelsestrukturen i hela södra och mellersta Skandinavien har haft stora likheter, i varje fall i de centrala områdena.

De exempel som har diskuterats här tycker jag med all tydlighet visar att det redan från inledningen av senneolitikum har funnits en variation i dels storleken på långhusen och gårdarna, dels i bebyggelsestrukturens utseende. Graden av variation i materialet tycks emellertid vara olika i skilda områden. De centrala områdena i södra och mellersta Skandinavien som till exempel sydvästra Skåne, Själland, Bornholm och Jylland tycks ha haft en stor variation i storlek på långhus och gårdar samtidigt som man kan se en varierad bebyggelsestruktur med allt från ensamgårdar till täta, byliknande strukturer. I mer perifera områden som till exempel östra Mellansverige eller sydvästra Norge tycks inte storleksvariationen på långhus och gårdar ha varit lika påtaglig och variationen i bebyggelsestrukturen har inte heller varit lika stor. Här tycks det mest handla om ensamgårdar eller möjligen utspridda, byliknande strukturer. Den här bilden bygger emellertid på ett ibland mycket begränsat material, varför de källkritiska aspekterna inte nog kan betonas.

Gårds- och bebyggelsestrukturen i södra och mellersta Skandinavien under bronsålderns period II–VI

134

Diskussionen kring gårds- och bebyggelsestrukturens utseende under bronsålderns period II–VI har liksom för den föregående perioden gått från en relativt okomplicerad bild under början av 1900-talet till en som successivt har blivit betydligt mer sammansatt och komplex. Under tidigt 1900-tal antog man att bebyggelsen hade bestått av små, nästan hyddliknande byggnader placerade i ett glest system av ensamliggande gårdar eller eventuellt små utspridda byar. Successivt har emellertid nya byggnadstyper och alltmera komplicerade gårdsstrukturer bestående av flera byggnader undersökts samtidigt som bebyggelsestrukturen har blivit mer varierad med allt från ensamliggande gårdar till koncentrerade, byliknande strukturer. Detta är en direkt följd av det ökande antalet undersökningar och de allt större undersökningsytor som tagits upp. Bilden av boplatss- och bebyggelsestrukturen kan idag närmast karakteriseras som komplex och ytterst varierad, speciellt om man jämför olika geografiska områden med varandra. I mer centrala områden med gott om boplatslämningar som till exempel Skåne, Östergötland, Mellansverige, Jylland och sydvästra Norge kan man tala om en sammansatt bebyggelsestruktur med allt från ensamliggande gårdar och utspridda eller täta byar. I detta material kan man också urskilja en social dimension, där samtida gårdar av olika storlek och komplexitet med olikstora långhus och ett varierande antal ekonomibyggnader ger en tydlig vink om ett stratifierat samhälle. Denna bild av bebyggelsen kompletterar för övrigt väl den bild man får av samhällsstrukturen i bland annat grav- och offermaterialet (se bl.a. Larsson 1986).

Parallellt med denna komplexa samhällsstruktur har det i mer perifera områden funnits en enklare bebyggelsestruktur, där huvuddelen av bebyggelsen tycks ha bestått av ensamliggande gårdar eller mycket utspridda, byliknande strukturer. En slutsats som enligt

min åsikt måste vara självklar utifrån den här bilden är att bebyggelsens komplexitet även under denna tidsperiod har bestämts av de lokala förutsättningarna i ett visst område, en slutsats som inte på något vis kan anses vara revolutionerande utan snarare helt logisk. De olika områdenas ekonomiska bärkraft och andra naturliga förutsättningar samt sociala och kulturella faktorer har fått bestämma vilken struktur och organisation som har varit lämplig. I vissa fall kan man se att man har överutnyttjat en del områden under vissa perioder, men detta har med tiden straffat sig och lett till utarmning av jorden och avskogning, vilket har försämrat förutsättningarna och lett till en förändring av strukturen. Som exempel kan nämnas utvecklingen i Thyområdet på norra Jylland under övergången mellan äldre och yngre bronsålder, som av vissa författare tolkas som en krisperiod uppkommen bland annat på grund av ett överutnyttjande av jorden (se bl.a. Kristiansen 1981, s. 252; Earle 2002, s. 320). Detta gäller också för södra Jylland enligt Per Ethelberg (2000, s. 242f).

Den grundläggande byggstenen i bebyggelsestrukturen har liksom under senneolitikum och bronsålderns period I varit gården. I de allra flesta fall har den bestått av endast ett långhus som emellertid ibland kompletterats med en mindre stolpbyggd byggnad, ett grophus eller ett så kallat fyrstolpshus. Dessa mindre byggnader har med allra största sannolikhet haft en ekonomifunktion på gården. I sällsynta fall består gårdarna av ett långhus kompletterat med flera sådana ekonomibyggnader. Dessa skillnader i antal byggnader på gårdarna i kombination med skillnader i storlek på långhuset kan enligt min mening tolkas som tecken på en social stratifiering i samhället.

En faktor som försvårar diskussionen kring gårds- och bebyggelsestruktur under bronsålderns period II–VI är att det endast i undantagsfall finns bevarade lämningar efter hägnader i form av stolphål eller rännor. På grund av detta är det svårt att avgöra dels gårdarnas exakta storlek, dels eventuell samtidighet mellan närliggande gårdar. Det finns alltså mycket

små möjligheter att avgöra om det har funnits gemensamma hägnadssystem i strukturer som skulle kunna vara lämningar efter utspridda, byliknande bildningar. Indirekt kan man naturligtvis visa hur stora gårdarna kan ha varit genom att studera spridningen av samtida anläggningar runt byggnaderna och var man har placerat huvuddelen av avfallet. Genom att studera fördelningen av avfallet i form av keramik och ben i anläggningar runt tre bronsåldersgårdar vid Svåger-torp 8B utanför Malmö har man lyckats få fram zoner som med största sannolikhet representerar gränserna för gårdarna (Rostoványi & Hydén 2002, s. 136f; s. 156ff). Också läget för lertäktsgruppar som sekundärt ofta har använts som avfallsgruppar kan användas för att rekonstruera gårdarnas utsträckning. Resultaten från Fosie IV visar att den här anläggningstypen i flera fall med stor sannolikhet markerar de yttre gränserna för gårdarna (Björhem & Säfvestad 1993, s. 131ff).

Eftersom materialet i många fall är svårtolkat vad det gäller gårdsstrukturen blir det ännu svårare att försöka rekonstruera bebyggelsestrukturen i området. Olika hypoteser har lagts fram om hur bebyggelsen har varit organiserad, men i de flesta fallen handlar det endast om kvalificerade gissningar. Man har ofta använt sig av synliga gravar, offerfynd och lösfynds-material för att försöka identifiera möjliga bygdeindelningar och centralområden (se bl.a. Hyenstrand 1979; Larsson 1986, s. 102ff; 1993b, s. 50f; Artursson m.fl. 2005). Man har då förutsatt att bebyggelsen har legat i närheten av bronsåldershögar, något man i flera fall också har kunnat visa (för diskussion se bl.a. Rasmussen 1993; Säfvestad 1993). Ulf Säfvestad (1993, s. 168) drar slutsatsen att bronsåldershögar i sydvästra Skåne på ett bra sätt visar hur bebyggelsen har varit fördelad i landskapet utifrån sin genomgång av bland annat placeringen och storleken på dem. Han anser dessutom att de har haft en funktion som territoriella signaler.

Thomas B. Larsson har i sin avhandling (1986, s. 102ff) utifrån en analys av bland annat spridningen av metallföremål och bronsåldershögar delat in södra

Skåne i ett antal områden av liknande storlek som Ulf Säfvestad senare gjorde. Larsson anser att dessa territoriella uppdelningar förmodligen representerar små eller medelstora hövdingadömen (Larsson 1993b, s. 51). Varje koncentration av bronsåldershögar kan emellertid inte enligt Larsson ses som en markering av ett hövdingadöme, eftersom de måste ses som "*regionala ekonomiskt-politiska system*" som har haft vida kontaktnät, varför det måste ha ingått flera högkoncentrationer i varje hövdingadöme. Debbie Olausson (1992; 1993, s. 111) har försökt att göra en liknande studie genom att identifiera "*high status centers*" eller centralplatser i Skåne utifrån spridningen av gravhögar och andra större monument från bronsåldern och hon anser sig kunna identifiera en närmast identisk bild som den Larsson och Säfvestad presenterar. Thomas B. Larsson (1986, s. 109) anser att man kan identifiera fyra överordnade centralområden i Skåne under äldre bronsålder utifrån fynden av gulföremål. Gulföremålen i området fördelar sig på fyra koncentrationer på jämna avstånd från varandra längs med kusten; nordvästra, sydvästra, sydöstra och nordöstra Skåne.

Vad vi kan se är alltså ett antal tydligt definierade territorier som kan tolkas som hövdingadömen eller väl sammanhållna bygder där någon annan form av politisk struktur har existerat. Väst kustbaneprojektet går igenom två av dessa bygder i västra Skåne (Artursson m.fl. 2005). Den här indelningen i territorier eller bygder i kombination med den kunskap som vi har kring de vägsystem som man förmodligen kan dra ned ända in i äldre bronsålder ger oss trots allt en relativt god bild av bebyggelsens placering och organisation i till exempel Skåne (se bl.a. Winkler 2001; Thörn 2001; Björhem 2001) och Östergötland (Nerman 1936, s. 80). En svag kontur av ett samhälle börjar därmed tona fram. Till stor del saknas detaljerna, men den övergripande bilden ger oss en antydning om hur samhället har varit organiserat. Vi har tydliga tecken på en territoriell uppdelning av landskapet i små eller medelstora hövdingadömen eller bygder, och organisationen har med största

sannolikhet vilat på en hierarkisk struktur av något slag, vars makt och styrka emellertid tycks ha varierat över tiden. Under äldre bronsålder har maktstrukturen markerats mycket tydligt i den materiella kulturen (Larsson 1986, s. 175), medan den under yngre bronsålder inte alls är lika lätt att se. Dessa skillnader i den materiella kulturen kan återspegla en verklig situation där det har rått mer egalitära förhållanden under yngre bronsålder, men det kan också vara så att man har haft olika strategier för hur makten har manifesterats under de två tidsperioderna (för diskussion se bl.a. Larsson 1986, s. 103ff). Kanske var behovet större att manifestera makten både inåt och utåt på ett tydligt sätt under äldre bronsålder, medan man under yngre bronsålder har haft en redan etablerad maktstruktur som inte har haft samma behov av att motivera sin position.

För att få en bättre bild av kunskapsläget följer ett antal exempel på hur man har organiserat bebyggelsen i olika centrala regioner i Skandinavien som Skåne, Östergötland, östra Mellansverige, Jylland och sydvästra Norge, där materialet är så stort att man kan göra en bra bedömning av bebyggelsestrukturen. Exempelen visar att det funnits en relativt stor variation, både mellan olika regioner och över tiden. Som en generell regel kan man dock säga att komplexiteten och tätheten i bebyggelsestrukturen har varit större i de centralområden som behandlas här än i mer perifera områden. Ett källkritiskt problem är emellertid att undersökningsintensiteten varierar. Antalet undersökningar i många av de perifera områdena är mycket litet, vilket försvårar en jämförelse. Materialet från Väst kustbaneprojektet och övriga delar av västra Skåne presenteras i Artursson 2005, bilaga 3.

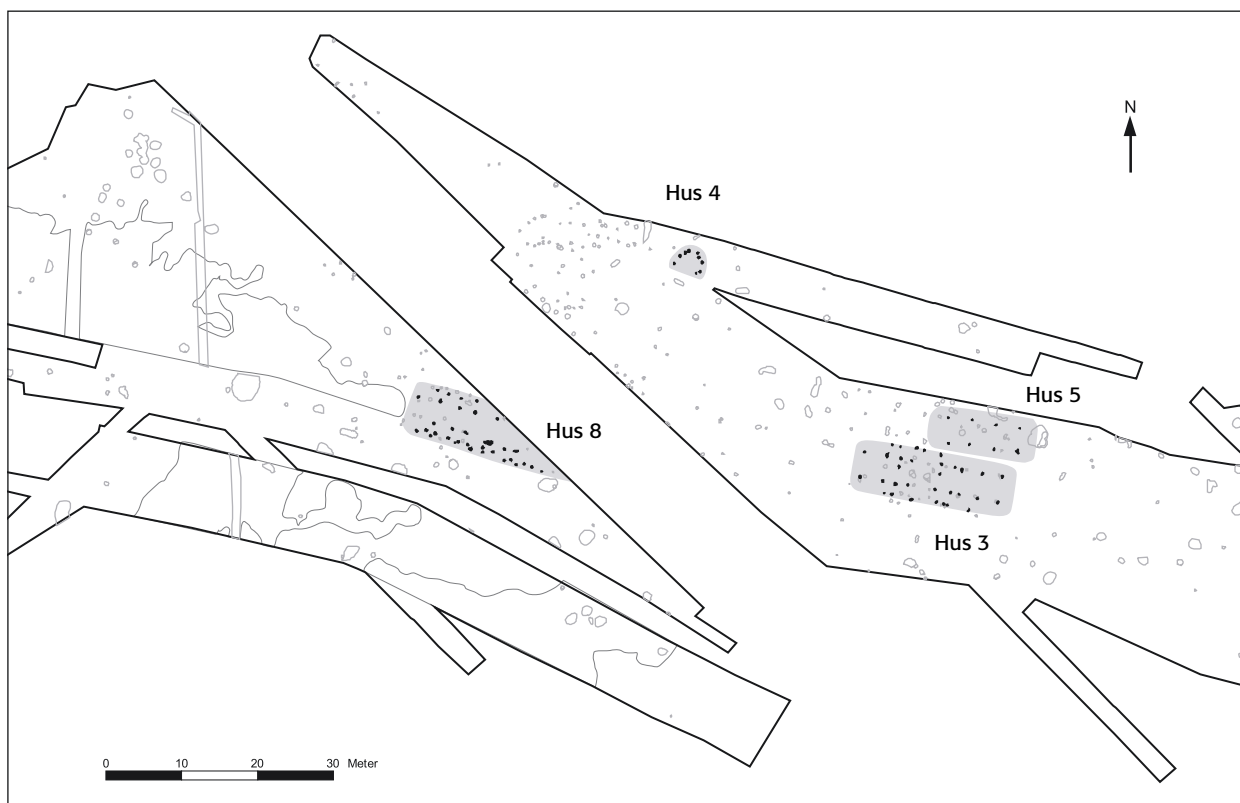
Skåne

Det skånska materialet skiftar både i kvalitet och omfång. I vissa områden har man gjort ett stort antal omfattande undersökningar där en större mängd huslämningar har hittats, som till exempel i de sydvästra (Björhem & Säfvestad 1993) och sydöstra delarna (Tesch 1993), medan antalet undersökningar är mindre

i västra och nordöstra Skåne. Detta gör att man får en mycket varierande bild av hur gårds- och bebyggelsestrukturen sett ut i området. På många platser har man endast undersökt mindre ytor som täckt in delar av gårdslägen, medan man i andra lyckats att få fram flera, förmodat samtida gårdslägen. Undersökningarna i samband med Väst kustbaneprojektet led i många fall av de begränsade undersökningsytorna (Artursson 2005, bilaga 3). Ofta var det svårt att veta hur mycket av ett gårdsläge eller en bebyggelsekoncentration som man hade lyckats fånga in. Att säkert avgöra om det handlade om en ensamgård eller en utspridd, byliknande struktur var omöjligt (Strömberg 2005; Artursson m.fl. 2005). Detta visas på ett bra sätt av undersökningen vid Annelöv VKB SU 14Ö.

Exemplet VKB SU14Ö

Inom Väst kustbaneprojektet har delar av två förmodat samtida gårdslägen från bronsålderns period II–III undersökts vid Annelöv, VKB SU14Ö (Lindahl Jensen & Thörn Pihl 1999) (fig. 13). I den östra delen av undersökningsområdet hittades ett cirka 22–24 m långt långhus, hus 3, och ett mindre långhus eller ekonomibyggnad som har varit cirka 11–12 m långt, hus 5. Dessutom undersöktes en U-formad, hyddliknande konstruktion, hus 4, under förundersökningen (Ericson Borggren & Linderöth 1998, s. 194). Den låg cirka 30–35 m nordväst om de två andra byggnaderna, varför sambandet mellan dem inte är helt självklart. Hyddan hamnade tyvärr utanför undersökningsområdet under slutundersökningen. Samtliga byggnader har fått en ¹⁴C-datering till bronsålderns period II–III och detta i kombination med deras inbördes läge gör att man på goda grunder kan anta att de verkligen har utgjort delar av en och samma gård. Långhuset, hus 3, har ¹⁴C-daterats till 1400–1160 f.Kr., hus 5 till 1420–1260 f.Kr. och den U-formade hyddan till 1400–1220 f.Kr. Hus 3 och 5 har förmodligen utgjort de centrala delarna av gården och hyddan kan tolkas som en perifert placerad ekonomibyggnad. De två husen ligger mycket tätt placerade, men de är trots

Figur 13. Gårdarna vid Annelöv, VKB SU14Ö. Skala 1:1000. Efter Lindahl Jensen & Thörn Pihl 1999.

The farmsteads at Annelöv, VKB SU14Ö. Scale 1:1000. After Lindahl Jensen & Thörn Pihl 1999.

detta troligen samtida. Hus 3 har utgjort huvudbyggnaden på gården och hus 5 har förmodligen haft någon ekonomi- eller specialfunktion. Tillsammans med ett antal anläggningar i form av gropar, härdar och stolphål bildar dessa byggnader en relativt väl avgränsad gårdsenhet, men på grund av det begränsade undersökningsområdet är det svårt att säkert uttala sig om gårdens exakta storlek. Eventuellt kan man utifrån dess relativt komplexa uppbyggnad tolka den som en lokal stormannagård.

Cirka 30–40 m väster om den här gården har man undersökt delar av ytterligare ett långhus, hus 8, som har ¹⁴C-daterats till 1270–1100 f.Kr., ett tidsintervall som skulle kunna sammanfalla med de för hus 3, 4 och 5. De två långhusen har dessutom samma utseende

och orientering, något som talar för att de verkligen har funnits samtidigt på platsen och att de utgör delar av en utspridd, byliknande struktur som har legat här. Vad som finns utanför undersökningsområdet är omöjligt att veta, men rent topografiskt finns det inget som hindrar att det har funnits ytterligare ett antal gårdar i området samtidigt (se Strömberg 2005). Väster om hus 8 har omfattande kulturlager och två brunnar som har ¹⁴C-daterats till 1420–1260 f.Kr. respektive 1100–910 f.Kr. undersökts. Detta kan vara delar av en mer omfattande, samtida bebyggelse i området.

Ett annat möjligt tolkningsalternativ är naturligtvis att gårdslägena har avlöst varandra och att det är spåren efter en kringflyttande ensamliggande gård som vi ser. Båda tolkningsalternativen är fullt möjliga.

En intressant aspekt med lämningarna är att det finns keramik som avviker från övrigt material i området samtidigt som det också finns spår efter metallbearbetning i form av degelfragment (Stilborg 2005). Detta skulle kunna vara ett tecken på att det har funnits åtminstone en gård i området som har haft en specialiserad funktion och att den har utgjort någon form av stormannagård.

En liknande utspridd, byliknande struktur eventuellt kombinerad med mer isolerade så kallade ensamgårdar har undersökts vid Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1993). Här har ett större område undersökts, vilket möjliggjort en tydligare avgränsning av bebyggelsen.

Exemplet Fosie IV

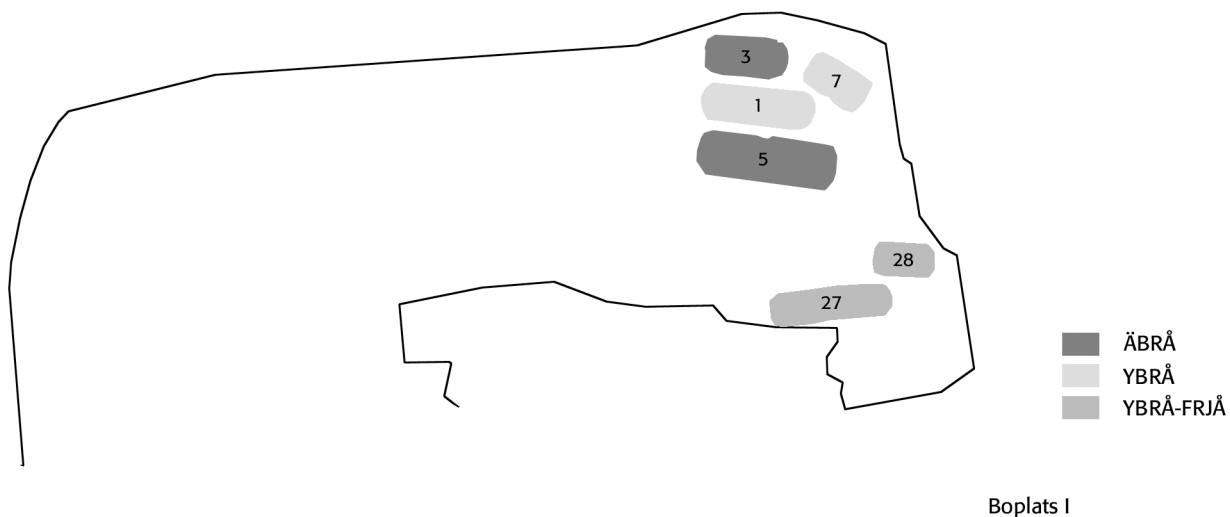
I den sydvästra delen av Skåne har en rad stora boplatundersökningar med bronsålderslämningar gjorts, där boplat- och bebyggelsestrukturen kan studeras. Vid Fosie IV gjordes en av de första stora ytavbanningarna i Sverige och här finns det säkra boplatlämningar från bronsålder inom boplat I och VI (Björhem & Säfvestad 1993, s. 105ff; s. 166ff) (fig. 14). Avståndet mellan gårdslägena från bronsålder inom boplat I och VI kan uppskattas till cirka 250–300 m (fig. 15). Troligen handlar det om två till tre gårdslägen som har legat på två höjder på var sin sida av en flack sänka. Förmodligen har inte gårdslägena använts kontinuerligt om man skall utgå från resultaten av ¹⁴C-dateringarna av de enskilda långhusen och deras utseende, utan de tycks ha använts med vissa avbrott under bronsålderns period IB–II till tidig förromersk järnålder (för diskussion se Björhem & Säfvestad 1993, s. 141ff). Det kan eventuellt finnas ett kontinuerligt användande redan från senneolitikum och bronsålderns period IA in i period IB–II, men detta är osäkert eftersom dateringen av de tidigare, senneolitiska långhusen på platsen är oprecis (se *Byggnadstradition*).

Byggnaderna inom de centrala delarna av gårdslägena från bronsålderns period IB–VI har bestått av långhus och mindre stolpbyggda hus samt så kallade fyrstolpshus (fig. 14). Inget av långhusen eller de mindre

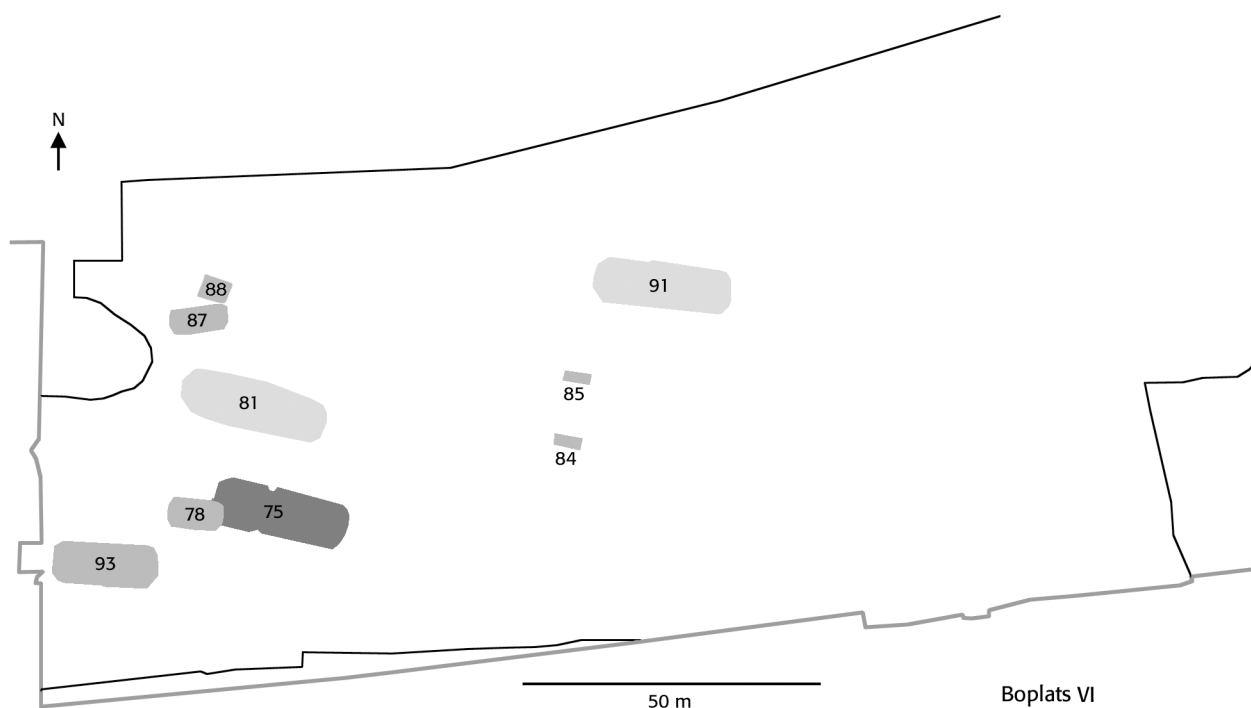
byggnaderna överlagrar varandra, men i flera fall ligger de så tätt att de svårigen kan ha existerat samtidigt. Detta gäller i synnerhet för husen inom boplat I. De grophus som har kunnat dateras till bronsålder inom de två boplaterna ligger samtliga perifert i förhållande till övriga byggnader och de har dessutom samtliga daterats till yngre bronsålder, fas B, varför det är osäkert hur de skall passas in i strukturen (a.a., s. 149f). De tas därför inte upp till vidare diskussion här.

Boplat I vid Fosie IV har en intressant struktur med tre olikfaser av en gård som var och en har bestått av två hus; en huvudbyggnad i form av ett långhus och en mindre ekonomibyggnad (Björhem & Säfvestad 1993, s. 105ff, plansch II). Gårdsläget omges av lertäktsgropar på ett visst avstånd från byggnaderna, vilka förmodligen markerar de yttre gränserna för gårdens centrala aktivitetsyta. Den första fasen inom gårdsläget har bestått av ett långhus, hus 5, och en mindre, stolpbyggd treskeppig byggnad, hus 3. Det finns tyvärr inga ¹⁴C-dateringar från byggnaderna varför det är svårt att exakt placera dem tidsmässigt, men utifrån sitt utseende borde de kunna dateras till äldre bronsålder. Under slutet av bronsålderns period V och under period VI, cirka 800–500 f.Kr., har gårdsläget utnyttjats återigen och då har man byggt ett långhus, hus 1, samt en mindre byggnad, hus 7, på platsen. Hus 1 har ¹⁴C-daterats till 805–560 f.Kr. Slutligen har man etablerat en gård på boplaten under slutet av yngre bronsålder och inledningen av förromersk järnålder, då ett långhus, hus 27 och en mindre byggnad, hus 28, har uppförts. Inget av dem har tyvärr ¹⁴C-daterats, varför deras exakta placering i tid är osäker, men utseendet motsäger i varje fall inte en sådan typologisk datering.

Boplat VI tycks ha omfattat ett eller två gårdslägen som har använts med vissa avbrott över tiden. Under senneolitikum och eventuellt bronsålderns period I finns det flera användningsfaser inom boplaten i form av tvåskeppiga långhus (Björhem & Säfvestad 1989, s. 22ff) och eventuellt kan det finnas en kontinuitet mellan dessa faser och den efterföljande fasen under

139

Figur 14. Gårdslägena på Fosie IV, boplats I och VI. Skala 1:1000. Efter Björhem & Säfvestad 1993.

The farmsteads at Fosie IV, settlement I and VI. Scale 1:1000. After Björhem & Säfvestad 1993.

bronsålderns period IB–II. Då har det funnits en gård inom boplatsläget som har bestått av ett treskeppigt långhus, hus 75. Det har ¹⁴C-daterats till 1630–1400 f.Kr. Därefter verkar man inte ha använt gårdsläget förrän under period V–VI, då det enligt Björhem & Säfvestad (1993, s. 105ff) möjligen har funnits två gårdar inom boplatsen bestående av långhusen 81 och 91 samt

ett kulthus, hus 88, som har legat cirka 10–15 m norr om hus 81. Hus 81 har ¹⁴C-daterats till 785–410 f.Kr. och kulhuset, hus 88, har TL-daterats till 560± 150 f.Kr. Under den allra senaste delen av yngre bronsålder och under inledningen av förromersk järnålder anser slutligen Björhem & Säfvestad att det har funnits en gård inom boplatsläget bestående av ett långhus, hus

93, två mindre långhus eller ekonomibyggnader, hus 78 och 87, samt två fyrstolpshus, hus 84 och 85. Det är emellertid svårt att bevisa att alla de här byggnaderna verkligen har använts samtidigt på gården, varför tolkningen måste anses som osäker. Dateringen av hus 93 måste dessutom betraktas som osäker eftersom dess utseende snarare placerar det i den senare delen av förromersk järnålder eller äldre romersk järnålder.

Tolkningen av bebyggelsestrukturen inom boplats I och VI vid Fosie är problematisk eftersom dateringarna av husen är så oprecisa. Det kan handla om en gårdsenhet som har flyttat runt i området under en lång tid, men det kan också röra sig om en utspridd, byliknande struktur som har bestått av två eller tre samtida gårdar som har kommit tillbaka till samma plats med flera hundra års mellanrum (a.a., s. 168f; s. 358ff). Vilket alternativ som är det riktiga är svårt att avgöra. Byggnadstraditionen har varit likartad mellan de olika gårdslägena, men intressant nog finns det emellertid en viktig skillnad mellan dem; det är endast gårdsläget inom boplats I som har haft mindre ekonomibyggnader i direkt anslutning till långhusen under alla faserna. Mycket talar för att det representerar en olikhet i åsikterna om hur en gård skulle se ut. Det är möjligt att det är samma grupper av människor som har bebott de två gårdslägena över tiden och hela tiden återvänt till samma plats.

Det är alltså tyvärr inte möjligt att säga något säkert om en eventuell samtidighet mellan gårdarna inom boplats I och VI under äldre bronsålder, eftersom endast ett av långhusen, hus 75, har ¹⁴C-daterats. Rent utseendemässigt finns det dock stora likheter mellan långhusen, varför det inte är omöjligt att det verkligen har funnits två samtida gårdar i området under period IB–II. Vad det gäller samtidigheten mellan de tre gårdarna under period V–VI så finns det ¹⁴C-dateringar från två av långhusen, hus 1 och 81, vilka antyder att detta är möjligt. Frågan är emellertid om det har funnits två eller tre gårdar i området samtidigt. Eftersom dateringen av hus 91 till yngre bronsålder fas B endast är baserad på keramik är det

svårt att avgöra vilket alternativ som är det riktiga. Utifrån långhusens placering i förhållande till varandra så finns det emellertid inget som hindrar att de har legat samtidigt inom boplats VI. Placeringen av kulthuset strax intill hus 81 ger en intressant tolkning till den här gården och kan antyda att den har haft en speciell position i den förmodade, utspridda byliknande strukturen i området.

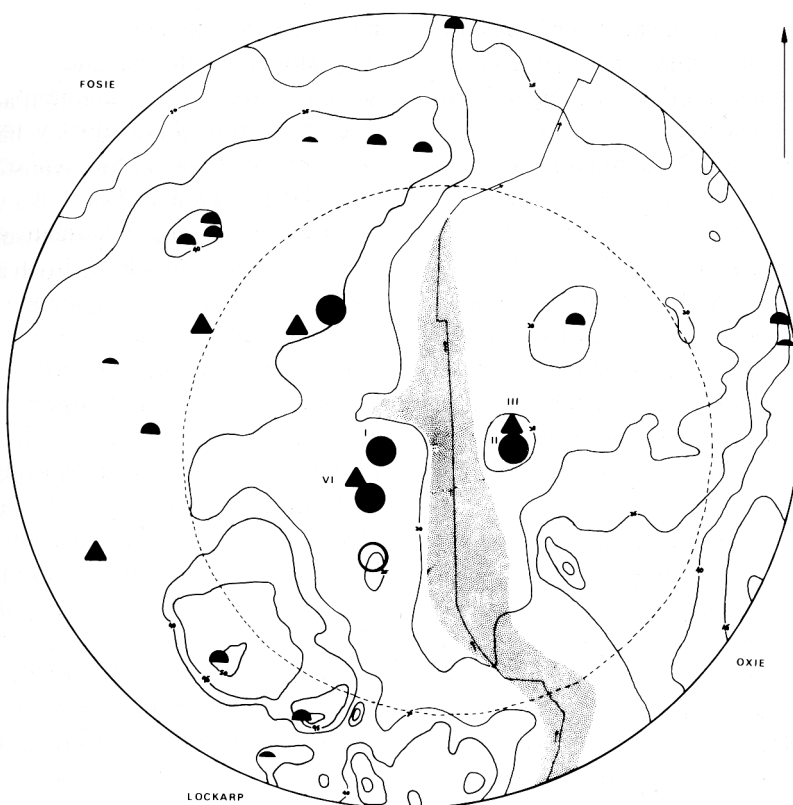
Björhem & Säfstestad vill utifrån en studie av samtliga kända boplatser från senneolitikum och äldre bronsålder i hela området kring Fosie IV se en utspridd bebyggelsestruktur som har bestått av maximalt fem samtida gårdar som har placerats med ett avstånd på några hundra meter mellan varandra (a.a., s. 358ff). Den bebyggelsestruktur som de beskriver skulle enligt min mening mycket väl kunna karakteriseras som en utspridd, byliknande struktur. Man måste förmoda att en sådan struktur har förutsatt ett samarbete mellan gårdarna och att den därför kan liknas vid en by rent organisationsmässigt. Om man dessutom lägger in andra typer av lämningar som gravar från senneolitikum och äldre bronsålder så får man en komplett bild av en bebyggelse med gårdarna samlade i centrum på höjderna runt våtmarken omgivna av gravar som ligger på höjdräckningar i mer perifera lägen (fig. 15).

Under slutet av yngre bronsålder anser sig Björhem & Säfstestad (1993, s. 360ff) kunna se en bebyggelsestruktur med åtta samtida gårdar i området kring Fosie IV (se fig. 16). Den liknar i mycket den struktur som beskrivs för senneolitikum och äldre bronsålder och kan enligt min mening ha fungerat på ett liknade sätt.

Något man måste komma ihåg när det gäller materialet från Fosie IV är att det handlar om ett pionjärarbete där man för första gången i södra Sverige banade av stora ytor. Eftersom avbaningen gjordes med olika typer av grova schaktmaskiner innan finavbaningen och rensningen kunde göras är det svårt att veta hur stor andel av huslämningarna som verkligen hittades. Detta är en viktig källkritisk aspekt och gör materialet ännu mer svårbedömt. Vi måste därför använda

Figur 15. En bild över hur bebyggelsestrukturen kan tänkas ha sett ut under senneolitikum och äldre bronsålder kring Fosie IV. 1. Senneolitisk flatmarksgrav. 2. Möjlig senneolitisk-äldre bronsåldersboplats. 3. Senneolitisk-äldre bronsåldersboplats. 4. Bronsåldershög. 5. Utplöjd bronsåldershög. Skuggat område är våtmark. Streckad cirkel har en radie av 1 km. Från Björhem & Säfstvad 1993, s. 359, fig. 558.

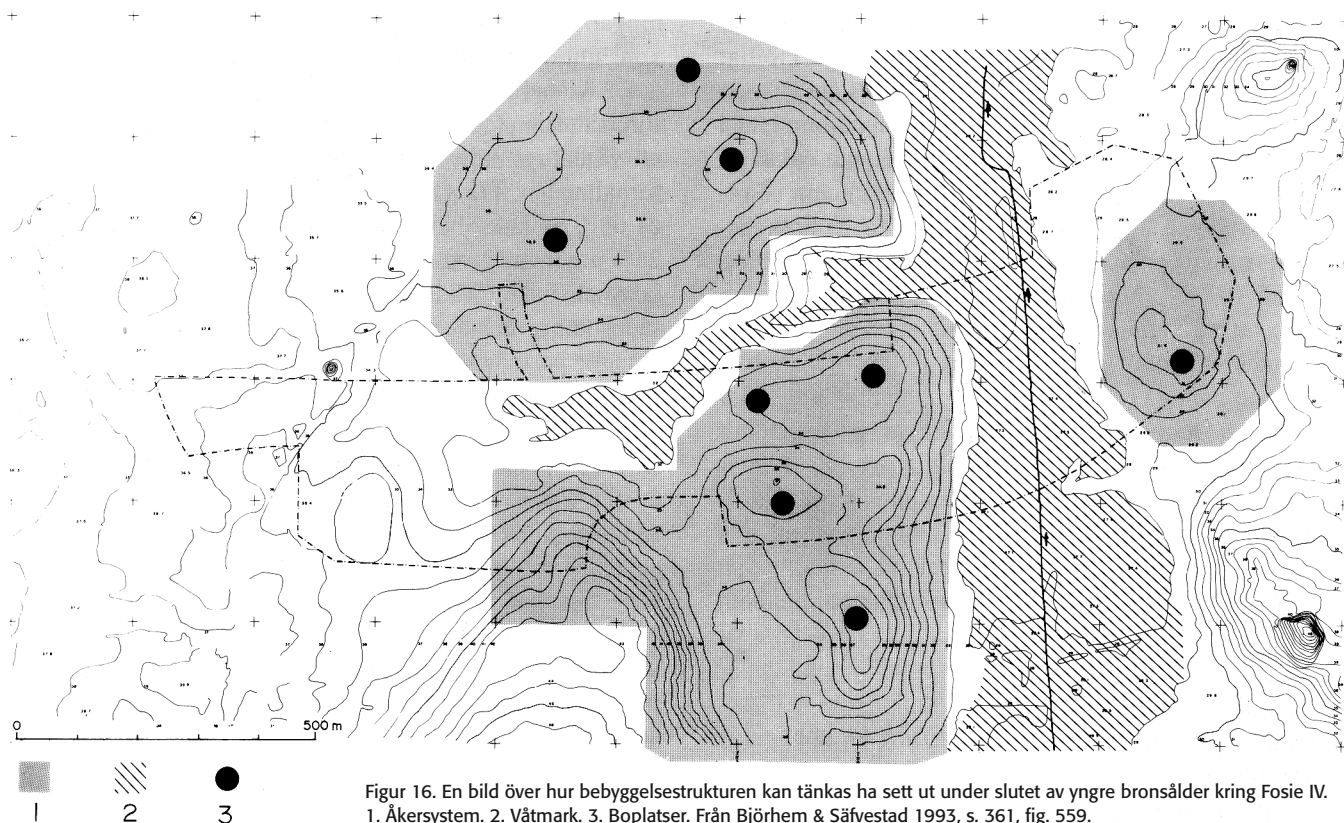
A picture of how the settlement structure might have looked during the Late Neolithic and Early Bronze Age in the area around Fosie IV. 1. Late Neolithic grave. 2. Possible Late Neolithic/Early Bronze Age settlement. 3. Late Neolithic/Early Bronze Age settlement. 4. Bronze Age barrow. 5. Destroyed Bronze Age barrow. Shaded area is wetland. The circle has a radius of 1 km. From Björhem & Säfstvad 1993, p. 359, fig. 558.

0 500

▲ ○ ● ◐ ◑
1 2 3 4 5

141

Figur 16. En bild över hur bebyggelsestrukturen kan tänkas ha sett ut under slutet av yngre bronsålder kring Fosie IV. 1. Åkersystem. 2. Våtmark. 3. Boplatser. Från Björhem & Säfstvad 1993, s. 361, fig. 559.

A picture of how the settlement structure might have looked during the Late Bronze Age in the area around Fosie IV. 1. Farming land. 2. Wetland. 3. Settlements. From Björhem & Säfstvad 1993, p. 361, fig. 559.

oss av andra exempel för att få ett bättre underlag för diskussionen.

Ytterligare ett intressant exempel på en utspridd bebyggelsestruktur från äldre bronsålder har undersökts vid Elinelund 2A utanför Malmö (Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 92ff). Förutom en bebyggelsefas från senneolitikum på platsen så fann man lämningarna efter ett eller två gårdslägen som tycks ha använts under bronsålderns period I–II. Det finns förmodligen dock ingen kontinuitet i användandet av gårdslägena mellan senneolitikum och bronsålder. Däremot har ett av gårdslägena använts kontinuerligt under bronsålderns period I–II (se fig. 1). Ett tvåskeppigt långhus, hus 10, som har ¹⁴C-daterats till 1630–1520 f.Kr. med en kombinerad metod har utgjort huvudbyggnaden under den första fasen inom gårdsläget. Det avlöses av ett treskeppigt långhus, hus 2, som har ¹⁴C-daterats till 1510–1415 f.Kr. I samband med att hus 2 byggs så har man också uppfört ett antal mindre byggnader inom gårdsläget, hus 3, 4, 5, 6 och 8. Dessutom har det också funnits en U-formad hydda på platsen som förmodligen går att föra till den här fasen. De här byggnaderna har förmodligen utgjort ekonomibygnader på gården. Endast cirka 70 m väster om hus 2 hittade man ytterligare ett långhus av liknande konstruktion, hus 1, som har ¹⁴C-daterats till 1610–1430 f.Kr. Det kan enligt min mening utifrån sin datering, sitt utseende och placering förmodas ha varit samtida med hus 2 och skulle då ha utgjort huvudbyggnaden inom ytterligare ett gårdsläge på platsen. Själva gårdsstrukturen liknar emellertid inte alls den man kan se runt hus 2; det finns inga mindre byggnader alls i närheten av långhuset inom undersökningsområdet. Baserat på den här skillnaden skulle det naturligtvis kunna vara så att det endast har funnits en gård inom undersökningsområdet samtidigt och att det treskeppiga hus 1 ersätter det tvåskeppiga hus 10. Hus 2 skulle då följaktligen ersätta hus 1 och vara det senaste långhuset inom undersökningsområdet. Den här hypotesen läggs fram av rapportförfattarna och är naturligtvis lika sannolik som att det skulle ha funnits två gårdar samtidigt

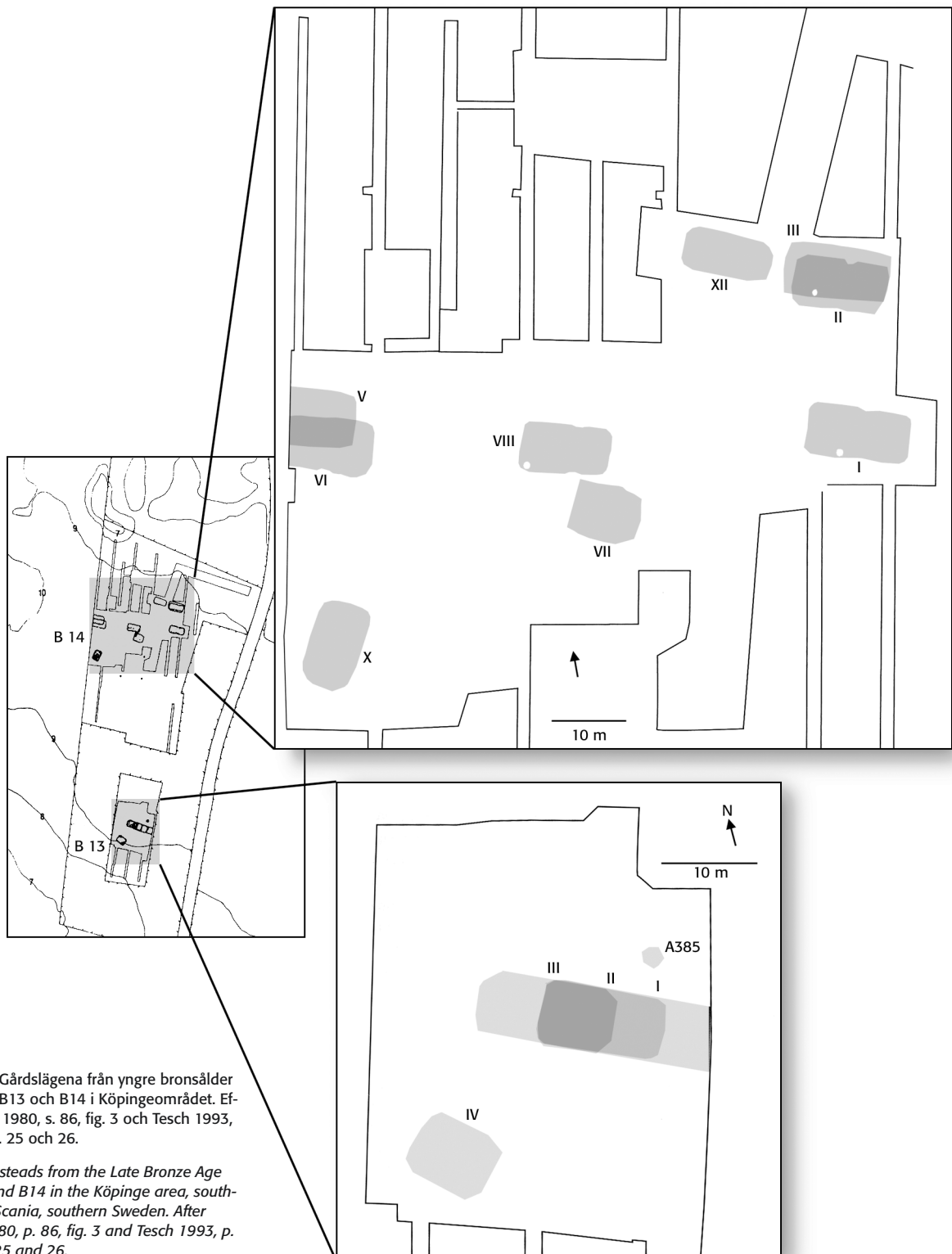
i området under bronsålderns period I–II (Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 94f).

Något som ger resultaten från Elinelund 2A en extra dimension är emellertid den bebyggelse från den senare delen av senneolitikum och eventuellt bronsålderns period I som har framkommit vid Almhov norr och nordväst om Elinelund (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006). Här har ett drygt trettioåttal tvåskeppiga långhus av varierande storlek undersökts. Långhusen har legat i mindre koncentrationer som förmodligen motsvarar ett antal gårdslägen i flera faser. Strukturen talar för att det har funnits en tät bebyggelse redan under SN II-bronsålderns period I i området. Bebyggelsen vid Elinelund 2A skulle därför kunna tillhöra utkanten av en central boplats i området. Eftersom det endast finns tvåskeppiga långhus vid Almhov är det emellertid svårt att inordna de treskeppiga långhusen vid Elinelund 2A i denna struktur. Man frågar sig oundvikligen vad som har avlöst den täta bybebyggelsen vid Almhov under bronsålderns period I–II? Har man tillfälligt spridit ut gårdarna igen eller finns den täta bybebyggelsen någon annanstans i området?

Exempel på mer tydliga, täta byliknande strukturer är sällsynta i Skåne, men i Köpingsområdet i den sydöstra delen finns det ett bra exempel från yngre bronsålder.

Exempel från Köpingsområdet

I Köpingsområdet har ett relativt stort antal stora undersökningar av bronsåldersboplatser gjorts (Tesch 1980, s. 83ff; 1993). Materialet från området består till övervägande del av långhus och mindre byggnader från den yngre delen av perioden. Endast ett fåtal långhus kan dateras till äldre bronsålder. Det är därför svårt att uttala sig om hur boplatser och bebyggelsestrukturen har sett ut i området under den här perioden. De två långhusen, hus B26:XIII och B26:XV som utifrån sitt utseende kan dateras till äldre bronsålder, har legat inom samma plats, B26, där undersökningsområdet egentligen bara utgörs av en smal, långsträckt väggkorridor (Tesch 1993, s. 91ff). De har

Figur 17. Gårdslägena från yngre bronsålder vid plats B13 och B14 i Köpingsområdet. Efter Tesch 1980, s. 86, fig. 3 och Tesch 1993, s. 84f, fig. 25 och 26.

The farmsteads from the Late Bronze Age at B13 and B14 in the Köpings area, south-eastern Scania, southern Sweden. After Tesch 1980, p. 86, fig. 3 and Tesch 1993, p. 84f, fig. 25 and 26.

därför endast undersökts delvis varför det är svårt att uttala sig om dem, men utifrån bockbredden kan de förmodas tillhöra äldre bronsålder. Byggnaderna från mellersta och yngre bronsålder inom plats B26 har undersökts i större utsträckning, men eftersom undersökningsområdet är så begränsat är det svårt att uttala sig om bebyggelsestrukturen.

Situationen i området under yngre bronsålder är något bättre, här finns det ett rikhaltigt material och undersökningsytorna är i flera fall relativt stora varför man kan förmoda att man har fått med hela eller i stort sett hela gårdslägen. Vid plats B13 och B14 har lämningarna efter åtminstone 3–4 utspridda gårdslägen undersökts (a.a. s. 83ff) (fig. 17). Varje gård består i de flesta fallen av ett långhus och en mindre byggnad. I ett fall finns det också ett grophus. Samtliga långhus och mindre byggnader är byggda efter samma princip varför man kan utgå ifrån att de har utgjort en väl sammanhållen enhet rent kronologiskt. ¹⁴C-dateringarna av ett antal av långhusen placerar dem i period III–V med en tyngdpunkt i period IV. Inom de flesta gårdslägena överlagrar långhusen varandra, vilket visar att placeringen av långhusen har legat fast inom gårdstomterna.

Ett av de mer intressanta gårdslägena har undersökts inom plats B13 (a.a. s. 83f). Här har det framkommit tre långhus som delvis överlagrar varandra, hus B13:I–III, ett fyrstolpshus, B13:IV, och ett grophus (fig. 17). Söder om långhusen strax intill fyrstolpshuset har det framkommit härdar och kokgropar i en koncentration och här finns dessutom en brunn. Grophuset A385 låg strax norr om långhusen. Förmodligen ger undersökningsytan vid plats B13 en god bild av hur en mindre gård från yngre bronsålder kan ha sett ut i området. Mycket talar för att gårdsläget har utnyttjats kontinuerligt under en relativt lång tid. Det är intressant att se att det har funnits en viss variation i utformningen av den takbärande konstruktionen i långhusen inom gårdsläget, men eftersom endast ett av dem har ¹⁴C-daterats så är det svårt att uttala sig om hur traditionen har utvecklats (Artursson 2005, bilaga 2). Troligen är

det emellertid så att uppdelningen av den takbärande konstruktionen har blivit mer uttalad över tiden. Detta leder också fram till en diskussion kring användningstiden för långhusen. Hur länge har ett långhus egentligen stått innan man har byggt om eller rivit?

Gårdslägena inom plats B14 ligger utspridda inom undersökningsytan med cirka 15–25 m mellan varandra och avståndet mellan gårdslägena vid plats B13 och B14 är cirka 150 m. Tolkningen av bebyggelsestrukturen är som vanligt problematisk eftersom antalet dateringar av byggnaderna är relativt få. Enligt Sten Tesch (1980, s. 86ff; 1993, s. 172) kan man inte visa att gårdarna har varit samtida på grund av att det inte finns några lämningar efter hägnader. Inte heller deras placering i förhållande till varandra ger oss sådan information enligt Tesch. Deras placering på en rad med jämna avstånd längs med en flack åsformation skulle ju kunna innebära att det har rört sig om samtida gårdslägen som har använts under en tid, men enligt Tesch kan en sådan struktur lika gärna bero på att en gård har utnyttjat ett gynnsamt läge under en längre tid. Enligt min mening talar emellertid mycket för att det verkligen rör sig om en relativt tät, byliknande struktur som har bestått av åtminstone 3–4 samtida gårdar. Anna Gröhn (2004, s. 311) anser också i sin avhandling att det funnits åtminstone två gårdar samtidigt i området.

Just det faktum att många av långhusen överlagrar varandra talar enligt min mening för att man byggt om huvudbyggnaderna på gårdarna på en bestämd plats inom gårdslägena. Om det skulle ha rört sig om en enda gård som har flyttat runt längs åsen så borde inte frekvensen av överlagringar vara så stor rent slumpmässigt. Sannolikheten för att man skulle uppföra byggnaderna på exakt samma ställe om man hade stora ytor till sitt förfogande är enligt min åsikt liten. Den bebyggelsestruktur som vi kan se lämningarna efter har förmodligen uppkommit på grund av att byområdet har varit reglerat med hägnader, odlingar, vägar etc. som har styrt placeringen av gårdstomterna och långhusen inom dessa. Byggnadernas placering vid ombyggnation inom gårdstomterna har förmodligen

styrts av aktivitetsytor med härdar och kokgropar, avfallsgropar, brunnar etc.

Intressant nog så finns det ytterligare ett undersökt boplatsläge från yngre bronsålder endast cirka 450 m öster om B13 och B14. Här har man undersökt liknande långhus och mindre stolpbyggda hus från yngre bronsålder vid Köpingsbro 19:9 (Hanson 1995). Tyvärr ligger endast några av dem helt innanför undersökningsområdet, samtidigt som de inte är lika tydliga och välbevarade som de som Sten Tesch undersökte, men det finns ändå tydliga likheter mellan konstruktionerna. Kanske representerar de ytterligare ett samtida gårds- eller byläge, vilket antyder att det kan ha funnits en mycket tät bebyggelse i området. En intressant detalj vid Köpingsbro 19:9 är att det finns delar av en förmodad fägata bevarad i anslutning till långhuset, vilket visar att man i vissa fall verkligen har använt sig av stolpbyggda hägnader i området.

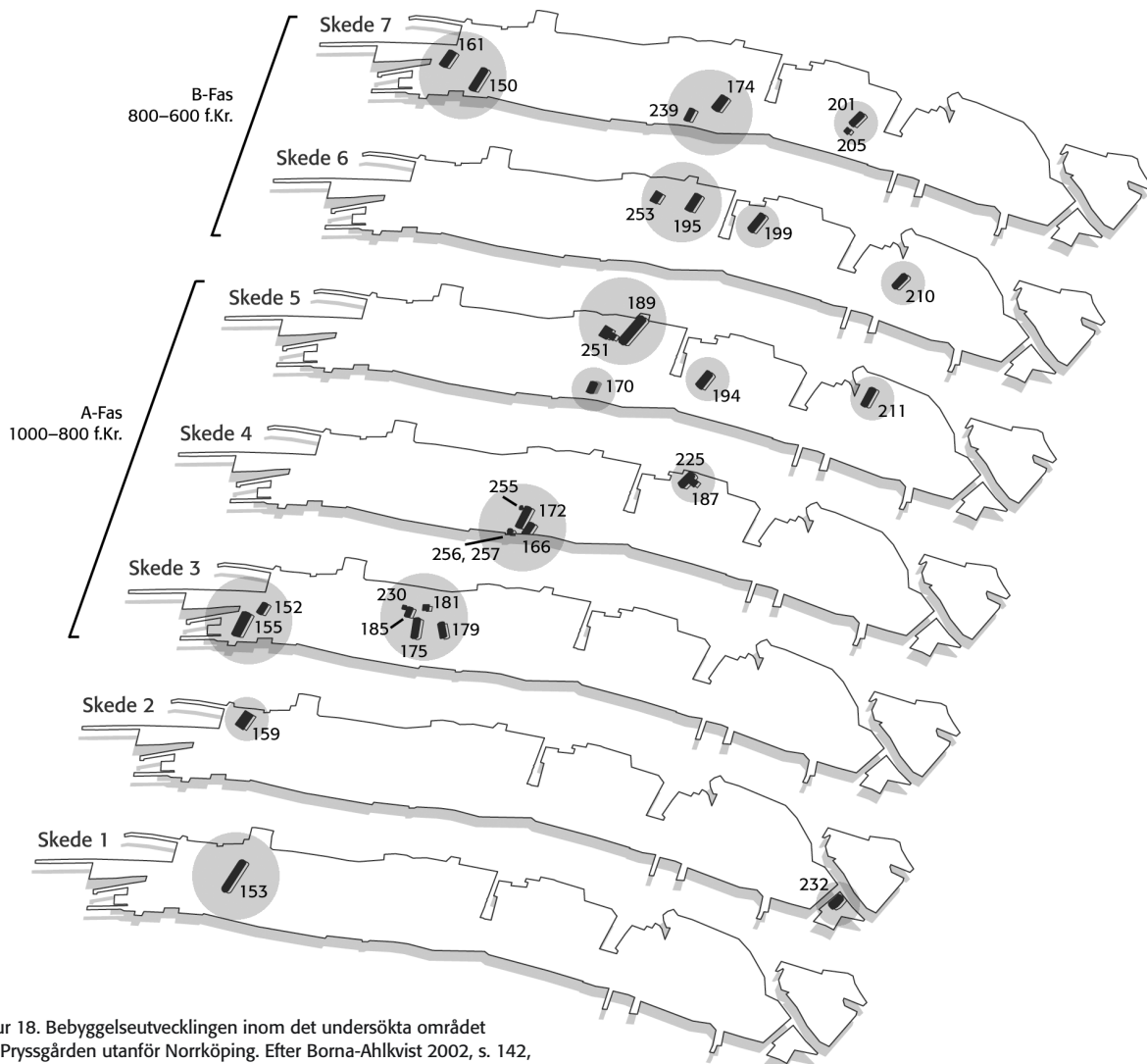
I övrigt finns det en rad platser i sydöstra Skåne där man har undersökt ett eller enstaka spridda långhus som antyder en utspridd bebyggelsestruktur bestående av ensamliggande gårdar eller utspridda byar. Som exempel kan nämnas Hagestadsområdet (Strömberg 1980, s. 78ff) och Järrestad (Söderberg & Hellerström 2003, s. 42f; s. 90). Vid Järrestad har två förmodat samtida långhus från äldre bronsålder undersökts. De har legat på ett avstånd av cirka 150 m från varandra. De källkritiska problemen med materialet från området får emellertid inte underskattas, eftersom undersökningsytorna uteslutande har varit små och medelstora eller har utgjorts av linjeprojekt som har varit begränsade till smala korridorer.

Som vi kan se har bilden av gårds- och bebyggelsestrukturen i Skåne blivit betydligt tydligare under bara de senaste 15–20 åren i takt med att antalet exploateringsundersökningar har ökat. Man kan se att det har funnits en gemensam byggnadstradition och ett liknande sätt att organisera bebyggelsen i flera av de centralområden som tidigare har identifierats med hjälp av spridningen av bland annat lösfynd, offernedläggelser och bronsåldershögar (se bl.a. Larsson 1986).

Östergötland

Utifrån de resultat som har framkommit i Östergötland under senare tid kan man se att det finns belägg för en mer varierad bebyggelsestruktur med dels relativt täta koncentrationer av gårdar som vid till exempel Pryssgården utanför Norrköping, dels en mer utspridd struktur med ensamliggande gårdar och utspridda byar.

Undersökningarna av boplatserna vid Pryssgården har givit intressanta resultat vad det gäller gårds- och bebyggelsestrukturen i området (Borna-Ahlkvist m.fl. 1998; Borna-Ahlkvist 2002, s. 133ff). Under bronsålderns period I–III är tyvärr antalet långhus inom undersökningsområdet för litet för att man skall kunna säga något meningsfullt om utseendet på gårdarna och bebyggelsens placering i landskapet. Det inskränker sig till ett fåtal ensamliggande långhus inom undersökningsområdet. Sekvensen inleds av ett välbevarat, cirka 32 m långt tvåskeppigt långhus, hus 153, som har ¹⁴C-daterats till 1680–1520 f.Kr., det vill säga bronsålderns period I (se fig. 18). Nästa fas i boplatsernas utveckling ligger betydligt senare, cirka 1300–1200 f.Kr., och bebyggelsen består då endast av två stycken treskeppiga långhus som ligger placerade relativt långt ifrån varandra (skede 2). Det är först under inledningen av yngre bronsålder som man kan se en tydlig bild med ett större antal gårdar inom undersökningsområdet. Under fas A, vilket motsvarar tidsperioden cirka 1000–800 f.Kr. (skede 3–5), anser sig författaren kunna urskilja ett antal gårdslägen inom undersökningsområdet, och intressant nog tycks det finnas en tydlig uppdelning av långhusen i storlekskategorier (se *Byggnadstradition*). Även gårdarna tycks vara mer eller mindre komplicerat uppbyggda, så att flera av de med stora eller mellanstora långhus har kompletterande byggnader i form av mindre stolpbyggda hus, fyrstolpshus och i vissa enstaka fall också grophus. Denna bild tycks fortsätta under den senare delen av yngre bronsålder, kallat fas B, vilket motsvarar tidsperioden cirka 800–600 f.Kr. (skede 6–7). Under varje fas tycks det ha funnits en eller två större gårdar och ett antal mellanstora samt mindre gårdar inom undersökningsområdet. Senare

Figur 18. Bebyggelseutvecklingen inom det undersökta området vid Pryssgården utanför Norrköping. Efter Borna-Ahlkvist 2002, s. 142, fig. 41.

The development over time of the settlement at Pryssgården outside the city of Norrköping in the province of Östergötland, Sweden. After Borna-Ahlkvist 2002, s. 142, fig. 41.

undersökningar i området har visat att boplatsen har en mycket stor omfattning, vilket innebär att den utspridda, byliknande struktur som man har kunnat identifiera inom undersökningsområdet förmodligen har varit spridd över en mycket stor yta och bestått av ett större antal gårdar (Nilsson 2005).

Boplatsen kan utifrån sitt läge vid Motala ströms utlopp i Östersjön och den omgivande fornlämningsbilden med omfattande hållristningsområden, gravar och gravfält förmodas att ha utgjort en speciell typ av bosättning, kanske en centralplats, där ett större antal gårdar har funnits samtidigt inom ett relativt begränsat

område (Kaliff 1999, s. 56). Under yngre bronsålder kan man se en tydlig tendens till att det sker en förtätning av bebyggelsen på platsen, så att en utspridd, byliknande struktur har uppstått. Dessutom kan man se en tydlig tendens till en storleksuppdelning av dels långhusen, dels av gårdarna, vilket enligt min mening måste tolkas som ett tydligt tecken på en social stratifiering på platsen. Pryssgården kan antas ha utgjort ett viktigt socialt, ekonomiskt och rituellt centrum för regionen. Området kring Motala ströms utlopp i Östersjön har förmodligen utgjort en naturlig samlingspunkt i området och har troligen fungerat som en regional centralplats där bland annat handel, makt och rituella aktiviteter har koncentrerats. Enligt Anders Kaliff (1999, s. 49) skulle området till och med kunna ha haft en funktion som ett överregionalt centrum på grund av sitt goda kommunikationsmässiga läge.

Ytterligare en plats som har tolkats som ett regionalt centrum är Vistad i den västra delen av Östergötland, där en förmodad befäst storgård eller centralboplatz från yngre bronsålder har undersökts (Larsson 1993a; Kaliff 1999, s. 55). De byggnader som har framkommit har tolkats som enskeppiga konstruktioner med paralleller till Lausitz-kulturen i Öst- och Mellaneuropa och detta i kombination med spår efter en palissad samt ett speciellt keramikmaterial har tolkats som tecken på att den har varit en centralboplatz i området. Vissa av resultaten kan emellertid ifrågasättas eftersom endast en mindre yta har undersökts och tolkningarna av bland annat husens utseende är tveksam (Artursson 2005, bilaga 2). Med största sannolikhet rör det sig emellertid om en boplatz med speciell karaktär, en centralplats, men hur bebyggelsen har sett ut är osäkert.

Man har också undersökt mer ordinära boplatser med bronsåldershus i Östergötland. Exempel på en mer utspridd bebyggelsestruktur finns bland annat vid Kv. Glasrutan 2 (Karlenby 1994; 1996). Här kan de långhus som efter en källkritisk bedömning måste betraktas som säkra, tolkas som lämningarna efter en utspridd, flerfasig bebyggelse med relativt lång varaktighet. Inom undersökningsområdet finns det ett stort antal möjliga

långhus från perioden senneolitikum–yngre järnålder, men många av dessa kan betraktas som tveksamma (Artursson 2005, bilaga 2). De långhus och andra byggnader som återstår efter en källkritisk granskning tycks ingå i 5–6 flerfasiga gårdslägen. Ett av dessa gårdslägen har förmodligen använts under stora delar av bronsåldern, medan de övriga endast representeras av ett mer eller mindre säkert nedslag under perioden. Ett annat exempel på vad som tycks vara en utspridd bebyggelse har undersökts vid Tallboda utanför Linköping, där två mindre långhus med en datering till period IV–V har undersökts (Äijä m.fl. 1996).

Östra Mellansverige

I Mellansverige finns det exempel på flerfasiga bronsåldersboplatser som har haft omfattande bevarade kulturlager och där man kan se en relativt tydlig stratigrafi. De representerar förmodligen en större täthet mellan gårdarna och en större kontinuitet i placeringen av dem än vad man har kunnat se i andra områden. På vissa platser kan man se en anmärkningsvärd koncentration av bebyggelsen och en kontinuitet i den del av boplatzen som har undersökts, som till exempel vid Apalle i Uppland, där man har omfattande kulturlager bevarade (Ullén 1995a; 1995b; 2003). Det finns mindre indikationer på bebyggelse från senneolitikum och den äldre delen av bronsåldern, men tyngdpunkten ligger på senare perioder. Under bronsålderns mellansta och yngre del, från cirka 1300 till 500 f.Kr., har det funnits åtminstone fem bebyggelsefaser inom undersökningsområdet enligt resultaten från den arkeologiska undersökningen. I den första fasen har det enligt Inga Ullén funnits två eller tre långhus på platsen och under övriga cirka 10–12 stycken långhus per fas (2003, s. 60ff). Dessutom har det funnits ett antal mindre byggnader av olika typ under varje fas som troligen har fungerat som ekonomibyggnader på gårdarna. Flera av fyrstolpshusen och de ovala, mindre byggnaderna var koncentrerade till den nordöstra delen av undersökningsområdet, där kanske någon

specialiserad aktivitet av något slag har varit placerad. Intressant nog kan man se att det har funnits en uppdelning av långhusen på storlekskategorier under fas 1–4, medan bebyggelsen under fas 5 endast har bestått av mindre långhus.

Förutom de här olika byggnadstyperna så har det också funnits brunnar, lertäktsgröpar och delar av hägnader på boplatser. Enligt Inga Ullén så finns det en stor kontinuitet i hur man har placerat bebyggelsen. Bland annat så ligger långhusen inom samma område under hela användningstiden. Det samma gäller också placeringen av brunnar, lertäktsgröpar och hägnader, som har legat söder och väster om bebyggelsen. Också skärvtenshögar har haft en kontinuerlig placering i de centrala delarna av undersökningsområdet.

Det finns en tydlig skillnad i hur man har strukturerat långhusen och gårdarna mellan den tidiga och sena fasen vid Apalle (Ullén 1995b, s. 73):

”...Om man hårdrar tolkningen mellan samhörighet och separation till sin spets, kan man skapa en social praxis som säger att det under den tidiga fasen, de äldre husens tid, ingick en strikt uppdelning av privat-offentligt inne i husen. Däremot fanns en kollektiv anda utåt, i det yttre rummet gentemot andra hushåll, genom mat- och avfallshantering. Under den yngre bebyggelsen däremot upprättade man privata sfärer utanför sina hus mot andra hushåll, men hade en större öppenhet väl innanför husets sociala sfär. Man lade en större vikt på det egna hushållet. Denna privatiseringstanke skulle förutom en ändrad familje/hushållsgruppering även kunna innefatta en ny syn på ägande av jord och boskap.”

Detta nya sätt att strukturera och använda rummet tolkar hon alltså som ett tecken på att det har skett en mentalitetsförändring som på detta sätt avspeglar sig i hur man har använt sig av olika utrymmen i långhuset och på gården. Eftersom inte hela boplatserna har undersökts så finns det emellertid en rad källkritiska problem när man skall försöka att tolka boplatserstrukturen på

platsen. Den är avgränsad åt alla håll utom åt norr, där det finns minst lika omfattande boplatserlämningar inom ett cirka 6000 m² stort område, vilket kunde konstateras under en provundersökning. Enligt Inga Ullén (2003, s. 73)

”...tyder bosättningsbilden på en fast organisation av boplatserytan och en stark kontinuitet i bebyggelsen. Den rumsliga organisationen, liksom återanvändningen av äldre hus vid uppförandet av nya tyder på ett medvetet bevarande av existerande traditioner. ¹⁴C-resultaten har inte i detalj kunnat tidsfästa samtidigheten mellan olika hus, men att bosättningen skulle ha ingått i ett ensamgårdssystem under bronsåldern måste anses som uteslutet. Man får också komma ihåg att uppskattningsvis 6000 kvm av den intensiva boplatserytan ligger kvar utanför den nordvästra schaktkanten. Vid provundersökningen kom djupa kulturlager av samma karaktär som på den övriga boplatsern fram, liksom stolphål och andra anläggningar.”

Apalle kan tillsammans med den förmodat likartade lämningen vid Vi gård ses som centralboplatser på den dåvarande Håboön, vilka markeras av omfattande boplatserlämningar, stensättningar och skärvtenshögar. Centralboplatserna har legat i likartade lägen *”i sydslutningar och har varit vända ut mot laguner eller vikar, nedanför flacka vidsträckta marker, lämpliga för bete.”* (Ullén 2003, s. 74). I anslutning till dessa finns det också stora lokaler med skålgropar och hållristningar. Enligt Inga Ullén kan skålgroparna och hållristningarna i anslutning till centralboplatserna ha fungerat som en signal om respektive plats betydelse och de monumentala skeppsristningarna mellan boplatserna som en revirmarkering. I området finns också mindre boplatser som kan ha haft en mer tillfällig karaktär. Kanske kan de betraktas som lämningar efter ensamliggande gårdar eller mer utspridda byar.

I Mellansverige i övrigt finns det exempel på platser som skulle kunna liknas vid Apalle, men som inte har undersökts i samma utsträckning eller som endast

har varit föremål för inventering eller utredning. De kännetecknas av tjocka kulturlager och förekomst av stora mängder skärvsten och skärvstenhögar. Som exempel kan nämnas den ovan diskuterade Vi gård och ytterligare platser på Håbolandet som till exempel Storkumla gård och Skörby (Ullén 2003, s. 74ff). Parallellt med dessa platser med en förmodad mer eller mindre koncentrerad bybebyggelse har det också funnits mer utspridda strukturer som kan representera ensamliggande gårdar eller specialboplatser som har varit knutna till de större. Inga Ullén vill se den här strukturen som ett tecken på att Apalle inte är en unik lämning i området, utan att den representerar *”en stor boplats bland flera i trakten norr om Mälaren.”*

Vad det gäller exempel på en mer utspridd bebyggelse som kan representera ensamliggande gårdar eller utspridda byar så finns det ett rikhaltigt material från bland annat Uppland och Södermanland. Vid till exempel Annelund, utanför Enköping (Ulväng 1992, s. 16ff; Fagerlund & Hamilton 1995, s. 82ff; Göthberg m.fl. 2002, s. 69f), Åslunda, Odensala sn (Hamilton & Sieurin-Lönnqvist 1998, s. 64ff), Kyrsta norr om Uppsala (Onsten-Molander & Wikborg 2007), Röd-bobacken, Vrå, Knivsta sn (Karlenby 1994, s. 13ff) och Kumla i Härads sn (Ericsson m.fl. 2000, s. 63ff) har enstaka långhus av olika storlek från äldre och mellersta bronsålder undersökts. De kan alla tolkas som lämningar efter utspridda byar eller ensamliggande gårdar, men eftersom undersökningsområdena är begränsade och det inte går att säga något om eventuell samtidighet mellan gårdarna är det svårt att tolka materialet. Liknande material med en datering till yngre bronsålder finns vid till exempel Tibble, Litslena sn (Andersson m.fl. 1994), Trollbo, Lena sn (Åstrand 1998) och Ekeby i Vänge sn (Fagerlund m.fl. 1999). Enligt Hans Göthberg (2000, s. 230):

”...kännetecknas gårdsbebyggelsen under slutet av yngre bronsålder och stora delar av förromersk järnålder av att den ofta bestod av enbart ett hus som har inrymt bostad och förråd. Dessutom var de relativt kortvariga

på samma plats eftersom spår av större reparationer eller ombyggnader i stort sett saknas. Det talar för att de haft en användningstid av ca 50–75 år. Eftersom spår av andra hus på samma plats ofta saknas tyder det på regelbundna flyttningar inom ett resursområde. Bebyggelsens struktur varierade alltifrån stora samlade bebyggelser, utspridda gårdar på 50–200 m avstånd och ensamliggande gårdsbebyggelse.”

Hur dessa olika strukturer har fungerat tillsammans är ännu osäkert, men enligt min mening så finns det mycket som tyder på att man i Mellansverige, liksom i många andra delar av södra och mellersta Skandinavien, har haft en varierad bebyggelsestruktur under bronsålderns period II–VI. I centralbygder med bra kommunikationsmässigt läge och goda förutsättningar för jordbruk samt boskaphållning har bebyggelsen förmodligen varit varierad till sin struktur med allt från koncentrerade, täta byar till ensamliggande gårdar, medan man i perifera bygder har haft en bebyggelse baserad på mer utspridda byar och ensamliggande gårdar.

Sonja Wigren har utifrån den totala fornlämningsbilden försökt att identifiera bygder och centrumbildningar i Södermanland under bronsåldern (Wigren 1987, s. 130ff). När avhandlingen skrevs var kunskapsläget relativt dåligt vad det gäller boplatser, men utifrån spridningen av bland annat skärvstenshögar, gravar och hållristningar anser hon sig kunna identifiera en tydlig struktur, där bebyggelsen har varit koncentrerad till kustområdena och till större vattenleder genom landskapet (a.a., s. 5, fig. 3). Inom undersökningsområdet har man kunnat identifiera sex stycken centrumbildningar (a.a., s. 33, fig. 22) utifrån ett antal kriterier som innefattar antalet skärvstenshögar och deras storlek, det kommunikationsmässiga läget, gravrösenas storlek i området och avståndet till närmaste andra centrumbildning (a.a., s. 9ff). Utifrån den modell som Wigren presenterar för bebyggelsestrukturen i Södermanland skulle man kunna dra vissa generella slutsatser för hela Mellansverige, i varje fall för den

östra delen, som har stora likheter vad det gäller topografi och naturmiljö. Den bild man får är att det har funnits ett relativt stort antal tätt befolkade centralbygder i områden med optimala förutsättningar, kombinerat med mellanliggande zoner av glesare bebyggelse i periferin till dessa. Bilden måste väl sägas vara ganska logisk och inte direkt överraskande, men den motsäger i varje fall en bebyggelsemodell som förespråkar en jämnt fördelad bebyggelse huvudsakligen bestående av ensamgårdar i hela området. Denna centrum-periferimodell är dessutom lättare att förena med en mer uttalat hierarkisk samhällsstruktur, som boplatser, grav- och offermaterialet enligt min mening ger tydliga antydningar om. Modellen överensstämmer också bra med den bebyggelsestruktur som Per Lekberg (2002, s. 248; s. 253; s. 307) anser sig kunna se redan i det senneolitiska materialet från området, något som jag tycker ytterligare stödjer resonemanget.

Jylland

Det danska materialet som är användbart för en analys av gårds- och bebyggelsestrukturen är i stort sett helt koncentrerat till Jylland. Materialet är relativt omfattande och ger en god bild av gårdsstrukturens utseende i området, men däremot är det svårare att få en klar bild av hur bebyggelsen har varit organiserad. Marianne Rasmussen (1995, s. 87) pekar på en tydlig obalans i kunskapen kring bronsålderns samhälle på så sätt att kännedomen om grav- och offermaterialet är god, medan kunskapen om mer basala aspekter som till exempel den ekonomiska basen och den politiska organisationen är sämre. Detta ger en kraftig slag sida mot den rituella delen av bronsålderns samhälle i forskningen, medan vardagslivets villkor länge har fått en styvmoderlig behandling.

Exempel från södra Jylland

Materialet från södra Jylland och Schlesvig är relativt stort och därför har man kunnat skapa sig en relativt god bild av hur boplatser- och gårdsstrukturen har sett

ut i området under bronsåldern. Boplatserna tycks ha varit väl organiserade med tydligt åtskilda ytor för olika verksamheter. De enskilda gårdarna har bestått av en huvudbyggnad i form av ett långhus och i vissa fall en kompletterande, mindre ekonomibygnad. Det finns endast ett fåtal platser med spår efter hägn än så länge, varför det är svårt att uttala sig om gårdarnas exakta storlek och utseende. Aktivitetsytorna i form av ansamlingar av till exempel härdar, kokgropar och lertäktsgropar/avfallsgropar som förmodligen kan knytas till byggnaderna markerar emellertid i vissa fall gårdarnas troliga utsträckning. Det finns inga större skillnader mellan hur man har organiserat gårdsytorna under äldre och yngre bronsålder, men det tycks emellertid finnas vissa olikheter i hur avfallet har deponerats under respektive period (Ethelberg 2000, s. 243f). Avfallet dumpades inte varsomhelst, utan det fanns speciella ytor som var avsedda för detta ändamål. Under äldre bronsålder är avfallsmängden mycket liten och antalet avfallsgropar i anslutning till husen begränsat. Man kan dock inte utesluta att det finns avfallsgropar på större avstånd från husen eftersom undersökningsytorna är relativt små. Under yngre bronsålder kan man se en förändrad bild, så att avfallsmängden och antalet avfallsgropar ökar inom gårdslägena. Enligt Ethelberg och Marianne Rasmussen beror detta inte på att avfallsmängden har ökat, utan att sättet att göra sig av med det har förändrats.

Per Ethelbergs (2000, s. 239ff) behandling av bebyggelsestrukturens utseende och utveckling på södra Jylland under bronsåldern ger en bild av ett relativt svårtolkat material, där det är svårt att dra några säkra slutsatser eftersom källäget är besvärligt. Utifrån en rad andra författares resonemang kring bland annat ensamgårdar kontra byar hamnar han i en återvändsgränd och kan egentligen inte säga något säkert alls om hur bebyggelsen har varit organiserad. Eftersom många författare har valt att använda sig av så detaljerade kriterier för vad som kan kallas by att de i stort sett är omöjliga att uppfylla med den informationsmängd vi har, blir diskussionen helt akademisk och utan egentlig

mening. Istället för att betrakta lämningarna ur ett logiskt perspektiv där olika sannolikhetsresonemang kan användas väljer man att syssla med hårklyverier om till exempel hur många gårdar som krävs för att en bebyggelseform skall kallas en by etc. Detta kamerala och byråkratiska sätt att betrakta förhållandena under bronsåldern är inte speciellt fruktbart. I stället borde man enligt min mening använda sig av olika resonemang kring möjliga samarbetsformer mellan gårdar på ett större eller mindre avstånd från varandra och på så sätt resonera sig fram till troliga former för bebyggelsens organisation och olika samarbetsformer.

Mycket av Per Ethelbergs resonemang kring bebyggelsestrukturens utseende i området baseras till stor del på undersökningarna vid Højgård (1987; 1993; 2000, s. 251ff). Han anser att lämningarna här kan tolkas som resterna efter en ensamliggande gård med lång kontinuitet, från slutet av senneolitikum till mellersta bronsålder, cirka 1800–1000 f.Kr. (2000, s. 245). Detta baserar han bland annat på att de grupper av byggnader som har kunnat identifieras inom undersökningsområdet har bestått både av långhus och mindre byggnader (a.a., s. 250). Troligen anser han att denna blandning av byggnadstyper visar att det inte har funnits fasta platser för dem inom flera samtida gårdslägen, något som han förmodligen anser borde vara en förutsättning för att det skall ha kunnat finnas flera samtida gårdar på platsen. Detta är emellertid enligt min mening inte nödvändigt, om man tänker sig att antalet samtida gårdar på platsen har varierat och att det samtidigt inte har funnits ett kontinuerligt utnyttjande av varje gårdsläge under hela användningstiden. Materialet är svårtolkat och det finns enligt min mening inte några självklara slutsatser, varför man inte bör låsa sig i ett resonemang kring omkringflyttande ensamgårdar.

I slutet av artikeln presenterar Ethelberg (a.a., s. 263f) emellertid en relativt tydlig bild av hur han anser att byggnadstraditionen och bebyggelsen har utvecklats i området. Ursprunget till förändringarna som leder fram till den skandinaviska bronsålderskulturen anser Ethelberg kan spåras till Schlesvigområdet, där

man cirka 1800 f.Kr. kan se de första tecknen på en ny materiell kultur. Det treskeppiga långhuset introduceras i området under bronsålderns period I och sprider sig härifrån till nordvästra Tyskland, Holland och resten av sydsckandinavien. Parallellt med introduktionen av de treskeppiga långhusen kommer också de första tydliga tecknen på stalldelar i form av båsindelningar i byggnaderna. Detta vill Ethelberg se som en del av en förändring av jordbrukets organisation. Han anser att bebyggelsen har blivit mer platsbunden och att ett fast åkersystem har införts som förutsatte gödsling för att inte utarma jorden. Insamlingen av gödseln skulle ha underlättats av att man började stalla djuren. Bebyggelsen har huvudsakligen varit organiserad som ensamliggande gårdar med fast reglerade resursområden, inom vilka man har flyttat runt med en viss periodicitet. Dessa resursområden har bland annat markerats med hjälp av gravhögar. Gårdarna har ofta placerats i gränsområden mellan olika biotoper för att kunna utnyttja landskapets resurser optimalt. Trots att bebyggelsen huvudsakligen har bestått av ensamliggande gårdar så har det med största sannolikhet funnits en välutvecklad gemenskap och ett samarbete mellan gårdarna inom ett större område. Hur detta samarbetet har varit organiserat och hur stor frivilligheten i denna organisation har varit är svårt att säga, men det finns tydliga tecken på att samhället har varit hierarkiskt uppbyggt och att den lokala politiska ledningen kan ha omfattat relativt stora områden (Ethelberg 2000, s. 245f):

”Selv om der i ældre bronzealder overvejende er tale om en enkeltgårdsbebyggelse med store sociale uligheder, er der tale om et samfund, hvor der må have været et veludviklet fællesskab. Om det har været frivilligt eller tvunget, ved vi ikke. Fællesskabet har dog været en nødvendighed, netop fordi der har været tale om familiebrug. Ellers kunne man næppe have gennemført det omfattende højbyggeri og slet ikke rejst huse i den størrelse, som er dokumenteret ved Højgård og Brd. Gram. De store huse viser samtidig, at der også må have eksisteret en hierarkisk opbygget magtstruktur, som må

have omfattet et større antal gårde. Hvor mange ved vi ikke, men afstanden mellem de to kæmpehaller fra Højgård og Kalvslund var omkring 12 km. Den politiske magt indenfor disse områder var muligvis ikke udelukkende baseret på, hvem der var den bedst egnede. Også et vist element af arv kan have indgået, idet de store huse har haft en brugstid, som har rakt over flere generationer..."

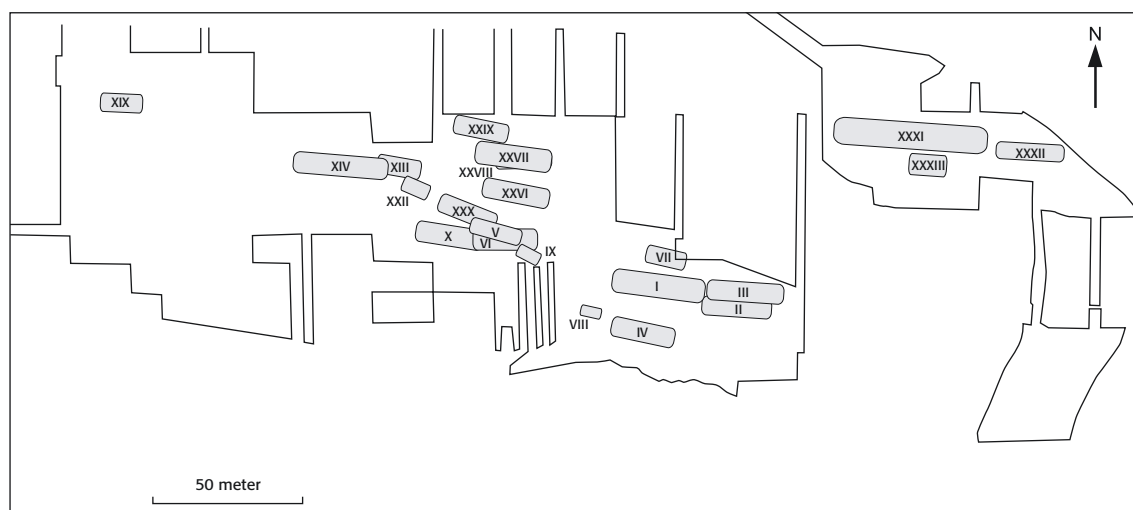
Senast i övergången mellan äldre och yngre bronsålder, i vissa fall tidigare, kan man oftast se ett brott i platskontinuiteten för gårdslägena, så att en omläggning av bebyggelsestrukturen har lett till att de har flyttats inom resursområdena, men att dessa förmodligen har behållits intakta. Enligt Ethelberg kan man emellertid inte se någon större förändring av bebyggelsens organisation i området under yngre bronsålder. Det handlar fortfarande huvudsakligen om ensamliggande gårdar (2000, s. 247f). Endast på en plats, vid Brunde, kan man ana att det har funnits två långhus eller gårdar samtidigt. Tolkningen av denna plats är dock osäker, men enligt Ethelberg rör det sig inte om en byliknande bildning. Hans generella slutsats utifrån det nu tillgängliga materialet är därför att det inte heller under yngre bronsålder har funnits byar i området, utan att den dominerande bebyggelseformen fortfarande har varit ensamliggande gårdar. Det kan ha funnits så kallade dubbelgårdar, men reella byar dyker enligt Ethelberg upp i området först under inledningen av förromersk järnålder.

De förändringar som ändå sker i övergången mellan äldre och yngre bronsålder kan enligt Ethelberg ses som tydliga tecken på en krissituation, som bland annat innebar en markant nedgång i befolkningens storlek (2000, s. 242f). Möjligen kan krisen ha orsakats av ett överutnyttjande av jorden, där man har förstört stora landarealer genom att ta grästorv för att bygga de stora gravhögar under bronsålderns period II och III. Härigenom har möjligheterna att producera ett ekonomiskt överskott minskat, vilket har betytt att importen av metall har gått ner. Detta har inneburit ett allvarligt avbräck i ekonomin och de tidigare

väletablerade strukturerna har slitits sönder, vilket kan ha inneburit att den hierarkiska organisationen delvis har rasat samman.

Vad det gäller den ekonomiska inriktningen på gårdarna så kan man se en nästan identisk bild under äldre och yngre bronsålder. Generellt anser Ethelberg (2000, s. 224ff) att gårdarnas ekonomi har varit baserad på sädesodling och djurhållning i lika stor omfattning. Specialisering på djurhållning tycks främst ha varit koncentrerad till kustområdena där förutsättningarna har varit optimala för detta, med god tillgång på bra betesmark på strandängarna. Ekonomin har kompletterats med jakt och fiske samt insamling när så har varit möjligt. Omfattningen av dessa näringsfång tycks dock ha varit begränsad. I stort sett kan man alltså säga att mycket talar för att flertalet av gårdarna har varit självförsörjande vad det gäller livsmedel och att antalet gårdar med en specialiserad produktion har varit få. Förutom den här produktionen av så kallade stapelvaror finns det ett fåtal exempel på gårdar där man har producerat prestigevaror i form av bland annat metall- och bärnstensföremål samt eventuellt textilier. Ofta förekommer den här formen av produktion på gårdar med stora eller mycket stora långhus, vilket kan tolkas som tecken på att den i viss utsträckning har varit monopoliserad och huvudsakligen skett på stormannagårdar (jmf. Kristiansen 1998; Earle 2002).

Bilden av bebyggelsestrukturen på södra Jylland och i Schlesvig som presenteras av Per Ethelberg är således relativt enkel. Frågan är emellertid om samtliga undersökta boplatser verkligen kan tolkas som lämningar efter ensamliggande gårdar? Om man tittar närmare på en sådan plats som till exempel Højgård så hävdar han att den har undersökts i sin helhet och att man därför har samtliga byggnader som har existerat på platsen inom undersökningsområdet (Ethelberg 1987; 1993; 2000, s. 251ff). Om man utgår från att detta är riktigt och då tittar på dels ¹⁴C-dateringarna av byggnaderna, dels de stratigrafiska förhållandena mellan dem och deras inbördes placering (fig. 19 & 20), så tycker jag att en annan tolkning av materialet framstår som minst

Figur 19. De undersökta långhusen vid Højgård. Från Ethelberg 2000, s. 252, fig. 61.1. Skala 1:1000.

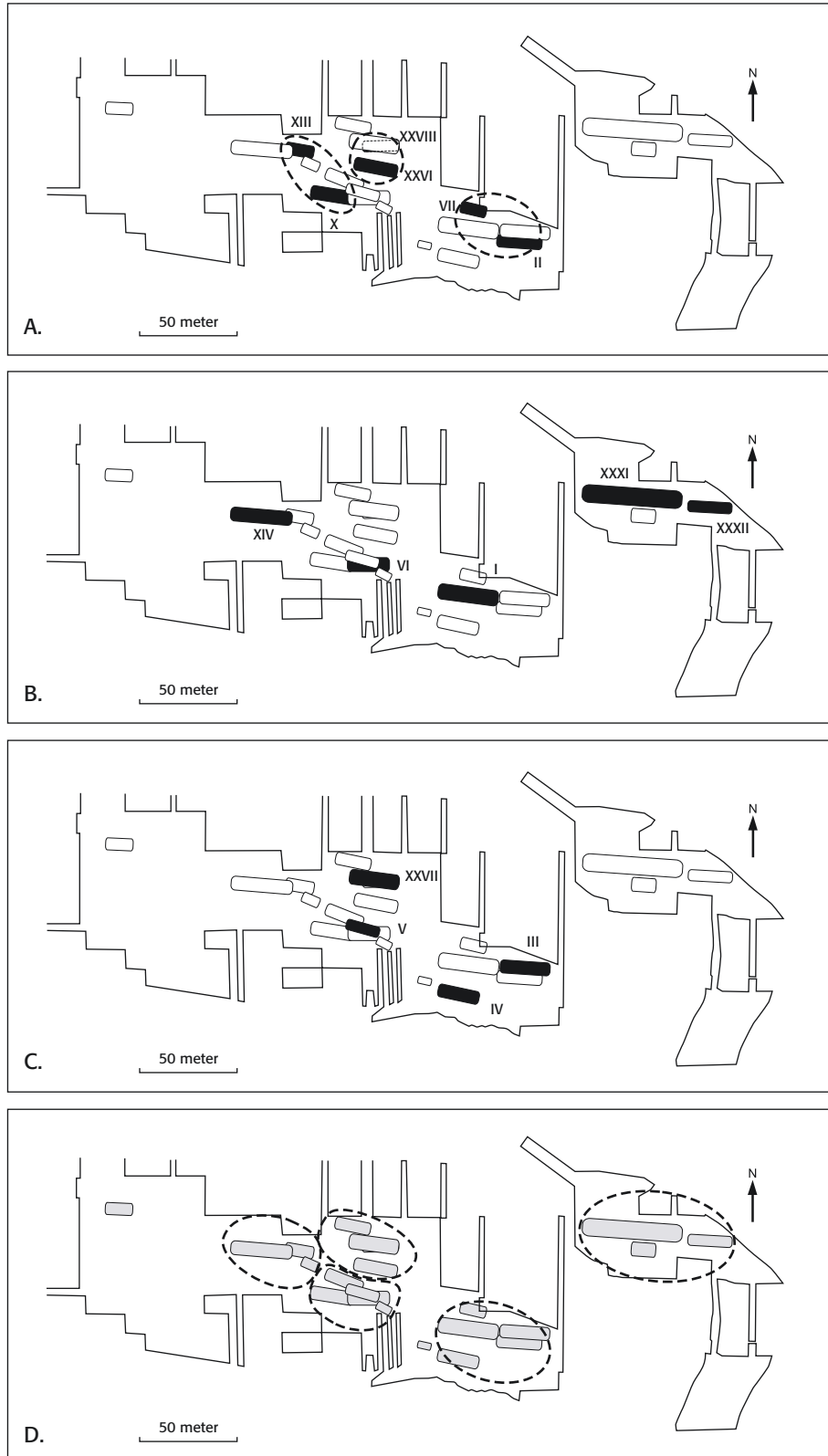
The settlement at Højgård in southern Jutland, Denmark. From Ethelberg 2000, p. 252, fig. 61.1. Scale 1:1000.

153

lika sannolik. Enligt min mening kan det istället röra sig om en grupp av gårdar som har legat samlade i en byliknande struktur på samma plats under senare delen av senneolitikum och under bronsålderns period I–III, dvs. cirka 1800–1100 f.Kr. Troligen har det funnits tre till fyra samtida gårdslägen inom undersökningsområdet och de har använts mer eller mindre kontinuerligt. Problemet är att alla byggnaderna inte har presenterats i detalj eller ^{14}C -daterats, vilket försvårar möjligheterna att göra en trovärdig tolkning (Artursson 2005, bilaga 2). Inom vissa tidsperioder finns det en god täckning vad det gäller ^{14}C -daterade långhus, medan det under andra tidsperioder endast finns ett ^{14}C -daterat långhus. Dessutom är de kalibrerade tidsintervallen långa för ^{14}C -dateringarna, vilket gör det svårt att avgöra om det finns en samtidighet mellan långhusen. Slutsatsen utifrån materialets utseende och nuvarande rapportstatus måste därför bli att det är minst lika sannolikt att det funnits en byliknande struktur inom området som att det rört sig om en kringflyttande, ensamliggande gård. Tolkningen beror mycket på hur lång användningstid man anser att det enskilda långhuset har haft och om gårdslägena använts kontinuerligt från den senare de-

len av senneolitikum och åtminstone fram till och med bronsålderns period II–III.

Bebyggelsestrukturens utseende vid Højgård kan alltså enligt min mening diskuteras, och de olika tolkningsmodellerna måste noga vägas mot varandra för att se vilken som är mest sannolik. Bronsåldersbebyggelsen på platsen föregås av en senneolitisk fas som troligen tillhör den senare delen av tidsperioden. Det är möjligt att det har funnits tre samtida gårdar på platsen under den här fasen (se fig. 12). De har bestått av tvåskeppiga långhus och möjligen ett antal mindre ekonomibyggnader i anslutning. De följs av ett antal tidiga treskeppiga långhus med anslutande mindre ekonomibyggnader (fig. 20A). Den här fasen har ^{14}C -daterats till övergången mellan senneolitikum och bronsålderns period I, cirka 1800–1600 f.Kr. Det treskeppiga långhus som har den tidigaste ^{14}C -dateringen på platsen, hus II, har placerats i tidsintervallet cirka 1890–1690 f.Kr. med en kombinerad metod. Tillsammans med två andra långhus, hus X och XXVI, utgör de enligt Ethelberg den tidigaste fasen under äldre bronsålder på platsen och kan enligt honom placeras i period IA, 1700–1600 f.Kr. Långhusen har varit cirka 22,1–30,5 m långa.

Figur 20. Bebyggelsen under bronsålderns period IA–III vid Højgård på södra Jylland. A. Period IA, 1700–1600 f.Kr. B. Period IB och första hälften av period II, 1600–1400 f.Kr. C. Period III, 1300–1100 f.Kr. D. Översikt över de förmodade gårdslägena. Efter Ethelberg 2000.

The settlement at Højgård in southern Jutland, Denmark during period IA–III. A. Period IA, 1700–1600 BC. B. Period IB and the first half of period II, 1600–1400 BC. C. Period III, 1300–1100 BC. D. Overview of the different farmsteads. After Ethelberg 2000.

Samtliga långhus från bronsålderns period IA på platsen har enligt Per Ethelberg kompletterats med varsitt så kallat ramhus, det vill säga enskeppiga stolpbyggda byggnader, hus VII, XIII och XXVIII, som förmodligen har fungerat som ekonomibyggnader (fig. 20A) (Ethelberg 2000, s. 209ff). Gårdarnas utseende kan därmed liknas med två av de tre gårdarna från den senare delen av senneolitikum som har undersökts på platsen och som förmodligen också har bestått av ett långhus och en eller två mindre byggnader. Bebyggelsen från bronsålderns period IA vid Højgård skulle liksom den föregående under den senare delen av senneolitikum kunna tolkas som lämningarna efter tre samtida gårdar bestående av vardera ett långhus och en mindre ekonomibyggnad.

Under period IB och inledningen av period II, dvs. 1600–1400 f.Kr., kan det enligt min mening ha funnits tre eller fyra samtida gårdar inom undersökningsområdet (fig. 20B). Samtliga gårdar utom möjligen en har i så fall endast bestått av ett långhus vardera, hus I, VI och XIV. Hus XXXI kan ha haft en kompletterande byggnad i form av hus XXXII, som har ¹⁴C-daterats till 1490–1320 f.Kr. respektive 1440–1320 f.Kr., men den här tolkningen är mycket osäker. Hus I, XIV och XXXI har ¹⁴C-daterats till 1600–1430 f.Kr., 1620–1510 f.Kr. respektive 1580–1430 f.Kr., vilket gör det fullt möjligt att de har varit samtida. Det finns tyvärr ingen ¹⁴C-datering av hus VI, men utseendemässigt finns det stora likheter med de tre övriga långhusen (fig. 21). Samtidigt kan dess placering anses stämma i förhållande till de tre andra långhusen. Något som talar för att de fyra långhusen verkligen har utgjort huvudbyggnaderna på fyra samtida gårdar är att de har stora likheter vad det gäller det planmässiga utseendet samtidigt som deras placering inbördes överensstämmer väl. Alla fyra har varit stora eller mycket stora byggnader. Hus I har haft en längd på cirka 31,5 m, hus VI 21,4 m, hus XIV 33 m och hus XXXI 50,5 m. De har legat placerade mer eller mindre på rad med ett avstånd på cirka 30–60 m mellan varandra. Den här strukturen skulle kunna tolkas som lämningarna efter en byliknande bildning som

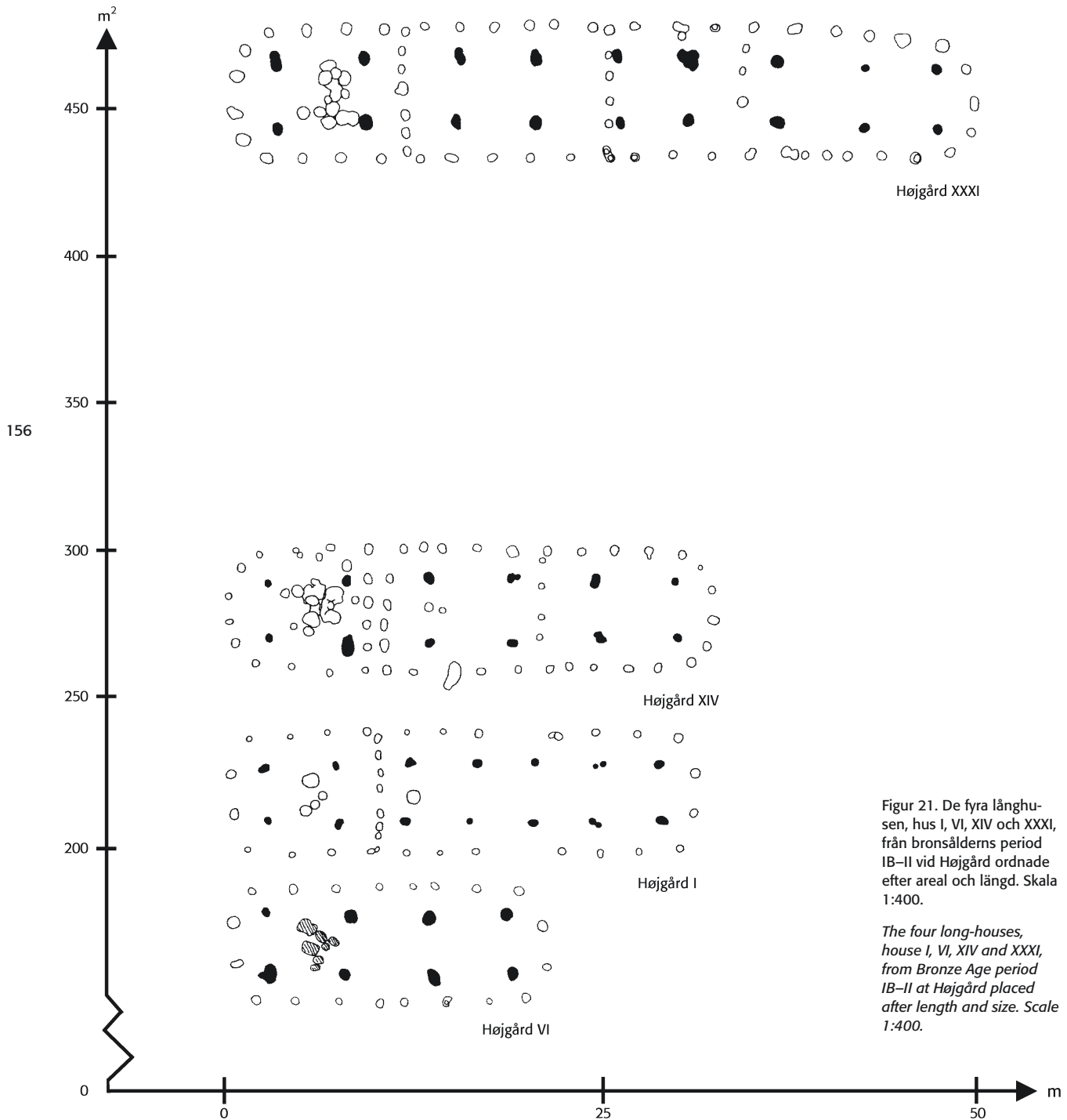
har bestått av en stormannagård, hus XXXI, med tre anslutande större gårdar, hus I, VI och XIV.

Naturligtvis kan de fyra långhusen också tolkas som lämningar efter fyra oliktida gårdar som har funnits på platsen under perioden cirka 1600–1400 f.Kr., men eftersom det inte finns några rester av hägnader samtidigt som presentationen av platsen inte är komplett är det omöjligt att avgöra vilket alternativ som är det mest sannolika. Det viktiga anser jag är att lämningarna *kan* tolkas som resterna efter en byliknande bildning, vilket gör att man måste vara uppmärksam på den möjligheten vid framtida undersökningar i området.

Fasen som förmodligen kan placeras i bronsålderns period III, dvs. cirka 1300–1100 f.Kr. är mer osäker på grund av få och dåligt överensstämmande ¹⁴C-dateringar (se Artursson 2005, bilaga 2). De fyra långhus, hus III, IV, V och XXVII, som troligen kan placeras i den här fasen har vissa likheter i utseende och utifrån keramikmaterialet samt deras inbördes placering kan man anse det troligt att de hör samman. De har varit mellan 16,8–24,4 m långa. Om man utgår från att också dessa fyra långhus representerar en samtida bebyggelse på platsen så kan man se ett mönster som överensstämmer relativt väl med det man kan se i de föregående faserna (fig. 20C).

Långhusen från samtliga faser tycks ha placerats inom tydliga gårdslägen som kan ha haft en mycket lång kontinuitet (fig. 20D). Vad det gäller lämningarna från yngre bronsålder på platsen så har de inte presenterats på ett sådant sätt att analysen kan föras ännu längre ned i tid. Jag anser emellertid att man från den senare delen av senneolitikum och åtminstone ända ned i bronsålderns period III kan se en mer eller mindre kontinuerlig bebyggelse på platsen, som hela tiden har bestått av tre till fyra samtida gårdar placerade inom relativt fasta gårdslägen. Detta kan tyda på att det har funnits en gårdsstruktur som har legat så fast att det har inneburit problem att flytta långhusen och de mindre byggnaderna alltför långt inom respektive gårdsläge.

Om man ser på den sociala dimensionen i materialet från Højgård och utgår från att en uppdelning av

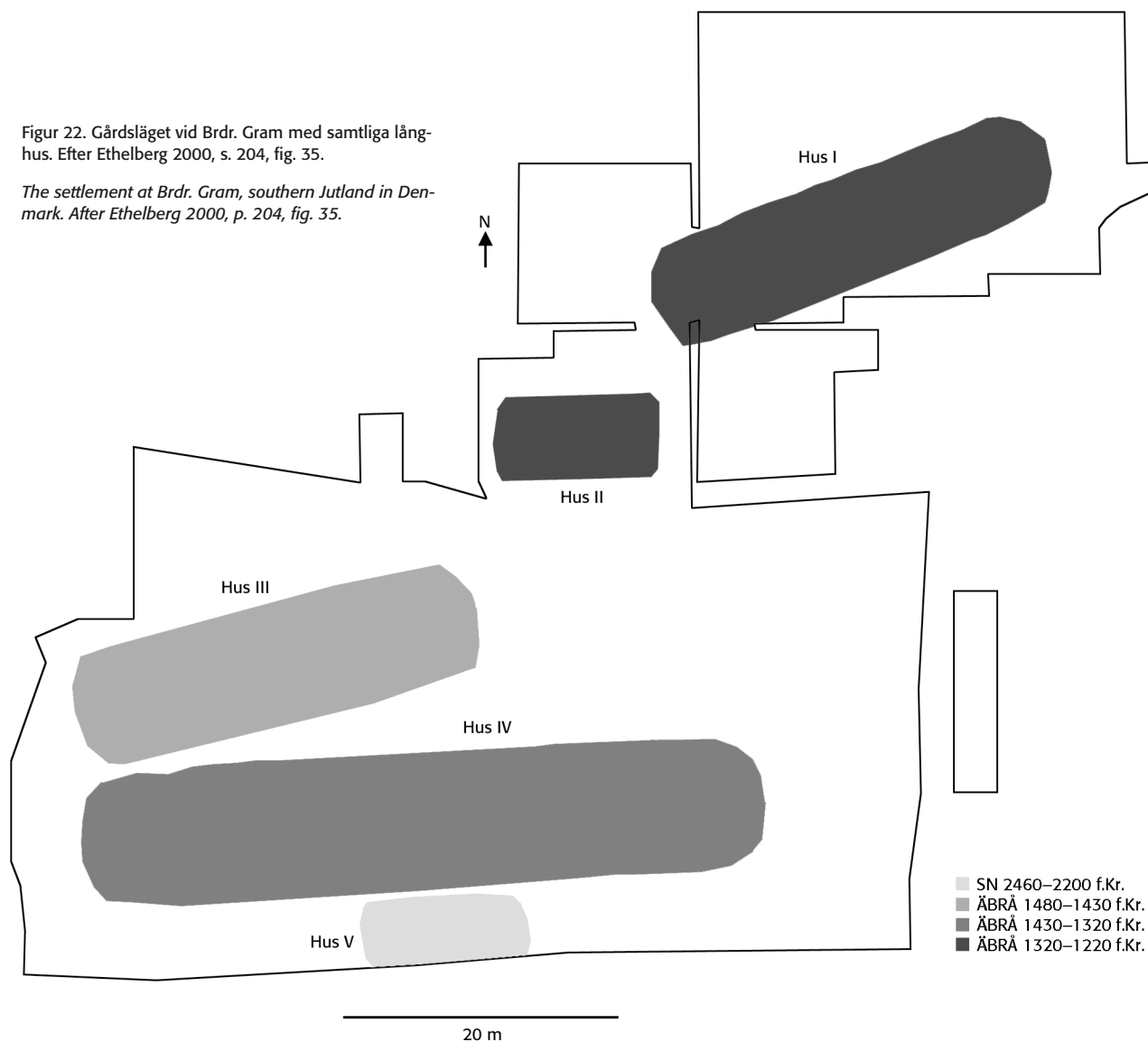
långhusen och gårdarna efter storlek representerar en skillnad i social ställning, så kan man se att det finns en tydlig variation över tiden. Under den senare delen av senneolitikum finns det ingen större variation i storlek mellan långhusen. Innerytan i de tre långhusen, hus XXIX, XXX och XXXIII, som kan antas ha utgjort huvudbyggnaderna inom de tre gårdslägena kan uppskattas till cirka 70–90 m², men då måste man ha i åtanke att två av dem inte har bevarade vägglinjer, varför det handlar om grova uppskattningar. Inom två av

gårdslägena finns det dessutom ett antal mindre ekonomibyggnader, hus VIII, IX och XII, vilket skulle kunna tolkas som en indikation på en högre social status. Tolkningen av gårdstrukturen är emellertid osäker och det är svårt att säkert säga vilka mindre byggnader som hör till vilket långhus. Det enda man säkert kan säga är att ett av långhusen, hus XXXIII, helt saknar ekonomibyggnad.

De tre långhusen från bronsålderns period IA, hus II, X och XXVI, har haft en inneryta som har varierat

Figur 22. Gårdsläget vid Brdr. Gram med samtliga långhus. Efter Ethelberg 2000, s. 204, fig. 35.

The settlement at Brdr. Gram, southern Jutland in Denmark. After Ethelberg 2000, p. 204, fig. 35.

157

mellan cirka 129–154 m², och dessutom har varje gård förmodligen haft en mindre ekonomibyggnad, hus VII, XIII och XXVIII, som har haft en yta på cirka 67–99 m². Totalt har man haft en inneryta som har varierat mellan cirka 196–247 m² inom de tre gårdslägena. Den totala innerytan har alltså ökat betydligt om man jämför med situationen under slutet av senneolitikum och man kan se att det finns en större variation mellan de olika gårdslägena. Detta skulle kunna tolkas som att den sociala stratifieringen har ökat på platsen.

Under bronsålderns period IB och första hälften av period II sker det en formlig explosion i dels storlek på långhusen, dels på uppdelningen i olika storlekskategorier. Intressant nog sker det också en förändring av gårdsstrukturen, så att de mindre ekonomibyggnaderna försvinner från de flesta gårdarna på platsen. Istället ökar alltså storleken på långhusen, hus I, VI, XIV och XXXI, och deras inneryta varierar mellan cirka 163–459 m² (se fig. 21). Samtliga långhus från den här fasen är således större än det största långhuset från

föregående fas, men om man ser på den totala husytan med ekonomibyggnaderna inräknade så minskar skillnaden något. Intervallen ligger mellan cirka 196–247 m² under period IA och mellan cirka 163–570 m² under period IB–II, om man lägger till ytan från den möjliga ekonomibyggnaden, hus XXXII, i anslutning till hus XXXI i den sistnämnda fasen. Gårdsläget med det mycket stora långhuset, hus XXXI, måste enligt min mening tolkas som en stormannagård. Här har den lokala stormannen haft sitt residens och de tre andra gårdarna har förmodligen hyst grupper av människor som har haft en relativt sett lägre social position.

Den tolkningsbara sekvensen vid Højgård avslutas med en fas som förmodligen kan dateras till bronsålderns period III. Den består troligen av fyra långhus, hus III, IV, V och XXVII, som förmodligen har utgjort huvudbyggnad inom varsitt gårdsläge. Det finns inga spår efter mindre ekonomibyggnader, så förändringen av gårdsstrukturen från den föregående fasen tycks hålla i sig. Långhusen har haft en inneryta som har varierat mellan cirka 102–176 m². Intressant nog så har det alltså återigen skett en radikal förändring i storlek på långhusen så att man är nere i en husstorlek som är mindre än under period IA. Denna förändring kan antingen återspegla en minskad social stratifiering eller att betydelsen av långhusens absoluta storlek för att markera social position har minskat. Man kan trots den stora minskningen av husstorlek se att det fortfarande finns en uppdelning på storlekskategorier, varför den sistnämnda tolkningen enligt min mening verkar vara mest sannolik.

I samma område på södra Jylland har man undersökt ett gårdsläge från äldre bronsålder vid Brdr. Gram som har vissa likheter med gårdslägena vid Højgård (Ethelberg m.fl. 2000, s. 191ff). Antalet byggnader inom undersökningsområdet är dock betydligt färre, men det möjliga boplatsläget är inte avgränsat mot väster, varför man inte kan vara helt säker på att man undersökt hela (fig. 22). Lämningarna vid Brdr. Gram kan dock med största sannolikhet tolkas som resterna efter en större, ensamliggande gård som har varit i bruk mer

eller mindre kontinuerligt under en längre tid, redan från senneolitikum och framåt. På platsen har det förmodligen funnits endast ett långhus åt gången och under vissa faser dessutom en mindre ekonomibyggnad. Förutom ett senneolitiskt, tvåskeppigt långhus, hus V, som har ¹⁴C-daterats till 2460–2200 f.Kr., så har tre större treskeppiga långhus och ett så kallat ramhus framkommit. De tre treskeppiga långhusen, som alla har ¹⁴C-daterats till bronsålderns period II–III, framkom inom ett relativt litet område och är så placerade att de med största sannolikhet inte har varit samtida. Vad som finns utanför undersökningsområdet i väster är dock osäkert varför man också här måste vara försiktig med tolkningen.

Sekvensen vid Brdr. Gram inleds med ett cirka 30 m långt långhus, hus III. Det har enligt Ethelberg (2000, s. 203ff) uppförts någon gång runt 1480 f.Kr. baserat på en så kallad sekvensanalys av ¹⁴C-dateringarna från långhuset. Efter hus III uppförs ett cirka 44,6 m långt långhus, hus IV. Detta har enligt Ethelberg skett någon gång runt 1440–1430 f.Kr., också detta baserat på en sekventiell analys av ¹⁴C-dateringar. Någon gång i tidsintervallet cirka 1390–1330 f.Kr. har långhuset byggts om och förlängts till cirka 50 m, troligen efter en brand i den östra delen. Slutligen har man byggt ett cirka 30,3 m långt långhus, hus I, någon gång i intervallet 1320–1220 f.Kr. Möjligen har det funnits en ekonomibyggnad, hus II, i anslutning till långhuset under den här fasen. Hus II har ¹⁴C-daterats till 1290–1060 f.Kr. Intressant nog kan man alltså se en liknande utveckling av långhusens storlek som den vid Højgård, med ett maximum i husstorlek under period II och därefter en nedgång i storlek under period III.

En annan undersökning från södra Jylland där man har lämningar som kan tolkas som resterna av en byliknande lämning har framkommit vid Grønnegård utanför Ribe (Siemen 1990). Tyvärr har platsen endast presenterats översiktligt i en artikel, men utifrån planerna kan man resonera kring olika tolkningsmöjligheter. Boplatsssekvensen inleds med lämningarna efter ett gårdsläge från bronsålderns period II–III. Enligt

Palle Siemen kan de fem långhusen inte ha varit samtida, bl. a. utifrån sin inbördes placering. Han anser att gården har använts under fem eller sex faser. Den här bebyggelsen avlöses av 14–15 spridda långhus från bronsålderns period V–VI. Tolkningen av de här lämningarna är osäker, men det skulle kunna vara resterna efter en relativt tät, byliknande struktur. Bebyggelsen tycks ha kontinuerat in i förromersk järnålder period I, då man också har ett antal utspridda gårdslägen inom undersökningsområdet som skulle kunna representera en byliknande bildning. Frågan är emellertid om boplatsläget egentligen har avgränsats, varför materialet är svårbedömt.

Exempel från västra Jylland

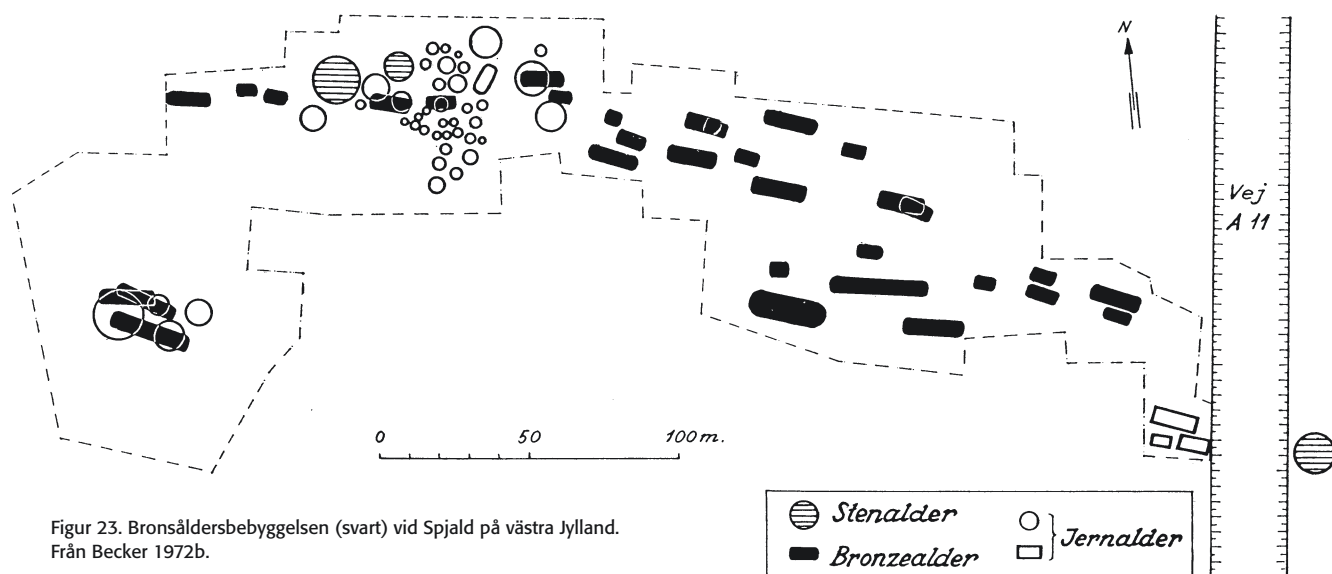
Ett annat område som har undersökts i relativt stor omfattning är västra Jylland i trakten kring Ringkøbing. Här har man i stort sett bara publicerat boplatserna från yngre bronsålder och förromersk järnålder, varför det är svårt att säga något om situationen under äldre bronsålder. Intressant nog kan man se att det finns en skillnad mellan den bild man får genom gravar, lösfynd och offerfynd från yngre bronsålder i området och den man får genom boplatsmaterialet (Becker 1980, s. 129). Antalet undersökta boplatser från yngre bronsålder överstiger enligt Becker långt det antal man kunde ha förväntat sig utifrån mängden gravar, lösfynd och offerfynd i området, en aspekt som måste få stor betydelse för källkritiska bedömningar av andra områden utan några större kända boplatser från perioden.

Den bild man har fått av boplatser- och bebyggelsestrukturen i området bygger i stor utsträckning på två större undersökningar, den vid Spjald och vid Bjerg A och B. I viss utsträckning kan också de spridda bebyggelselämningar från yngre bronsålder som har framkommit vid Grøntoft användas som jämförelsematerial, men här är bevaringsförhållandena sämre än på de två andra platserna. Tyvärr har ingen av dem publicerats utförligt, det finns bara korta genomgångar i artiklar och vissa avhandlingar, varför det är svårt att få en riktigt bra bild av situationen.

Vid Spjald har man undersökt en relativt tät bebyggelse från yngre bronsålder som enligt Becker kan tolkas som lämningarna efter en byliknande struktur (1972b, s. 8ff; 1980, s. 130f). Ett drygt trettiotal långhus och andra mindre stolpbyggda hus framkom längs med en svag höjdrygg. Enligt Becker kan man utifrån topografin i området utgå från att boplatserna har undersökts i sin helhet, varför det borde vara möjligt att få fram en del fakta kring gårds- och bebyggelsestrukturen, men eftersom materialet inte är bearbetat eller säkert daterat är det svårt att använda. Trots detta är materialet så intressant att det motiverar en kort beskrivning. Byggnaderna ligger placerade på linje och tycks i flera fall vara grupperade i gårdsheter som har bestått av ett långhus och ett mindre, stolpbyggt hus (fig. 23). Det tycks dessutom finnas en storleksvariation vad det gäller långhusen, något som kan tolkas som en hierarkisk struktur inom byn (Becker 1972b, s. 12). Detta är emellertid bara en hypotes eftersom vi inte säkert kan visa att gårdarna har varit samtida. Bristen på dateringar av de enskilda byggnaderna är besvärlig, då det finns långhus som skiljer sig utseendemässigt från majoriteten av dem på platsen. Detta kan bero på kronologiska skillnader, men Becker anser att det istället handlar om funktionella skillnader. Ett av de största långhusen på platsen, en cirka 27 m lång och 8 m bred byggnad, vill Becker tolka som en hall som har använts för speciella syften i byn. Emellertid har långhuset ett utseende som gör att det eventuellt kan var tidigare än övriga byggnader på platsen och kanske istället hör hemma i äldre bronsålder.

Vid Bjerg A och B har två relativt koncentrerade bebyggelselämningar från bronsåldern undersökts. Båda boplatserna har använts i flera faser under både äldre och yngre bronsålder (Becker 1972b; 1980; 1982; Rasmussen & Adamsen 1993, s. 141). Förmodligen representerar anhopningen av långhus lämningarna efter 5–6 stycken gårdslägen som har placerats längs med en åsrygg (fig. 24). De ligger så tätt placerade att de mycket väl kan tillhöra en och samma byliknande struktur om man utgår från att de är samtida. Vid

160

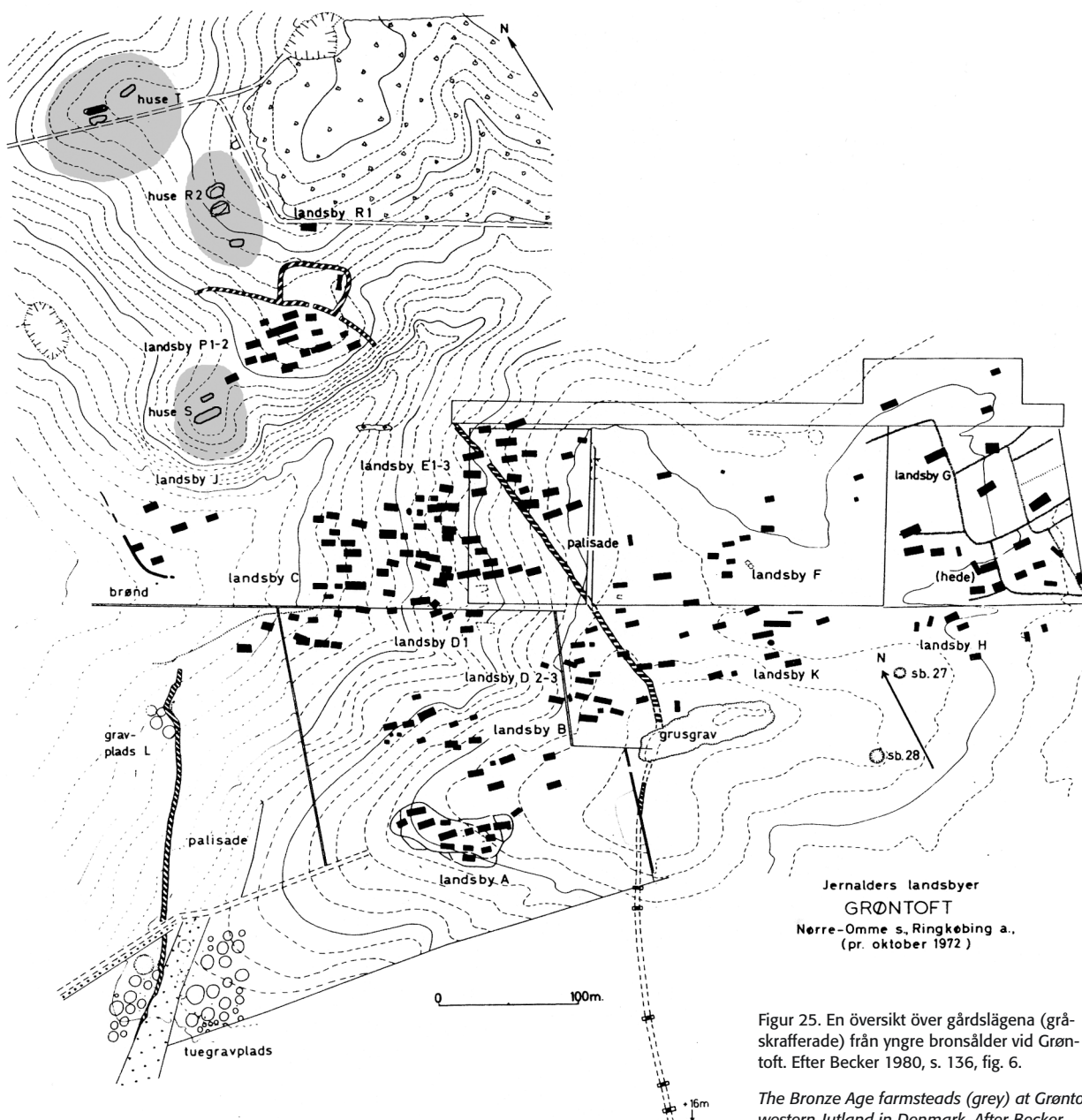
Figur 23. Bronsåldersbebyggelsen (svart) vid Spjald på västra Jylland. Från Becker 1972b.

The Bronze Age settlement (black) at Spjald, western Jutland in Denmark. From Becker 1972b.

Figur 24. En översikt över bebyggelsen vid Bjerg A och B. Skala 1:4000. Från Rasmussen & Adamsen 1993, s. 141.

The settlement at Bjerg A och B, western Jutland in Denmark. Scale 1:4000. From Rasmussen & Adamsen 1993, p. 141.

161

Figur 25. En översikt över gårdslägena (gråskrafferade) från yngre bronsålder vid Grøntoft. Efter Becker 1980, s. 136, fig. 6.

The Bronze Age farmsteads (grey) at Grøntoft, western Jutland in Denmark. After Becker 1980, p. 136, fig. 6.

Bjerg A, som har legat på en markerad höjdrygg, har minst 24 långhus och 8 mindre byggnader framkommit. Inom den högsta delen av undersökningsområdet framkom det ett antal stora långhus som förmodligen utifrån sitt utseende kan dateras till äldre bronsålder. Väster om dessa hittade man ett större antal byggnader som utifrån sitt utseende kan dateras till yngre bronsålder. Liksom vid Spjald tycks de enskilda gårdarna ha bestått av ett långhus och en mindre byggnad, men det går inte att säga något om en eventuell samtidighet mellan gårdarna enligt Becker. Det kan handla om en byliknande struktur, men också om en ensamliggande, kringflyttande gård i flera faser.

Boplatsen vid Bjerg B har inte kunnat undersökas i lika stor utsträckning, bland annat beroende på att stora

delar hade förstörts av nutida jordbruk. De delar som återstår visar emellertid upp ungefär samma mönster som vid Bjerg A (Becker 1980, s. 135). Det finns långhus med ett utseende som troligen placerar dem i äldre bronsålder parallellt med långhus från yngre bronsålder. Gårdsstrukturen tycks ha varit densamma, med ett långhus och en mindre byggnad. Liksom vid Bjerg A går det inte att säkert avgöra vilken bebyggelsestruktur som har funnits på platsen. Det troliga är dock enligt Becker att lämningarna från yngre bronsålder verkligen representerar en byliknande struktur.

Vid Grøntoft har man undersökt en mer utspridd bebyggelse från yngre bronsålder (Becker 1980, s. 137ff; Rindel 1997, s. 42ff; s. 115; s. 217) och en omfattande, koncentrerad bebyggelse från förromersk järnålder

(Rindel 1997; Becker 1966; 1969; 1972a). Här framkom åtminstone tre gårdslägen från yngre bronsålder som har legat utspridda i den norra delen av det mycket stora undersökningsområdet. Åtminstone två av gårdslägena, det norra och det mittersta, har haft flera användningsfaser eftersom det finns flera långhus eller långhus som överlagrar varandra här (fig. 25). Avståndet mellan gårdslägena har varit cirka 100–130 m. Tyvärr finns det inga säkra dateringar av dem, varför det inte går att avgöra om de har varit samtida eller inte. Det skulle emellertid kunna röra sig om en utspridd, byliknande struktur som har bestått av åtminstone tre samtida gårdar. Intressant nog kan man se att en av gårdarna, den södra, har haft ett större långhus som har kompletterats med en mindre byggnad. Detta skulle kunna innebära att den har varit en lokal storgård och visa på existensen av en social stratifiering på platsen. Något som ytterligare stödjer den här tanken är att den största gården från förromersk järnålder period I ligger placerad endast cirka 75 m nordöst om storgården från yngre bronsålder (Rindel 1997, s. 118f) Den har förmodligen bestått av ett större långhus och två ekonomibyggnader. Kanske finns det en kontinuitet i placeringen av storgården från yngre bronsålder och in i tidig förromersk järnålder? Den övriga samtida bebyggelsen från förromersk järnålder period I ligger enligt Rindel koncentrerad söder om den förmodade storgården.

Materialet från västra Jylland visar återigen tydligt hur besvärligt det är att försöka använda ofullständigt rapporterade undersökningar. Det spelar ingen roll hur välbevarat materialet är om det inte har tolkats och publicerats på ett bra sätt. I stort sett är det omöjligt att använda det till något annat än att konstruera och diskutera mer eller mindre sannolika tolkningsalternativ. Som vi har sett så finns det mycket som tyder på att det både vid Spjald och Bjerg A samt B har funnits bebyggelse både från äldre och yngre bronsålder om man skall döma av långhusens utseende, varför bilden blir ännu mer komplicerad när man skall diskutera bebyggelsestrukturen i området. Enligt min mening finns det dock mycket i materialet som talar för att man har haft en

mer komplicerad och varierad bebyggelsestruktur. Att bebyggelsen endast har bestått av kringflyttande ensamgårdar anser jag vara högst osannolikt och en sådan tolkning kan endast rättfärdigas av en extrem försiktighet.

Exempel från norra Jylland

Ett område som har specialstuderats vad det gäller bebyggelsens struktur och den ekonomiska basen är Thy-området på norra Jylland, där ett forskningsprojekt i samband med ett antal större exploateringsundersökningar har givit intressanta resultat (se bl.a. Earle m.fl. 1998; Earle 2002; Kristiansen 1998; Bech & Mikelsen 1999). Projektet har till stor del varit inriktat på utvecklingen under senneolitikum och bronsålder och intressant nog har man lagt stor kraft på så kallad "household archaeology", det vill säga studiet av hushållens ekonomi och basproduktionen i samhället. På så sätt har man kunnat skapa sig en bild av bland annat långhusens funktionsindelning och uppdelning på olika storlekskategorier samt bebyggelsens organisation i området. En stor del av arbetet har behandlat äldre bronsålder eftersom flera stora undersökningar har berört objekt med en datering till perioden, samtidigt som bevaringsförhållandena på de här platserna har varit goda. Detta har givit de bästa förutsättningarna för en analys av förhållandena under äldre bronsålder. Senneolitikum och yngre bronsålder är sämre representerade i materialet.

Timothy Earle ger i sin bok "Bronze Age Economics" (2002, s. 305) en intressant bild av samhället i Thy-området under äldre bronsålder, där han lägger in en social dimension med en tydlig hierarkisk vinkling i sin tolkning av det arkeologiska materialet:

"The standard social unit of the Early Bronze Age was the farm, typically located at middle elevations fairly close to agricultural fields. The pastures and associated barrow cemeteries were located above the farms, but at no great distance. The houses associated with different farms varied considerably in size, from as

small as 10 m in length to over 30 m. We can assume that larger houses were warrior and chiefly farms and smaller ones were commoner or perhaps cottager farms. These distinctions would mirror the difference in wealth seen in the burial record. Most likely only the chiefs and warriors received burial in the barrows.”

Uppdelningen av långhusen i olika storlekskategorier kan alltså enligt Timothy Earle tolkas som ett tydligt tecken på en hierarkiskt uppbyggd samhällsstruktur i området (jmf. Earle 2002, s. 57). Han för ett intressant resonemang där han hävdar att det har funnits en uppdelning av långhusen i tre storlekskategorier med olika typer av fyndmaterial (Earle m.fl. 1998, s. 15; s. 22; Earle 2002, s. 305). Detta skulle enligt Earle kunna återspegla en reell uppdelning av samhället i tre ekonomiskt och politiskt åtskilda grupper som närmast skulle kunna liknas vid klasser.

Det är emellertid inte bara långhusens uppdelning i olika storlekskategorier som talar för att det har funnits en hierarkisk samhällsstruktur i området, utan också olikheter i sammansättningen av makromaterialet och i produktionen av flintverktyg mellan långhus av olika storlek (Earle m.fl. 1998, s. 22; Earle 2002, s. 306). Man kan se att det finns stora skillnader i mängden sädeskorn och i sammansättningen av makromaterialet mellan olika gårdar. Vid Villhøj har man till exempel undersökt ett långhus av medelstorlek som har en mängd makromaterial och en sammansättning av detta som kan antas motsvara en normalgård med en balanserad självförsörjningsekonomi, och vid Thy 2788 har ett mindre långhus undersökts som har haft en mycket stor mängd sädeskorn i olika stadier av bearbetning, något som kan tolkas som ett tecken på en specialiserad produktion av spannmål. Jämfört med makromaterialet från det stora långhuset vid Bjerre 6, som består av en mindre mängd sädeskorn som har varit färdiga för konsumtion, ger detta en bild av ett redistributivt system med en specialiserad produktion. Detta talar för att det har funnits ett ekonomiskt system i området där små och medelstora gårdar har producerat bland annat spannmål för att

distribuera överskottet vidare till de större gårdarna.

Skillnader i mängden flintmaterial och i sammansättningen av detta mellan långhus av olika storlek visar också att det har funnits en form av specialisering på gårdar av olika storlek. I anslutning till de större långhusen var tecknen på flintbearbetning få, medan det vid de små och mellanstora fanns stora mängder avlagsmaterial. Vid Villhøj kunde man dessutom ana en specialisering på produktion av flintskärar. Den stora mängden flintskärar och avfallsmaterial skulle kunna betyda att man här har producerat för ett lokalt behov, alltså en form av specialisering av produktion och handel i området.

Två företeelser vad det gäller två av de större långhusen i området, ett vid Legård och ett vid Bjerre 6, kan dessutom tolkas som tecken på en specialisering av en annan del av produktionen än den av spannmål och vissa flintföremål. Det stora långhuset vid Legård har tydliga spår efter båsindelning i mittsektionen, ett ovanligt drag i området under äldre bronsålder, och det stora långhuset vid Bjerre 6 har stora fynd av bärnsten. Detta kan tolkas som en form av specialisering av produktionen på respektive gård, dels på boskaphållning och framställning av produkter från boskap som till exempel kött, mjölk och skinn, dels på insamling och/eller distribution av bärnsten. En viss nyansering vad det gäller specialiseringen av husdjurshållningen till större gårdar i området är dock på sin plats. Det finns tydliga tecken på att man har haft boskap och/eller får samt getter även på gårdar med mindre långhus. Så har man vid Klostergård undersökt ett antal gårdar med små långhus där man har hittat rester efter förmodade inhägnader i form av rännsystem som bildar små hägnadssystem som kanske har använts för att skilja ut djuren eller för att ha kontroll över dem under natten (Bech & Mikkelsen 1999, s. 74f). Eventuellt kan man tänka sig att det rör sig om gårdar där man har specialiserat sig på att hålla får för ull- och köttproduktion. Även vid Stagstrup II har ett mindre långhus med anslutande hägnad undersökts, men det kan förmodligen dateras till yngre bronsålder (Bertelsen m.fl. 1996, s.

262f). Ytterligare bronsåldershus med förmodade boskaphägnader i Thy-området finns bland annat vid Bjerre 2 (Bech 1993, s. 143; Bech & Mikkelsen 1999, s. 74f).

Om man lägger samman de här olika företeelserna skulle det kunna tyda på att man har haft ett ekonomiskt system i området under äldre bronsålder där överskottsproduktionen från de små och medelstora gårdarna har förts över till de stora gårdarna, där man har sysslat med olika former av specialiserad produktion av till exempel djurhudar, kött och mjölkprodukter samt insamling och distribution av bärnsten. På vissa av de små och medelstora gårdarna har man dessutom sysslat med en specialiserad produktion av vissa flintföremål för den lokala marknaden. Hur detta distributionssystem har varit organiserat är emellertid svårare att uttala sig om. Man kan spekulera kring på vilket sätt de små och medelstora gårdarna har varit knutna till de stora och om det har funnits ett mått av tvång eller rent av ofrihet inbyggt i systemet. Mycket talar ju för att samhället under äldre bronsålder har haft ett starkt hierarkiskt inslag, varför man enligt min mening inte får stå främmande inför att olika typer av tvång har varit inbyggt i den ekonomiska och politiska strukturen.

Enligt Kristian Kristiansen har den här ekonomiska och politiska strukturen varit baserad på utspridda, ensamliggande gårdar av olika storlek (Kristiansen 1998, s. 284f; s. 286f). Gårdarna har bestått av ett långhus som ibland har kompletterats med en mindre ekonomibyggnad (Earle 2002, s. 289):

”The primary settlement unit was a farm with a main house and outbuildings. Although farm buildings were occupied for a short time, the general area was continuously used by a sequence of houses across many generations. Houses varied considerably in size – some large (like the Legård hall) suggesting a major chieftain’s farm, others still substantial (like Bjerre site 6) were likely occupied by warriors, and many small farms, occupied by family farmers and perhaps cottagers.”...

Den enskilda gården har enligt Kristiansen (1998, s. 284) legat inom samma område under lång tid, kanske upp till 800–1000 år och har därför lämnat efter sig omfattande lämningar bestående av resterna efter 15–20 långhus. Till varje gård har det enligt Kristiansen hört en eller två gravhögar. I och med att gravhögarna har legat i så nära anknytning till gårdarna så kan de användas för att rekonstruera bebyggelsestrukturen i området. Till stor del har bebyggelsen varit placerad i linjära eller klusterliknade formationer, ofta i anslutning till vattendrag, sjöar och havsstränder.

Ytterligare ett exempel på en utspridd bebyggelse på norra Jylland bestående av ensamliggande gårdar anser man sig ha undersökt vid bland annat Tastum Sø, på Glattrupnæset på nordvästra Jylland (Simonsen 1996, s. 98ff; 1999). Området är svårbedömt eftersom det handlar om endast delundersökta boplatser och resonemangen kring bebyggelsestrukturen blir därför helt hypotetiska. Man måste vara försiktig i bedömningen av vad lämningarna egentligen representerar, eftersom det rör sig om begränsade undersökningsytor och ett fåtal ¹⁴C-dateringar från långhusen.

En speciell typ av boplatser från äldre bronsålder har undersökts vid Vadgård vid Limfjorden. De två undersökta boplatserna vid Vadgård (Lomborg 1973: 1980; Rasmussen 1995) har givit ett material som pekar mot att det har rört sig om ett antal gårdar som har haft en blandad ekonomi, där jordbruket har spelat en stor roll, men där också fisket varit viktigt. Vadgård Syd har daterats till bronsålderns period I och Vadgård Norr till period II. Vid den sistnämnda boplatserna har man undersökt hyddlämningar, mindre treskeppiga långhus samt rituella anläggningar som har legat i närheten av den dåvarande havsstranden. Byggnadstraditionen på platsen är något annorlunda än vad man vanligen ser på norra Jylland, med både hyddlämningar av olika form konstruerade med rännen och stolphål, mindre treskeppiga långhus och något som har tolkats som rituella anläggningar med en hållristning i anslutning. Enligt Rasmussen (1995, s. 99ff) kan lämningarna ses som resterna efter två eventuellt samtida mindre gårdar

som var och en har bestått av ett litet stolpbyggt långhus och en rännkonstruktion som kan tolkas som en hydda. Förmodligen har den utgjort någon form av ekonomibygnad på gården.

Som vi har sett så finns det relativt många undersökta bronsåldersboplatser på Jylland där stora ytor har banats av. Tyvärr har inte en enda av de publicerade undersökningarna presenterats i en sådan omfattning att det går att göra en helt självständig bedömning av materialen. Det är därför i stort sett omöjligt att på rimlig tid skapa sig en uppfattning om hur bebyggelsestrukturen egentligen har sett ut i området. Det man kan se är emellertid att det finns ett rikhaltigt och varierat material och att det är möjligt att göra alternativa tolkningar till de som redan har presenterats. De ensamliggande gårdarna är inte den enda självklara organisationsformen i området, tecknen på att det kan ha funnits byliknande strukturer redan under senneolitikum och under äldre bronsålder kan inte förbigås utan en ingående diskussion. Något som emellertid är mycket tydligt är att det finns en social dimension i materialet, där man bland annat utifrån långhusens storlek och fyndmaterialets sammansättning kan resonera kring en hierarkisk organisation av bebyggelsestrukturen och en viss specialisering av produktionen. Det har dessutom funnits en viss variation i placeringen av boplatserna i landskapet, där allt från inlands- till havsanknutna boplatser har existerat parallellt.

Sydvästra Norge

Den sydvästra delen av Norge karakteriseras av stora likheter med materialet från norra Jylland under både äldre och yngre bronsålder. Kontakterna tycks ha varit täta och det måste ha funnits någon form av regelbunden trafik över havet mellan de båda områdena. Bebyggelsestrukturen i sydvästra Norge har varit diversifierad med både permanenta jordbruksboplatser och specialboplatser. Bland annat har ett antal havsanknutna jakt- och fiskeboplatser från både äldre och yngre bronsålder undersökts. De har alla

varit av tillfällig karaktär och kan karakteriseras som specialboplatser (Løken 1989, s. 142f). Vad det gäller boplatser som kan tolkas som mer permanenta och som har varit baserade på jordbruk samt djurhållning, så har fler och fler dykt upp under de senaste 20 åren. Ett antal sådana boplatser från äldre bronsålder har undersökts i området, men de har ofta varit små och huskonstruktionerna har oftast inte utgjorts av de vanliga treskeppiga långhusen som i övriga delar av södra och mellersta Skandinavien, utan av mindre, u-formiga konstruktioner (a.a., s. 143ff). Detta beror dock förmodligen på olika källkritiska aspekter, bland annat var de undersökta ytorna har legat inom boplatserna. I flera fall har de äldre bronsåldersboplatser som har undersökts dessutom legat utanför de centrala slättområdena. De undersökningar av boplatser där det trots allt har framkommit treskeppiga långhus från äldre bronsålder har oftast varit så begränsade till ytan att det är svårt att uttala sig om gårds- och bebyggelsestrukturen i området (Løken 1998, s. 171).

Byggnadstraditionen under yngre bronsålder har stora likheter med den på norra Jylland. Vid Forsandmoen har man undersökt ett större boplatsoområde med bland annat lämningar från yngre bronsålder. Här anser man att det handlar om lämningarna efter en byliknande struktur, där det har funnits mellan fyra till sex gårdar samtidigt under en period av cirka 500–700 år (Løken 1989, s. 146; 1991). På de olika gårdarna har det funnits en uppdelning av långhusen i tre storlekskategorier, vilket kan tolkas som ett tecken på att det har existerat en hierarkisk organisation i området (Løken 1989, s. 144ff; 1998, s. 173). Förslaget till fasindelning får dock ses som preliminär, varför det är svårt att uttala sig om hur den byliknande strukturen exakt har sett ut.

Sammanfattningsvis anser Løken (1989, s. 146f) att den sydvästra delen av Norge måste ses som en väl integrerad del av bronsålderskulturen i södra och mellersta Skandinavien. Det har funnits en diversifierad bebyggelsestruktur i området med små specialboplatser för jakt och fiske, ensamliggande gårdar av olika storlek

och byliknande strukturer. Han betonar också sammanhanget mellan placeringen av boplatserna och deras utseende. I centrala slättområden har man haft en tätare bebyggelse med en kombination av ensamliggande gårdar och byliknande strukturer, medan man i mer perifera delar av området har haft mindre, ensamliggande gårdar med en något annorlunda byggnadstradition, där de u-formade konstruktionerna dominerar. De här u-formade konstruktionerna finns emellertid också på slättgårdarna, varför de olika typerna av gårdar måste ses som delar av samma ekonomiska och politiska system. Gårdarnas storlek och bebyggelsens struktur har helt enkelt anpassats efter de ekonomiska förutsättningarna i olika områden.

Övriga södra och mellersta Skandinavien

I andra områden som man utifrån material som till exempel gravhögar, rösen och offerfynd kan förmoda ha varit centrala under bronsålderns period II–VI finns det endast mindre boplatmaterial som inte lämpar sig speciellt väl för en bedömning av gårds- och bebyggelsestrukturen. I de flesta fall är undersökningsytorna alldeles för små. Som exempel kan nämnas Halland, Bohuslän och Småland i Sverige och Själland, Fyn samt Bornholm i Danmark. Om man tittar närmare på materialen så kan man emellertid i vissa av de här områdena se antydningar som kan ge en möjlighet till vissa jämförelser. I Halland har antalet undersökningar ökat under senare år och mycket riktigt kan man se att bilden av bebyggelsestrukturen tycks bli mer varierad, samtidigt som gårdsstrukturen visar sig likna den i övriga södra och mellersta Skandinavien (se bl.a. Carlie 1992; Johansson 2000; Nicklasson 2001a–b; Ångeby 1994; 2003; Johansson m.fl. 2001; Streiffert 2001, s. 99ff; Strömberg 2002, s. 69ff). Bilden från vissa delar av Småland, som Kalmar- och Växjöområdet, tycks också bli allt mer lik den man kan se i övriga regioner (se bl.a. Sarnäs 1994; Högrell & Skoglund 1996; Dutra & Karlsson 2000; Dutra Leivas mfl. 2001; Gustafsson 2001, s. 588f; Gurstad Nilsson 2001, s. 220f).

Bohuslän, som med sina omfattande hållristningsområden kan förmodas ha utgjort ett centralområde under perioden, har ännu inte givit den mängd boplatlämningar som man skulle kunna förvänta sig (se bl.a. Nordquist 1992; Hernek & Johansson 1999), men förhoppningsvis kommer stora exploateringsprojekt som skall utföras under de närmaste åren att ändra på detta. I arkeologiska problemområden som till exempel Västergötland, där i stort sett inga större exploateringsundersökningar har utförts, finns det inga kända långhus eller gårdsliknande strukturer från perioden. Utifrån den rika fornlämningsmiljön i området kan detta emellertid endast betraktas som ett källkritiskt problem beroende på länsstyrelsens praxis i området.

Gårds- och bebyggelsestrukturen – sammanfattning

Som vi har sett så har gårdarnas utseende och struktur i området visat sig vara relativt likartad under hela tidsperioden. I de flesta fallen har den enskilda gården bestått av endast ett långhus, men inte så sällan har det kompletterats med en mindre ekonomibyggnad i form av en stolpbyggd byggnad, ett fyrstolpshus eller ett gropshus. I ett fåtal fall har det funnits flera ekonomibyggnader på gårdarna, men det hör till undantagen. Man kan i många områden se en tendens till att det successivt blir vanligare med en mindre ekonomibyggnad på gårdarna under yngre bronsålder, en utveckling som fortsätter in i förromersk järnålder.

Endast i ett mindre antal fall, som till exempel vid Staffsinga utanför Falkenberg i Halland (Nicklasson 2001a–b), har man hittat spår efter hägnader i form av stolphål eller rännen i anslutning till gårdarna, varför det är svårt att uttala sig om deras exakta storlek. Ofta kan man dock få en grov uppskattning av gårdarnas storlek genom att studera fördelningen av samtida anläggningar som härdar, kokgropar, brunnar och lertäktsgropar/avfallsgropar i anslutning till byggnaderna (se bl.a. Björhem & Säfstestad 1993, s. 131ff; s. 168; Tesch 1993, s. 83ff; Rudin & Brink 2002, s.

233ff; se också plansch 2). Speciellt den sistnämnda anläggningsskategorin borde vara en god indikation på var de yttre delarna av den enskilda gården har legat, eftersom man har deponerat avfall här, något man förmodligen har placerat på ett så stort avstånd som möjligt från byggnaderna. Härdarna och kokgroparna kan ofta användas för att identifiera aktivitetsytor inom gårdslägena och i kombination med en undersökning av var man har hittat till exempel avlagsmaterial från flintbearbetning, kan man få en relativt god uppfattning om hur man har organiserat arbetet rent rumsligt på gården.

I de flesta fall tycks det således inte finnas någon större skillnad mellan hur man har organiserat gården under äldre och yngre bronsålder. Den enda riktigt tydliga skillnaden är hur och var man har deponerat avfallet samt var man har placerat kokgroparna. Under äldre bronsålder är ofta fyndmaterialet i anslutning till gårdarna litet, medan man under yngre bronsålder tycks slänga avfallet närmare byggnaderna, antingen i gropar, lertäktsgropar eller inom vissa ytor på gården, där det successivt har bildats så kallade kulturlager. Vad det gäller kokgroparnas placering så ligger de ofta inne i långhusen under äldre bronsålder, medan de oftast placeras ute på gårdsplanen under yngre bronsålder, många gånger i tydliga grupper. Också härdarna ligger ofta placerade i grupper på gårdsplanen.

Ett exempel där man verkligen anser sig kunna se en tydlig skillnad i hur långhuset och gården har strukturerats under mellersta och yngre bronsålder är vid Apalle i Uppland (Ullén 1995a; 1995b; 2003). Här kan man se att det sker en förändring i hur man har använt sig av olika utrymmen i långhusen och på gårdarna i övergången till yngre bronsålder. Inga Ullén tolkar detta som en följd av en mentalitetsförändring, där den privata sfären och det egna hushållet har fått en ökad betydelse med tiden.

Något som är mer eller mindre tydligt i materialet från södra och mellersta Skandinavien är att det har funnits en uppdelning av långhusen och gårdarna på olika storlekskategorier, vilket med stor sannolikhet

representerar en social dimension i en hierarkiskt uppbyggd bebyggelse- och samhällsstruktur. Detta är speciellt tydligt i materialet från bronsålderns period IB–II, då man har en exceptionellt stor spridning i storlek på långhusen. Det finns allt från cirka 10–60 m långa långhusen under tidsperioden (se *Byggnadstradition*). I vissa områden, som till exempel på norra Jylland, kan man ana existensen av ett komplicerat ekonomiskt system där gårdar av olika storlek har specialiserat sig på en viss produktion. Specialiseringen av produktionen och en distribution av överskottsproduktionen till de större gårdarna har kanske varit en förutsättning för att kunna importera metaller och andra prestigevaror i vissa områden av södra och mellersta Skandinavien (se bl.a. Kristiansen 1998; Earle 2002, s. 305ff). Under yngre bronsålder är inte spridningen i långhusens storlek lika stor, längden har varierat mellan cirka 10–35 m. Kanske återspeglar detta en förändring av samhället mot en mer egalitär struktur (för diskussion se bl.a. Magnusson Staaf 2003, s. 313ff; Artursson m.fl. 2005), eller alternativt en förändring av synen på långhusen så att deras betydelse för att markera social status har minskat.

Som vi har sett av genomgången av materialet från södra och mellersta Skandinavien så är bilden inte helt tydlig vad det gäller bebyggelsestrukturens utseende i området. Det finns enligt många författare flera indikationer på att bebyggelsen huvudsakligen har bestått av ensamliggande gårdar, men att det kan ha funnits anhopningar eller agglomerationer av ett fåtal gårdar på vissa platser (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993, s. 358ff; Tesch 1993, s. 172; Ethelberg 2000, s. 239ff). Man vill emellertid ogärna tala om utspridda eller täta byar, eftersom detta implicerar en organisationsform som man enligt många forskare inte har stöd för i det arkeologiska materialet. Enligt min mening finns det emellertid så många exempel på platser där byggnadernas inbördes placering och datering ger utrymme för alternativa tolkningar, så att man kan tala om existensen av en mer varierad bebyggelsestruktur. Utifrån ett resonemang kring möjliga organisationsformer och

samarbetsformer som skulle kunna kopplas till en sådan bebyggelsestruktur kan man enligt min mening åtminstone i vissa fall tala om existensen av byliknande bildningar. Detta gäller speciellt i vissa centrala områden av södra och mellersta Skandinavien. Inom dessa centralområden har man bland annat utifrån gravarnas placering, gravgåvornas och lösfyndens kvalitet och kvantitet i skilda områden, samt utifrån placeringen av skärvtenshögar kunnat urskilja rikare bygder där en koncentration av prestigeföremål och vapen signalerar högstatusmiljöer och regionala centra (se bl.a. Larsson 1986, s. 102ff; Wigren 1987, s. 130ff).

Enligt många författare kan man se en tydlig förändring i bebyggelsestrukturens utseende mellan äldre och yngre bronsålder. Bland annat anser man sig i Malmöområdet kunna se en radikal omläggning av bebyggelsen från och med den mellersta delen av bronsåldern, som förmodligen kan kopplas till en förändring av hur jordbruket organiserades, men kanske också till en förändring av mentalitet och social samt rituell struktur (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993; Magnusson Staaf 2003, s. 313ff). Det finns dessutom en tendens i materialet att det blir vanligare med en tätare, byliknande bebyggelse under den mellersta och yngre delen av bronsåldern. Som exempel på sådana byliknande strukturer kan nämnas Pryssgården utanför Norrköping (Borna-Ahlkvist 2002) och Apalle i Uppland (Ullén 2003). Också på Jylland finns det mer eller mindre tydliga exempel på sådana bebyggelsestrukturer med en datering till yngre bronsålder, vid till exempel Spjald (Becker 1972b, s. 8ff; 1980, s. 130f; Audouze & Büchsenschütz 1992, s. 189ff) och Bjerg A och B (Becker 1972b; 1980; 1982; Rasmussen & Adamsen 1993, s. 141).

Min slutsats är således att bebyggelsestrukturen har varit mer varierad och komplex i södra och mellersta Skandinavien under bronsålderns period II–VI än vad man tidigare har kunnat se, och att man i skilda geografiska områden med olika förutsättningar har valt den organisationsform som har passat bäst. Enligt den här modellen skulle centralbygder ha haft

en tätare bebyggelse med en struktur bestående av en blandning av tätare respektive utspridda byliknande strukturer kompletterade med ensamliggande gårdar, medan mer perifera bygder har haft en glesare bebyggelse bestående av utspridda, byliknande strukturer och ensamliggande gårdar. I den här varierade bebyggelsestrukturen har det dessutom funnits ett inslag av större gårdar, ibland inom de byliknande bildningarna, ibland som ensamliggande enheter. De kan urskiljas genom att de har haft exceptionellt stora långhus som ibland har kompletterats med mindre ekonomibyggnader. De representerar det översta skiktet i samhället och har med största sannolikhet fungerat som regionala centra, stormannagårdar, inom bygderna. Runt dessa stormannagårdar har det funnits mellanstora och mindre gårdar som har haft olika funktioner inom samhällsstrukturen. I vissa områden som till exempel på norra Jylland kan man enligt Kristian Kristiansen (1998) och Timothy Earle (2002, s. 293ff) se tecken på en relativt långt driven ekonomisk specialisering på gårdarna under äldre bronsålder. Strukturen har uppenbara likheter med de godssystem som enligt Johan Callmer (2001) blir vanliga i södra Skandinavien under yngre järnålder och tidigmedeltid. Den här beskrivningen betonar alltså betydelsen av variationen i de lokala, miljömässiga, sociala, politiska och kulturella förutsättningarna för hur byggnadstraditionen och bebyggelse- samt samhällsstrukturen har sett ut i olika områden.

Gårds- och bebyggelsestrukturen under 1800 år – en övergripande sammanfattning

Genomgången av byggnadstraditionen och gårds- samt bebyggelsestrukturen i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder har visat att det har skett en rad förändringar över tiden, vilka förmodligen har berott på mer övergripande

förändringsprocesser i det dåtida samhället, där den materiella kulturen, den sociala och ekonomiska strukturen samt tankevärlden har förändrats på ett mer eller mindre genomgripande sätt. Förändringen av hur människor har byggt och bott är bara en aspekt av samhällets uppbyggnad, visserligen en viktig sådan, men ändå inte den enskilt viktigaste. Parallellt med förändringarna av byggnadstradition och gårds- samt bebyggelsestruktur har man infört nya jordbruksmetoder samt grödor, rituella och religiösa sedvänjor, begravnings seder och offerritualer etc. Dessa förändringar har inte alltid sammanfallit exakt i tid, men oftast kan de ses som delar av större ideologiska, kulturella och tekniska förändringsvågor som med olika periodicitet har dragit fram över området (se bl.a. Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007). De kan ses som paket med nya tankar, nya material och föremålstyper samt teknik som successivt har anammats över stora områden i norra Europa.

Senneolitikum och bronsålder har ofta setts som de första tidsperioderna då en mer homogen materiell kultur har funnits spridd över stora delar av södra och mellersta Skandinavien (se bl.a. Larsson 1986; Vandkilde 1996). Under tidigare tidsperioder har man ansett sig kunna identifiera mer tydliga regionala skillnader i området, något som har spelat en stor roll för den kulturhistoriska tolkningen av till exempel senmesolitikum och tidig- samt mellanolitikum. Under senneolitikum och bronsålder börjar man istället tala om en gemensam skandinavisk materiell kultur och detta har också fått ett stort genomslag i de kulturhistoriska tolkningarna av tidsperioderna. Frågan är emellertid om en homogen materiell kultur också är ett tecken på en homogen social, politisk och rituell struktur? Har människorna i området haft en liknande föreställningsvärld och samma normsystem bara för att man har använt föremål som har sett likadana ut? En annan viktig fråga är hur väl den likartade materiella kulturen återspeglar den etniska strukturen i området. Hur har man egentligen sett på sig själv och de andra grupper av människor som har levt i området?

Att beskriva och karakterisera samhällsutvecklingen under senneolitikum och bronsålder enbart utifrån utvecklingen av byggnadstraditionen samt gårds- och bebyggelsestrukturen ger upphov till en hel del problem, bland annat på grund av olika källkritiska frågor som ofta är svåra att lösa. Det handlar bland annat om hur representativt materialet är och hur välbevarade lämningarna är i olika områden. I vissa områden har man ett fylligt material där flera aspekter av boende och samhällsorganisation kan diskuteras, medan man i andra knappt har några lämningar alls efter bebyggelse. Detta gör att diskussionen måste baseras på de mer välundersökta områdena med goda bevaringsförhållanden. Övriga områden kan endast användas för att konstruera sannolika analogier och möjliga alternativa scenarion.

I min diskussion av gårds- och bebyggelsestrukturen har jag fört fram två huvudteser; dels att det har funnits en mer eller mindre uttalad hierarkisk samhällsstruktur under hela tidsperioden som bland annat har visat sig genom att det parallellt har funnits olikstora långhus och gårdar, dels att det existerat en varierad bebyggelsestruktur som har bestått av allt från ensamgårdar till utspridda samt täta, byliknande strukturer. Bebyggelsens uppbyggnad har varierat beroende på var i området man har befunnit sig, så att man i centralbygder har haft en mer varierad struktur med hela spektrumet från ensamgårdar till täta, byliknande bildningar representerat, medan man i perifera bygder har haft en enklare struktur som mest har bestått av ensamgårdar och eventuellt utspridda, byliknande strukturer. Dessa två huvudteser leder fram till en övergripande slutsats; bebyggelsen har haft en mycket mer komplicerad uppbyggnad än vad man tidigare har velat se i materialet, där den sociala dimensionen och den regionala variationen har spelat en stor roll.

Byggnadstraditionen och gårds- samt bebyggelsestrukturen kan givetvis endast ses som små delar i ett mycket större sammanhang där utformningen av den agrara produktionen har haft en stor betydelse, eftersom den ekonomiska basen i samhället har utgjorts

av jordbruket och husdjurshållningen på den enskilda gården. Organisationen av produktionen och hur fördelningen av ett eventuellt överskott har gått till måste enligt min mening utgöra två mycket viktiga aspekter på hur samhället har fungerat under senneolitikum och bronsålder (se bl.a. Artursson m.fl. 2005). Att diskutera samhällsstruktur och en eventuell hierarkisk uppbyggnad av samhället utan att ta hänsyn till hur själva basen i hela systemet, den agrara produktionen, har sett ut måste betecknas som meningslöst. Utan att ha en bild av hur den agrara produktionen har organiserats och hur överskottet har distribuerats finns det helt enkelt inte ett underlag att gå vidare och skapa sig en bild av den ekonomiska, sociala och politiska organisationen. Tyvärr är vår kunskap om sådana frågor fortfarande fragmentarisk, varför tolkningsmodellerna fortfarande måste bygga på olika teoretiska resonemang. I enstaka fall har man med hjälp av så kallad ”*household archaeology*” försökt att skapa sig en uppfattning om hur den ekonomiska strukturen har sett ut i både ett mikro- och makroperspektiv (se bl.a. Earle 2002, s. 293ff; Kristiansen 1998; 2006 ; Ethelberg 2000), men generellt sett är det här ett forskningsområde som länge har haft låg prioritet.

När man betraktar förändringen av byggnadstraditionen och gårds- samt bebyggelsestrukturen i ett långtidsperspektiv från 2300–500 f.Kr. så kan man se att det finns två parallella, övergripande utvecklingslinjer; dels en där långa, sega strukturer dominerar och där sättet att bygga och organisera gårdarna samt bebyggelsen förändras sakta över tiden, dels en som karakteriseras av snabba, radikala förändringar som kanske har sitt ursprung i påverkan utifrån. Materialet präglas alltså både av en konservatism och en progressivitet. Eventuellt kan man tänka sig att den sistnämnda utvecklingslinjen främst har drivits framåt av innovationer som har introducerats av det övre skiktet i samhället i en kamp om makten inom och mellan olika regionala centra. Dessa förändringar har sedan sakta spridit sig ut i övriga samhällsgrupper (se bl.a. Nordquist 2001, s. 258; s. 279; Lekberg 2002, s. 294

för diskussion). Arkitekturen kan således sägas vara präglad av dels en utvecklingslinje där det monumentala och modebetonade har varit viktigt för att visa på exklusivitet och aristokratisk position, dels en utvecklingslinje som har präglats av gamla traditioner med lång bakgrund i området. Kombinationen av de två utvecklingslinjerna har producerat en komplicerad och förvirrande bild som kan vara svår att tolka, speciellt om man förväntar sig en homogen bild för varje given tidsperiod. Det är därför enligt min mening viktigt att man kan acceptera existensen av en varierad byggnads- och bebyggelsestradition i ett och samma geografiska område under en och samma tidsperiod.

Gårdstrukturen under 1800 år

Den långsiktiga förändringen av bebyggelsens utseende kan således kopplas till olika typer av förändringar i till exempel teknikutveckling och konjunktur i jordbruket samt husdjurshållningen, befolkningsutveckling, långväga handel och kontakter etc. Som vi har sett så är det emellertid ofta svårt att avgöra gårdarnas exakta utseende, struktur och storlek, eftersom det endast i undantagsfall finns bevarade lämningar efter hägnader i form av stolpar eller rännor. I många fall kan man dock avgöra gårdarnas ungefärliga storlek utifrån placeringen av olika typer av anläggningar som till exempel härdar, kokgropar, brunnar och lertäkts-/avfallsgropar. Framförallt den senare anläggningskategorin ger antagligen en god bild av var begränsningen på gårdarna har legat i förhållande till långhuset, eftersom de dels har varit djupa och inneburit en fara för djur och människor, dels successivt har fyllts med avfall av allehanda slag och därför förmodligen placerats på så stort avstånd som möjligt från bostadshuset, men ändå inom gårdslägets begränsningar.

Under den första hälften av senneolitikum, 2300–1950 f.Kr., har gårdarna i de flesta fall bestått av endast ett tvåskeppigt långhus. I ett fåtal fall har det emellertid kompletterats med en intilliggande, mindre ekonomibyggnad (se bl.a. Pettersson 2000; Sarauw 2003; 2006).

Redan från inledningen av senneolitikum kan man se att det har funnits en relativt stor variation i storlek på långhusen, storleksspannet under SN I tycks ha sträckt sig mellan cirka 9–30 m längd (se *Byggnadstradition*). Storleksvariationen inom byggnadstraditionen kan ses som ett tecken på att den framväxande aristokratin har använt långhuset i sitt maktspråk (se bl.a. Artursson red. 2000, s. 23ff; Nordquist 2001, s. 197f; Apel 2001, s. 12; Lekberg 2002, s. 251ff). Kunskapen om gårdarnas storlek och utseende i övrigt är dåligt känt, till stor del beroende på att antalet samtida anläggningar och fynd i anslutning till långhusen är mycket få. Bristen på anläggningar inom gårdslägena är svår att förklara, men kan bero på att de aktiviteter som förekommit på gårdarna inte har krävt nedgrävningar. Detta förklarar emellertid inte bristen på fynd, men å andra sidan så har man endast vid ett fåtal tillfällen samlat in fynd från den överliggande matjorden på ett systematiskt sätt, varför det finns stora källkritiska problem med resonemanget. Spår efter hägnader saknas i stort sett helt, varför det är svårt avgöra samtidighet mellan närliggande gårdslämningar och därmed uttala sig säkert om bebyggelsestrukturens utseende. Dateringsintervallen för ¹⁴C-dateringar är dessutom i de allra flesta fall för stora för att man skall ha någon hjälp av dessa när det gäller bedömningen av samtidighet. Vad som återstår är att använda sig av långhusens inbördes placering vad det gäller till exempel avstånd och riktning.

De här svårigheterna har gjort att man ofta har velat tolka boplatserna som lämningar efter kringflytande så kallade ensamgårdar som har legat utspridda i landskapet (se t.ex. Björhem & Säfvestad 1989). Det fåtal exempel på boplatser som kan vara lämningarna efter en tätare bebyggelsestrukturer som finns vid Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1989) och Stångby stations-samhälle (Artursson red. 2000) i Skåne samt vid Myrhøj (Jensen 1973) och Bejsebakken på Jylland (Sauruw 2003; 2006) utgör emellertid en nyttig kontrast till denna tolkning. Troligen har bebyggelsestrukturen varierat mer mellan centralområden och perifera områden än vad man tidigare har ansett sannolikt.

Variationen i långhusens storlek ökar successivt under perioden för att under den senare hälften av senneolitikum och under bronsålderns period I, 1950–1500 f.Kr., vara mellan cirka 9–47 m långa. Materialet från bronsålderns period I är för närvarande relativt litet, men det tycks även under den här perioden finnas en större storleksvariation än vad det gjorde under SN I. Långhusen är fortfarande tväskeppiga, men under slutet av perioden kan man se att nya typer av konstruktioner dyker upp, där antingen takbärande bockar har kombinerats med en mesulakonstruktion eller en treskeppig konstruktion helt tar över (se bl.a. Ethelberg 2000). Gårdarna har fortfarande oftast bestått av endast ett långhus, men över tiden blir det allt vanligare att det dessutom finns en eller flera ekonomibyggnader. Bristen på anläggningar och fynd i anslutning till långhusen kvarstår i de flesta fall, dock med vissa undantag vad det gäller fynden på det fåtal platser där man har handgrävt ytorna i anslutning till konstruktionerna (se bl.a. Boas 1983). Likaså är det fortfarande svårt att säkert uttala sig om bebyggelsestrukturen i området. I de flesta fall tyder lämningarna på att bilden har dominerats av ensamgårdar eller utspridda, byliknande bildningar, men det finns också ett fåtal boplatser där mycket talar för att det har existerat en tätare, byliknande struktur, till exempel vid Almhov utanför Malmö (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006), Stångby stations-samhälle norr om Lund (Artursson red. 2000) och Limensgård på Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1999).

Under bronsålderns period IB, dvs. 1600–1500 f.Kr., sker det alltså en förändring av byggnadstraditionen, så att de treskeppiga långhusen successivt blir vanligare och vanligare. Denna nya byggnadstradition införs relativt snabbt över stora områden i södra och mellersta Skandinavien och förändringen kan anses vara helt genomförd under loppet av period II i hela området, dvs. 1500–1300 f.Kr. Variationen i storlek på långhusen fortsätter att vara stor under bronsålderns period II och man tycks nu nå maximal storlek på byggnadstypen. Längden varierar mellan cirka 10

m upp till 55–60 m. Storleksvariationen tycks därefter minska under period III och går ned till ett intervall mellan cirka 10–35 m, det intervall som också gäller under yngre bronsålder. Vad det gäller gårdsstrukturen så ökar antalet gårdar med mindre ekonomibyggnader i anslutning till långhusen samtidigt som antalet mindre byggnader på vissa gårdar blir fler (se t.ex. Sarnäs & Nord Paulsson 2001, s. 94f). Parallellt med denna utveckling kan man se att antalet anläggningar inom gårdsläget ökar. Härdar, kokgropar, lertäktsgropar/avfallsgropar och brunnar blir vanligare för att under mellersta och yngre bronsålder nå en topp som fortsätter in i den äldre delen av förromersk järnålder.

Under yngre bronsålder kan man således se en utveckling där det blir ovanligt med riktigt stora långhus samtidigt som antalet mindre långhus ökar i antal relativt sett. Det finns emellertid fortfarande en spridning över olika storlekskategorier, men vidden i intervallet är inte lika stort som under bronsålderns period II. Längden varierar mellan cirka 10–35 m och samtidigt kan man se att bredden på långhusen minskar till cirka 6–8 m. Mängden anläggningar inom gårdslägena ökar successivt under yngre bronsålder, och det blir speciellt vanligt att de omges av stora system med lertäkts-/avfallsgropar. Vad detta beror på är osäkert, men det borde finnas ett sammanhang mellan behovet av lera och antalet lertäktsgropar (för diskussion se Björhem & Säfvestad 1993, s. 131ff). Förmodligen har man ökat användningen av lerklädd väggar och lergolv under tidsperioden, något som skulle kunna förklara den stora ökningen av anläggningstypen.

Antalet och placeringen av härdar och kokgropar har förändrats över tiden. På boplatser från senneolitikum hör det till ovanligheterna att man hittar anläggningar i långhusen eller i anslutning till dem. En enstaka härd eller kokgrop kan dyka upp, men det begränsade antalet anläggningar av det här slaget på boplatser från tiden måste betyda att man antingen inte har använt sig av dem i speciellt stor omfattning i till exempel matlagningen, eller att de här aktiviteterna

har ägt rum någon annanstans. Under äldre bronsålder blir det vanligare att det finns härdar och/eller kokgropar i eller i närheten av långhusen. Så kan man se många större långhus på Jylland där man har haft tiotals härdar eller kokgropar i den västra gaveldelen eller i båda gaveldelarna (se bl.a. Ethelberg 2000). Det blir också vanligare med härdar och kokgropar på gårdsplanen under äldre bronsålder. Under yngre bronsålder ökar antalet härdar och kokgropar inom gårdslägena betydligt, medan antalet inne i långhusen sjunker. I vissa fall kan man se stora koncentrationer av anläggningstypen på gårdarna. Dessutom finns det i flera fall exempel på jättelika koncentrationer av härdar och kokgropar i vissa områden som tycks vara lämningar efter stora, tillfälligt använda samlingsplatser som t.ex. vid Glumslövs backar i Skåne (Fendin 1999; 2005).

Man kan också se en förändring av depositionen av avfall och dessutom av mängden avfall inom gårdsplanen över tiden. Under senneolitikum och bronsålderns period I är mängden avfall mycket liten och avfallsgropar samt kulturlager i anslutning till långhusen är ovanliga. I de fall då det finns nedsänkta delar i långhusen eller då man hittar så kallade grophus är fyndmängden dock ofta mycket stor, vilket måste betyda att man antingen har övergivit byggnaderna med föremål fortfarande kvar i förvaringsutrymmena, eller att de har utnyttjats för avfallsdeposition sekundärt. Under bronsålderns period II–III är fyndmängden ofta något större inom gårdslägena än tidigare, men fortfarande liten om man jämför med yngre bronsålder, då man får en radikal ökning av avfallsmängden, till viss del i anslutning till långhusen, men framförallt i de allt vanligare lertäkts- och avfallsgroparna som ofta omger boplatserna. Andra typer av lämningar som förknippas med bronsåldersboplatser är skärvstenshögar och skärvstensflak, något som är vanligt i till exempel östra Mellansverige (se bl.a. Larsson 1986, s. 150ff; Wigren 1987). Mängden skärvsten kan här vara mycket stor och gör det ofta lätt att hitta bronsåldersboplatser i området

Ensamgårdar och byar – bebyggelsestrukturen under 1800 år

Utifrån det material som har diskuterats får man enligt min mening en mycket mer komplex bild av bebyggelsestrukturen under senneolitikum och bronsålder än den som vanligtvis brukar presenteras. Variationen i långhus- och gårdsstorlek i kombination med tecken på en variation i bebyggelsestruktur visar att samhället haft ett betydligt mer dynamiskt och flexibelt sätt att fungera. Den traditionella synen på bebyggelsestrukturens utveckling under senneolitikum och bronsålderns period I kan således på goda grunder ifrågasättas. Det finns tydliga indikationer på att det har funnits en mer komplicerad och varierad bebyggelsestruktur än vad man tidigare har velat se redan under inledningen av senneolitikum. Mycket talar dessutom för att man redan under mellan-neolitikum kan se en koncentration av framförallt trattbägarbebyggelsen, men också av den senare stridsyxbebyggelsen i vissa områden i södra Skandinavien. Stora boplatser blir vanligare och de kan mycket väl representera byliknande strukturer (se bl.a. Andersson 2003; Artursson m.fl. 2003, s. 136f; s. 141ff). Som exempel på detta kan nämnas boplatserna vid Grødbygård och Limensgård på Bornholm som har omfattande lämningar från mellan-neolitikum, vilka kan tolkas som lämningar efter byliknande strukturer (Lekberg 2002, s. 251f). Tyvärr är kunskapsläget sämre i Skåne, endast ett fåtal av de större boplatserna har delundersökts.

Den nya synen på förhållandena under mellan-neolitikum i södra Skandinavien gör det betydligt lättare att argumentera för att det har existerat en tätare bebyggelsestruktur redan i inledningen av senneolitikum, och att utvecklingen kan betraktas som kontinuerlig. Gårdarna har samlats i olika typer av större strukturer som bland annat kan karakteriseras genom avståndet mellan de enskilda gårdarna (för diskussion se bl.a. Audouze & Büchenschütz 1992, s. 178ff). I vissa områden har de utspridda, ensamliggande gårdarna varit vanligast medan man i andra områden kan se en större variation med en kombination av ensamliggande gårdar och utspridda eller tätare, byliknande strukturer.

Här verkar det finnas ett tydligt samband mellan den förmodade ekonomiska bärkraften och vilken typ av bebyggelsestruktur som har funnits i ett område. I områden som man av olika skäl kan betrakta som centrala har man oftast haft en mer komplicerad och sammansatt bebyggelsestruktur, medan man i mer perifera områden har haft en enklare struktur som mestadels har bestått av ensamgårdar och utspridda, byliknande strukturer.

Bland de ensamliggande gårdarna och inom de olika typerna av byliknande strukturer kan man i vissa fall se att det under senneolitikum och bronsålderns period I har funnits gårdar med stora eller mycket stora långhus, som kan tolkas som lokala maktcentra. I dessa fall finns det dessutom ibland andra indikationer på att det har funnits en hierarkisk samhällsstruktur inom ett område. Det kan röra sig om förekomsten av en eller flera ekonomibyggnader i anslutning till de stora långhusen samt tecken på specialiserat hantverk i form av tillverkning av flintdolkar eller metallföremål och bearbetning av bärnsten på gårdarna. Det kan också handla om gravar med gravgåvor av prestigekaraktär eller offerfynd bestående av speciella föremål som placerats i närheten av gårdarna. De riktigt stora långhusen hittas ofta i vad som kan förmodas ha varit centralbygder, där det har funnits en tätare bebyggelse som varit samlad i utspridda eller mer koncentrerade byar. Runt dessa centralbygder har det funnits mer perifera områden där det har varit vanligare med så kallade ensamgårdar. Centralbygder kan förmodas ha pulserat i alternerande tillväxt- och nedgångsfaser, där bebyggelsen växelvis har expanderat eller dragit sig samman. I expansiva skeden har de mer perifera marginalområdena tagits i bruk i större omfattning.

Under bronsålderns period IB–II blir det i vissa centrala områden ännu vanligare med riktigt stora gårdar där man byggt 40–60 m långa långhus som ibland har kombinerats med mindre ekonomibyggnader. Runt dessa storgårdar har det i vissa fall funnits mellanstora och mindre gårdar som mycket väl kan ha varit samtida och ingått i byliknande strukturer. Exempel på detta finns

bl.a. från Thy-området på nordvästra Jylland (Kristiansen 1998) och vid Højgård på södra Jylland (Ethelberg 2000). Parallellt med denna bebyggelsestruktur har det också funnits en mer ordinär bebyggelse som antingen har legat mer utspridd och som kan representera ensamgårdar, eller mer koncentrerat i byliknande strukturer. Här har man också haft hela spektrat av långhus på gårdar av varierande storlek. Liksom under senneolitikum och bronsålderns period I kan man se ett tydligt samband mellan de centralområden som har identifierats utifrån andra material och existensen av en komplex bebyggelsestruktur. Under bronsålderns period II–III kan man se ett tydligt samband mellan till exempel koncentrationer av gravhögar och en mer komplex bebyggelsestruktur.

Enligt många författare kan man i vissa områden se en tydlig förändring i bebyggelsestrukturens utseende mellan äldre och yngre bronsålder. Bland annat anser man sig i Malmöområdet kunna se en radikal omläggning av bebyggelsen, som förmodligen kan kopplas till en förändring av hur jordbruket organiserades (se bl.a. Björhem & Säfvestad 1993; Magnusson Staaf 2003, s. 313ff). Men hur ser det egentligen ut i andra områden? Bilden tycks variera en hel del, i vissa områden tycks brottet mellan äldre och yngre bronsålder vara tydligt i bebyggelsestrukturen medan det är svårt att se någon större skillnad i andra (se bl.a. Artursson & Björk 2007). Vad det gäller komplexiteten så tycks antalet täta, byliknande strukturer öka i många områden, som till exempel på Jylland och i Östergötland samt i östra Mellansverige, medan man i andra områden har svårt att se något annat än så kallade ensamgårdar eller möjligen utspridda, byliknande strukturer. Här måste man emellertid se till vissa källkritiska aspekter som antalet undersökningar i ett visst område och hur stort respektive undersökningsområde har varit.

Genomgången av boplatsmaterialet har visat att det är mycket stort och nästintill omöjligt att överblicka. Forsknings- och exploateringsundersökningar producerar årligen stora mängder huslämningar från senneolitikum och bronsålder, men frågan är hur de egentligen kan användas och till vad? Gynnas egentligen forskningen kring hus, gård och bebyggelse av att ännu mer lämningar tas fram? Mitt intryck efter att ha gått igenom mycket av materialet är att det saknas ett djup i analyserna och att gården som helhet länge har fått stå tillbaka för de enskilda huslämningarna som företeelse. Inriktningen på undersökningarna har länge varit att ta bort matjorden med maskin utan att ta hänsyn till fyndmaterialet som ligger här och sedan datera huslämningarna med hjälp av eventuella fynd och ¹⁴C-dateringar från anläggningarna. De omkringliggande anläggningarna har oftast endast givits ett förstrött intresse. Detta har försvårat en analys av aktivitetsområden inom gårdsläget och koncentrerat intresset på själva byggnaderna. I dessa finns det dock sällan speciellt mycket fynd som kan ge upplysningar om funktions- och rumsindelning, varför man oftast inte kommer längre än till husens utseende i plan. En radikal förändring av undersökningarnas inriktning är därför nödvändig, där gårdarna ses som de primära ekonomiska enheter och helheter de en gång var. Det är därför nödvändigt att med hjälp av olika samplingmetoder samla in fyndmaterialet i matjorden och genom olika typer av dateringsmetoder knyta de omkringliggande anläggningarna till långhuset och övriga byggnader. Framförallt måste man öka antalet ¹⁴C-dateringar från omkringliggande anläggningar om inte fyndmaterialet är tillräckligt för en säker datering. Kort sagt måste de kvalitativa aspekterna på varje undersökt gårdsläge betonas, annars kommer vi aldrig att kunna fördjupa vår kunskap kring byggnadstraditionen och gårds- samt bebyggelsestrukturen.

Referenser

Förkortningar

AUD = Arkæologiske Udgravninger i Danmark

MHM = Malmö Museer Rapport

Tryckt

- Alexandersson, K., Persson, M., Svensson, I., Petersson, M., Hennius, A. & Lloyd-Smith, L. 2001. Söderåkra. Ett boplatsoområde från sten- och järnålder. Fornlämning 284, 285 och 315, Söderåkra sn, Småland. *E22-projektet, Rapport* 2001:8.
- Andersson, K., Biwall, A., Frölund, P., Holm, J., Rosborg, B., Waks, G. & Wrang, L. 1994. Tibble – bebyggelse och gravar i norra Trögden. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. *Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala Rapport* 1994:52.
- Andersson, M. 2003. *Skapa plats i landskapet. Tidig- och mellanmeolitiska samhällen utmed två västskånska dalgångar*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 42.
- Apel, J. 2001. *Daggers, Knowledge and Power. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350-1500 cal. BC*. Coast to coast-books – no. 3. Uppsala.
- Artursson, M. 2005. *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder. Västra Skåne i ett skandinaviskt perspektiv*. Supplement till Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. (red.). 2000. Stångby stationssamhälle. Boplatsoch bebyggelseämningar från senneolitikum till yngre järnålder. Skåne, Vallkärra sn, väg 930. Arkeologisk förundersökning och undersökning. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 2000:79.
- Artursson, M., Linderöth, T., Nilsson, M.-L. & Svensson, M. 2003. Byggnadskultur i södra och mellersta Skandinavien. I: Svensson, M. (red.). *I det neolitiska rummet*. Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M., Karsten, P. & Strömberg, B. 2005. Aspekter på samhällsutveckling. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr*. Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. Vætland - ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vætland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Audouze, F. & Büchschütz, O. 1992. *Towns, Villages and Countryside of Celtic Europe. From the Beginning of the Second Millenium to the End of the First Century BC*. Indiana University Press, Blomington & Indianapolis.
- Bech, J.-H. 1993. Bronzealderbopladser på hævet havbund ved Bjerre, Nordthy. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (red.). *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus
- Bech, J.-H. & Mikkelsen, M. 1999. Landscapes, settlement and subsistence in Bronze Age Thy, NW Denmark. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Becker, C. J. 1966. Ein früheisenzeitliches Dorf bei Grøntoft, Westjütland. Vorbericht über die Ausgrabungen 1961-63. *Acta Archaeologica XXXVI* (1965).
- Becker, C. J. 1968. Bronzealderhuse i Vestjylland. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968.
- Becker, C. J. 1969. Das frühenzeitliche Dorf bei Grøntoft, Westjütland. 2. Vorbericht. Die Ausgrabungen 1964-66. *Acta Archaeologica XXXIX* (1968).
- Becker, C. J. 1972a. Frühenzeitliche Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. 3. Vorbericht. Die Ausgrabungen 1967-68. *Acta Archaeologica XLII* (1971).
- Becker, C.-J. 1972b. Hal og hus i yngre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1972.
- Becker, C.-J. 1980. Bebyggelseformer i Danmarks yngre bronsålder set i forhold till ældste jernalders landsbysamfund. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Becker, C. J. 1982. Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark. *Offa* 39.
- Bertelsen, J. B., Christensen, M., Mikkelsen, M., Mikkelsen, P., Nielsen, J. & Simonsen, J. 1996. *Bronzealderens bopladser i Midt- og Nordvestjylland*. De Arkæologiske Museer i Viborg Amt.
- Björhem, N. 2001. En (för)historisk väg. I: Larsson, L. (red.). *Kommunikation i tid och rum*. University of Lund. Institute of archaeology. Report series 82.
- Björhem, N. & Sarnäs, P. 2000a. De äldsta långhusen. I: Björhem, N. (red.). *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna*. Malmö.
- Björhem, N. & Sarnäs, P. 2000b. Förändrade hus. I: Björhem, N. (red.). *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna*. Malmö.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1989. *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5. Malmö Museer.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1993. *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Malmö Museer.
- Boas, N. A. 1980. Egehøjbopladser fra ældste bronzealder. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.

- Boas, N. A. 1983. Egehøj. A Settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2.
- Boas, N. A. 1991. Bronze Age Houses at Hemmed Church, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 8 (1989).
- Boas, N. A. 1993. Late Neolithic and Bronze Age Settlements at Hemmed Church and Hemmed Plantation, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991).
- Bokelmann, K. 1977. Ein bronzezeitlicher Hausgrundriss bei Handewitt, Kreis Schleswig –Flensburg. *Offa* 34.
- Borna-Ahlkvist, H., Lindgren-Hertz, L. & Stålbom, U. 1998. Pryssgården. Från stenålder till medeltid, Arkeologisk slutundersökning. RAÅ 166 och 167. Ösyta Eneby sn, Norrköpings kommun, Östergötland. *Riksantikvarieämbetet Rapport UV Linköping* 1998:13.
- Borna-Ahlkvist, H. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 42. Stockholm.
- Callmer, J. 2001. Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age. I: Hårdh, B. (red.). *Uppåkra. Centrum och sammanhang. Uppåkrastudier* 3. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 34. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Carlie, L. 1992. *Brogård – ett brons- och järnålderskomplex i södra Halland. Dess kronologi och struktur*. Hallands läns museers skriftserie 6.
- Cronberg, C. 2001. Husesyn. En studie av fem senmesolitiska huslämningar från Tågerup. I: Karsten, P. & Knarrström, B. (red.). *Tågerup specialstudier*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Draiby, B. 1985. Fragtrup – en boplads fra yngre bronsalder i Vesterhimmerland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1984.
- Dutra, I. & Karlsson, C. 2000. Resan till Bruatorp. I: Magnusson, G. (red.). *När själarna räknar bilar. Glimtar ur Möres historia. Meddelande från Kalmar läns hembygdsförbund och Stiftelsen Kalmar läns museum* 84 (2000). Kalmar.
- Dutra Leivas, I., Eklund, S., Gustafsson, M. & Karlsson, C. 2001. Bruatorp. Ett långhus från äldre bronsålder. Söderåkra sn, Småland. *E22-projektet, Rapport* 2001:3.
- Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics. The beginnings of Political Economics*. Westview Press, Boulder.
- Earle, T., Bech, J.-H., Kristiansen, K., Aperlo, P., Kelertas, K. & Steinberg, J. 1998. The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31(1).
- Ericsson, A., Nydolf, N.-G., Sandner, B. & Wickman-Nydolf, G. 2000. Fornlämningar mellan Snytbärga och Kumla. Boplatssområde och gravar från brons- och järnålder. E20. Södermanland, Härads sn, RAÅ 72 och 82. Arkeologiska undersökningar. *Riksantikvarieämbetet UV Mitt Rapport* 2000:24.
- Ericson Borggren, T. & Linderöth, T. 1998. Plats 8A:3 och 8A:4 – boplatser från brons- och järnålder. Skåne, Malmöhus län, Järnvägen Västkustbanan. Avsnittet Landskrona – Kävlinge. Arkeologisk förundersökning 1996-1997. Volym 2. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1997:83.
- Ethelberg, P. 1987. Early Bronze Age Houses at Højgård, Southern Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 5 (1986).
- Ethelberg, P. 1993. Two more House Groups with Three-aisled Long-houses from the Early Bronze Age at Højgård, south Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991).
- Ethelberg, P. 2000. Bronzealderen. I: Ethelberg, P., Jørgensen, E., Meier, D. & Robinson, D. *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder*. Haderslev.
- Fagerlund, D. & Hamilton, J. 1995. Annelund – en hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder. Uppland, Enköpings stad, Stenvreten 8:22 och 8:3, RAÅ 17 och 84. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. *Riksantikvarieämbetet Rapport UV Uppsala* 1995:13.
- Fagerlund, D., Göthberg, H., Qviström, L. & Åberg, K. 1999. Förhistoria och medeltid i Vänge – Arkeologiska undersökningar 1998. *Upplandsmuseets Skriftserie* 1.
- Fallgren, J.-H. 1993. The Concept of the Village in Swedish Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 1.
- Fallgren, J.-H. 1998. Hus och gård på Öland. *Bebyggelsehistorisk Tidsskrift* 33 (1997).
- Fendin, T. 1999. Boplatser och härdgropsområde från bronsåldern vid Glumslöv. Skåne, Glumslövs sn, Övra Glumslöv 10:5. VKB 3:3. Arkeologisk undersökning. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:39.
- Fendin, T. 2005. De rituella fälten på Glumslövs backar. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr. Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Gidlöf, K. & Johansson, T. 2001. Delområde 1 (Almhov). MHM 12875, Bunkeflo och Hyllie sn. Sammanfattning av slutundersökningen 2001. I: Lindhé, E. (red.). *Citytunnelprojektet. Sammanfattning av undersökningarna 2001*. Malmö Kulturmiljö.
- Gidlöf, K. & Johansson, T. 2002. Almhov (delområde 1). I: Lindhé, E., Sarnäs, P. & Steineke, M. (red.). *Citytunnelprojektet. Rapport över arkeologiska förundersökningar. Rapport Nr 38*. Malmö Kulturmiljö 2002.
- Gidlöf, K. & Johansson, T. 2003. Delområde 1 och Bunkeflostrand 3:1 (Almhov). MHM 12875 och MK 85, Bunkeflo och Hyllie sn. Sammanfattning av slutundersökningarna 2001-2002. I: Hadevik, C., Sarnäs, P. & Steineke, M. (red.). *Citytunnelprojektet. Sammanfattningar av undersökningarna 2000-2002*. Malmö Kulturmiljö. Kulturförvaltningen 2003.
- Gidlöf, K., Hammarstrand Dehman, K. & Johansson, T. 2006. Almhov - delområde 1. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Citytunnelprojektet. Malmö Kulturmiljö. *Rapport Nr. 39*.
- Gröhn, A. 2004. *Positioning the Bronze Age in Social Theory and Research Context*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 47. Stockholm.
- Gurstad-Nilsson, H. 2001. Hövdingar... över vad? Gemenskaper och nätverk kring Kalmarsund 2300-500f. Kr. I:

- Magnusson, G. (red.). *Möre – historien om ett småland*. E22-projektet. Kalmar läns museum.
- Gustafsson, M. 2001. Från största hus till minsta hydda. I: Magnusson, G & Selling, S. (red.). *Möre-historien om ett småland*. E22-projektet. Kalmar läns museum.
- Göthberg, H. 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology 25. Uppsala.
- Göthberg, H., Forenius, S, & Karlenby, L. 2002. I en liten Vrå av världen. Arkeologisk undersökning 1991, för Alsike stad. RAÄ 16, 178 och 261, Vrå, Knivsta sn, Uppland. Del 2. *Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala Rapport* 1997:66.
- Hadevik, C. & Gidlöf, K. 2003. Fosie 11A-D samt Broläge Larsbovägen. Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport* 22. Malmö kulturmiljö.
- Hamilton, J. & Sieurin-Lönnqvist, F. 1998. Boplat och gravfält vid Åslunda. Arkeologisk förundersökning och undersökning. Arlandabanan. Uppland, Odensala sn, RAÄ 11 och 402. *Riksantikvarieämbetet Rapport UV Mitt* 1998:14.
- Hamilton, J. & Runeson, H. 2003. Gröndal – boplatstruktur och miljö under senneolitikum. I: Anund, J. (red.). *Landningsplats – forntiden. Arkeologiska fördjupningsstudier kring yngre stenålder, järnålder och historisk tid, inom det område som tas i anspråk för den tredje landningsbanan vid Arlanda flygplats*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter Nr 49.
- Hanson, M. 1995. Arkeologisk slutundersökning. 1993. Skåne, St. Köpings sn, Köpingsbro 19:9, RAÄ 49:2. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1995:8.
- Hernek, R. & Johansson, G. 1999. Bostäder från mesolitikum och bronsålder vid Timmerås i Forshälla socken. I: Bengtsson, L., Hernek, R. & Johansson, G. Timmerås och Hällorna/Flykärr – boplatundersökningar i mellersta Bohuslän. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 3. Riksantikvarieämbetet och Bohuslän museum. *Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport* 1998:6.
- Hyenstrand, Å. 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Arbetshandling. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Högrell, L. & Skoglund, P. 1996. Boplatsen i Kv. Boplatsen. En småländsk boplat från bronsålder och äldre järnålder. *Rapport Smålands museum* 1996:8.
- Jensen, J. A. 1973. Boplatsen Myrhøj. 3 hustomter med klokkebäckerkeramik. *KUML* 1972.
- Jensen, J. 1979. *Danmarks historien. Oldtiden. Bronzealderen 1. Skovlandets folk*. Sesam, Köpenhamn.
- Johansson, N. 2000. Boplatser och fossilt odlingslandskap vid Stenstorp i Slöinge socken. I: Strömberg, B. (red.). Boplatser och fossilt odlingslandskap. Arkeologi längs med väg E&/E20 i södra Halland. Del III. 1993-1996. Sträckan Kvibille-Slöinge. *Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport* 1998:21.
- Johansson, N., Rosén, C. & Streiffert, J. 2001. Arkeologiska undersökningar 1996 och 1998 vid RAÄ 118. I: Johansson, N., Streiffert, J. & Wranning, P. (red.). *Landskap i förändring*. Volym 3. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 116, 118, 120 och 122, Staffsinge socken, Halland. Hallands Länsmuseum och Riksantikvarieämbetet. *Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseum* 2001:5.
- Jäger, A. & Laursen, J. 1983. Lindebjerg and Røjle Mose. Two Early Bronze Age Settlements on Fyn. *Journal of Danish Archaeology* 2 (1983).
- Kaliff, A. 1999. *Arkeologi i Östergötland. Scener ur ett landskaps förhistoria*. Occasional Papers in Archaeology 20. Uppsala.
- Karlenby, L. 1994. The Bronze Age house in central Sweden. An evaluation of two recent excavations. *Tor* 26.
- Karlenby, L. 1996. En bosättning under 4000 år. Ullevi, Kv. Glasrutan 2. Arkeologiska undersökningar. Östergötland, Linköpings kommun, Kvarteret Glasrutan 2, RAÄ 161, RAÄ 322. *Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala Rapport* 1996:53.
- Karsten, P. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8° 23. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Kristiansen, K. 1981. Economic models for Bronze Age Scandinavia: Towards an integrated approach. I: Sheridan, A. & Bailey, G. (red.). *Economic Archaeology*. BAR International Series 96.
- Kristiansen, K. 1998. The Construction of a Bronze age landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwestern Jutland. I: Hänsel, B. (red.). *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Die Bronzezeit. Das erste goldene Zeitalter Europas*. Kiel.
- Kristiansen, K. 2006. Cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age in Northern Europe. I: Sjögren, K.-G. (red.). *Ecology and economy in Stone Age and Bronze Age Scania*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lagergren-Olsson, A. & Linderöth, T. 2000. De neolitiska boplatlämningarna på boplat SU21. Arkeologisk undersökning. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 2000:22.
- Larsson, T. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800-500 B.C.* Archaeology and Environment 6, University of Umeå, Department of Archaeology.
- Larsson, T. B. 1993a. *Vistad. Kring en befäst gård i Östergötland och Östersjökontakter under yngre bronsålder*. Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 4. Arkeologiska institutionen, Umeå universitet.
- Larsson, T. B. 1993b. Storhögar i södra Sverige. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund. Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Larsson, T. B. 1997. *Materiell kultur och religiösa symboler: Mesopotamien, Anatolien och Skandinavien under det andra förkristna århundradet*. Arkeologiska studier vid Umeå Universitet 4.

- Lekberg, P. 2002. *Yxors liv. Människors landskap. En studie av kulturlandskap och sambälle i Mellansveriges senneolitikum*. Coast to Coast books 5. Uppsala.
- Lindahl Jensen, B. & Thörn Pihl, A. 1999. Boplats från bronsålder och en mellanneolitisk brunn. Skåne, Annelöv sn, Annelöv 6:4, SU14Ö. Arkeologisk undersökning. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:103.
- Lomborg, E. 1973. En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1973.
- Lomborg, E. 1980. Bronzealder-bopladserne ved Vadgård og Skamlebæk. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Løken, T. 1989. Rogalands bronzealderboplasser – sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I: Poulsen, J. (red.). *Regionale forhold i nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for bronzealderforskning på Sandbjerg Slot* 1987.
- Løken, T. 1991. Glimt fra de senere års undersøkelser på Forsandmoen. *Ams Småtryck* 24.
- Løken, T. 1998. Det forhistoriske huset i Rogaland – belyst ved flateavdekkende utgravninger. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift* 33 (1997).
- Magnusson Staaf, B. 2003. Places in Our Minds. Transformation and Tradition in Early Iron Age Settlements. I: Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden During the Iron Age. Uppåkrastudier 7*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 40. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Nerman, B. 1936. En bronsåldersbygd med storhögar i Östergötland. *Fornvännen* 1936(2).
- Nicklasson, P. 2001a. Arkeologisk undersökning av RAÅ 116. I: Johansson, N., Streiffert, J. & Wranning, P. (red.). *Landskap i förändring. Volym 3. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÅ 116, 118, 120 och 122, Staffsinge socken, Halland. Hallands Länsmuseum och Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseum* 2001:5.
- Nicklasson, P. 2001b. *Strävsamma bönder och sturska stormän. Staffsinge och Halland från bronsålder till medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8° 35. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Nielsen, P. O. 1998. De ældste langhuse. Fra toskibede til treskibede huse i Norden. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift* 33 (1997).
- Nielsen, P. O. 1999. Limensgård og Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Nielsen, F. O. & Nielsen, P. O. 1986. Middle and Late Neolithic Houses at Limensgård, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 4 (1985).
- Nielsen, J. N. 2002. Bejsebakken, a central site near Aalborg in northern Jutland. I: Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). *Central places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*. Uppåkrastudier 6. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 39. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Nilsson, P. 2005. Fem hus från yngre bronsålder. Arkeologisk undersökning för fjärrvärmeledning vid Brävallaområdet. Pryssgården 1:1, Östra Eneby socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Arkeologisk undersökning. *Riksantikvarieämbetet. UV Öst rapport* 2005:59.
- Nordquist, B. 1992. Från flintslagingsplatser till järnåldersfynd. *Fynd* 1992:1. Tidskrift för Göteborgs arkeologiska museum och Fornminnesföreningen i Göteborg.
- Nordquist, P. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktion av social ojämlikhet i Skåne, 5500-1100 f. Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 13. Umeå.
- Olausson, D. 1992. The Archaeology of the Bronze Age Cultural Landscape – Research Goals, Methods and Results. I: Larsson, L., Callmer, J. & Stjernqvist, B. (red.). *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4° 19. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Olausson, D. 1993. The Bronze Age barrows as a Symbol. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund. Institute of Archaeology Report Series 48.
- Onsten-Molander, A. & Wikborg, J. 2007. *Kyrsta. Förhistoriska boplatsslämningar*. SAU. Skrifter 17. Uppsala.
- Pettersson, C. B. 2000. I skuggan av Karaby backar. Boplatsslämningar från senneolitikum till folkvandringstid. Arkeologisk för- och slutundersökning 1990-1991. Skåne, Västra Karaby sn, RAÅ 35, Västra Karaby 2:21. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 2000:103.
- Prescott, C. 1995. *From Stone Age to Iron Age. A Study from Sogn, western Norway*. BAR International Series 603.
- Prescott, C. 1999. Long-term patterns of non-agrarian exploitation in southern Norwegian highlands. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Rasmussen, M. 1993. Gravhøje og boplads. En foreløbig undersøgelse af lokalisering og sammenhænge. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Rasmussen, M. 1995. Settlement Structure and Economic variation in the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 11 (1992-1993).
- Rasmussen, M. & Adamsen, C. 1993. Bebyggelsen. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (red.). *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Rindel, P. O. 1997. *Grøntoft og etableringen af det strukturerede landbysamfund i Vestjylland i 1.årtusinde f.*

- Kr. Bind 1: Hovedtekst. Ph. D.-afhandling. Institut for Arkæologi og Etnologi. Københavns Universitet.
- Rostoványi, A. & Hydén, S. 2002. Öresundsförbindelsen Svågertorp 8B-C. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Malmö Kulturmiljö Rapport 14*.
- Rudebeck, E. 2001. Vägar, korsningar och vadställen – liminala platser och arkeologi. I: Larsson, L. (red.). *Kommunikation i tid och rum*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 82. Lund.
- Rudin, G.-B. & Brink, K. 2002. Lockarp 7A. Öresundsförbindelsen. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Malmö Kulturmiljö. *Rapport 16*.
- Ryberg, E. 1991. In the Deepest Forest of Småland – where the Gallery-Graves are hidden. I: Jennbert, K., Larsson, L., Petré, R. & Wyszomirska-Werbart, B. (red.). *Regions and Reflections. In Honour of Märta Strömberg*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 20. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Sarnäs, P. 1994. *Vägar i tid och rum. Om de arkeologiska undersökningarna inför ombyggnad av E22:an vid Västervik 1992*. Kalmar länsmuseum.
- Sarnäs, P. & Nord Paulsson, J. 2001. Öresundsförbindelsen. Skjutbanorna 1B & Elinelund 2A-B. Rapport över arkeologisk slutundersökning. *Rapport 9*. Malmö Kulturmiljö.
- Sarauw, T. 2003. Bejsebakken. *Skalk 2003(1)*.
- Sarauw, T. 2006. *Bejsebakken. Late Neolithic houses and settlement structure*. Nordiske Fortidsminder. Series C, volume 4. Köpenhamn.
- Schönback, B. 1951. Bronsåldershus i Uppland. *Tor 1949-1951*.
- Siemen, P. 1990. Bebyggelsehistorie øst for Esbjerg. *Mark og Montre 1990*.
- Simonsen, J. 1996. Bebyggelsen på Glattrup-næset i ældre bronzealder. I: Bertelsen, J. B., Christensen, M., Mikkelsen, M., Mikkelsen, P., Nielsen, J. & Simonsen, J. *Bronzealderens bopladser i Midt- og Nordvestjylland*. De Arkæologiske Museer i Viborg Amt.
- Simonsen, J. 1999. Bronze Age settlements in Glattrup and around Lake Tastum, NW-Jutland. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*.
- Stilborg, O. 2005. Gårdens kruka och gravens urna. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr.* Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Stjernquist, B. 1980. Bronsåldersbebyggelse på Gårdslösaåsen. Kort presentation. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Stjernqvist, B. 1983. Gravarna som källa till kunskapen om den yngre bronsålderns bebyggelse i Skåne. I: Stjernqvist, B. (red.). *Struktur och förändring i bronsålderns sambäl-le*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 17. Lund.
- Streiffert, J. 2001. *På gården. Rumslig organisation inom bopättningsytorna och byggnader under bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 35. Gotarc. Serie C. Arkeologiska skrifter 37. Stockholm.
- Strömberg, B. 2002. Kulturlandskap vid Hallandsås. Platsers betydelse – platers förändrade bruk. I: Carlie, A. (red.). *Skånska regioner*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 40. Stockholm.
- Strömberg, B. 2005. Gestaltning av bronsålderslandskap. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr.* Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Strömberg, M. 1980. Bronsålder i Hagestadsprojektet, en period i ett långtidsperspektiv. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Strömberg, M. 1982. *Ingelstorp. Zur Siedlungsentwicklung eines südschwedischen Dorfes*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°, N° 14.
- Säfvestad, U. 1993. Högen och bygden – territoriell organisation i skånsk bronsålder. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991* University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Säfvestad, U. 1995. Husforskning i Sverige 1950-1994. En kritisk exposé över metodutveckling. I: Göthberg, H., Kyhlberg, O. & Vinberg, A. (red.). *Hus och gård. Artikeldel. Hus & gård i det förurbanasambället - rapport från ett sektorsforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 14. Stockholm.
- Söderberg, B. & Hellerström, S. 2003. Centralbygdens sociala landskap. Sten- och bronsålder i Järrestad. I: Söderberg, B. (red.). *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 51. Stockholm.
- Tesch, S. 1980. Ett par bronsåldersmiljöer med huslämningar i Skåne och Södermanland. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Tesch, S. 1993. *Houses, farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area in Scania, Southern Sweden*. Uppsala.
- Thrane, H. 1982. Towards a research policy for Bronze Age settlements. *Journal of Danish Archaeology 1*.
- Thörn, R. 2001. Förhistoriska vägar och innovationer. Reflektioner från Öresundsförbindelsen. I: Larsson, L. (red.).

- Kommunikation i tid och rum*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report series 82.
- Ullén, I. 1995a. The Power of Case Studies. Interpretation of a Late Bronze Age Settlement in Central Sweden. *Journal of European Archaeology* 2:2 (1994).
- Ullén, I. 1995b. Det goda exempletets makt. Närstudie av en bronsåldersbosättning i Uppland. I: Larsson, M. & Toll, A. (red.). *Samhällsstruktur och förändring under bronsåldern. Rapport från ett bronsåldersseminarium på Norrköpings Stadsmuseum i samarbete med Riksantikvarieämbetet UV Linköping*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 11. Stockholm.
- Ullén, I. 2003. Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland. Uppland, Övergrans sn, Apalle, RAÄ 260. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. *Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala Rapport* 1997:64.
- Ulväng, G. 1992. *Mälardalens hustyper. En studie av hustyper i Mälardalen under sten, brons och järnålder*. Uppsats C/20. VT 1992. Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet.
- Vandkilde, H. 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Aarhus.
- Wigren, S. 1987. *Sörmländsk bronsåldersbygd. En studie av tidiga centrumbildningar daterade med termoluminescens*. Theses and papers in North European Archaeology 16. Institute of Archaeology, University of Stockholm.
- Winkler, M. 2001. Vägen från Södra Sallerup. I: Larsson, L. (red.). *Kommunikation i tid och rum* University of Lund, Institute of Archaeology, Report series 82. Lund.
- Åstrand, J. 1998. Trollbo. Arkeologisk undersökning, Trollbo 1:1, Vattholma, Lena sn, Uppsala kommun, Uppland. *Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala Rapport* 1997:39.
- Äijä, K., Lindborg, H. & Schönbeck, M. 1996. Tallboda. RAÄ 16, 18, 258, 269 och 270, Rystad sn, Östergötland. Arkeologisk undersökning. *Riksantikvarieämbetet UV Linköping Rapport* 1996:46.
- Ängeby, G. 1994. Ett långhus från yngre bronsålder. Boplatslämningar från brons- och järnålder i Köinge, Halland. Köinge sn, RAÄ 60, Falkenbergs kommun. Arkeologiska resultat. *Riksantikvarieämbetet Rapport UV Väst* 1994:21.
- Ängeby, G. 2003. Gårdar från bronsålder till tidig medeltid vid Tom på Fjärås Bräcka. Arkeologiska undersökningar. Halland, Fjärås sn, Tom 5:2, RAÄ 504. *Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport* 2002:20.

Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier

Genom att arbeta med hus och gårdar från olika förhistoriska tidsperioder kan man få mycket intressant information om hur människors vardagsliv gestaltade sig i forna tider. Ofta är emellertid svaren på de frågor vi försöker besvara med hjälp av våra arkeologiska undersökningar bristfälliga och leder i många fall inte vidare. I de flesta fall kan vi emellertid få en skissartad bild av hur man har organiserat sin tillvaro. Under de senaste 10–15 åren har mycket nytt material tillkommit som helt förändrat vår bild av hur man organiserade sitt boende och bebyggelsen i södra och mellersta Skandinavien, inte minst under senneolitikum och bronsålder (se *Byggnadstradition* och *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Förändringen i synen på byggnadstraditionens och bebyggelsestrukturens utveckling under tidsperioden har inneburit att nya aspekter på samhället har börjat diskuteras. Inte minst har den sociala dimensionen i boplatsmaterialet blivit tydligare, vilket inneburit att diskussionen som tidigare i stort sett helt baserades på grav- och offermaterialet, nu kan fördjupas och också omfatta de mer vardagsbetonade delarna av tillvaron.

Att begrepp som hus och gård är nära förknippade med grundläggande mänskliga behov som skydd för väder och vind samt social gemenskap och trygghet är något som vi uppfattar som självklart. Huset i sina olika skepnader uppfattas i de flesta kulturer som en naturlig del av allt det som anses vara grundläggande mänskligt. I många fall ser man till och med huset som ett levande väsen, ja till och med som en mänsklig individ, med olika egenskaper och med ett liv; det föds, lever och dör. Det som vi anser vara den innersta kärnan i att vara människa kan därför ofta kläs i ord som har med hus och boende att göra. Trygghet, kärlek, sjukdom och död kan alla beskrivas med olika metaforer som kan kopplas till hus och härd (se bl.a. Victor 2002, s. 31ff). Just härden tycks ofta ha en speciell position i många kulturer. Den kan ses som både ett fysiskt och

symboliskt centrum i huset, och dessutom som en viktig katalysator för att omvandla fysiska realiteter och förändra sociala förhållanden. Vid härden förvandlas till exempel olika råvaror till läckra maträtter, kyla till värme och främlingar till vänner (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 42). Också dörröppningar som lett in och ut ur byggnader har ofta förknippats med symboliska föreställningar kring olika omvandlings- eller transformationsprocesser. Den symboliska laddningen hos dörrar har ofta markerats i många kulturer med hjälp av bl.a. olika typer av nedläggelser av magiskt laddade föremål i nära anslutning till t.ex. dörrposter och trösklar (se bl.a. Carlie 2004, s. 190ff). Här finns det ofta en nära koppling till olika skyddsfunktioner, där själva nedläggningsritualen och föremålet i sig har ansetts ha en beskyddande verkan mot t.ex. illvilliga förfäder eller onda andar i allmänhet, och därmed utgjort ett effektivt s.k. skyddsoffer.

Hus, drömmar och mänskliga arketyper

Intressant nog finns det inom psykologin teorier om att huset som företeelse och symbol kan kopplas till föreställningar och drömmar om "självet" och "jaget". På många sätt kan det betraktas som en "mänsklig arketyper", dvs. en av många företeelser som bl.a. psykologen Carl G. Jung (1968) ansåg tillhöra en uppsättning grundläggande, mänskliga föreställningar och symboler som kan identifieras i bl.a. sagor, myter och drömmar inom i stort sett alla kulturer. De anses av Jung ha sin grund i den mänskliga evolutionen och utgöra ett gemensamt "minne" för oss alla:

"Just as the human body represents a whole museum of organs, each with a long evolutionary history behind it, so we should expect to find that the mind is organized in a similar way. It can no more be a product without

history than is the body in which it exists. By "history" I do not mean the fact that the mind builds itself up by conscious reference to the past through language and other cultural traditions. I am referring to the biological, prehistoric, and unconscious development of the mind in archaic man, whose psyche was still close to that of the animal.

(Jung 1968, s. 57)

Inom en så kontroversiell gren av psykologin som drömtydning får drömmar om hus och byggnader ofta stå som en symbol för personen och dennes sinnes- och hälsotillstånd samt självbild (Jung 1968; jmf. Freud 1979). Enligt Jung (1995, s. 129ff) finns det i det "kollektiva omedvetna" en universell uppsättning föreställningar och symboler, "arketyper", som på olika sätt kan kopplas till den mänskliga existensen och erfarenheten. Här finns det intressant nog vissa likheter med hur man resonerar inom den mycket omdiskuterade "darwinistiska arkeologin" kring evolutionens roll i den biologiska och kulturella process som skapat människan som hon ser ut idag (se bl.a. Maschner & Mithen 1996).

Symbolen eller arketypen "hus" är naturligtvis enligt det här sättet att resonera kulturellt betingad, så att man t.ex. i en icke-bofast eller nomadisk kultur kopplar föreställningar och drömmar om den egna personen till en tält- eller hyddkonstruktion, medan en person som tillhör en bofast kultur kopplar dem till en huskonstruktion av något slag (för exempel se bl.a. Ovsyannikov & Terebikhin 1994, s. 48ff). Om man accepterar Jungs resonemang kan man utan problem inse att förhistorisk byggnadstradition och bebyggelsstruktur borde kunna ge oss mycket intressant information även om olika tiders ideologi, religion och ritual och inte bara ses som en källa till kunskap om det vardagliga och praktiska i livet.

Intressant nog kan Jungs teorier kring arketypen "hus" ses som mer eller mindre tydliga paralleller till olika kulturella föreställningar om hus som fysiskt sett betraktas som direkta avbildningar eller kopior av mänskliga kroppar. Det finns många exempel på

detta i antropologisk forskning, t.ex. i studier av vissa indianstammar i nordvästra Amazonas (Hugh-Jones 1996, s. 186ff). Det tycks vara en relativt vanlig mänsklig föreställning att huset kan ses som en kropp som ger människorna ett extra skinn och därmed en yttre skyddszon. Huset är dessutom viktigt för "socialiseringen" av en person, det vill säga för att överföra kulturella föreställningar och själv- samt gruppmedvetande (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 2f):

... "If people construct houses and make them in their own image, so also do they use these houses and house-images to construct themselves as individuals and as groups. At some level or other, the notion that houses are people is one of the universals of architecture. If the house is an extension of the person, it is also an extension of the self."...

(Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 3)

Utifrån den här diskussionen kan man sammanfattningsvis säga att hyddor och hus av olika slag tycks fungera som mycket viktiga och kraftfulla symboler inom många kulturer. Byggnadernas praktiska funktioner och rituella betydelser samt de magiska och mytiska föreställningar som förknippas med dem, ryms på ett smidigt och pragmatiskt sätt inom ett begränsat fysiskt utrymme, där vardagsliv och andra verkligheter möts utan att det tycks innebära några större problem.

Byggnadstradition och bebyggelse under 1800 år

Vad är det då som utmärker utvecklingen av byggnadstraditionen och bebyggelsen under senneolitikum och bronsålder i södra och mellersta Skandinavien? Under inledningen av senneolitikum, 2300 f. Kr., kan man se att en genomgripande förändring av byggnadstraditionen äger rum. Man får en större, generell spridning i storlek på långhusen; från att ha varit cirka 15–22 m långa under den senare hälften av mellanneolitikum

varierar längden på långhusen mellan cirka 9–30 m under den första hälften av senneolitikum (se *Byggnads-tradition*; Artursson m. fl. 2003). Detta kan ses som ett tecken på att samhällsstrukturen fått en tydligare hierarkisk struktur, och att man har börjat att använda långhusen aktivt för att markera social position (se bl.a. Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 11f; Earle 2002, s. 57; Kristiansen 2006, s. 183ff). Förmodligen har de stora långhusen och gårdarna fått en viktig funktion som markering av social, ekonomisk och politisk makt. Den stora gården med sitt imponerande långhus och omgivande ekonomibyggnader har blivit en viktig symbol som maktens boning i landskapet. Samtidigt kan man se att det blir betydligt vanligare med rituella depositioner av föremål i anläggningar som hör till långhusen, så kallade husoffer, vilket skulle kunna tolkas som att synen på byggnaderna som sådana har förändrats (se bl.a. Carlie 2004, s. 189ff).

Vad det gäller gårds- och bebyggelsestrukturens utseende under tidsperioden, så har det fram till för bara några år sedan endast funnits mycket osäkra spår efter mer komplexa bebyggelsemönster. Ett stort problem är avsaknaden av hägnadssystem, som gör det svårt att fastställa gårdarnas exakta storlek och identifiera vilka gårdslämningar som har varit samtida. Dessutom har ¹⁴C-dateringarna oftast så långa kalibrerade dateringsintervall att inte heller de kan hjälpa oss i tolkningsarbetet. På grund av detta har man i de flesta fall tolkat samtliga boplatzlämningar som spår efter kringflyttande, ensamliggande gårdar. Under de senaste 15–20 åren har det emellertid dykt upp ett antal exempel på boplatzlämningar från senneolitikums första hälft, 2300–1950 f. Kr., som med stor sannolikhet kan anses vara spåren efter tätare, byliknande strukturer, som t.ex. vid Fosie IV (Björhem & Säfvestad 1989) och Stångby stationssamhälle (Artursson red. 2000) i Skåne samt vid Myrhøj (Jensen 1973) och Bejsebakken (Sarauw 2003; 2006) på Jylland. Bebyggelsen skulle alltså redan under inledningen av senneolitikum ha bestått av en blandning av ensamliggande gårdar och tätare, byliknande bildningar. Troligen kan denna

variation i bebyggelsestruktur förklaras med att det funnits en skillnad i hur man organiserat bebyggelsen i centralområden och mer perifera områden (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

Den utveckling vi kan se i byggnadstraditionen under senneolitikums första hälft har fortsatt och intensifierats under andra hälften av senneolitikum och under bronsålderns period IA, 1950–1600 f. Kr., då långhusens längd varierade mellan cirka 9–47 m. Gårds- och bebyggelsestrukturen är tyvärr fortfarande relativt dåligt känd, eftersom det är ont om välbevarade lämningar. Bilden tycks emellertid likna den från tidigare tidsperiod, med en blandning av ensamliggande gårdar och mer eller mindre täta, byliknande strukturer. I ett fåtal fall finns det emellertid tydliga tecken på att det existerat täta, byliknande strukturer i vissa centralområden i södra Skandinavien. Vid bl.a. Almhov söder om Malmö (Gidlöf & Johansson 2003; Gidlöf m.fl. 2006), Stångby stationssamhälle strax norr om Lund (Artursson red. 2000) och vid Limensgård på Bornholm (Nielsen & Nielsen 1986; Nielsen 1999; Artursson 2005a–b) har byar med tätt liggande gårdar undersökts.

Under bronsålderns period IB och period II, 1600–1300 f. Kr., når storleksintervallet sitt maximum, långhusen har då varit från cirka 9–12 m och upp till 55–60 m långa. Samtidigt sker det en snabb övergång från en tvåskeppig till en treskeppig takbärande konstruktion i hela området. Intressant nog minskar storleksintervallet sedan under bronsålderns period III, något som kan förklaras på många olika sätt. Från bronsålderns period III och fram till och med period VI ligger längden på långhusen mellan cirka 10–35 m. Enligt min mening beror den generella minskningen i längd under yngre bronsålder inte på att samhällets hierarkiska struktur har förändrats, utan på att långhusets betydelse som markör av social status har minskat och att man samtidigt har fått ett ökande antal mindre, kompletterande ekonomibyggnader på gårdarna. Generellt sett har dock den totala byggnadsarealen på gårdarna blivit mindre än under äldre bronsålder. Samhällsstrukturen har alltså fortsatt att vara hierarkiskt organiserad,

något som man kan se i bl.a. grav- och offermaterialet, men förmodligen har behovet av att visa sin sociala ställning i bebyggelsens utseende inte varit lika stort längre, kanske på grund av att konkurrensen minskat när vissa gruppers maktinnehav har blivit mer accepterat och etablerat (se Artursson m. fl. 2005; Artursson & Björk 2007).

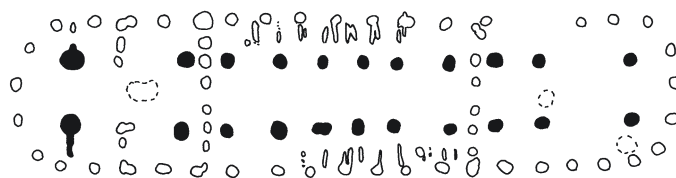
Vad det gäller bebyggelsestrukturens utseende under bronsålderns period IB och II tycks det inte ske några större förändringar från tidigare period. Variationen mellan olika områden är fortfarande tydlig och blandningen av ensamliggande gårdar samt byliknande strukturer finns fortfarande kvar. Bra exempel på en mer komplex byliknande lämning finns t.ex. vid Højgård på södra Jylland (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*; jmf. Ethelberg 2000, s. 248ff). Under bronsålderns period III och fram i yngre bronsålder tycks det bli vanligare med mer eller mindre täta, byliknande strukturer i vissa områden. Detta gäller bl.a. på Jylland, i Skåne, Östergötland och östra Mellansverige. Samtidigt finns emellertid skillnaden i bebyggelsestruktur mellan centrala och mer perifera områden i södra och mellersta Skandinavien kvar. Ett intressant drag är att det har funnits en storleksskillnad mellan gårdarna inom de byliknande strukturerna i bl. a. Östergötland och på Jylland. Inom varje by har det funnits åtminstone en större gård, som med största sannolikhet har hyst den lokale stormannen och hans familj.

Det skandinaviska långhuset som social konstruktion

Som vi kan se så har vi nu en relativt god bild av hur byggnadstraditionen och bebyggelsen såg ut under senneolitikum och bronsålder. Hur ser då den forskningshistoriska bakgrunden ut kring den mest centrala byggnadstypen, långhuset, under tidsperioden? De allra första förhistoriska huslämningarna i Skandinavien undersöktes under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (se bl.a. Edblom 2004;

Martens 2005). Redan från början tycks man ha tolkat huslämningarna som de klassiska, mångfunktionella långhus som vi känner så väl idag. Långhuset som företeelse och fenomen har alltså tidigt förts fram som en naturlig och självklar tolkning i Skandinavien. Varför det förhåller sig på detta sätt och varifrån tolkningsmodellen egentligen härstammar är idag svårt att säga. Förmodligen kommer den här bilden av det mångfunktionella, förhistoriska långhuset från skriftliga källor som t.ex. de fornordiska sagorna och de mytologiska berättelserna (se bl.a. Herschend 1997, s. 49ff), men kan också troligen spåras till historiska och etnografiska studier av skandinaviskt material från tidig modern tid (se bl.a. Erixon 1947). I stort sett samtliga forskare har utgått från att långhuset har använts som bostad av en kärnfamilj eller en utökad familj (Gröhn 2004, s. 281). I ytterst få fall har man tolkat dem som flerfamiljsbostäder (se dock Kristiansen 1999a; 2004). Detta generella sätt att tolka långhus i Skandinavien kan i de flesta fall anses som välmotiverad, eftersom det endast undantagsvis har hittas spår efter en rumsindelning som skulle kunna tolkas som tecken på något annat.

Ett intressant exempel på ett långhus som avviker från detta mönster och som utifrån sitt utseende i plan kan tolkas som en tvåfamiljsbostad har undersökts vid Legård i Thy på nordvästra Jylland (fig. 1). Långhuset, som har varit cirka 34 m långt och därmed tillhört den större kategorin (jmf. fig. 2) (se *Byggnadstradition*), har daterats till äldre bronsålder och har av Kristian Kristiansen (1999a; 2004) tolkats som en bostad för två familjer tillhörande det översta skiktet i samhället. Byggnaden har varit indelad i tre rum; två gavelrum med härdar och ett mittrum med spår efter bås för boskap. Utifrån en teori om att makten generellt sett har varit delad mellan två hövdingar med olika funktion, vill Kristian Kristiansen se långhuset vid Legård som ännu en indikation på att maktkonstellationen "the twin chiefs" varit allmänt spridd i södra Skandinavien under äldre bronsålder (Kristiansen 2004; Kristiansen & Larsson 2005, s. 271ff). Teorin om existensen av

Figur 1. Långhuset, hus III, vid Legård i Thy på nordvästra Jylland, Danmark. Skala 1:400. Efter Kristiansen 2004.

Figure 1. The long-house, house III, at Legård, Thy, northwestern Jutland, Denmark. Scale 1:400. After Kristiansen 2004.

”*tvillinghövdingar*” bygger bl.a. på att det finns vissa motiv på hällristningar och avbildningar i form av figurer i brons som föreställer två identiska män försedda med en speciell föremålsuppsättning, där bl.a. krigaridentiteten är tydlig. Det finns dessutom flera exempel på offer av exklusiva metallföremål i par, vilket skulle kunna tolkas som en symbolisk framställning av en tvillingkult. Teorin har också hämtat stöd från äldre, indoeuropeiska myter, samt romerska beskrivningar av de germanska samhällena under äldre järnålder, vilka antas spegla generella förhållanden över stora områden i det förhistoriska Europa. Det stora långhuset vid Legård ingår emellertid i en mycket liten grupp av långhus med en sådan rumslig indelning och som samtidigt har härdar i båda gavelrummen. Oftast finns det härdar eller kokgropar endast i ett av gavelrummen i de stora eller mycket stora långhusen (se bl.a. Ethelberg 2000), vilket talar emot Kristiansens teori att den här storlekskategorin av långhus generellt sett skulle ha hyst ”*tvillinghövdingar*”.

Inom skandinavisk arkeologi har begreppet långhus således fått fungera som en benämning på förhistoriska, mångfunktionella bostadshus i allmänhet. Detta innebär att allt från små tidigneolitiska Mossbyhus till enorma, vikingatida stormannaboningar placeras i samma kategori av byggnader. Även om inte detta är en ideal situation, så vilar traditionens börda tung inom bebyggelsearkeologin. Begreppet fungerar idag relativt bra, utan att någon större förvirring råder kring vad man menar när man säger ”*långhus*”. Det finns emellertid exempel på försök att karakterisera byggnadstypen utifrån bl.a. storlek och funktion. Detta är speciellt tydligt bland de forskare som sysslar med den yngre

järnålderns byggnader. Här har man skapat olika namn på byggnadstyper utifrån deras förmodade funktion. Som exempel kan nämnas begreppet ”*hall*” som oftast används som beteckning för ett långhus som haft en speciell funktion som social och rituell samlingsplats, där man bl.a. hållit stora gästbud. Hallen har fungerat som ett rituellt rum, där stormän och hövdingar har kunnat förstärka och befästa sin position med hjälp av t.ex. ritualiserat festande och givande av gåvor (Herschend 1997).

Som vi kan se motsvarar det skandinaviska långhuset i de flesta tolkningar inte det som man inom antropologin vanligen menar med ”*long-house*”, dvs. ett begrepp som beskriver en flerfamiljsbostad indelad i flera mindre delar (se bl.a. Janowski 1995, s. 88; Hugh-Jones 1996, s. 186ff). Det finns flera exempel på hur klassiska ”*long-houses*” delas upp rumsligt i små avdelningar för gifta par och deras privata härdområde. Endast området kring härdan betraktas som privat område, där man i många delar av världen äter dagens måltider i avskildhet (se t.ex. Janowski 1995, s. 94f). Naturligtvis finns det också exempel på att man antropologiskt har kunnat belägga förekomsten av långhusliknande byggnader som använts som bostad för en kärnfamilj. Exempel på detta finns från bl.a. Nya Guinea, där ett mindre enfamiljshus med utrymme för både människor och grisar har dokumenterats (Steensberg 1980, s. 171ff). Tyvärr har emellertid den antropologiska forskningen oftast inriktat sig på helt andra saker än just den materiella kulturen, varför det många gånger är svårt att hitta väldokumenterade hyddor och hus att jämföra med (se bl.a. Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 4).

Förhistoriska långhus – historiska och antropologiska erfarenheter

De förhistoriska byggnadskonstruktioner som vi idag kallar långhus i Skandinavien har sina rötter i senmesolitikum (se bl.a. Cronberg 2001; Artursson m. fl. 2003; Karsten & Knarrström 2003, s. 160ff). Från de runda eller ovala hyddlämningar vi har från senpaleolitikum och mesolitikum går utvecklingen mot ovala, rektangulära eller trapetsoida långhus under senmesolitikum och neolitikum. Man måste emellertid komma ihåg att man fortsätter att använda olika typer av hyddkonstruktioner parallellt med långhusen under hela senmesolitikum och neolitikum och även ännu längre fram i tiden. Ofta tycks man ha använt sig av hyddkonstruktioner på specialiserade jakt-, fiske- eller samlingsboplatser under neolitikum. Det finns emellertid även flera exempel på att man har kombinerat mer komplexa byggnader som långhus med hyddor på vissa gårdar. Detta gäller bl.a. under senneolitikum och äldre bronsålder, då det finns exempel från både Skåne och Jylland på att långhus och hyddliknande konstruktioner har använts parallellt på samma gårdar (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

De tolkningsförsök som gjorts av förhistoriska hyddor och långhus bygger således med nödvändighet på den kunskap vi har om liknade konstruktioner från historiska och antropologiska källor, eftersom de lämningar efter bostäder vi hittar oftast är mycket dåligt bevarade. För det mesta får vi endast fram grundplanen, men ibland finns det så mycket fynd att man kan göra en grov tolkning av hur olika delar av byggnaderna har använts. Naturligtvis finns det stora problem med att använda sig av historiskt och antropologiskt material i analyser baserade på analogier. Det finns en rad källkritiska hänsyn som måste tas och det är dessutom lätt att fastna i etnocentriska cirkelresonemang (Gröhn 2004, s. 280ff). Det är emellertid den enda vägen vi kan gå för att fördjupa vår kunskap om hur byggnaderna kan ha använts. Att bara fejt stanna kvar utanför dörröppningen och inte våga gå vidare in

i det okända för oss inte närmare sanningen, eller som Carsten & Hugh-Jones så träffande uttrycker det:

...”To enter another culture is to stand nervously in front of an alien house and to step inside a world of unfamiliar objects and strange people, a maze of spatial conventions whose invisible lines get easily scuffed and trampled by ignorant foreign feet.”...

(Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 4)

Eftersom huset och gården i många kulturer står som en symbol för det centrala i tillvaron, för kosmos och den ordnade världen (se bl.a. Borna-Ahlkvist 2002, s. 77), kan de ses som kraftfulla medel för att skapa ordning i kaos. På grund av detta är det viktigt att använda sig av det arkeologiska hus- och gårdsmaterialet för att kunna fördjupa vår bild av förhistorien. Dessutom tycks husets livscykel eller *”kulturella biografi”* vara en viktig del av hur människor ser på sig själva och hur de uppfattas av andra (se bl.a. Gerritsen 1999, s. 141; Borna-Ahlkvist 2002, s. 84ff). Husets fysiska utformning och utveckling kan i en del fall vara mycket nära kopplad till utvecklingen och förändringen av den grupp människor som bor i det. Ofta bildar ett gift par kärnan i husets begynnelse, och parallellt med att barn föds, nya sociala band knyts och allianser skapas förändras husets fysiska form och utseende (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 26f). När den sociala situationen och husets utseende förändras över tiden utgör oftast det äldsta gifta paret i gemenskapen den centrala institutionen och förknippas ofta mer eller mindre direkt med byggnaden som sådan.

Huset måste därför ses som en mycket viktig och dynamisk enhet; människorna och de sociala grupper som bor i det förändras samtidigt som byggnaden i sig själv genomgår förändringar, såväl fysiskt som symboliskt (a.a., s. 37). Människorna och huset är delar av en livsprocess där de föds, lever och förändras för att slutligen dö. I vissa kulturer är människornas och husets liv och död starkt sammankopplade i tid eftersom de har ungefär samma livslängd (Gerritsen 1999;

Borna-Ahlkvist 2002, s. 83ff), medan hus i andra kulturer har en helt annan varaktighet och står som symboler för kontinuitet och lång närvaro i såväl fysiska som mentala landskap. Liknande skillnader i användningstid mellan olika långhus fanns förmodligen också i Skandinavien under senneolitikum och bronsålder. Framförallt har troligen de stora och mycket stora långhusen på stormannagårdarna haft en lång användningstid (se fig. 2), och därmed utgjort manifesta och långlivade monument över makt och styrka i landskapet. De stora gårdarna har således på ett mycket effektivt sätt påminnt människorna om maktens kontinuitet och dess rötter långt tillbaka i tiden.

Som vi har sett så betraktas alltså huset i många kulturer som ett pågående projekt som byggs upp, lever och dör i samklang med dess invånare (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 39):

... "This is not simply the obvious point that houses must be built and maintained, get modified to fit the needs of their occupants, are extended and rebuilt, and ultimately decay and fall down. It is also to stress that such architectural processes are made to coincide, in various ways, with important events and processes in the lives of their occupants and are thought of in terms of them." ...

(Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 39f)

Detta kan exemplifieras med hur man bland Zafimaniry-folket på Madagaskar bygger hus som mycket långa projekt som överbryggar avståndet mellan generationer (Bloch 1995). Det gifta grundarparet anses bo kvar i huset och personifieras av detta även efter sin död. Huset byggs på successivt och blir alltmer dekorerat. Det får efterhand "ben i kroppen" när det från början lätt byggda huset förstärks med timmerbyggda väggar. Ett hus anses som heligt när grundarparet har dött och den yngste sonen har tagit över det. De äldre sönerna bygger sina hus i anslutning till föräldrarnas och efter hand kan hela byar växa upp kring ett centralt, heligt ursprungshus, och så småningom också

kring de efterkommandes heliga anfädershus. Därigenom kan stora komplex av heliga ursprungshus och profana byggnader växa upp.

Det är i det här sammanhanget intressant att se att man i vissa områden i södra Skandinavien har dragit den yttersta konsekvensen av detta sätt att koppla ihop människors liv och död med långhusens användning och utveckling över tiden. Det är nämligen inte helt ovanligt att man under senneolitikum och bronsålder har gravlagt människor i de långhus som de en gång levtt i, och därigenom har man begravt både invånare och byggnader i samma gravmonument. Långhus som en gång har fungerat som bostad för en familj har i vissa fall förvandlats till en gravbyggnad, ett dödshus som bränts ned eller rivits och sedan täckts med en gravhög (se Victor 2002; Svanberg 2005a–b; 2007). Det finns dessutom exempel på att man har använt sig av långhusliknade gravkonstruktioner under senneolitikum (se bl.a. Nordström 1997) och yngre bronsålder (se Svanberg 2005a–b; 2007), något som kan ses som symboliskt laddade handlingar som kanske har sitt ursprung i just användandet av riktiga långhus som gravbyggnader eller dödshus.

Under långhusens hela "kulturella biografi", från födelse till död, tycks man ha utfört en rad olika ritualer och ceremonier som haft en direkt anknytning till själva byggandet och byggnaderna som sådana (Geritsen 1999, s. 140ff; Borna-Ahlkvist 2002, s. 84ff). Spår efter ritualer och offer som kan knytas till byggandet, användandet och övergivandet av hus är inte ovanliga i södra och mellersta Skandinavien (Karsten 1994, s. 145ff; Borna-Ahlkvist 2002, s. 92ff; Carlie 2004, s. 12ff). Husoffret som företeelse är den tydligaste rituella aspekten i olika typer av byggnader i området, men det finns också offer som har en mer generell anknytning till gården, som t.ex. brunnsoffer (se t.ex. Björhem & Säfvestad 1989, s. 115f). Nedläggningar av olika typer av föremål i byggnader kan ges ett stort antal tolkningar och kopplas till olika faser i deras "kulturella biografi" (Borna-Ahlkvist 2002, s. 91ff; Carlie 2004, s. 189ff).

Om man ser på den senaste större studien av s.k. husoffer i Skandinavien som gjorts av Anne Carlie (2004, s. 190f), så står det helt klart att det är under byggnadsfasen som de flesta offernedläggelserna har gjorts. De har ofta placerats i stolphål till takbärande stolpar och väggstolpar samt i anslutning till dörröppningarna. Det finns emellertid också exempel på att man har lagt ned dem i eller under härden samt i gropar placerade under lergolv. Husoffren har i de flesta fall bestått av olika redskap av sten eller metall, keramik, delar av människokroppar, hela djurkroppar eller djurdelar, speciella föremål som fossiler etc. Anne Carlie tolkar alla dessa nedläggelser som s.k. invigningsoffer. De har haft karaktär av gåvo-, avvärjnings- eller skyddsoffer och gjorts i form av måltids-, dryckes- och blotoffer. Syftet med dem har förmodligen varit att skapa goda relationer med olika övernaturliga väsen och högre makter för att skydda huset och dess invånare, samt att förse byggnaden med en speciell skyddsande.

Under husets användningsfas kan man tänka sig att en rad regelbundna offer har gjorts till olika skyddsandar och väsen för att hålla sig väl med dem och för att behålla deras beskydd av byggnaden och dess invånare. Här har förmodligen måltids- och dryckesoffer spelat en viktig roll för att blidka dem och hålla dem på gott humör. Även olika former av anfäderskult kan ha varit viktig i samband med den här typen av husoffer, speciellt om byggnaderna har använts under lång tid. Detta gäller naturligtvis i synnerhet om identifikationen mellan en viss person och en byggnad har varit stark.

På senare tid har man även diskuterat möjligheten att övergivet och rivande av husen har varit starkt ritualiserat (se bl.a. Gerritsen 1999; Borna-Ahlkvist 2002, s. 91f; Carlie 2004, s. 193f). Det är emellertid svårt att hitta otvetydiga exempel på detta, eftersom stratigrafien oftast är otydlig eller obefintlig i huslämningar som undersökts i mark som plöjts under lång tid, vilket ofta är fallet i södra Skandinavien. Man kan emellertid se den tidigare nämnda begravningsleden, där långhusens funktion i vissa fall har omvandlats och där de ingått som begravnings- eller dödshus i ritualen,

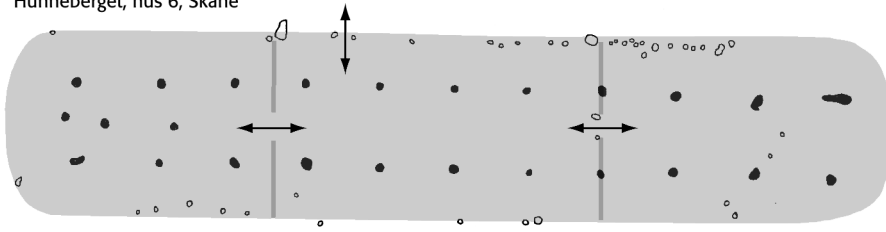
som ett bra exempel på ett ritualiserat övergivande (Svanberg 2005a–b; 2007). Här har man dessutom knutit ihop långhusets och vissa av dess invånares öde med varandra för evigt. Det gamla långhuset har blivit den slutliga boningen för en anfader, och efter det att man täckt över alltihop med en hög har platsen förmodligen blivit ett kraftfullt monument med stort symbolvärde. Det finns också exempel på att man har använt sig av husliknande gravkammare eller dödshus som haft utseendemässiga likheter med boningshus, och dessutom att man byggt miniatyrer av hus som har ingått i ritualerna kring begravningar i hög (Svanberg 2005a–b; 2007).

En annan typ av gravar där det ingått en tydlig husymbolik är de som har markerats med stensättningar eller vallanläggningar med husliknande form (se bl.a. Nordström 1997; Svanberg 2007). Även de s.k. husurnorna som användes som benbehållare under yngre bronsålder i norra Europa och i Italien kan ses som tydliga exempel på att hussymboliken har varit viktig i gravsammanhang (se bl.a. Viktor 2002, s. 34ff; Sabatini 2007, s. 10ff). Det finns också spår efter rituella byggnader som haft vissa planmässiga likheter med boningshus. Speciellt de s.k. stengrundshusen har ofta tolkats som rituella byggnader, där aktiviteter som bl.a. haft med begravningar att göra förmodas ha ägt rum (Viktor 2002; Kaul 1987; 2004). Fredrik Svanberg (2005a–b; 2007) vill emellertid istället tolka flertalet av dessa byggnader som husliknande gravmonument som aldrig har sett ut som eller fungerat som egentliga hus, utan endast varit yttre markeringar av gravar.

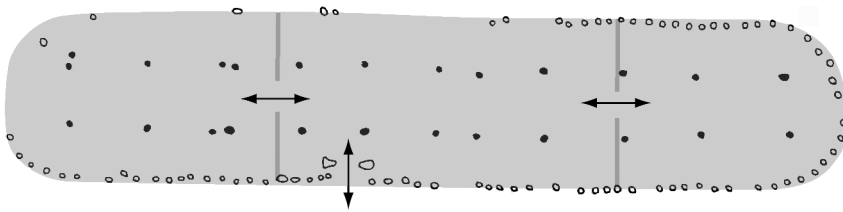
Figure 2. Exempel på mycket stora långhus från södra Skandinavien med en datering till bronsålderns period IB och period II, 1600–1300 f. Kr. Byggnadernas förmodade storlek och möjliga rumsindelningar samt placeringar av dörröppningar har markerats. I långhuset från Brdr. Gram har dessutom spår efter en förmodad båsindelning i östra delen markerats. Skala 1:400.

Figure 2. A selection of very large long-houses from southern Scandinavia dated to Bronze Age period IB and period II, 1600–1300 BC. The presumed size of the buildings and the possible division into rooms and the position of door openings have been marked. In the long-house from Brdr. Gram the byres have also been marked. Scale 1:400.

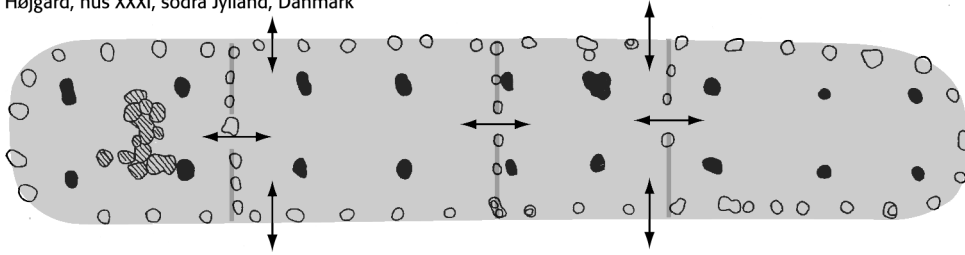
Hunneberget, hus 6, Skåne

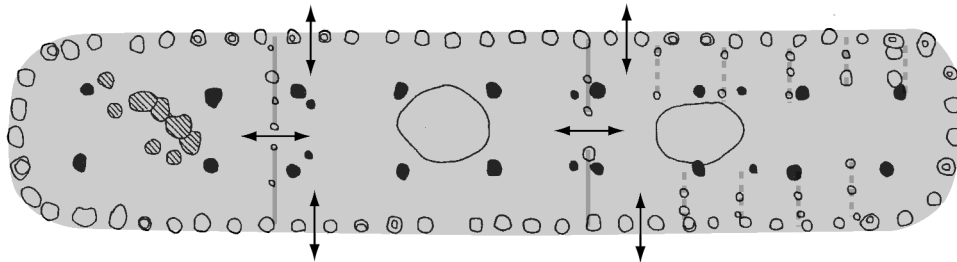
Brogård, hus XII, Snöstorps sn, Halland

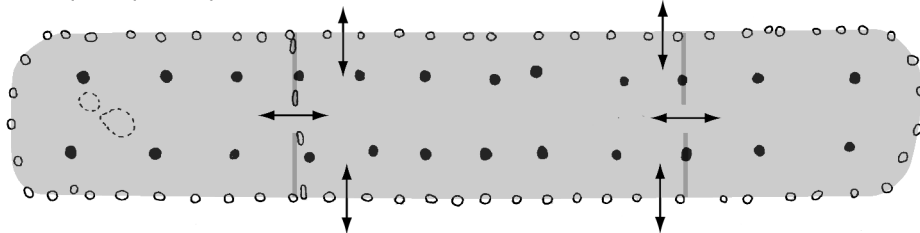
Højgård, hus XXXI, södra Jylland, Danmark

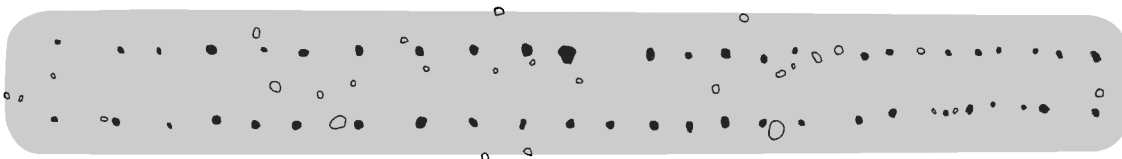
Brdr. Gram, hus IV, fas 2, södra Jylland, Danmark

Store Tyrrestrup, norra Jylland, Danmark, fas 2

Bruatorp, Kalmar, Småland

Hus, gård och by – bebyggelsen och det sociala landskapet

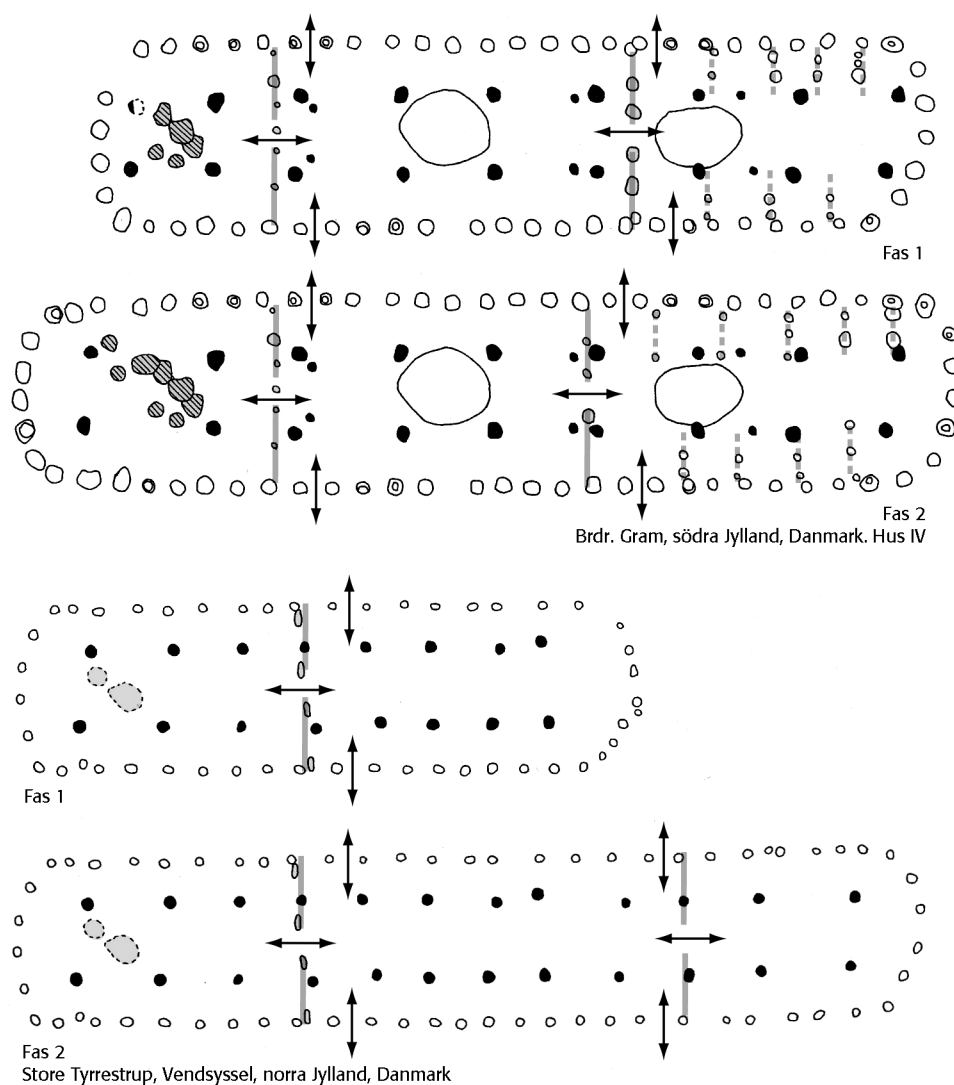
Som vi har kunnat se så har de olika typerna av byggnader som funnits på gårdarna i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder haft sina symboliska motsvarigheter i gravar och i rituella sammanhang. Därför är det inte svårt att dra slutsatsen att byggnader av olika slag har haft en speciell position i människornas föreställningar kring liv och död, och att det dessutom har funnits ett stort antal myter och sägner där de spelat en viktig roll. Också gårdarna kan förmodas ha utgjort viktiga symboler i det dåtida samhället. Gården har i många kulturer fått fungera som sinnebilden för universum, som en beskrivning av kosmos och hur allt varit ordnat (se bl.a. Nordberg 2004, s. 172ff). Så visar t.ex. asatrons föreställningar om Asgård som gudarnas boning i världens mitt den mytologiska betydelsen hos huset och gården (a.a. s. 153ff). I Asgård residerar Oden i sin sal *Valaskjalf* sittande i högsätet *Hlidskjalf* blickandes ut över alla världar. Dessutom har det funnits andra byggnader med namn och speciella funktioner i Asgård; i *Valhall* har Oden tagit emot de tappra kämparna och i *Gimle* de rättrådiga. Denna beskrivning av de olika husen och hallarna med namn understryker den symboliska betydelsen hos olika typer av byggnader i den norröna tron.

I det här sammanhanget är det intressant att se att det, liksom under yngre järnålder, funnits en gemensam byggnadstradition i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder, varför man kan förmoda att det även under denna tidsperiod funnits ett antal gemensamma ideologiska och mytologiska föreställningar kring olika typer av byggnader i området (Ethelberg 2000; se också *Byggnadstradition*). Detta gäller i synnerhet de stora eller mycket stora långhusen med en datering till den andra hälften av senneolitikum och äldre bronsålder, som visar en rad likheter vad det gäller storlek och utseende i plan. Framförallt under bronsålderns period IB–II, dvs. 1600–1300 f. Kr., tycks det ha funnits en mycket klar uppfattning

om hur stormannagårdens treskeppiga huvudbyggnad skulle se ut (fig. 2).

Det är inte speciellt svårt att tänka sig att dessa enorma långhus har haft ungefär samma position i människors föreställningar och myter under senneolitikum och bronsålder som motsvarande byggnader hade under yngre järnålder. Kanske har de setts som avbildningar av gudarnas mytiska hallar, ungefär som man cirka 2000–3000 år senare skulle betrakta liknande byggnader inom den nordiska asatron? Kanske hade de också namn och var kända över stora områden i Skandinavien? Flera av de stora långhusen med en datering till senneolitikums andra hälft och äldre bronsålder har byggts om eller byggts till, vilket visar att de med största sannolikhet har använts under lång tid, kanske upp till 100–150 år. Ett bra exempel på detta finns bl.a. vid Brdr. Gram på södra Jylland, där hus IV har förlängts i båda ändar, och från att ha varit cirka 47 m långt har det förlängts till 50 m (fig. 3). Utifrån en sekvensanalys av ¹⁴C-dateringar kan man se att långhuset har använts under kanske 90–100 år, från 1440 till 1330 f. Kr. (Ethelberg 2000, s. 205ff). Dessutom finns det flera stora långhus inom samma gårdsläge som har ¹⁴C-daterats till en tidsperiod mellan 1480–1220 f. Kr., vilket innebär att gården vid Brdr. Gram utifrån ¹⁴C-dateringarna att döma har använts kontinuerligt under stora delar av bronsålderns period II och III. Detta innebär att gården har legat på samma plats under nästan 300 år och därmed utgjort ett kontinuerligt inslag i landskapet. Utifrån byggnadernas storlek och utseende samt spår efter metallbearbetning (Ethelberg 2000, s. 180) kan man dra slutsatsen att gården under hela sin livstid bebotts av en storman eller hövding, och detta måste ha inneburit att den med tiden har fått en framträdande plats i människors medvetande. Kanske har den haft ett namn som varit vida spritt och som nämnts med beundran, vördnad eller skräck?

Ett liknande exempel på en tillbyggnad av ett stort långhus finns vid Store Tyrrestrup på norra Jylland, där man förlängt den ursprungligen cirka 33 m långa byggnaden till en längd på cirka 48 m (Nilsson 1996).

Figur 3. Exempel på tillbyggnader av mycket stora långhus vid Brdr. Gram på södra Jylland och Store Tyrrestrup på norra Jylland. Möjliga rumsindelningar och placeringar av dörröppningar har markerats. I långhuset från Brdr. Gram har dessutom spår efter en förmodad båsin-delning i östra delen markerats. Efter Ethelberg 2000 och Nilsson 1996. Skala 1:400.

Figure 3. Long-houses with extensions from Brdr. Gram, southern Jutland, Denmark and Store Tyrrestrup, northern Jutland, Denmark. Possible division into rooms and positions for door openings have been marked. In the long-house from Brdr. Gram presumed remains from byres in the eastern part of the building have been marked. After Ethelberg 2000 and Nilsson 1996. Scale 1:400.

Förlängningen har här, till skillnad från vid Brdr. Gram, gjorts åt endast ett håll (fig. 3). Intressant nog har man inne i långhuset hittat en bronsdepå i form av pålstavar och holkxor, något som verkligen visar att det har rört sig om en högstatusmiljö. Byggnaden har daterats till äldre bronsålder utifrån fynden av metallföremål, och

med hjälp av en s.k. kombinerad ¹⁴C-analys kan den placeras i tidsintervallet 1450–1320 f. Kr., dvs. bronsålderns period II.

De i stort sett identiska stora eller mycket stora långhusen i södra Skandinavien (se fig. 2), som i många fall har uppförts med samma teknik och haft samma

planmässiga lösningar, visar att det funnits ett vidsträckt nätverk av stormanna- eller hövdingagårdar i området, där man har haft gemensamma normer för hur en gård av det här slaget skulle se ut. Det finns även liknande långhus i bl.a. Tyskland och Holland, som visar att kontaktnätet haft en mycket stor utbredning över norra och mellersta Europa (se bl.a. Nielsen 1998; 1999; Ethelberg 2000, s. 180; *Byggnadstradition*). Inom dessa nätverk har nya idéer och innovationer inom den materiella kulturen spridit sig snabbt. Troligen har även kulturella normer och föreställningar spridits längs med samma kontaktvägar, vilket så småningom har resulterat i att en gemensam kulturell identitet har anammats av det övre sociala skiktet i samhället. Vad det gäller de stora långhusen och de konventioner som gällt dessa, så kan man förmoda att det har funnits bestämda uppfattningar om hur de skulle delas in i olika rum och hur dessa skulle användas. Kanske har det också funnits regler för hur man skulle bete sig och hur man fick röra sig när man trädde över tröskeln till en sådan imponerande byggnad? På så sätt kan byggnaderna i sig ha använts som särskiljande och som ett instrument för att ytterligare förstärka den sociala stratifieringen i samhället. Endast eliten och de som på något annat sätt hade anknytning till ett långhus av det här slaget har haft tillgång till denna kunskap, och på så sätt har man skapat ett viktigt instrument för en s.k. ”socialisering” av individer tillhöriga de mäktiga familjerna eller släkterna (se bl.a. Streiffert 2005, s. 24f; Kristiansen 2006, s. 184).

De stora gårdarna med sina enorma långhus kan alltså ses som viktiga institutioner för att skapa och upprätthålla en hierarkisk samhällsstruktur, samt för att överföra en ideologi inom de aristokratiska kretsarna. De har symboliskt men också rent fysiskt fungerat som centralplatser i landskapet, där den politiska och rituella makten koncentrerats och där olika typer av specialiserade verksamheter som t.ex. högkvalitativt flint-, metall- och textilhantverk har haft sin bas. I en sådan samhällsstruktur skulle stormannagårdarna kunna ha fungerat enligt samma principer som i Claude Lévi-Strauss beskrivning av s.k. ”house-based societies”

(se bl.a. Lévi-Strauss 1982, s. 174; 1987, s. 152; Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 6ff). Definitionen av denna institution, ”hus”, betonar både de materiella och immateriala aspekterna av byggnaden eller gården i sig, men också de sociala band som vävs i och runt dem:

”...a corporate body holding an estate made up of both material and immaterial wealth which perpetuates itself through the transmission of its name, its goods and its titles down a real or imaginary line, considered legitimate as long as this continuity can express itself in the language of kinship or of affinity and, most often, both.”

(Lévi-Strauss 1982, s. 174)

Enligt Lévi-Strauss kan denna typ av samhällsorganisation beskrivas som en form av kompromiss mellan olika kategorier som enligt antropologin betraktas som motsatspar som egentligen inte skall gå att förena, som t.ex. exogami och endogami eller släktskaps- och alliansbaserade organisationsprinciper. Han anser att ”house-based societies” är något som framförallt kan förknippas med hierarkiskt organiserade samhällen, och att institutionens främsta syfte är att överbrygga konflikten mellan släktskapsbaserade och allians- eller klassbaserade samhällen. Det finns emellertid en rad problem med att använda begreppet ”hus” enligt Lévi-Strauss definition, inte minst i arkeologiska sammanhang, och det har mycket riktigt kritiserats av många antropologer och andra forskare (se bl.a. Gröhn 2004, s. 282f för en översikt). Framförallt har man kritiserat att Lévi-Strauss överbetonar konflikten mellan olika mänskliga organisationsprinciper och deras oförenlighet med varandra. Enligt flera forskare finns det egentligen inte alls någon sådan konflikt hos de människor som lever i samhällen där dessa organisationsprinciper blandas, utan den är något som har konstruerats i vissa akademiska kretsar. Institutionen ”house-based societies” i Lévi-Strauss renodlade form har enligt många endast en svag förankring i materialet eller i verkligheten. Den här typen av organisation eller institutioner finns i många samhällen och är inte på

något sätt enbart knutna till hierarkiska samhällstyper. Trots dessa problem anser jag emellertid att begreppet eller institutionen ”hus” är ett mycket användbart analysredskap när det gäller samhällen som befinner sig på gränsen mellan en egalitär och hierarkisk organisation, och att den dessutom kan förklara hur den allt mer intensifierade hierarkiseringsprocessen under den andra hälften av senneolitikum och inledningen av äldre bronsålder rent konkret kan ha sett ut.

Kanske har samhällsstrukturen i södra och mellersta Skandinavien under den senare hälften av mellanolitikum fortfarande till stor utsträckning varit släktskapsbaserad och relativt egalitär (se bl.a. Nordquist 2001, s. 171ff). Under övergången till senneolitikum har den emellertid successivt förändrats, så att vissa familjer eller släkter med hjälp av institutioner som kan liknas vid ”hus” har försökt att slita sig loss ur den kollektivt präglade ideologin. Efterhand har den husbaserade organisationsprincipen spridit sig i området, eftersom den visat sig effektiv i en stegrad social konkurrenssituation och i en alltmer hierarkisk samhällstruktur. Man kan anta att det under den första hälften av senneolitikum har uppstått en samhällstruktur, som varit uppbyggd av ”hus” som befunnit sig på olika social nivå; från ”hövdingahus” till ”krigsledarhus” och ”krigarhus” samt därunder de vanliga gårdarna (se diskussion hos Artursson & Björk 2007). Dessa olika ”hus” har varit sammanlänkade i en intrikat nätverksbaserad organisation, där de olika delarna knutits samman med hjälp av t.ex. giftermål och adoptioner samt andra sociala och ekonomiska kontakter. Endast de högre sociala nivåerna i samhället har ingått i dessa institutioner, och de har dessutom haft ensamrätt att begrava sina döda i mer eller mindre monumentala gravtyper som t.ex. megaliter, hällkistor, dödshus, kammargravar och höggar samt rösen för att ytterligare skilja sig från mängden (Varberg 2005a–b; Artursson m. fl. 2005; Artursson & Björk 2007).

De stora gårdarna med de imponerande långhusen har under senneolitikum och äldre bronsålder successivt fått en allt viktigare funktion som symboler för de

familjer eller släkter som kom att dominera samhället. Genom att ingå olika allianser med hjälp av till exempel giftermål, adoptioner och gåvogivande kunde man skapa nya släktrationer och knyta nära kontakter med andra grupper i när och fjärran. En viktig funktion hos de stora gårdarna har förmodligen också varit att fungera som aristokratiska centra, där olika typer av ritualiserade fester och ceremonier hållits för att stärka banden inom och utom hövdingadömena. De har därmed fått en viktig funktion som samlande symboler i de vidsträckta nätverk, inom vilka bl.a. utbyte av t.ex. högkvalitativa flintdolkar, metallföremål, metallråvara och teknisk expertis av olika slag ägde rum över stora avstånd. Det är i det här sammanhanget intressant att se att det i vissa historiska och antropologiska studier finns exempel på att personer eller grupper av människor har använt namnet på ett ”hus” som en förenande symbol och övergripande identitet. På så sätt kan ett sådant namn ha fungerat som en kontaktskapande legitimation mellan hövdingadömen på stort avstånd från varandra i det dåtida Skandinavien. Med hjälp av ett sådant system, som varit baserat på en form av allianssystem mellan hövdingadömen på strategiskt eller kommunikativt viktiga platser, skulle man kunna ha företagit långa resor utan att man därför tog alltför stora risker (se bl.a. Helms 1998; Kristiansen 2002; Larsson 2002). Ett system som varit baserat på en institution som ”hus” skulle på ett effektivt sätt kunna ha överbryggat kommunikationsproblem på stora geografiska avstånd, och dessutom ha hjälpt till att bevara en känsla av kontinuitet i kontakter som kanske inte var så frekventa eller regelbundna.

En fråga som diskuterats mer och mer under senare år är vilken konfliktnivå som egentligen rått inom denna hierarkiskt organiserade samhällsstruktur, som med största sannolikhet präglats av en uttalad konkurrenssituation, både lokalt och regionalt (se bl.a. Treherne 1995; Kristiansen 1999b; Vandkilde 2003). Utifrån bl.a. gravgodsets och offergåvornas sammansättning samt olika motiv på hällristningar vet vi att krigaren varit viktig som en idealiserad symbolbild,

men de mer konkreta bevisen för omfattande konflikter och stridshandlingar är relativt få. Studier av svärd från bronsålderns period II och III visar visserligen tydliga tecken på att de använts flitigt, och ett fåtal massgravar som innehåller män, kvinnor och barn som dött en våldsam död, illustrerar på ett allt för tydligt sätt att attacker på gårdar och byar verkligen har ägt rum i området (se bl.a. Kristiansen 1983; Vandkilde 2003; Fyllingen 2005). Det finns emellertid inget som tyder på att det rått en generellt hög konfliktnivå i samhället. Om vi tittar närmare på bebyggelsens struktur och karaktär i södra och mellersta Skandinavien, så finns det endast mycket få tecken på att det funnits befästa gårdar eller byar i området. Det finns inget i materialet som antyder att försvar har varit en prioriterad faktor när man valt ut platserna för gårdarna. I vissa fall kan man emellertid se att en del stora gårdar har placerats i monumentala lägen på höjder eller andra framträdande naturformationer. Ett exempel är den stora gården vid Hunneberget i Væstland, som placerats på en höjdstreckning som varit omgiven av vattendrag och våtmarker (Artursson & Björk 2007). Därigenom har man fått ett naturligt väl lämpat läge ur försvarssynpunkt, men det finns inga tecken på att man har förstärkt försvarsfunktionen genom att bygga en palissad eller spjerrar i närliggande vattendrag.

Som vi har sett tidigare så har de flesta gårdarna i södra och mellersta Skandinavien endast bestått av ett långhus och i vissa fall ett eller två mindre hus som haft ekonomifunktioner. Därigenom har gårdarna haft en öppen karaktär, och i de fall då man haft mindre ekonomibyggnader i anslutning till långhuset har de oftast legat parallellt med huvudbyggnaden eller i linje med den (se bl.a. Ethelberg 2000; Streiffert 2005; *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Endast i ett fåtal fall har de placerats i vinkel mot huvudbyggnaden och då bildat en något mer sluten gårdsstruktur. Det är mycket sällsynt med spår efter hägnader, varför det ofta är svårt att uppskatta gårdarnas exakta storlek. Ibland kan man dock få en uppskattning av storleken genom att studera var anläggningar som t.ex. härdar, kokgropar

och lertäktsgropar har placerats i förhållande till byggnaderna. Ofta ligger de placerade i mer eller mindre breda zoner en bit från byggnaderna, och markerar förmodligen gårdstomtens begränsningar.

Variationen i storlek dels mellan långhuset, dels i den totala byggnadsarealen på gårdarna är stor under hela senneolitikum och bronsålder. Som vi har sett tidigare varierar dessutom storleksspannet betydligt över tiden, varför man kan anta att det dels har skett en successiv förstärkning av den hierarkiska strukturen under tidsperioden, dels att betydelsen av framförallt långhusets storlek och utformning har varierat över tiden. Ett grundläggande antagande för hela tidsperioden är dock att variationen i storlek beror på att samhället varit hierarkiskt organiserat (se *Byggnadstradition och Gårds- och bebyggelsestruktur*; för diskussion se bl. a. Maschner & Patton 1996, s. 98ff; Earle 2002, s. 57).

Som vi har sett i det antropologiska och etnografiska materialet så finns det många olika sätt att uttrycka sociala, politiska och ekonomiska skillnader med hjälp av byggnadstraditionen och bebyggelsens struktur. Bl.a. kan skillnader i placeringen av stora, centrala stormannagårdar och omgivande, mindre gårdar på olika handfasta eller mer subtila sätt förmedla budskap om relationer i det fysiska och sociala landskapet (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 4). I en del fall kan man t.ex. se att stormannagårdar har placerats på höjder eller andra framträdande, topografiska formationer, så att de stora långhuset på ett mycket tydligt sätt har utgjort ett naturligt blickfång på långt avstånd.

Utifrån antropologiskt material kan man således se att man använt sig av ett antal olika parametrar för att uttrycka skillnader i status. I första hand tycks man använda sig av gårdarnas storlek och struktur, samt storleken på de olika byggnaderna och deras utformning samt utsmyckning (se bl.a. Maschner & Patton 1996, s. 98ff). Förekomsten av vissa speciella byggnadstyper på en del gårdar kan ge information om att det funnits centraliserade och specialiserade funktioner. Det kan t.ex. röra sig om lagring av bl.a. livsmedel eller andra

råvaror i sådan mängd att det kan förmodas överskrida behovet på den enskilda gården. Även spår efter högstatusföremål och hantverk som tillverkning av speciella stenredskap, bronsgjutning eller bearbetning av bärnsten kan vara en indikation på att gården haft en central funktion. Dessutom måste indikationer på rituella aktiviteter och offer i byggnader eller i omgivande anläggningar på gården kunna tas som tecken på att det rör sig om en stormanna- eller hövdingagård.

I vissa fall kan man se att stormannagårdarna har legat i byliknande, mer eller mindre täta strukturer, som kanske har fungerat som s.k. ”*chiefly hamlets*” (Kristiansen 2006, s. 185), medan man i andra fall kan se att de ingått i mer utspridda bebyggelsestrukturer som påminner om godssystem, där de olika gårdarna förmodligen haft varierande ekonomiska specialiseringar. Exempel på s.k. ”*chiefly hamlets*” finns under den andra hälften av senneolitikum vid t.ex. Almhov i sydvästra Skåne och vid Limensgård på Bornholm. Under äldre bronsålder finns det liknande bebyggelsestrukturer vid t.ex. Højgård på södra Jylland (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Exempel på godsliknande system finns i Thy-området under äldre bronsålder, där s.k. ”*chiefly farms*” har utgort centralplatser som varit omgivna av mindre gårdar i mer utspridda bebyggelsestrukturer (Kristiansen 1998; Earle 2002, s. 305f; Earle m.fl. 1998). Användningen av begrepp som ”*chiefly farms*” och ”*chiefly hamlets*” poängterar betydelsen av dessa viktiga ekonomiska, sociala och politiska institutioner som fungerat som nav i den lokala maktstrukturen (Kristiansen 2006, s. 183ff).

Långhus och gårdar som sociala institutioner – hövdingagårdar och ”*sociétés à maison*”

För att försöka knyta ihop trådarna från den tidigare diskussionen, så kan vi se att antalet undersökta stora eller mycket stora långhus och gårdar med en datering till den andra hälften av senneolitikum och bronsålders period I–II, cirka 1950–1300 f. Kr., har ökat

betydligt (se bl.a. Ethelberg 2000; *Byggnadstradition och Gårds- och bebyggelsestruktur*). Långhusen på stormannagårdarna har varit cirka 40–60 m långa och haft en bredd på mellan 9–10 m. Det innebär att de haft en inneryta på cirka 400–600 m², vilket är åtminstone fem gånger så mycket som innerytan i de minsta långhusen från samma tidsperiod (jmf. diskussion hos Maschner & Patton 1996, s. 98). Dessa enorma byggnader har tolkats som lämningar efter stormanna- eller hövdingagårdar, och i flera fall har långhusen kompletterats med närliggande, mindre ekonomibyggnader som ökat byggnadsarealen ytterligare. Förekomsten av dessa mycket stora gårdar under just den andra hälften av senneolitikum och bronsålders period I–II har tolkats som ett tydligt tecken på att samhällsstrukturen under denna tidsperiod fått en allt mer hierarkisk prägel (Vandkilde 1996, s. 285f; Artursson & Björk 2007).

Diskussionen kring hur samhällsstrukturen egentligen har sett ut i södra och mellersta Skandinavien under andra hälften av senneolitikum och bronsålders period I–II har stötts och blötts under lång tid (se bl.a. Vandkilde 1996, s. 259ff). De flesta forskare är emellertid nu överens om att den verkliga har varit hierarkiskt organiserad, men graden av social stratifiering och förekomsten av ärftligt maktinnehav har varit under intensiv diskussion. De stora gårdarna som företeelse och deras variation i storlek över tiden ger oss nu goda förutsättningar att bredda och fördjupa diskussionen av samhällsutvecklingen under senneolitikum och bronsålder. Utifrån ett material som verkligen beskriver vardagsförhållandena för de levande människorna, till skillnad från grav- och offerfynden, ger oss bebyggelsen en direkt bild av hur man har organiserat samhället.

En vanlig tolkning av de stora gårdarna under bronsålders period IB och period II är alltså, som vi har sett tidigare, att de bebotts av mäktiga hövdingafamiljer eller släkter, och att det på dessa gårdar dessutom har funnits andra personer med uppgifter som t.ex. krigare eller hantverkare. Flera forskare har också resonerat kring möjligheten att man har haft ofri

arbetskraft, dvs. slavar på stormannagårdarna, eller att det i varje fall har funnits mindre och mellanstora, närliggande gårdar som varit tätt knutna till den härskande familjen i området (Kristiansen 1998; 2004; 2006; Earle 2002; Earle m. fl. 1998). På dessa gårdar, som legat utspridda i landskapet, har man till viss del sysslat med specialiserad produktion av säd, boskap, mjölkprodukter, stenverktyg och andra varor som sedan leverats till stormannagården för de dagliga behoven och investeringar i bl.a. prestigevaror som metallråvara och metallföremål. Den här lokala samhällsstrukturen skulle kunna liknas vid den godsorganisation man kan se växa fram under yngre järnålder och tidigmedeltid i Skandinavien (se bl.a. Callmer 2001).

Man kan då fråga sig hur denna komplexa samhällsstruktur har vuxit fram? Och är detta verkligen den enda möjliga tolkningsmodellen för det skandinaviska bronsålderssamhället? Det finns naturligtvis alternativa tolkningsmodeller som betonar det material som stödjer möjligheten att samhället haft en mycket mer egalitär struktur än vad som vanligen anses troligt. Detta brukar oftast kombineras med en betoning av det lokala perspektivet och den regionala variationen i t.ex. materiell kultur och rituella aspekter (för diskussion se bl.a. Thedéen 2003; 2004; 2005; jmf. Skoglund 2005). Här finns många tänkvärda och intressanta funderingar att beakta, och naturligtvis är det så att en hierarkisk samhällsstruktur med långväga kontakter och vidsträckta nätverk måste vila på en stark lokal social, ekonomisk och politisk bas. Den tolkningsmodell som jag förespråkar, och som lägger stor vikt vid den politiska maktens betydelse i ett hierarkiskt organiserat samhälle, förutsätter att det funnits en sådan lokal, stark bas som producerat ett ekonomiskt överskott. Makten har således varit baserad på ett ömsesidigt förhållande och beroende mellan hög och låg (Artursson & Björk 2007). Detta har varit en förutsättning för att den nätverksbaserade, stratifierade samhällsstrukturen skulle kunna fungera.

Därför finns det inte något motsattsförhållande i min tolkningsmodell mellan det lokala samhället, som

utgjort den sociala, politiska och ekonomiska basen, och existensen av en ideologisk överbyggnad i form av de nätverksbaserade hövdingadömena med långväga kontakter (se bl.a. Kristiansen 2006, s. 182). De är helt enkelt olika delar av ett och samma komplexa, stratifierade samhälle. I det här sammanhanget är det dessutom intressant att se att vissa forskare har betonat de svårigheter som finns att karakterisera samhällen som enbart egalitära eller enbart hierarkiska (se bl.a. Levy 1995; Chapman 2003, s. 76ff). De hävdar att alltför förenklade tolkningsmodeller tenderar att bortse från att samhällen ofta är mycket mer komplexa än vad de först tycks synas. Levy betonar intressant nog den heterarkiska karaktären hos bronsålderssamhället i Skandinavien, det vill säga att det funnits en variation i den hierarkiska strukturen. Hon anser bl.a. att det finns tecken på att det existerat flera parallella sociala och politiska strukturer i samhället, som haft en varierande grad av hierarkisk organisation.

Som vi har sett i den tidigare diskussionen är det alltså möjligt att den successiva förändringen av samhället mot en alltmer komplex, hierarkisk uppbyggnad, som vi kan se tecken på i det arkeologiska materialet från senneolitikum och äldre bronsålder, skulle kunna ha sitt ursprung i ett s.k. ”husbaserat samhälle”. Fenomenet ”house-based societies” eller ”sociétés à maison” (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 6ff) skulle mycket väl kunna förklara hur en sådan process har inletts och efterhand förstärkt det individuella och hierarkiska inslaget i en tidigare kollektivt dominerad och mer egalitär samhällsstruktur.

Ett utmärkande drag hos dessa institutioner eller ”hus” är, som vi har kunnat se tidigare, att de ofta förenar antropologiska motsatsbegrepp, dvs. mänskliga livsprinciper som vanligtvis anses vara helt oförenliga (se Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 6ff; jfr. Gröhn 2004, s. 282f). Som exempel kan nämnas endogami och exogami, patrilineära och matrilineära släktskapsförhållanden, släktskaps- och allians- eller klassbaserade organisationsformer etc. På så sätt kan tillhörighet eller allianser ersätta släktskap och vice versa. På grund

av detta gör husorganisationen samhällsstrukturen mycket mer flexibel och dynamisk än vad som annars skulle vara fallet. Man uppnår en helt annan smidighet i den sociala strukturen, som på olika sätt hjälper till att smörja systemet. Moraliska och etiska hinder övervinns och man underlättar uppkomsten av starka institutioner. Dessutom kan man på ett bra sätt säkerställa kontinuiteten i ekonomiska, sociala och politiska förhållanden. Tillhörigheten till ett "hus" fungerar dessutom som en inträdesbiljett i olika sammanhang och har förmodligen kunnat fungera som dörröppnare mellan högstatusmiljöer på stora avstånd från varandra (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 6ff; Helms 1998; Artursson m. fl. 2005, s. 525). Därmed har de underlättat långväga kontakter och utbyte av idéer samt materiell kultur, något som måste ha varit viktigt inte minst under äldre bronsålder.

Husbaserade samhällen kan på många sätt ses som en hybrid- eller övergångsform mellan släktskapsbaserade och allians- eller klassbaserade sociala system. Enligt många forskare förknippas de ofta med mer komplexa, hierarkiskt organiserade samhällstyper, men de finns också i enklare, mer egalitärt organiserade samhällen (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 10). Enligt vissa forskare finns emellertid den "klassiska", etnografiskt studerade och definierade formen av husbaserade samhällen endast i hierarkiskt organiserade samhällen (Waterson 1995, s. 51). En institution som det antropologiska konceptet "hus" kan emellertid enligt många forskare samtidigt användas på ett mycket effektivt sätt för att uppnå, upprätthålla och motivera existensen av sociala skillnader i olika samhällen (Carsten & Hugh-Jones 1995, s. 11ff). Rent fysiskt kan institutionen "hus" manifesteras genom byggnadernas storlek, form, utsmyckning, inre uppdelning etc., och kan på så sätt användas för att markera en viss social position:

"In stratified societies, the house offers itself to the aristocracy as a vivid means of differentiating themselves from the commoners. Larger, taller houses with

more decoration serve to embody and display their wealth, status and power (often, too, their ritual superiority, by the addition of emblems signifying that certain great feasts have been held)."...

(Waterson 1995, s. 58)

Man skulle alltså kunna se introduktionen av den sociala institutionen "hus" som ett kraftfullt instrument för att åstadkomma en förändring av samhället i riktning mot en mer individbaserad och hierarkisk struktur:

"However, Lévi-Strauss's writings about the house do raise the very interesting question of the ways in which the "house", as institution and ideology, can be harnessed to the "enterprises of the great" in societies which are in the throes of a political transition towards a greater concentration of power in the hands of a few, with a shift from kinship-based to more complex political, economic and religious structures of organization; where, as Lévi-Strauss puts it, "political and economic interests, on the verge of invading the social field, have not yet overstepped the "old ties of blood".

(Waterson 1995, s. 67)

Införandet av en husbaserad ideologi har förmodligen på ett effektivt sätt gjort det lättare för enskilda personer eller familjer att bryta sig ur gamla etablerade, släktbaserade och mer egalitära maktsstrukturer. På så sätt har individen kunnat nå en starkare ställning gentemot en tidigare normgivande, kollektiv ideologi. En annan aspekt som är viktig när man diskuterar hur en institution som "hus" kan användas för att individualisera maktinnehavet och bryta ned mer kollektivt baserade maktstrukturer, är att betona betydelsen av maktinnehavets mytiska ursprung. För att stärka "husets" maktposition och därmed också främja en persons eller familjs sociala position är det viktigt att kunna peka på en kontinuitet i maktinnehavet som kan spåras långt bak i tiden. Detta är viktigt för att kunna bygga och upprätthålla stratifierade samhällsstrukturer

med ärftlig maktöverföring. För att inte vara helt beroende av blodsband som den enda vägen till den ärftliga rätten till maktinnehavet och därmed göra sig onödigt sårbar, kan man använda sig av en institution som "huset". För att säkerställa maktinnehavet och "husets" fortlevnad använder man sig ofta av både verkligt och fiktivt släktskap. Olika typer av allianser, adoption, in-gifte etc. används för att skapa en stabil institution som kan leva vidare. Man har alltså en mycket pragmatisk inställning till hur man skapar en stark och vital institution (Waterson 1995, s. 63ff).

Man skulle kunna se den allt tydligare storleksuppdelningen av långhusen i Skandinavien som ett tecken på att en husbaserad, stratifierad social struktur, som har sina rötter i mellanneolitikum, successivt har accelererat hierarkiseringsprocessen under den första hälften av senneolitikum och relativt snabbt lett fram till en introduktion av ärftliga hövdingadömen (jmf. diskussion hos Maschner & Patton 1996, s. 98ff). Introduktionen av de riktigt stora, 40–50 m långa långhusen under den andra hälften av senneolitikum kan ses som en bekräftelse på att hövdingastyrda, politiska enheter med ärftlig maktöverföring successivt har kommit att dominera bilden i mer centrala delar av området. Under bronsålderns period IB och period II har de ärftliga hövdingadömena mer och mer tagit över, och det är mycket riktigt under denna tidsperiod som de mycket stora långhusen med en längd på upp till cirka 60 m byggs.

Naturligtvis har inte denna ärftliga maktöverföring kunnat upprätthållas under längre perioder, eftersom kontrollmöjligheterna har varit begränsade samtidigt som maktinnehavet förmodligen har byggt på ett ömsesidigt, nära beroendeförhållande mellan styrande och styrda. Istället får man tänka sig de ärftliga hövdingadömena som dynamiska, men relativt instabila institutioner sett över längre tidsperioder (se bl.a. Kristiansen 2006, s. 180). De har hela tiden varit under förhandling och därmed har man inte kunnat bortse från de problem som är förknippade med att upprätthålla en hierarkisk samhällsstruktur (se bl.a. Artursson

m. fl. 2005, s. 502; Artursson & Björk 2007). Makt och motmakt är här ett ofrånkomligt begreppspar, eftersom en allt tydligare hierarkisering ger upphov till motåtgärder från dels konkurrerande stormän i samma område, dels lägre sociala grupper. Maktinnehavet har således av tvång till största delen varit nätverksbaserat eftersom man inte har kunnat bygga på mer fast etablerade institutioner med lång livslängd.

I det här sammanhanget är det intressant att se att det i mer komplexa samhällen, som t.ex. i det premoderna Japan, fanns institutioner som liknade de etnografiskt definierade "hus" som vi diskuterat tidigare, och som hade en komplicerad rangordning sinsemellan. Maktstrukturen var här uppbyggd av intrikata nätverk av "peasant house" och "aristocratic house" (Waterson 1995, s. 64ff), som representerade skilda sociala nivåer i ett mycket tydligt stratifierat samhälle. Detta är en modell som mycket väl skulle kunna appliceras på materialet från södra och mellersta Skandinavien, trots att man här förmodligen inte hade en lika komplex samhällsstruktur.

Tak över huvudet – men också så mycket mer...

Som vi har sett så är det mycket tydligt i det historiska och antropologiska materialet att olika typer av byggnader generellt sett har haft en rad rituella funktioner och symboliska betydelser. I de flesta kulturer tycks hyddor och hus inte bara fylla praktiska funktioner, utan också vara viktiga symboler inom ideologi och religion. Inte minst den symboliska betydelsen hos olika typer av byggnader är viktig att hålla i minnet när man sysslar med förhistoriska lämningar. Intressant nog kan man se tydliga spår efter rituella aktiviteter i våra arkeologiska material, varför man kan konstatera att de här föreställningarna kring olika typer av byggnader inte bara är ett allmänmänskligt fenomen som har funnits i de flesta kulturer under historisk tid, utan att de också tycks spänna över mycket vidare tidshorisonter (se bl.a. Anglert m.fl. red. 2006).

Den bild som vi nu har av byggnadstraditionen och bebyggelsestrukturen under senneolitikum och bronsålder i södra och mellersta Skandinavien visar med all tydlighet att samhällsstrukturen varit komplex och att mer eller mindre tydliga hierarkier kan urskiljas på flera plan. För det första kan man se tydliga skillnader i bebyggelsestrukturen på regional nivå mellan mer centrala och perifera bygder i södra och mellersta Skandinavien. Bygder som till exempel har haft en god tillgång på högkvalitativ flinta eller haft ett bra läge ur kommunikationssynpunkt har haft en betydligt större variation och komplexitet i bebyggelsestrukturen. För det andra har det funnits en tydlig skillnad i bebyggelsestrukturen inom respektive bygd. I mer centrala delar av bygderna har bebyggelsen haft en större komplexitet och variation, med allt från mer eller mindre täta, byliknande strukturer till ensamliggande gårdar. I mer perifera delar har variationen inte varit lika stor och här har bilden dominerats av ensamliggande gårdar samt mer utspridda, byliknande strukturer. Till sist kan man också se en variation i storlek och struktur mellan gårdarna inom respektive bebyggelseenheter. Det har funnits allt från imponerande stormannagårdar med stora långhus och kompletterande

ekonomibyggnader till mindre gårdar som ofta bestått av endast ett litet långhus. Detta återspeglar på ett mycket pedagogiskt sätt den hierarkiska samhällsstruktur som vi kan se spår efter i de flesta arkeologiska material från senneolitikum och bronsålder. Visserligen finns det en variation i hur tydligt denna hierarkiska organisationsform framträder i materialet över tiden, men generellt sett finns det under hela tidsperioden tecken på att det existerat sociala skillnader och hierarkier.

Något som är mycket tydligt när man arbetar med bebyggelsen i södra och mellersta Skandinavien från senneolitikum och bronsålder, är att det är viktigt att ha ett holistiskt synsätt. När man konstruerar tolkningsmodeller av det här slaget, måste man hela tiden se till helheten och inte hänga upp resonemanget på endast ett material. Om en faktor får för stort utrymme är det lätt att dra fel slutsatser och hamna i en återvändsgränd. Tolkningarna av samhällsstrukturen under senneolitikum och bronsålder har tidigare varit dominerade av grav- och offermaterialet, men nu när bebyggelsen kan komplettera bilden på ett helt annat sätt än innan, är det lättare att skapa sig en helhetsbild av situationen i området.

Referenser

- Anglert, M., Artursson, M. & Svanberg, F. (red.). 2006. *Kulthus och döds hus. Det ritualiserade rummets teori och praktik*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. (red.). 2000. Stångby stationssamhälle. Boplats- och bebyggelse lämningar från senneolitikum till yngre järnålder. Skåne, Vallkärra sn, väg 930. Arkeologisk förundersökning och undersökning. *Riksantikvarieämbetet. UV Syd Rapport 2000:79*.
- Artursson, M. 2005a. *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder. Västra Skåne i ett skandinaviskt perspektiv*. Supplement till Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. 2005b. Byggnadstradition, bebyggelse och samhällsstruktur i sydskanadinavien under senneolitikum och äldre bronsålder. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Artursson, M., Linderöth, T., Nilsson, M.-L. & Svensson, M. 2003. Byggnadskultur i södra och mellersta Skandinavien. I: Svensson, M. (red.). *I det neolitiska rummet*. Skånska spår - arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M., Karsten, K. & Strömberg, B. 2005. Aspekter på samhällsutveckling. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. Vätland - ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Björhem, N. & Säfvestad, U. 1989. *Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5. Malmö Museer.
- Bloch, M. 1995. The resurrection of the house amongst the Zafimaniry of Madagascar. I: Carsten, J. & Hugh-Jones, S. (red.). *About the House – Levi-Strauss and Beyond*. Cambridge.
- Borna-Ahlkvist, H. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Prysgården under bronsålder*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 42. Stockholm.
- Callmer, J. 2001. Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in Scandinavian Late Iron Age. I: Hårdh, B. (red.). *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 34. Stockholm.
- Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 57. Stockholm.
- Carsten, J. & Hugh-Jones, S. 1995. Introduction: About the House – Levi-Strauss and Beyond. I: Carsten, J. & Hugh-Jones, S. (red.). *About the House – Levi-Strauss and Beyond*. Cambridge.
- Chapman, R. 2003. *Archaeologies of complexity*. London & New York.
- Cronberg, C. 2001. Husesyn. I: Karsten, P. & Knarrström, B. (red.). *Tågerup specialstudier*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics. The beginnings of Political Economies*. Boulder.
- Earle, T., Bech, J.-H., Kristiansen, K., Aperlo, P., Kelertas, K. & Steinberg, J. 1998. The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31(1).
- Edblom, L. 2004. *Långhus i Gene. Teori och praktik i rekonstruktion*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 18. Institutionen för arkeologi och samiska studier. Umeå universitet. Umeå.
- Erixon, S. 1947. *Svensk byggnadskultur – studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm.
- Ethelberg, P. 2000. Bronzealderen. I: Ethelberg, P., Jørgensen, E., Meier, D. & Robinson, D. *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder*. Haderslev.
- Freud, S. 1979. *Drömydning*. Stockholm.
- Fyllingen, H. 2005. Massegraver i Nord-Europa fra eldre bronsælder – osteologiske analyser og sosiale implikasjoner. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del II*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Gerritsen, F. 1999. The cultural biography of Iron Age houses and the long-term transformation of settlement patterns in the southern Netherlands. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*. Jutland Archaeological Society.
- Gidlöf, K. & Johansson, T. 2003. Delområde 1 och Bunkeflostrand 3:1 (Almhov). MHM 12875 och MK 85, Bunkeflo och Hyllie sn. Sammanfattning av slutundersökningarna 2001-2002. I: Hadevik, C., Sarnäs, P. & Steineke, M. (red.). *Citytunnelprojektet. Sammanfattningar av undersökningarna 2000-2002*. Malmö Kulturmiljö. Kulturförvaltningen 2003.
- Gidlöf, K., Hammarstrand Dehman, K. & Johansson, T. 2006. Almhov - delområde 1. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Citytunnelprojektet. Malmö Kulturmiljö. *Rapport Nr. 39*.
- Gröhn, A. 2004. *Positioning the Bronze Age in Social Theory and Research Context*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 47. Stockholm.
- Helms, M. W. 1998. *Access to Origins. Affines, Ancestors and Aristocrats*. Austin.

- Herschend, F. 1997. *Livet i Hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*. OPIA 14. Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet. Uppsala.
- Hugh-Jones, C. 1996. Houses in the Neolithic Imagination. I: Darvill, T. & Thomas, J. (red.). *Neolithic Houses in Northwest Europe and Beyond*. Neolithic Studies Group Seminar Papers 1.
- Janowski, M. 1995. The hearth-group, the conjugal couple and the symbolism of the rice meal among the Kelabit of Sarawak. I: Carsten, J. & Hugh-Jones, S. (red.). *About the House – Levi-Strauss and Beyond*. Cambridge.
- Jensen, J. A. 1973. Bopladsen Myrhøj. 3 hustomter med klokkebægerkeramik. KUML 1972.
- Jung, C. G. 1968. Approaching the unconscious. I: Jung, C. G. (red.). *Man and his symbols*. New York.
- Jung, C. G. 1995. *Om psykisk energi, drömmar och arketyper*. Stockholm.
- Karsten, P. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 23. Stockholm.
- Karsten, P. & Knarrström, B. 2003. *The Tågerup Excavations*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kaul, F. 1987. Sandagergård. A Late Bronze Age Cultic Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* 56 (1985).
- Kaul, F. 2004. *Bronzealderens religion. Studier av den nordiske bronzealderens ikonografi*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Köpenhamn 2004.
- Kristiansen, K. 1983. Kriger og høvding i Danmarks bronzealder. Et bidrag til bronzealderens kulturhistorie. I: Stjernqvist, B. (red.). *Struktur och förändring i bronsålderns sambälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund 23–25 april 1982*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 17.
- Kristiansen, K. 1998. The Construction of a Bronze age landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwestern Jutland. I: Hänsel, B. (red.). *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Die Bronzezeit. Das erste goldene Zeitalter Europas*. Oetker-Voges, Kiel.
- Kristiansen, K. 1999a. Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in bronze age Europe. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordblad*. GOTARC. Series A. 3. Göteborg.
- Kristiansen, K. 1999b. The emergence of warrior aristocracies in later European prehistory and their long-term history. I: Carman, J. & Harding, A. (red.). *Ancient warfare. Archaeological perspectives*. Sutton, Stroud.
- Kristiansen, K. 2002. Langfærder og helleristninger. *in Situ. Västsvensk Arkeologisk Tidsskrift* 2000-2002.
- Kristiansen, K. 2004. Institutioner och materiel kultur. Tvillingherskerne som religiøs og politisk institution under bronzealderen. I: Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.). *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vågar till Midgård. Lund.
- Kristiansen, K. 2006. Cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age of Northern Europe. I: Sjögren, K.-G. (red.). *Ecology and Economy in Stone and Bronze Age Scania*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kristiansen, K. & Larsson, T. B. 2005. *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Larsson, T. B. 2002. De döda, de ”andra” och djuren. I: Goldhahn, J. (red.). *Bilder av bronsålder – ett seminarium om förhistorisk kommunikation. Rapport från ett seminarium på Vitlycke Museum 19.e-22.e oktober 2000*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 37. Stockholm.
- Lévi-Strauss, C. 1982. *The Way of the Masks*. London.
- Lévi-Strauss, C. 1987. *Anthropology and Myth: Lectures 1951–1982*. Oxford.
- Levy, J. E. 1995. Heterarchy in Bronze Age Denmark: Settlement Pattern, Gender and Ritual. I: Ehrenreich, R. M., Crumley, C. L. & Levy, J. E. (red.). *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*. Archaeological Papers of the American Anthropological Association 6.
- Martens, J. 2005. Skånsk huskronologi. I: Carlie, A. (red.). *Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Maschner, H. D. G. & Patton J. Q. 1996. Kin Selection and the Origins of Hereditary Social Inequality. A Case Study from the Northern Northwest Coast. I: Maschner, H. D. G. (red.). *Darwinian Archaeology. Interdisciplinary Contributions to Archaeology*. London & New York.
- Maschner, H. D. G. & Mithen, S. 1996. Darwinian Archaeologies. An Introductory Essay. I: Maschner, H. D. G. (red.). *Darwinian Archaeology. Interdisciplinary Contributions to Archaeology*. London & New York.
- Nielsen, P. O. 1998. De ældste langhuse. Fra toskibede til treskibede huse i Norden. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift* 33 (1997).
- Nielsen, P. O. 1999. Limensgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society. Højbjerg.
- Nielsen, F. O. & Nielsen, P. O. 1986. Middle and Late Neolithic Houses at Limensgård, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 4 (1985).

- Nilsson, T. 1996. Store Tyrrestrup. En vendsysselsk storgård med bronzedepot fra ældre bronzealder. *KUML* 1993–1994.
- Nordberg, A. 2004. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i formordisk religion*. Stockholm.
- Nordquist, P. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktionen av social ojämlikhet i Skåne, 5500–1100 f. Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umeensis 13. Umeå Universitet. Umeå.
- Nordström, M. 1997. Vanligt fynd i ovanlig kontext. En tidig brandgrav med en enkel skafthålsyxa från Åkers socken, Jönköpings län, Småland. *Fornvännen* 1996:4.
- Ovsyannikov, O. V. & Terebikhin, N. M. 1994. Sacred space in the culture of the Arctic regions. I: Carmichael, D. L., Hubert, J., Reeves, B. & Schanche, A. (red.). *Sacred Sites, Sacred Places*. One World Archaeology 23. London.
- Sabatini, S. 2007. *House Urns. A European Late Bronze Age Trans-cultural Phenomenon*. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses N. 47. Göteborg.
- Sarauw, T. 2003. Bejsebakken. *Skalk* 2003(1).
- Sarauw, T. 2006. *Bejsebakken. Late Neolithic Houses and Settlement Structure*. Nordiske Fortidsminder. Series C, volume 4. Det Kongelige Nordiske Oldskriftsselskab. København.
- Skoglund, P. 2005. *Vardagens landskap. Lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 49. Stockholm.
- Steensberg, A. 1980. *New Guinea Gardens. A Study of Husbandry with Parallels in Prehistoric Europe*. London.
- Streiffert, J. 2005. Gårdsstrukturer i Halland under bronsålder och äldre järnålder. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 66. Gotarc. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No. 39. Göteborg.
- Svanberg, F. 2005a. Kulthus, tempel och aristokratiska husgravar. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Svanberg, F. 2005b. House Symbolism in Aristocratic Death Rituals of the Bronze Age. I: Artelius, T. & Svanberg, F. (red.). *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 65. Stockholm.
- Svanberg, F. 2007. Aristokratiska husgravar under bronsåldern. Hierarki ända in i döden. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vætland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f. Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Thedéen, S. 2003. Life Course Practices in Bronze Age Landscapes of East Central Sweden. Beyond Divine Chiefs and Neodiffusionism. *Current Swedish Archaeology* 33.
- Thedéen, S. 2004. *Gränser i livet - gränser i landskapet. Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap*. Stockholm University. Studies in Archaeology 33. Stockholm.
- Thedéen, S. 2005. Till frågan om hövdingadömet under bronsåldern. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Treherne, P. 1995. The Warrior's Beauty: the Masculine Body and Self-Identity in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* 1995, Vol. 3.1.
- Vandkilde, H. 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Aarhus.
- Vandkilde, H. 2003. Commemorative tales: archaeological responses to modern myth, politics and war. *World Archaeology*. Vol. 35(1).
- Varberg, J. 2005a. Flint og metal - mellem stenalder og bronzealder i sydsandinavien. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Varberg, J. 2005b. Oprindelsen til en ny tidsalder. Mellem stenalder og bronzealder i sydsandinavien 2350–1700 BC. *Fornvännen* 2005:2.
- Victor, H. 2002. *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*. Aun 30. Uppsala.
- Waterson, R. 1995. Houses and hierarchies in island Southeast Asia. I: Carsten, J. & Hugh-Jones, S. (red.). *About the House – Levi-Strauss and Beyond*. Cambridge.

Bebyggelse och samhällsstruktur – sammanfattning och syntes

I min genomgång av boplots- och bebyggelsematerialet från senneolitikum och bronsålder i södra och mellersta Skandinavien har jag försökt visa på möjligheterna att tolka lämningarna på ett något annorlunda sätt jämfört med vad som gjorts tidigare. Som vi har sett utifrån de exempel som tagits upp och diskussionen i artiklarna ”Byggnadstradition” samt ”Gårds- och bebyggelsestruktur”, så har bebyggelsen i området med största sannolikhet haft en betydligt mer komplex och varierad struktur samt organisation jämfört med vad man traditionellt har ansett troligt. Materialet växer emellertid hela tiden och därför blir varje försök till syntes endast en ögonblicksbild av kunskapsläget just när en artikel eller avhandling skrivs. Man kan bara se på utvecklingen i t.ex. södra Norge, där antalet undersökta tvåskeppiga långhus från senneolitikum och äldre bronsålder har ökat snabbt under senare år (se bl.a. Diinhoff 2005; Børshem 2005; Rønne 2005). Detta visar att områden som tidigare har ansetts sakna bebyggelselämningar från tidsperioden snabbt kan förvandlas till viktiga centralområden. På grund av detta är jag övertygad om att bebyggelsens komplexitet hela tiden kommer att öka i och med att materialet växer. Vi står således bara i början av en lång process av kunskapsuppbyggnad, där den bild jag målat upp i avhandlingen med största sannolikhet kommer att bli alltmer nyanserad och tydligare.

Sammanfattning av avhandlingens resultat

Min utgångspunkt när jag påbörjade avhandlingsarbetet var således att samhället utifrån grav- och offermaterialet måste tolkas som socialt stratifierat och hierarkiskt organiserat under senneolitikum och bronsålder (se *Inledning och utgångspunkt för arbetet*). Den traditionella synen på bebyggelsen och dess struktur samt organisation störde emellertid denna

bild, eftersom den i stort sett endast ansågs bestå av utspridda små och medelstora s.k. ensamgårdar som flyttat runt i landskapet med vissa tidsintervall. Att bebyggelsen i ett relativt komplext och hierarkiskt organiserat samhälle skulle ha en så enkel och okomplicerad struktur stämmer inte med min bild. Därför måste det enligt det här sättet att resonera finnas ett grundläggande fel i hur materialet tidigare har tolkats.

Med denna grundläggande hypotes som utgångspunkt för mitt arbete gjorde jag en genomgång av både gammalt och nyframtaget material. Mitt perspektiv flyttades i så hög grad som möjligt från de enskilda byggnaderna till gården som studieobjekt, vilket på många sätt innebar en mental förflyttning av synen på lämningarna. Tidigare studier har till stor del handlat om byggnaderna som sådana och inte så mycket om gårdarna som funktionella ekonomiska och sociala enheter, vilket inneburit att viktiga aspekter inte behandlats. Med detta som grund gjorde jag ett antagande om att bebyggelsen i ett socialt stratifierat och hierarkiskt organiserat samhälle borde ha vissa karakteristiska drag, vilket ledde fram till att jag satte upp två kriterier för att testa materialet:

- Om det finns en generell storleksskillnad mellan samtida långhus och gårdar kan detta antas tyda på en statusskillnad mellan de olika ekonomiska och sociala enheterna.
- Om det finns en tydlig variation i bebyggelsestrukturen inom regioner men också mellan dem, antas detta visa att det funnits en bebyggelsehierarki av något slag i området.

Min genomgång visade att kriterierna uppfylldes och att de tycktes gälla för hela tidsperioden. Slutsatsen måste därför bli att bebyggelsen verkligen har haft ett annat utseende än vad man traditionellt har ansett,

Tidsperiod	Absolut datering	Långhusens längd respektive bredd	Uppskattad inneryta	Förhållande mellan de minsta och största långhusen
SN I	2300-1950 BC	9-30 m 6-8 m	70-250 m ²	1:3,57
SN II – BÅ IA	1950-1600 BC	9-47 m 7-9 m	70-350 m ²	1:5
BÅ IB - III	1600-1100 BC	10-60 m 7-10 m	75-450 m ²	1:6
BÅ IV - VI	1100-500 BC	10-35 m 6-9 m	70-280 m ²	1:4

Tabell 1. Generell utveckling av långhusens storlek i södra och mellersta Skandinavien under tidsperioden SN I-BÅ VI. Observera att det finns en variation i hur stort spannet i storlek på byggnaderna har varit mellan olika regioner i området. För en jämförande diskussion kring variation i samtida byggnaders storlek och graden av social stratifiering se bl.a. Coupland 1996 och där anförd litteratur.

General development of the size of longhouses in the southern and middle part of Scandinavia during LN I – BA period VI. It is important to notice that the variation in size of the buildings varies between regions in the area. Compare discussion by Coupland 1996 (with references) on variation in size of contemporary buildings and the degree of social stratification.

	SN I-BÅ I 2300-1500 BC	BÅ II-BÅ III 1500-1100 BC	BÅ IV – BÅ VI 1100-500 BC
Ensamgård	x	x	x
Anhopning av gårdar	x	x	x
Mindre by, utspridd eller tät	x	x	x
Större by			x
Befäst gård eller boplatz			x
Försvansanläggning/fornborg			x

Tabell 2. Generell bild av utvecklingen av boplatzstrukturen i södra och mellersta Skandinavien under tidsperioden SN I-BÅ VI. Observera att det finns en variation i bebyggelsestrukturens komplexitet mellan olika regioner i området

General picture of the settlement structure and organisation in the southern and middle part of Scandinavia from Late Neolithic I (LN I) to Bronze Age period VI (BA VI). It is important to notice that there is a variation in settlement structure and organisation between regions in the area.

vilket gör det möjligt att presentera en ny modell för dess utveckling och förändring:

- Det finns en tydlig variation i de samtida långhusens och gårdarnas storlek samt komplexitet, vilket utifrån historiska och antropologiska exempel kan tolkas som ett tecken på existensen av en hierarkisk struktur och organisation av bebyggelsen (se tabell 1). Eftersom långhusens rums- och funktionsuppdelning talar för att varje byggnad hyst en familj av varierande storlek och komplexitet, innebär detta att långhusens storlek direkt återspeglar en

hierarkisk samhällsorganisation baserad på familjeenheten som den minsta sociala byggstenen (se *Byggnadstradition och Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*).

- Bebyggelsestrukturen har varit betydligt mer komplex än vad man tidigare har trott; det har parallellt funnits ensamliggande gårdar, utspridda byar och tätare byar, vilket visar att det existerat en bebyggelsehierarki (se tabell 2). Bebyggelsens täthet och komplexitet har varierat inom och mellan olika regioner i området, beroende på de enskilda

regionernas centralitet och naturgeografiska förutsättningar. Inom varje region har det dessutom funnits en variation i bebyggelsens struktur och organisation över tiden, vilket i vissa fall har givit upphov till komplexa och svårtolkade lämningar (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*).

Således har jag kunnat visa att också bebyggelsens struktur och organisation stödjer tolkningen av samhället som socialt stratifierat och hierarkiskt organiserat under senneolitikum och bronsålder. I kombination med grav- och offermaterialen visar detta på ett övertygande sätt att samhällsstrukturen haft en relativt komplex uppbyggnad redan från inledningen av senneolitikum och att komplexiteten successivt har ökat under andra hälften av senneolitikum och vidare in i bronsåldern. Denna slutsats innebär att det är viktigt att ha en utgångspunkt i ett tydligt maktperspektiv när man försöker konstruera en samhällsmodell som kan antas gälla för hela tidsavsnittet.

Makt och samhällsstruktur – en sammanfattande bakgrund

Som vi har sett i min tidigare diskussion har det under senare år presenterats ett antal studier, där man utifrån olika material kommit fram till att det är högst sannolikt att en samhällsstruktur bestående av hövdingadömen med varierande komplexitet och med någon form av ärftlig maktöverföring successivt introducerades i södra och mellersta Skandinavien redan från senneolitikums början och framåt (se bl. a. Apel 2001, s. 329ff; Nordquist 2001, s. 211ff; Lekberg 2002, s. 275ff; Varberg 2005a–b). I de diskussioner som jag och ett antal kollegor har fört i två nyligen publicerade syntesartiklar som behandlar utvecklingen i västra respektive nordöstra Skåne, har vi anslutit oss till denna slutsats (Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Den här syntesen bygger till mycket stor del på resultaten från dessa två artiklar.

Den hierarkiskt präglade tolkningen av samhällsstrukturen under senneolitikum står i viss motsats till den tidigare dominerande hypotesen som företräds av bl.a. Kristian Kristiansen (1989; 1998a–g), Helle Vandkilde (1996, s. 259ff) och Timothy Earle (2002, s. 288ff). De anser att hövdingadömen med ärftlig maktöverföring infördes först under bronsålderns period II. Intressant nog anser emellertid även dessa forskare att det existerat någon form av hierarkisk samhällsstruktur i området redan under senneolitikum, men graden av social stratifiering är lägre i dessa tolkningsmodeller (se bl.a. Kristiansen 1998c, s. 129ff; 2006a, s. 184; jmf. Gröhn 2004, s. 101ff för diskussion).

Metallens påverkan på samhällsstrukturen

Argumentationen för att hövdingadömen med ärftlig maktöverföring inte introducerades förrän under bronsålderns period II bygger till stor del på att det är det intensifierade användandet av metall i området som anses vara avgörande för deras uppkomst. Genom att vissa personer och grupper kunde monopolisera importen och distributionen av metallföremål och metallråvara samt kontrollera införandet av metallhantverket i Skandinavien, möjliggjorde detta en koncentration av politisk och ekonomisk makt till ett fåtal. Kontrollen av import och tillverkning av prestigeföremål i metall har på så sätt använts för att bygga upp och institutionalisera de ärftliga hövdingadömena. Enligt föreläsarna för den här hypotesen hade det inte funnits förutsättningar för detta tidigare, eftersom tillverkningen och distributionen av prestigeföremål i olika stenmaterial, som t.ex. välgjorda flintdolkar eller stenyxor av olika slag, inte gick att kontrollera på samma sätt pga svårigheten att monopolisera råvarutillgång samt tillverkning.

Detta antagande bygger emellertid enligt Jan Apel (2001, s. 323ff) på en missuppfattning om hur komplex tillverkningsprocessen för högklassiga flintdolkar egentligen var (se bl.a. Kristiansen 1998b, s. 113). Enligt Apel har både kraven på råvarans kvalitet och på

hantverksskicklighet varit så stora att både brytningen av råvara i flintgruvor och kontrollen av tillverkning samt distribution har varit lätta att monopolisera. Detta har lett till att flintdolkar av hög kvalitet har kunnat fungera som statusmarkerande prestigeföremål både i livet och i döden, och eftersom tillgången har kunnat begränsas har det givit förutsättningar för ett successivt uppbyggande och en institutionalisering av ärftliga hövdingadömen redan under inledningen av senneolitikum (se bl.a. Artursson m.fl. 2005, s. 504f). Åsikten att flintdolkstillverkningen och distributionen har varit spridd bland många aktörer och därmed omöjlig att kontrollera, vilket hävdats av bl.a. Kristian Kristiansen (1998c, s. 113) och Timothy Earle (2002, s. 302), bygger således enligt Jan Apel på en felaktig syn på hur både råvaruutvinning och tillverkning har gått till. Flintdolkar av hög kvalitet kräver erfarenhetsmässigt en råvara av mycket god klass och själva tillverkningen en exceptionell hantverksskicklighet som har tagit årtal att lära sig (se bl.a. Apel 2006; Calahan 2006).

Detta förhållande har givit bra förutsättningar för en monopolisering, där specialister på gruvdrift och flintsmeder med lång utbildningstid har kunnat knytas till mäktiga familjer och grupper i områden med god tillgång på högkvalitativ flintråvara, som t.ex. Limfjordsområdet och vissa delar av Själland samt sydvästra Skåne. Därmed har det också varit lätt att kontrollera distributionen och fördelningen av dessa värdefulla prestigeföremål. I Limfjordsområdet är visserligen antalet platser med säkra belägg för flintdolkstillverkning relativt stort, men här finns också mycket riktigt goda flintförekomster med ett stort antal gruvor. I de flesta andra områden med flintförekomster är de säkra beläggen för tillverkning av flintdolkar relativt få, vilket talar för att det har varit enklare att monopolisera produktion och distribution här. Naturligtvis har enklare flintdolkar kunnat tillverkas på fler platser, men deras betydelse som statusbärande föremål har å andra sidan med största sannolikhet varit liten.

Också slutsatsen att den nästan totala frånvaron av metallföremål i gravarna skulle vara ett tecken på att den senneolitiska samhällsstrukturen inte har varit så uttalat hierarkiskt uppbyggd, som framförts av bl.a. Kristian Kristiansen (1989, s. 22; 1998c, s. 121f) och Helle Vandkilde (1996, s. 276), kan ifrågasättas. Visserligen är det riktigt att antalet gravar med gravgåvor i form av metallföremål är få under senneolitikum och inledningen av bronsålderns period I, men detta behöver inte nödvändigtvis betyda att samhällsstrukturen haft en begränsad hierarkisk uppbyggnad. Helle Vandkilde anser att eftersom endast ett fåtal mindre metallföremål har lagts ned i gravarna samtidigt som det är relativt vanligt med större metallföremål i samtida offernedläggelser, tyder detta på att metallen fortfarande varit under kollektivets kontroll. Därmed anser hon att inflytandet hos stormän och hövdingar måste ha varit begränsat, och att kontrollen över metallen inte har börjat att monopoliseras förrän under bronsålderns period IB, dvs. från 1600 f. Kr. och framåt. Enligt min och flera andra forskares mening finns det emellertid flera svagheter i detta resonemang (se bl.a. Nordquist 2001, s. 203ff; Lekberg 2002, s. 264ff; Artursson m.fl. 2005, s. 510ff). Framförallt är det svårt att förstå varför just offernedläggelserna nödvändigtvis måste ses som ett uttryck för en kollektiv manifestation under senneolitikum.

Istället anser jag att de tydliga skillnaderna i sammansättning och kvantitet i offernedläggelserna kan tolkas som att det faktiskt har funnits uttalade inslag av statusmarkering i dessa handlingar. Jag anser det mycket sannolikt att t.ex. högkvalitativa sten- och flintföremål, flat- och kantyxor i koppar eller brons samt de mer exklusiva brons- och guldföremålen har offerats av eliten i ett försök att särskilja sig från personer eller grupper av människor som utfört ”vanliga” offerhandlingar, där mer vardagliga flint- och stenföremål har lagts ned (se bl.a. Artursson & Björk 2007, s. 312f; jmf. också diskussion hos Karsten 1994, s. 182ff). Anledningen till att större metallföremål som t.ex. yxor, dolkar och dolkstavar inte lades ned som gravgåvor kan vara att de ansågs alltför unika och värdefulla. Kanske

var deras rituella och mytiska betydelse för stor, så att de endast tilläts att användas i viktiga offernedläggelser under senneolitikum. Personlig utsmyckning, som t.ex. ringar, fick ibland följa de döda i graven, men större metallföremål som olika typer av vapen kanske ansågs besitta en sådan kraft och makt att de inte kunde ingå i gravutrustningen, utan gick i arv inom den ledande familjen eller gruppen. När sedan vissa föremål uppnått ett sådant rykte att de ansågs speciellt värdefulla och ett särskilt offer krävdes, kunde de tas ur arvscirkulationen för att läggas ned i en våtmark eller under en sten på torr mark.

Ett annat faktum som talar för att samhällstrukturen i södra och mellersta Skandinavien haft en tydligt hierakisk uppbyggnad och en grad av ärftlighet i maktöverföringen redan under inledningen av senneolitikum är den stora variationen i gravarnas konstruktion samt komplexitet och skillnaderna i uppsättningarna av gravgåvor. Man kan tydligt se att vissa gravar har en mycket omfattande och komplex konstruktion, där stora investeringar i tid och arbete har gjorts, medan andra samtida gravar är mycket enkla. Likaså är skillnaderna i mängden och kvaliteten på gravgåvor slående. Intressant nog kan man se att dessa skillnader också finns på samma gravfält, så att gravar som man kan anta är samtida har helt olika konstruktion och utrustning (se bl.a. Nordquist 2001, s. 192ff; Varberg 2005a–b; Artursson m.fl. 2005, s. 513ff; Artursson & Björk 2007, s. 306ff). Detta talar enligt min mening mot Helle Vandkildes (1996, s. 279f) och Kristian Kristiansens (1998c, s. 121) argumentation, att gravmaterialet inte uppvisar några tydliga tecken på social stratifiering under senneolitikum. Jeanette Varberg (2005a–b) har dessutom på ett mycket övertygande sätt visat att gravmaterialet på Jylland verkligen visar samma tendenser som det i bl.a. Skåne, vilket talar för att det har funnits en liknande samhällsstruktur i båda områdena. Både skillnader i investeringar i själva gravmonumenten i sig och skillnader i gravutrustning talar enligt Jeanette Varberg för existensen av en tydlig hierarkisk samhällsstruktur också på Jylland.

Krigföring och samhällsstruktur

Ett annat intressant drag i materialet är att vapenuppsättningarna i gravarna förändras under senneolitikum. Krigaridentiteten markeras tydligt i flera välutrustade gravar, men nu byts de tidigare så vanliga stridsyxorna till största delen ut mot flintdolkar, vilka ibland kompletteras med flathuggna spjut- och lansspetsar samt pilspetsar i flinta (Kristiansen 1998c, s. 117ff; Sarauw 2007b, 66ff). Introduktionen av den nya vapenupsättningen dolk, spjut, lans och pilbåge i vissa välutrustade gravar i Skandinavien kan tolkas som ett försök att efterlikna den utrustning som under perioden blev vanlig över stora områden i Europa och Främre Orienten. Förändringen hör förmodligen samman med introduktionen av en ny typ av krigföring, där det ökande inslaget av metallvapen och den hästdragna stridsvagnen har spelat en viktig roll (Kristiansen 1999a–b; 2006a, s. 180; 2006b, s. 155ff).

Förmodligen har olika typer av krigföring, från boscapsraider till mer omfattande stridshandlingar, fått en allt viktigare roll i samhället i och med att en aristokratisk elit har etablerat sig i södra Skandinavien. Denna militarisering av det övre sociala skiktet skulle, som vi skall se senare, komma att förstärkas över tiden (se bl.a. Artursson m.fl. 2005, s. 504; se Kristiansen 2006a, s. 180; 2006b, s. 155ff). Trots tecknen på en gradvis militarisering av samhället som vi kan se i gravar och offernedläggelser, finns det inget i bebyggelsens struktur eller utseende som tyder på en ökad konfliktnivå i samhället. Så finns det t.ex. inga kända befästa bosättningar i Skandinavien från den här tiden (se bl.a. Kristiansen 1998a, s. 58 för diskussion). Inte heller under äldre bronsåldern finns den här typen av lämningar i området. Det är först under yngre bronsålder som man börjar uppföra s.k. fornborgar eller befästa bosättningar med tydliga försvarsfunktioner i vissa delar av Skandinavien (se bl.a. Olausson 1995, s. 158ff; Larsson 1993a).

Däremot finns det, som vi har sett i den tidigare diskussionen, en tydlig hierarkisk struktur i bebyggelsens struktur och organisation under hela tidsperioden,

från senneolitikums början till yngre bronsålderns slut. Visserligen tycks variationen i storlek på långhusen och gårdarna variera betydligt över tiden, men i och med att det finns en storleksuppdelning över hela tidsavsnittet måste detta tolkas som att det funnits en kontinuitet i den hierarkiska uppdelningen av gårdarna (se *Byggnadstradition och Gårds- och bebyggelsestruktur*).

Bakgrunden till hierarkiseringsprocessen

Naturligtvis är det svårt att förneka metallens betydelse för omvandlingen av samhällsstrukturen i norra Europa, men det finns faktiskt tydliga tecken på att förändringen har börjat flera hundra år innan metallen fick sitt verkliga genomslag i området (se bl.a. Kristiansen 1998c, s. 129ff). Som vi har sett så finns det tydliga tecken på att en hierarkisk samhällsstruktur i form av hövdingadömen med ärftlig maktöverföring har etablerats redan under inledningen av senneolitikum, 2300 f. Kr, då metallen ännu inte hade fått den betydelsefulla position den med tiden skulle få. Först under den andra hälften av senneolitikum, men främst under inledningen av bronsåldern, kan man se att metallen intar den starka position som den sedan skulle behålla under lång tid. Istället för att se den utdragna innovationsprocessen av metallen som den direkta anledningen till att hierarkiseringen av samhällsstrukturen inleddes under inledningen av senneolitikum i Skandinavien, kan man istället se den som en katalysator som accelererade utvecklingen betydligt under den senare delen av perioden och under inledningen av bronsåldern. Hierarkiseringsprocessen under inledningen av senneolitikum hade andra anledningar, där bl.a. en intensifiering av jordbruket och en därmed sammanhängande befolkningsökning spelade en stor roll. Också framväxten av produktions- och distributionssystem kopplade till de högkvalitativa flintdolkarna spelade med största sannolikhet en viktig roll i förändringen av samhällsstrukturen, inte minst i samband med att vidsträckta nätverk av långväga kontakter etablerades

samtidigt i Skandinavien och stora delar av Mellan- och Västeuropa.

Det teoretiska perspektivet på makt och samhällsstruktur

I det här försöket att skildra samhällsutvecklingen i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder har jag med bakgrund i den tidigare diskussionen således valt att utgå från ett tydligt maktperspektiv (se *Inledning och utgångspunkt för arbetet*). Min grundsyn i diskussionen skulle därför kunna karakteriseras som kraftigt färgad av struktur- och neo-marxismen (se bl.a. Vandkilde 1996, s. 260; Kristiansen 1998a, s. 40ff; Nordquist 2001, s. 44ff; Björk 2005, s. 30ff). Den största fördelen med denna teoretiska inriktning är enligt min mening att den tar ett helhetsgrepp på samhället och hur det har fungerat. De begrepp som används i analysen kan visserligen i många fall vara trubbiga, speciellt när det gäller förhistoriska material, men det holistiska arbetssättet ger många fördelar.

Jag har emellertid ett antal reservationer mot det sätt som man traditionellt har resonerat inom denna vetenskapsteoretiska inriktning. Jag har visserligen valt att betona betydelsen av framväxten av en hierarkiskt uppbyggd samhällsstruktur i mitt teoretiska perspektiv, men det finns faktiskt flera bra anledningar att modifiera och nyansera tolkningsmodellen. Inte minst är det viktigt att man gör vissa reservationer mot de mer eller mindre förenklade och endimensionella modeller som vanligen presenteras (jmf. diskussion hos Thedéen 2003; 2004; 2005; Gröhn 2004, s. 135ff; Skoglund 2005). Detta gäller i synnerhet stormännens eller hövdingarnas position i samhället, eftersom det med största sannolikhet inte rörde sig om ett helt fristående och enväldigt hövdingaskikt, då de förmodligen var mer eller mindre beroende av olika släkt- och klanrelationer. På grund av detta kunde de inte agera utan att ta hänsyn till lokala maktförhållanden och närliggande, konkurrerande hövdingadömen.

Samhällsstruktur och hövdingadömemodellen

Överhuvudtaget har debatten kring samhällets organisation och struktur under senneolitikum och bronsålder präglats av en diskussion kring den eventuella existensen av mer eller mindre komplexa hövdingadömen. Många kritiker av hövdingadömemodellen anser att den bygger på ett alldeles för enkelt linjärt och evolutionistiskt sätt att resonera, grundat i tveksamma historiska och antropologiska fallstudier (se bl.a. Thedéen 2004, s. 127ff; Gröhn 2004, s. 94ff; s. 135ff). Detta är i många fall riktigt, men det finns enligt min mening ändå viktiga aspekter på samhällets uppbyggnad och struktur som kan belysas genom att diskutera frågor kring makt och dess organisation. Att hövdingadömemodellen har fått ett så stort genomslag i forskningen kring senneolitikum och bronsålder är kanske inte så konstigt, eftersom materialets utseende faktiskt lockar till hierarkiskt baserade tolkningsmodeller av just det slaget (Gröhn 2004, s. 136f). Att sedan denna modell totalt har kommit att dominera debatten och på många sätt styrt den i en något enkelspårig riktning är bara att beklaga. Den går trots allt att förena med en mer komplex och heterarkisk syn på samhällets organisation och struktur.

Utifrån den här diskussionen framstår det som självklart att det finns både vertikala och horisontella maktförhållanden att ta hänsyn till när man försöker rekonstruera samhällsstrukturen (se Kristiansen 1998a, s. 54ff; 2007). Det övre aristokratiska skiktet med hövdingarna i toppen var med största sannolikhet beroende av stöd och lojalitet från andra, socialt sett lägre stående grupper i samhället, samtidigt som elitistiska nätverk med stor geografisk räckvidd gav dem en legitimitet i ett vidare perspektiv. Makten i de framväxande ärftliga hövdingadömena har på så sätt varit baserad på ett ömsesidigt förhållande och beroende på många plan. Hövdingadömena tycks visserligen ha varit dynamiska och anpassningsbara institutioner, men samtidigt har de varit relativt instabila sociala konstruktioner som utan stöd underifrån och från olika nätverk av jämlika institutioner lätt kunde förlora sin ställning.

I det här sammanhanget är det intressant att se att vissa forskare har lagt stor vikt vid de problem som finns med att beskriva samhällen som enbart egalitära eller enbart hierarkiska (se bl.a. Levy 1995; Nordquist 2001, s. 19ff; Chapman 2003, s. 76ff; Kristiansen 2007). Alltför abstrakta och förenklade tolkningsmodeller har en olycklig tendens att bortse från att samhällen ofta är mycket mer komplexa än vad de först tycks synas. Levy (1995) betonar i sin analys den heterarkiska karaktären hos bronsålderssamhället i Skandinavien, och att det funnits en mycket större variation och komplexitet i den hierarkiska strukturen än vad som vanligen presenteras i olika tolkningsmodeller. Hon anser att det existerat flera parallella sociala och politiska strukturer i samhället, som haft en varierande grad av hierarkisk organisation.

Förhandlingar och konflikter – makt och motmakt

I ett så instabilt socialt och politiskt system var makten troligen under ständig förhandling och konflikter på olika nivåer uppstod förmodligen ofta (se bl.a. Gröhn 2004, s. 135). Eftersom det med största sannolikhet var svårt att bygga upp institutioner som hade någon längre levnadstid, har säkerligen personliga relationer och nätverk varit viktigare än institutionaliserade sociala och politiska strukturer, eftersom kontrollen över makten inte var absolut (se bl.a. Roslund 2001, s. 69 för en teoretisk diskussion). På grund av detta kan man anta att ”aktörsperspektivet” måste ha varit viktigare än ”institutionsperspektivet”, vilket lägger ytterligare vikt på den enskilde individens eller familjens inflytande och agerande samt på deras förmåga att hålla fast vid maktpositionen med hjälp av tvång eller skickligt politiskt manövrerande (för en ytterligare diskussion se bl.a. Hermansson 2000; 2004 och där anförd litteratur; jmf. diskussion hos Artursson m. fl. 2005, s. 502f; Josefson 2005, 32ff).

I ett system som detta, där förhandlingar och hot om våld eller till och med användande av våld var

nödvändigt för att skapa och behålla en maktposition, blir begrepp som makt och motmakt viktiga. Utövan- de av olika former av makt på alla nivåer i samhället skapar alltid någon form av motstånd, antingen öppet eller dolt. De lokala, regionala och interregionala nät- verk som skapades av människor med olika bakgrund och position i maktstrukturen bildade en komplex väv av personliga relationer och mer eller mindre intrikata sociala förhållanden. I denna väv har det funnits olika motstridiga intressen, dels att behålla en redan rådande ordning, dels att förändra den på ett mer eller mindre radikalt sätt. Här har det troligen funnits en grundläg- gande konflikt mellan dem som velat behålla en släkt- skapsbaserad och mer egalitär samhällsstruktur, och de som velat slita sig loss ur dessa sociala bojar och skapa en ordning där individen och den enskilda fa- miljen kunde inta en självständigare position, och som i slutändan kunde leda fram till ett mer uttalat hierar- kiskt organiserat samhälle. I det här sammanhanget får man inte heller underskatta betydelsen av individuella initiativ och handlingar. Det enskilda exemplet kan i ett inledande skede ha fått en mycket stor betydelse i en samhällsstruktur som präglades av stark konkurrens.

Förmodligen har vissa grupper i samhället redan från inledningen av senneolitikum på många olika sätt kämpat för att göra sitt maktinnehav mer permanent, och på så vis försökt att införa och institutionalisera ärftliga hövdingadömen. I vissa centrala områden av Skandinavien, där förutsättningarna har varit de rätta, har man lyckats med detta, medan man i andra mer perifera områden har hållit kvar vid den gamla ord- ningen. Frågan är emellertid hur pass stabila de ärft- liga hövdingadömena egentligen har varit? Troligen har de på kort sikt lyckats monopolisera makten, men över längre tidsperioder har de sannolikt varit relativt instabila institutioner som hela tiden har fått anpassa sig till situationen i lokalsamhället och i den regionala maktstrukturen (se bl.a. Earle 2002, s. 313). Det har därför inte varit möjligt att bygga upp större, politiska strukturer, i varje fall inte med någon längre varaktig- het.

Konkurrensen mellan olika aristokratiska grupper har troligen varit stor, samtidigt som det funnits mot- stånd av skilda slag på många nivåer, vilket lett till en instabilitet i systemet. En sammanfattande beskrivning av dessa institutioner skulle därför kunna vara att de utgjort nätverksbaserade, instabila hövdingadömen i en decentraliserad maktstruktur som haft sin bas i en politisk ekonomi som huvudsakligen varit grundad på prestigevaror eller s.k. *"wealth finance"* (se bl.a. Earle 2002, s. 58ff; Kristiansen 1998a; 1998g, s. 245f; 2006a, s. 177ff; 2007). Ärftligheten i maktstruktu- ren har förmodligen fungerat i ett relativt kort tids- perspektiv, men ständiga försök till maktövertagande från andra aristokratiska familjer och grupper samt motstånd underifrån har stört just denna del av makt- utövandet.

Strävan att institutionalisera och monopolisera makten i ett sådant system kan således på goda grun- der antas ha mött mer eller mindre starkt motstånd från olika håll. Detta har sannolikt lett till att sam- hällsstrukturen haft starka inslag av olika typer av för- handlingssituationer och mer eller mindre våldsamma konflikter. Det har alltså inte enbart handlat om inter- na konflikter, utan förmodligen har det också funnits en maktkamp mellan olika hövdingadömen, speciellt i centrala områden där viktiga resurser varit koncentre- rade. Vi kan på goda grunder förutsätta att en sådan kamp om regional överhöghet har påverkat samhälls- strukturen på flera sätt. Bl.a. skulle krigarideologins allt viktigare roll i samhället under den senare delen av sennolitikum och äldre bronsålder kunna förklaras utifrån ett sådant antagande. Det finns tydliga bevis i gravar, offernedläggelser och på hållristningar att kri- garen som fysisk realitet och som idealiserad symbol har fått en allt större betydelse under tidsperioden. Detta kan tolkas som att man har skapat aristokratis- ka nätverk bestående av hövdingar och professionella krigare som har verkat både lokalt, regionalt och över- regionalt för att stärka sin position (Treherne 1995; Kristiansen 1983; 1999b; 2006a; 2007; Vandkilde 2000, s. 41f; 2003).

Aristokratiska nätverk och ekonomiska resurser

Om vi förutsätter att skapandet av dessa hövdingaleda nätverk har varit en realitet under tidsperioden, så har detta med största säkerhet påverkat samhället på många sätt. Att hålla vältränade, professionella krigarföljen har nämligen krävt stora ekonomiska resurser som måste produceras och tillhandahållas av andra grupper inom hövdingadömena, antingen av bönder som på olika sätt har varit knutna till den lokala aristokratin eller ofria slavar direkt knutna till hövdinga- och krigargårdarna. Enligt Kristian Kristiansen (2006a, s. 180f) har med största sannolikhet någon form av ofri arbetskraft eller slavar spelat en viktig roll på de stora hövdingagårdar som har funnits i södra Skandinavien under äldre bronsålder.

En indikation på att det kan ha funnits slavar i södra Skandinavien under senneolitikum och äldre bronsålder är de fynd av brända och obrända individer som gjorts i direkt anslutning till vissa skelettbegravningar. Som exempel kan nämnas skelettgravar med vidliggande brända individer med en datering till senneolitikum respektive bronsålderns period II–III vid Häljarps Mölla i västra Skåne (Runcis 2005). Dessutom kan ett antal ekkistegravar från äldre bronsålder i Danmark nämnas i sammanhanget, där brända eller obrända individer finns nedlagda bredvid den döde. I ekkistan från Egtved på Jylland har en 20-årig kvinna fått med sig de brända benen av ett cirka 8–9-årigt barn i sin grav och dessutom finns det ben efter ytterligare en människa i ekkistan (Jensen 1979, s. 29ff). Den unga kvinnan kan rimligen inte själv vara moder till barnet, varför det kan röra sig om ett offer av en ofri individ.

Dessutom kan man tänka sig att ekonomiska resurser har skapats genom plundring och boskaps- samt slavraider riktade mot andra hövdingadömen i området. I det här sammanhanget är det intressant att se att den samhällsomvälvande kraften och den ideologiska betydelsen som finns i krigaridealet och i stridshandlingar i sig har betonats av flera forskare under senare år (se bl.a. Treherne 1995; Earle 1997, s.

105ff; Kristiansen 1998b, s. 117ff; 1999a-b; 2006a-b; 2007; Harding 1999; Vandkilde 2000, s. 41f; 2003; Fyllingen 2005; Artursson m. fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Med stor sannolikhet har framväxten av ett aristokratiskt krigarsamhälle på många sätt accelererat maktkampen inom hövdingadömena, men också mellan dem. I centrala delar av Skandinavien kan man förutsätta att kraften i den här maktkampen har varit omvälvande på många sätt. De idealiserade bilder av krigare som finns iscensatta i gravarna under de stora högarna och rösen samt på hällristningarna berättar således om ett samhälle där olika former av konflikter, från plundringståg och boskaps- samt slavraider till regelrätta krig har spelat en betydelsefull roll.

Ideologi och religion

Försöken att permanenta och institutionalisera maktinnehavet har förmodligen också understötts med hjälp av en kontroll av ideologi och religion genom en monopolisering av religiösa och rituella aktiviteter till ett fåtal personer (för diskussion se bl.a. Larsson 2002; Kaul 2004, s. 369ff). Här kan olika ceremonier och processioner med inslag av musik, sång, dans och akrobatik ha spelat en viktig roll för att illustrera och förtydliga de nya maktförhållandena. Motiv på hällristningar och fynd av föremål med en tydlig ceremoniell funktion visar att den här typen av visuella iscensättningar av ideologi och myter har varit ett viktigt inslag i klagörandet av förhållandet mellan makt och religion (se bl.a. Coles 2003). Föremål som t.ex. solvagnar, ceremoniexor och lurar, som genom sitt utseende, funktion och karaktär speglar viktiga aspekter av en mytisk värld, har varit viktiga redskap i denna omvandlingsprocess. Genom att på detta sätt tillskansa sig kontroll över berättelser och myter har aristokratin kunnat monopolisera makten över samhällets övergripande ideologi.

Helt följdriktigt hävdar Flemming Kaul (2004, s. 374; s. 405) att det tidiga bronsålderssamhället närmast kan karakteriseras som en teokrati, där bland annat införandet av en ny religion med elitistiska förtecken har

använts för att snabbt omvandla den sociala strukturen i en allt mer hierarkisk riktning. Med hjälp av den nya religionen har man byggt upp en ideologisk överbyggnad som förklarar och understött samhällsstrukturens hierarkiska uppbyggnad samt motiverat och försvarat aristokratins anspråk på maktinnehav.

Flemming Kaul hävdar att införandet av den nya religionen i Skandinavien mycket väl kan ha skett under en relativt kort tidsperiod under inledningen av äldre bronsålder, och att processen har initierats av ett fåtal inflytserika familjer eller grupper med direkta, personliga kontakter med aristokratiska miljöer i Mellan- och Centraleuropa. De direkta kontakterna med dessa miljöer har förmodligen främst motiverats av en import av metallföremål och metallråvara, samt också kunskap om metallhantverk, men kontakterna har dessutom givit nya idéer om hur samhället skulle organiseras. Monopoliseringen av kontakterna på samtliga plan har givit styrka åt den alltmer hierarkiskt organiserade samhällsstrukturen, och kontakten med ”*de andra*” samt importen av exklusiva föremål av olika slag har efterhand givit aristokratin en speciell position (se bl.a. Helms 1988; 1998; Kristiansen 2002; Larsson 2002).

Intressant nog anser David Liversage (2000, s. 85) att även produktionen av metallråvaran i Mellaneuropa har varit monopoliserad och koncentrerad till ett fåtal personer eller grupper. Detta baseras på jämförelser av råvarans sammansättning i metallföremål från olika områden och skilda tidsperioder. Hans slutsats är att både produktion och handel med metaller tycks ha varit koncentrerad till ett fåtal områden och grupper, som skiftat över tiden. Detta skulle mycket väl kunna innebära att det funnits ett nätverk av långväga kontakter mellan lokala eliter i Mellan- och Centraleuropa och bland annat södra Skandinavien (se bl.a. Kristiansen 2002; Kristiansen & Larsson 2005).

Den här modellen blir än mer intressant om man som Liversage antar att den koncentrerade metallproduktionen i Mellaneuropa varit baserad på ett system med ofri arbetskraft - slavar - eftersom man då kan

tänka sig att en av bytesvarorna i metallhandeln bestått av människor som tagits som slavar vid exempelvis lokala konflikter i Skandinavien och norra Europa. Med hjälp av betalningsmedel som slavar, boskap och prestigevaror i form av till exempel bärnsten har lokala eliter i södra Skandinavien på så sätt kunnat upprätthålla ett nätverk av långväga kontakter och handel, där dessutom olika typer av allianser som t.ex. giftermål, adoptioner och gåvoförhållanden har fungerat som socialt smörjmedel.

Gårdar och bebyggelse – samhällsstrukturens grund

I det här sammanhanget kan det vara intressant att återknyta till min diskussion kring den eventuella existensen av s.k. ”*house-based societies*” i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder och rekapitulera mitt resonemang (se *Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*). Byggnadstraditionens förändring från slutet av mellanneolitikum och in i början av senneolitikum, då variationen i långhusens längd successivt ökade från cirka 9–22 m till 9–30 m, kan tolkas som ett tecken på att den sociala komplexiteten ökar och att de allra största långhusen som sådana har fått en speciell betydelse som markörer av hög social status (Artursson m.fl. 2003). Den största kategorin långhus har således ökat drygt 35% i längd, vilket har inneburit en inte oansenlig förändring i boningsyta.

De cirka 25–30 m långa långhusen på de stora gårdarna skulle därför kunna tolkas som de materiella uttrycken för en ny ideologi och samhällsstruktur, där vissa familjer eller släkter aktivt har försökt att slita sig loss ur den tidigare mer egalitära samhällsorganisationen och uppnå en aristokratisk identitet med ärftlig rätt till makten. I en sådan förändringsprocess kan den husbaserade organisationsprincipen, ”*house-based societies*” ha visat sig vara effektiv, eftersom den utgjort ett flexibelt och dynamiskt redskap för att skapa en ny social och organisatorisk situation. Den har således

varit ett effektivt hjälpmedel för att krossa gamla sociala bindningar och successivt bygga upp en ny institution; det ärftliga hövdingadömet.

Genom att vissa grupper i samhället har frångått den traditionella familje- och släktbaserade organisationsformen som tidigare dominerat bilden och skapat större grupper, mer komplext uppbyggda s.k. ”*corporate groups*” (Maschner & Patton 1996, s. 100ff), har det blivit möjligt att förändra grundläggande maktförhållanden. En omvälvande förändring av den sociala strukturen har på så sätt lett till fram till att en uppsättning nya värderingar och organisationsprinciper har etablerats. Den nya samhällsstrukturen, som successivt kommit att styras av dessa ”*corporate groups*” eller ”*aristokratiska hus*”, har främjat de större gruppernas maktposition gentemot dem som behållit en traditionell familje- och släktbaserad organisationsform. De har genom sin betydligt bättre förmåga att knyta större grupper av t.ex. krigare, hantverkare och andra specialister till sig snabbt fått ett övertag. I en alltmer intensifierad social konkurrenssituation på lokal och regional nivå kan man förmoda att en husbaserad organisation spridit sig relativt snabbt i området, och redan under första hälften av senneolitikum har den ersatt den gamla, mer egalitära organisationsprincipen där den traditionella uppbyggda familjen och släkten varit viktigast.

Intressant nog kan man se att storleksspannet för långhusen fortsätter att öka under den andra hälften av senneolitikum och bronsålderns period I–II, vilket skulle kunna tolkas som att den sociala komplexiteten har blivit större och dessutom att den husbaserade organisationens betydelse ökat. Det har således skapats en samhällsstruktur som varit uppbyggd av ”*hus*” som befunnit sig på olika social nivå, och där de riktigt stora ”*aristokratiska husen*” har intagit en dominerande position. Dessa ”*hus*” av olika social och politisk betydelse har varit sammanlänkade i en komplex, nätverksbaserad organisation, där de skilda delarna knutits samman i allianser med hjälp av t.ex. giftermål, adoptioner och andra sociala och ekonomiska kontakter som gåvogivande, varuutbyte, lärlingssystem etc.

Sannolikt har endast de högre sociala nivåerna i samhället, som har bestått av hövdingar, religiösa och rituella experter samt ledande krigare med familjer och släktingar, ingått direkt i dessa institutioner. De har ytterligare förstärkt sin aristokratiska position genom att de har haft ensamrätt att begrava sina döda i mer eller mindre monumentala gravtyper som t.ex. megaliter, hällkistor, dödshus, kammargravar och högar samt rösen (för diskussion se bl.a. Varberg 2005a–b; Artursson m. fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Nära knutna till de ”*aristokratiska husen*” har det dessutom funnits andra kategorier av specialister som t.ex. krigare och hantverkare som ytterligare förstärkt de här institutionernas centrala roll i den nya maktstrukturen. De har varit associerade till dessa institutioner genom olika typer av sociala och ekonomiska band, som t.ex. giftermål, adoptioner och bildnings- samt lärlingsliknande positioner, där yngre personer som ingått i dessa kretsar har kunnat få erfarenheter av skilda slag (se bl.a. Apel 2001, s. 45ff; Kristiansen 2006a, s. 180).

De ”*aristokratiska husen*” har därmed fått en allt viktigare funktion som symboler för de familjer eller släkter som kom att dominera samhället under senneolitikum och bronsålder. Med hjälp av olika typer av allianser skapade man nya släkterelationer och knöt nära kontakter med andra grupper i när och fjärran. Troligen har de stora gårdarna också fungerat som aristokratiska centra, där man hållit ritualiserade fester och ceremonier för att stärka de sociala banden inom och utom hövdingadömena. På så sätt har de fått en viktig funktion som samlande symboler i de vidsträckta nätverken i området, inom vilka bl.a. ett utbyte av prestigevaror, ny teknisk kunskap och idéer kring samhällsorganisation och ideologi har skett.

En intressant tanke är att ”*husen*” som institutioner kan ha underlättat de långväga kontakterna på många sätt. Historiska och antropologiska studier visar att det finns exempel på att personer eller grupper av människor har använt namnet på ett ”*hus*” som en förenande, övergripande identitet. Namnet har därigenom fungerat som en form av kontaktskapande legitimation

mellan grupper över stora avstånd. I en struktur där nätverk av långväga kontakter och utbytessystem har varit viktiga, kan man förmoda att olika typer av allianser mellan hövdingadömen på strategiskt eller kommunikativt viktiga platser har spelat en stor roll för att underlätta långa resor (se bl.a. Helms 1998; Kristiansen 2002; Larsson 2002). En samhällsorganisation som varit baserad på en institution som kan liknas vid ”hus” skulle på ett effektivt sätt kunna överbygga kommunikationsproblem och samtidigt minska farorna när man gjort resor mellan platser på relativt stora geografiska avstånd. Dessutom skulle de ha kunnat hjälpa till att bevara en känsla av kontinuitet och personligt engagemang i kontakter som kanske inte var så frekventa eller regelbundna.

Den här sammanfattande diskussionen av makt- och samhällsstruktur leder oss fram till en övergripande beskrivning av samhällsutvecklingen under senneolitikum och bronsålder som till allra största delen bygger på resultaten från två tidigare publicerade syntespublikationer (Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Tidsperspektivet är svindlande långt, och beskrivningen är uppdelad på tre tidsperioder som var och en omfattar 400–800 år, varför endast tydliga tendenser som kan anses typiska för varje skede kan behandlas.

Senneolitikum och bronsålderns period I, 2300–1500 f. Kr

Enligt flera forskare finns det tydliga tecken på att det sker genomgripande förändringar av ekonomin och landskapet i södra och mellersta Skandinavien under tidsperioden. Mycket talar för att det sker en expansion ut i tidigare perifera områden, som förmodligen har sin grund i en befolkningsökning som bl.a. möjliggjorts av en förändring av jordbruket och en nyodling (Kristiansen 1998c, s. 129ff). Samtidigt ökar människornas medellängd betydligt under perioden, vilket talar för att näringsförsörjningen förbättrats pga ett intensifierat och mer varierat jordbruk (se bl.a. Bennike 1993;

Apel 2001, s. 331f; Kristiansen 2005, s. 681; 2006a, s. 181ff; s. 186f; Artursson m.fl. 2005, s. 509). Som en följd av en ökad boskaphållning som lett till ett intensifierat betestryck och en ökande odling, har landskapet öppnats upp i vissa centralområden, en utveckling som emellertid tycks ha startat redan under MN B i vissa centrala delar av södra Skandinavien, som t.ex. på norra Jylland (Kristiansen 2006a, s. 181f).

Parallellt kan man se att det sker en rad förändringar i det arkeologiska materialet. Metallföremål blir successivt allt vanligare samtidigt som byggnadstraditionen och offer- samt gravläggningsseder förändras på ett mer eller mindre genomgripande sätt (se bl.a. Vandkilde 1996; Kristiansen 1998c, s. 129ff; Varberg 2005a–b; Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Intressant nog kan man samtidigt se att den materiella kulturen blir allt mer homogen till sitt utseende och sammansättning (för diskussion se bl.a. Stensköld 2004, s. 48ff). Förändringen av den materiella kulturen och dess allt mer homogena utseende skulle kunna tolkas som ett tecken på en successivt ökande social och ekonomisk konkurrens som har varit kopplad till framväxten av en allt tydligare stratifierad samhällsstruktur (se bl.a. Kristiansen 2005, s. 681ff; Artursson m. fl. 2005, s. 502ff). Eftersom olika aristokratiska grupperingar i skilda delar av Skandinavien har tagit till sig samma ideologiska paket, där den materiella kulturen och de religiösa och rituella idéerna har varit i stort sett identiska, har de arkeologiska lämningarna från senneolitikum successivt fått ett mycket mer homogent utseende över stora delar av området.

Inspirationen till dessa förändringar av samhällsstrukturen i Skandinavien har med största sannolikhet kommit utifrån, framförallt från de metallanvändande kulturerna i Mellan- och Centraleuropa samt vissa delar av Västeuropa. Influenserna har förts hit via de nätverk av långväga kontakter som med största sannolikhet har sina rötter långt ned i tiden (se bl.a. Sherratt 1993). Diskussionen kring hur förändringsprocessen exakt gått till har varit omfattande, och många forskare har traditionellt lagt stor vikt vid introduktionen och

spridningen av metallföremål i området (för diskussion se bl. a. Vandkilde 1996, s. 262ff; Stensköld 2004, s. 241ff; Skoglund 2005, s. 30ff; Varberg 2005a–b). Man anser att kontrollen över importen av metallföremål och kunskapen om metallhantverk kombinerat med ett inflöde av nya idéer kring religion, ideologi och social organisation hade en omvälvande effekt på samhällsorganisationen, särskilt under den senare delen av senneolitikum och inledningen av bronsåldern. Långväga kontakter mellan aristokratiska högstatusmiljöer i Skandinavien och andra delar av Europa har enligt bland annat Thomas B. Larsson (1997; 2002) inneburit att en gemensam kultur snabbt har spridit sig över stora områden under tidsperioden (se också Karlenby 2002, s. 109).

Vad det gäller förändringen under inledningen av senneolitikum har man speciellt betonat klockbägar-kulturens betydelse. I vissa delar av södra Skandinavien kan man se att vissa ledartefakter från den nordvästeuropeiska klockbägar-kulturen dyker upp på framförallt norra Jylland under den senare delen av mellanneolitikum och inledningen av senneolitikum (se bl.a. Vandkilde 1996, s. 263; s. 296f; s. 314f; 2001; 2004, s. 76ff; 2005). Detta gäller särskilt i Limfjordsområdet, där influenserna från klockbägar-kulturen är mycket tydliga (Apel 2001, s. 157ff; Vandkilde 2005; Sarauw 2007a–b). Troligen har tillgången på bra flinta som brutits i gruvor i området och den härtill knutna tillverkningen av högkvalitativa flintdolkar spelat en avgörande roll. De har använts som prestigegåvor och bytesvaror i ett nätverk av långväga kontakter som sträckt sig över nordvästra Europa. Enligt bl.a. Helle Vandkilde har nya idéer och tänkesätt på så sätt påverkat det övre sociala skiktet på norra Jylland, och delar av den främmande materiella kulturen har använts för att förändra samhällsstrukturen och manifestera elitens speciella status. Förmodligen har förutsättningarna för en sådan utveckling varit speciellt goda på norra Jylland, då man kan se tydliga tecken på att det redan under mellanneolitikum rådde en uttalad social konkurrenssituation i området (Vandkilde 1996; 2005). På så sätt kunde

den lokala aristokratin efter hand ställa sig utanför den kollektivt präglade ideologin som hade dominerat bilden tidigare, och som hade förhindrat en ackumulering av ekonomiska resurser och politisk makt till enstaka individer eller familjer (se bl.a. Nordquist 2001; Larsson 2002; Pilar Prieto-Martinez 2008).

Samhällsutvecklingen på södra Jylland och i östra Danmark samt södra Sverige har förmodligen påverkats av långväga kontakter med den snörkeramiska kulturen och klockbägargrupper längs den södra Östersjökusten i nuvarande norra Tyskland och Polen (se bl.a. Sarauw 2007a, s. 38ff). Influenserna från klockbägar-kulturen tycks emellertid ha varit relativt begränsade i dessa delar av Skandinavien, eftersom antalet fynd av föremål som med säkerhet kan knytas till den här kulturgruppen är relativt litet. Klart är emellertid att de här delarna av södra Skandinavien, liksom norra Jylland, har ingått i ett nätverk av långväga kontakter och utbyte av föremål, där högkvalitativa och prestigeladdade flintdolkar som tillverkats i de här områdena har utgjort en viktig del (se t.ex. Apel 2001). Kontakterna har gått söderut över Östersjön och sedan följt de större floderna på kontinenten ned mot Mellan- och Centraleuropa.

Under den senare hälften av senneolitikum tycks förändringsprocessen i södra Skandinavien intensifieras, och enligt flera forskare har kontakterna med den så kallade Úněticekulturen i Mellan- och Centraleuropa spelat en viktig roll (Vandkilde 1996, s. 15; s. 297ff; Kristiansen 1998c, 107ff). Det finns flera tecken på att kontakterna mellan södra Skandinavien och Mellan- samt Centraleuropa har varit intensiva. Inte minst märks detta tydligt i importen av metallföremål (Sheratt 1993; Vandkilde 1996; Jensen 2002, s. 30), och i likheter i utseende mellan de stora långhusen i delar av områdena (Nielsen 1999; Jensen 2002, s. 25f; Artursson 2005a–b). Samtidigt kan man se en mycket snabb utveckling och en klar intensifiering av den lokala tillverkningen av metallföremål i området. Detta är framförallt tydligt under bronsålderns period IB, då mängden lokalt producerade metallföremål ökar

markant samtidigt som kvaliteten förbättras betydligt (Vandkilde 1996, s. 15ff; s. 317).

Intressant nog kan man just under den här perioden se de första tecknen på en tydlig regional variation i produktionen av metallföremål i Danmark (a.a. s. 250ff). Metallråvaran till den lokala produktionen kommer till största delen från Centraleuropa. De importerade metallföremålen, som t.ex. nya vapentyper tillverkade av kopparlegeringar som svärd, spjut- och lansspetsar samt skafthålsyxor, introduceras successivt och de kommer från samma område samt från det Karpatiska bäckenet.

Under bronsålderns period I, och framförallt under period IB, dvs. 1600–1500 f. Kr., sker det en ytterligare intensifiering av kontakterna söderut. Inflytandet från de så kallade Tumulus- och Sögel-Wohlde-kulturerna i nordvästra Europa förändrar samhällsbilden radikalt i vissa delar av södra Skandinavien (se bl.a. Vandkilde 2007, s. 130ff). Parallellt med denna utveckling blir det betydligt vanligare att metallföremål läggs ned i gravarna, något som enligt Helle Vandkilde (1996, s. 288f) visar att de inte längre har kontrollerats gemensamt av större grupper, utan att det nu har blivit möjligt för enskilda personer att förfoga över dem.

Som vi har sett tidigare, så anser dock många forskare att utvecklingen mot en allt mer tydligt stratifierad samhällsstruktur har börjat redan under inledningen av senneolitikum i Skandinavien (se bl. a. Apel 2001; Nordquist 2001; Lekberg 2002; Varberg 2005a–b; Artursson m.fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Man anser att samhällsstrukturen har förändrats mot en mer uttalad hierarkisk, ärftlig maktstruktur i området under första hälften av senneolitikum, och att den hierarkiska strukturen därefter förstärkts successivt. Tidpunkten för etableringen av hövdingadömen med ärftlig maktöverföring har emellertid diskuterats under lång tid, och den mer traditionella åsikten att den här typen av samhällsstruktur etablerats först under bronsålderns period II har länge haft många förespråkare. Bl.a. vill Kristian Kristiansen (1989; 1998c), Helle Vandkilde (1996, s. 259ff) och Timothy Earle (2002, s. 288ff) se en senare

introduktion av de ärftliga hövdingadömena i området (se även diskussion hos Goldhahn 1999, s. 183 ff).

Om man ser på de modeller som diskuterats för hur samhället kan ha varit uppbyggt under senneolitikum, så kan man säga att det finns tre huvudinriktningar. Utifrån jämförelser med resultaten från antropologiska studier och teoretiska resonemang kring olika organisationsmodeller, har man föreslagit att det kan ha rört sig om antingen en mer eller mindre egalitär samhällsstruktur, ett big-mansystem eller hövdingadömen med uppnådd position eller alternativt ärftlig maktöverföring (Vandkilde 1996, s. 22f; s. 259ff; för jämförande diskussion se bl.a. Nordquist 2001, s. 28ff och Chapman 2003, s. 71ff). Den överväldigande majoriteten av forskare har under senare tid fört fram åsikten att det måste ha handlat om relativt komplexa politiska strukturer, och mycket av diskussionen har därför koncentrerats till frågan om hur och när hövdingadömen med ärftlig maktöverföring har införts i området. Så har t.ex. Jan Apel (2001, s. 329ff), Pär Nordquist (2001, s. 211ff), Per Lekberg (2002, s. 275ff) och Jeanette Varberg (2005a–b) argumenterat för en introduktion av ett sådant system redan under inledningen av senneolitikum.

Min åsikt är att det mesta nu verkligen talar för att hövdingadömen med ärftlig maktöverföring har införts redan under senneolitikums första hälft, och att den sociala stratifieringen successivt har blivit allt mer uttalad över tiden (se bl.a. Artursson m. fl. 2005; Artursson & Björk 2007). Det finns emellertid flera forskare som presenterat alternativa tolkningar under senare år, och som förespråkar existensen av en mer egalitär samhällsorganisation (se bl.a. Thedéen 2003; 2004; 2005; jmf. Skoglund 2005). Nackdelen med dessa studier är emellertid att de till stor del är baserade på regionalt begränsade genomgångar, där material med mer lokal prägel har fått spela huvudrollen. Studiernas lokala prägel begränsar således deras möjlighet att belysa mer generella förhållanden i Skandinavien, och innebär egentligen inte att existensen av övergripande, hierarkiskt organiserade politiska och ekonomiska strukturer kan

motbevisas. Som diskuterats tidigare så måste den övergripande, hierarkiska samhällsstrukturen ha haft sin bas i en lokal social, ekonomisk och politisk struktur, och detta har förutsatt ett ömsesidigt beroende och ett nätverksbyggande mellan olika sociala grupper i samhället. Detta innebär enligt min mening att det inte finns något motsatsförhållande mellan de små, lokala och de stora, övergripande strukturerna, utan de är istället en förutsättning för varandra (se *Inledning och utgångspunkt för arbetet*).

Parallellt med den ökande sociala stratifieringen kan man se att byggnadstraditionen i Skandinavien förändras på olika sätt. Bland annat ökar variationen i långhusens storlek; under mellanneolitikum B har långhusens längd legat i ett spann mellan cirka 9–22 m, men redan under inledningen av senneolitikum ökar spannet till cirka 9–30 m. Likaså ökar långhusens bredd, vilket innebär att den totala innerytan blir betydligt större i vissa byggnader. Spannet i kvadratmeteryta ligger under första hälften av senneolitikum mellan cirka 70–250 m², dvs. ett förhållande på cirka 1:3,57. Under den andra hälften av senneolitikum ökar storleksspannet ytterligare, så att längden varierar mellan cirka 9–47 m. Detta innebär att storleksspannet för innerytan i långhusen nu har varierat mellan cirka 70–350 m², dvs. ett förhållande på 1:5.

Under bronsålderns period IB och första hälften av period II, 1600–1400 f. Kr., ersätts de tvåskeppiga långhusen successivt med treskeppiga, en utveckling som tycks ske i stort sett samtidigt över stora delar av norra Europa (Ethelberg 2000; se också *Byggnadstradition*). Mycket stora, treskeppiga långhus med en längd på mellan 40–60 m uppförs på stormannagårdar i södra och mellersta Skandinavien under tidsperioden. Samtidigt finns hela spektrat med långhus i olika storlekar kvar och variationen är faktiskt som störst nu, längden varierar mellan cirka 10–60 m. Det innebär att innerytan har varierat mellan cirka 75–450 m², dvs. ett förhållande på hela 1:6. De allra största långhusen i Skandinavien, som har varit cirka 50–60 m långa och 8–10 m breda, kan faktiskt ha haft en inneryta på ända

upp till 500–600 m², om man räknar in eventuella loft eller konstruktioner som haft två våningar i vissa delar av huskroppen (se bl.a. Björk & Carlie 2003).

Den här utvecklingen kan ses som ytterligare ett tecken på att makten har koncentrerats på ett färre antal personer och familjer i samhället. Stormannagårdarna med de imponerande långhusen kan tolkas som de materiella uttrycken och symbolerna för en institutionaliserad, ärftlig hövdingamakt som har etablerat sig i området. Mycket talar för att stormannagårdarna har hyst ett relativt stort antal personer, och att det här inte bara har handlat om en familje- och släktbaserad organisation, utan att även personer med en annan bakgrund har ingått i hushållen. Som vi har sett tidigare så är det enligt min mening sannolikt att det handlat om någon form av s.k. "house-based societies", där större "corporate groups" har bildat grunden i den övre, aristokratiska samhällsgruppen (Maschner & Patton 1996, s. 98ff).

Grunden till den allt tydligare förändringen av samhället kan med största säkerhet förklaras med de successivt alltmer intensifierade kontakterna med skilda metallanvändande kulturer i olika delar av Europa. De långväga kontakterna har inspirerat till en förändring av samhällsstrukturen och samtidigt aktivt använts av eliten för att omvandla den sociala strukturen i en hierarkisk riktning. Den materiella kulturen och nya inslag i ideologi samt religion har använts som ett medel i kampen för ett ökat inflytande av det övre sociala skiktet i samhället. Nya typer av exklusiva material och föremål, gravläggnings- och offerseder samt förändringar av byggnadstraditionen har använts för att skapa, framhäva och manifesteras de sociala skillnaderna på ett allt tydligare sätt (se bl.a. Vandkilde 1996, s. 260; Larsson 2002; Kaul 2004).

Framväxten av en stratifierad samhällsstruktur och en successivt ökande konkurrens av social karaktär kan, som nämnts tidigare, med största sannolikhet förklara varför den materiella kulturen i området blir allt mer homogen under perioden, eftersom en gemensam ideologisk bakgrund som uttryckts med hjälp av

identiska materiella symboler har varit viktig i förändringsprocessen (för diskussion se bl. a. Nordquist 2001; Stensköld 2001; 2004). Den materiella kulturen har på ett mycket medvetet sätt använts av enskilda individer eller familjer för att uppnå en utvald och elitistisk position. Det övre skiktet i samhället har enligt flera forskare kontinuerligt tagit till sig nya föremålstyper och idéer utifrån med hjälp av sina långväga kontakter för att förstärka och upprätthålla sin privilegierade position. Man har alltså på ett aktivt sätt använt sig av materiella ting för att distansera sig från den övriga befolkningen och uttrycka sin exklusivitet. Successivt spred sig emellertid dessa nymodigheter även till socialt lägre grupper i samhället och därmed minskade deras status- och symbolvärde, varför man ständigt tvingades introducera nya exotiska och exklusiva föremål samt idéer. Detta behov av att ständigt förnya uttrycken för elitens speciella position innebar en snabb förändring av både den ideologiska överbyggnaden och den materiella kulturen (jmf. Kaul 2004). Följden har blivit en ”symbolisk inflationsspiral” (Nordquist 2001, s. 258, s. 279) eller en ”devalvering av elitens sociala och symboliska kapital” (Lekberg (2002, s. 294).

I det här sammanhanget är det dessutom intressant att se att vissa forskare har betonat betydelsen av en socio-psykologisk förklaringsmodell för framväxten av denna process. Man menar att vissa personliga egenskaper hos ett mindre antal individer har haft stor betydelse för att det övre samhällsskiktet skulle kunna distansera sig från en kollektivt präglad ideologi av mer egalitär karaktär (se bl.a. Maschner & Patton 1996, s. 90ff; Apel 2001, s. 323; Lekberg 2002, s. 26ff; s. 283f; Artursson m. fl. 2005, s. 503).

Den ärftliga rätten till elitens utvalda position har troligen varit den svåraste delen av den nya ideologin att införa. Enligt bl.a. Thomas B. Larsson (2002) kan man ha motiverat denna förändring av maktförhållandena genom att på olika sätt återanvända och manipulera äldre gravmonument och tidigare använda offermiljöer. Genom att skapa traditioner uppbyggda kring historier om mytiska förfäder i de äldre gravarna och

genom att lägga ned exklusiva sten- och metallföremål i de gamla offermiljöerna har de rituella landskapen omformats och fått en ny mening. Också begravningsarna i sig själva har varit viktiga i denna process enligt Oestigaard & Goldhahn (2006). Under de olika delarna av begravningsceremonierna har sociala strukturer, allianser och långväga kontaktnät omförhandlats och bekräftats.

För att ytterligare särskilja sig från mängden och distansera sig från den övriga befolkningen har eliten enligt Thomas B. Larsson dessutom utnyttjat sina erfarenheter från långväga resor och de kontakter med främmande människor man skapat på detta sätt. Detta har skett dels genom att man skapat myter och historier om sitt resande och sina kontakter med ”*de andra*”, dels genom att ta med sig exotiska och exklusiva föremål, tekniskt kunnande och metallråvara tillbaka från sina resor (Kristiansen 2002; Larsson 2002). Man skulle kunna säga att ”*maktens resande och resandets makt*” har använts på ett mycket medvetet sätt för att legitimera den hierarkiska strukturen (Artursson m. fl. 2005).

Som man förstår av den här diskussionen så tyder mycket på att kampen för att öka makten hos vissa enskilda individer, familjer eller grupper på bekostnad av det tidigare dominerande kollektivet har präglat utvecklingen under hela perioden (Vandkilde 1996, s. 261; jmf. Apel 2001; Nordquist 2001; Lekberg 2002). När gamla föreställningar ifrågasattes och den gamla ideologin successivt försvagades ökade naturligtvis utrymmet för de mer konkurrensinriktade individerna. Därmed hade en förändringsprocess startat som var svår att vända.

Det finns självklart alternativa samhällsmodeller, men de har enligt min mening uppenbara problem att på ett trovärdigt sätt förklara variationer och olikheter i materiell kultur i gravar, offermiljöer och på boplatser. Den här beskrivna samhällsutvecklingen måste därför enligt min mening ses som den mest sannolika om man skall döma av hur det arkeologiska materialet från perioden ser ut. Man får emellertid inte förneka möjligheten att det funnits ett mer eller mindre väl utvecklat

motstånd mot denna förändring av samhällsstrukturen i en hierarkisk riktning. Där makt hävdas uppstår alltid en motmakt, antingen öppen eller dold. Det är emellertid svårt att identifiera säkra tecken på ett sådant motstånd i det arkeologiska materialet.

Bronsålderns period II–III, 1500–1100 f. Kr.

Som vi har sett tidigare så har samhällsstrukturens utseende under bronsålderns period II–III diskuterats under lång tid och fortfarande dyker nya inlägg i debatten upp (se bl.a. Thedéen 2003; 2004; 2005; Skoglund 2005). Det är intressant att se att redan Broholm och Brøndsted kom fram till diametralt olika slutsatser utifrån ett och samma arkeologiska material (Nordquist 2001, s. 232). Broholm (1942) presenterade en tolkningsmodell där han hävdade att samhället präglades av en egalitär social struktur dominerad av självständiga bönder, medan Brøndsted (1966) valde att tolka bronsålderssamhället som en socialt skiktad, hierarkisk struktur. Numera förespråkar de flesta forskare som har en djupare förankring i hela det skandinaviska materialet samhällsmodeller som är baserade på någon form av mer eller mindre komplexa och hierarkiskt organiserade hövdingadömen (för diskussion se bl.a. Vandkilde 1996, s. 259ff; Kristiansen 1991; 1998a-b; Earle 1997, s. 31f; 2002; Earle m. fl. 1998).

Det huvudsakliga diskussionsämnet under senare tid har istället varit när en verkligt uttalad, hierarkisk samhällsstruktur med ärftlig maktöverföring har tagit plats på scenen. Som har diskuterats innan, så talar mycket för att dessa hövdingadömen successivt har utvecklats från relativt enkla maktstrukturer med begränsat inflytande under den första hälften av senneolitikum, till allt mer sofistikerade maktapparater med allt tydligare institutionaliserade maktcentra under den andra hälften av senneolitikum och inledningen av äldre bronsålder (se Apel 2001, s. 340ff; Nordquist 2001, s. 192ff; Lekberg 2002, s. 253ff; Artursson m. fl. 2005; Artursson & Björk 2007).

Om man tittar närmare på det arkeobotaniska materialet så kan man se att landskapets utseende i hela södra och mellersta Skandinavien förändras från och med inledningen av bronsålderns period II, dvs. 1500 f. Kr. Det sker förmodligen en ännu mer uttalad intensifiering av boskapshållningen, samtidigt som experiment med nya grödor ger en ökad dynamik åt jordbruket (se bl.a. Kristiansen 1981; 2006a, s. 188). Expansionen inom ekonomin har således fortsatt, vilket lett till en fortsatt befolkningsökning. Samtidigt som landskapet öppnas upp allt mer i många centralområden, börjar man uppföra monumentala gravar i form av högar och rösen i stor omfattning. På bara några hundra år, från cirka 1500–1300 f. Kr., förvandlas därigenom landskapet till en avbild och illustration av den hierarkiska samhällsstrukturen. Överallt finns makten manifesterad i stora gravmonument som på ett nästan övertydligt sätt visar de mäktiga familjernas ställning i samhället. I kombination med de riktigt stora gårdar som nu blir fler och fler, har de givit människorna en tydlig bild av makten och dess plats i landskapet.

I många fall har man gravlagt individer med rika och ibland mycket exklusiva utrustningar i de nya, stora gravmonumenten, och de kan därför på goda grunder ses som tydliga markörer av maktens närvaro i landskapet. Om man studerar den geografiska fördelningen av gravhögar och rösen i t.ex. Skåne, så är det sannolikt att det har funnits ett femtontal hövdingadömen av varierande storlek och komplexitet i området under äldre bronsålder. Med hjälp av ett sannolikhetsresonemang som bygger på beräknad befolkningstäthet, dödlighet och en uppskattning av användningstid samt antalet begravingar i varje gravmonument kan man konstruera en beräkningsmodell för hur stor andel av befolkningen som kan ha begravts i den här typen av konstruktioner (se bl.a. Artursson & Björk 2007, s. 327ff). Modellen visar att cirka 20% av befolkningen hade en sådan social position att de hade rätt till en begraving i en hög eller röse. I denna grupp skulle hövdingar, krigare och andra typer av specialister samt

deras familjer kunna ha ingått (jmf. diskussion hos Kristiansen 2006a, s. 180f).

Om man dessutom gör en beräkning av hur stora gravmonumenten har varit och hur de olika storleksklasserna fördelar sig i landskapet, kan man se en intressant bild växa fram; de största högarna och rösen, dvs. de som haft en volym som överstiger 1000 m³ eller en diameter som överstiger 25 m, finns utspridda med en viss geografisk regelbundenhet i t.ex. västra och nordöstra Skåne (Artursson m.fl. 2005, s. 526ff; Artursson & Björk 2007, s. 328ff). Liknande landskapsarkeologiska studier har gjorts tidigare i andra delar av Skåne, och de visar att det finns en mer eller mindre liknande fördelning också där (se t.ex. Larsson 1993b; Olausson 1993; Säfvestad 1993; Gröhn 2004). De områden där de större högarna och rösen har legat skulle enligt det här sättet att resonera markera lokala och regionala centra, där olika nivåer av aristokratin har levt och begravt sina döda.

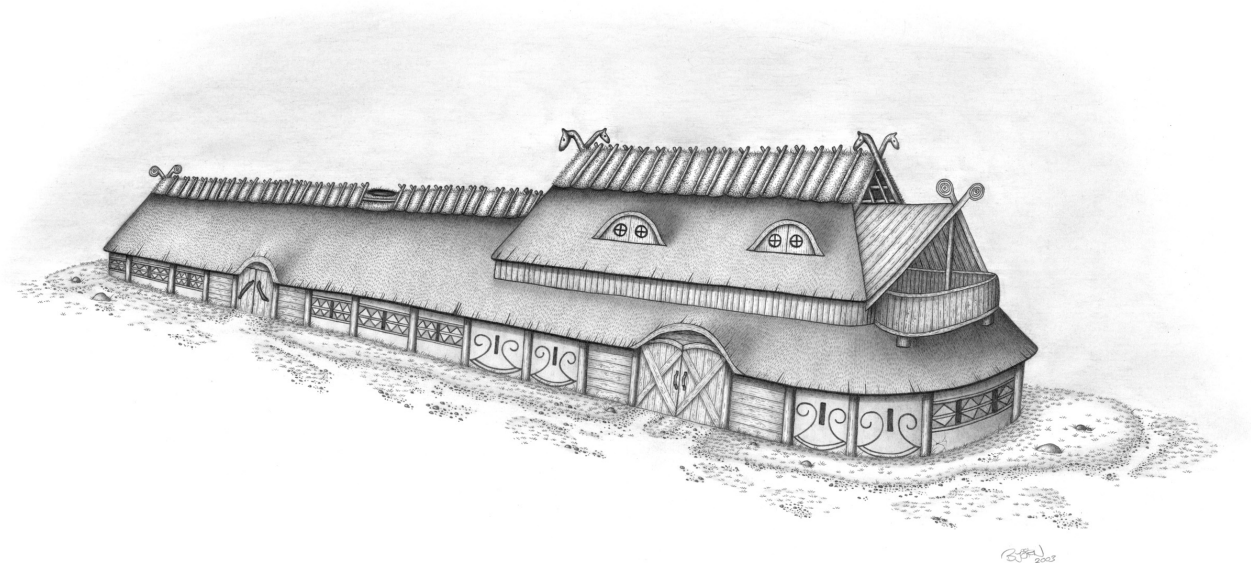
Dessa centrumbildningar skulle enligt bl.a. Kristian Kristiansen (2006a, s. 177f) kunna representera viktiga noder i en decentraliserad, nätverksbaserad maktstruktur som har varit byggd på en politisk ekonomi där prestigevaror av olika slag har spelat en viktig roll (se bl.a. Earle 2002, s. 1ff; s. 294ff). Detta förutsätter naturligtvis att man utifrån ett teoretiskt resonemang kan anta att bebyggelsen har haft ett nära geografiskt samband med gravmonumenten, och det är väl knappast överraskande att många forskare faktiskt anser att detta är högst sannolikt (för diskussion se bl.a. Säfvestad 1993; Rasmussen 1993; Ethelberg 2000, s. 248ff; Johansen m. fl. 2004; Artursson m.fl. 2005, s. 525ff; Artursson & Björk 2007, s. 322).

Hur skulle då den politiska organisationen i dessa nätverksbaserade, decentraliserade hövdingadömen kunna ha sett ut? Om man antar att de stora högarna och rösen med en volym över 1000 m³ eller en diameter som överstigar 25 m, representerar platsen eller området för lokala stormannagårdar och maktcentra där en släkt- eller klanledare har haft sina bopålar, får man en bas för ett fortsatt modellbyggande. Utifrån detta ske-

lett av stora gravmonument kan man sedan betrakta de mellanstora och mindre monumenten, vilka ligger både i nära anslutning till stormannakomplexen, men också mer utspridda i landskapet. En inte alltför osannolik tolkning av detta mönster är att de representerar platsen för gårdar där personer med en nära anknytning till de lokala ledarna har bott, som t.ex. krigsledare och krigare. Som vi har sett tidigare skulle dessa två grupper i toppen av samhällspyramiden representera cirka 20% av befolkningen. Det skulle kunna innebära att det runt de imponerande stormannagårdarna har funnits ett varierande antal stora eller mellanstora gårdar där skiktet direkt under samhällstoppen har bott. I anslutning till dessa, och spridda runtom i landskapet, har det dessutom funnits mindre gårdar där den vanliga befolkningen har levt. I vissa centrala regioner i södra och mellersta Skandinavien har det funnits en mer komplex bebyggelsestruktur, där en del av gårdarna har varit samlade i byliknande strukturer, kanske i anslutning till stormannagårdarna, s.k. ”*chiefly hamlets*” (Kristiansen 2006a, s. 185), medan andra legat ensamma i mer perifera lägen.

Förändringen av landskapet i centrala delar av södra och mellersta Skandinavien innefattade emellertid inte bara uppförandet av de nya gravmonumenten och de imponerande stormannagårdarna, utan det finns också många tecken på att landskapsutnyttjandet i övrigt successivt blev allt mer intensivt (se bl. a. Apel 2001, s. 331f; Gurstad-Nilsson 2001, s. 145f; Regnell & Sjögren 2006, s. 141ff; Gedda 2007). Nya områden togs i bruk för odling och husdjurshållning, och kanske kan man här se spåren efter en ytterligare befolkningsökning som efter hand har lett till att mer perifera delar av byggena har börjat användas.

Överhuvudtaget finns det mycket i det arkeologiska materialet som talar för att just bronsålderns period IB och första hälften av period II, det vill säga tidsperioden 1600–1400 f. Kr., måste betraktas som en viktig brytpunkt i samhällsutvecklingen. Bl.a. kan man se att byggnadstraditionen förändrades, så att man övergick från en två- till treskeppig konstruktion i långhusen,

Figur 1. Rekonstruktion av det mycket stora, cirka 44-46 m långa långhuset vid Hunneberget i Vættland, strax öster om Kristianstad i nordöstra Skåne (Björk & Carlie 2003). Efter en idé av Ulf Säfvestad har långhuset utifrån de takbärande stolparnas placering och dimensioner rekonstruerats med två våningar i ett av gavelpartierna. Teckning Björn Nilsson.

A reconstruction of the very large, approximately 44-46 m long long-house at Hunneberget in Vættland, just to the east of Kristianstad in northeastern Scania, Sweden (Björk & Carlie 2003). The reconstruction has been made after an idea by Ulf Säfvestad, and the long-house has two storeys in one end, based on the position and dimensions of the roof-bearing posts. Drawing Björn Nilsson.

samtidigt som storleksvariationen ökade ytterligare och nådde sitt maximum. Längden på långhusen varierade mellan cirka 10–60 m under bronsålderns period IB-II, vilket innebär att innerytan har varierat mellan åtminstone 75–450 m², dvs. ett förhållande på hela 1:6 (se *Byggnadstradition*). Som nämnts innan, så kan vissa av de allra största långhusen med en längd på 50-60 m och en bredd på 8-10 m faktiskt ha haft en inneryta på ända upp till 500-600 m², om man tar hänsyn till att det kan ha funnits loft eller konstruktioner med två våningar i vissa delar av huskroppen (se fig. 1). Detta måste ses som en tydlig indikation på att man på ett mycket medvetet sätt har använt sig av bland annat långhusens storlek för att manifesteras och institutionalisera ekonomisk, social och politisk makt. De riktigt stora långhusen på stormannagårdarna kan faktiskt ses som ett av de tydligaste materiella uttrycken för ansträngningarna att institutionalisera de ärftliga hövdingadömena (se bl.a. Coupland 1996).

Ytterligare tecken på den här utvecklingen mot en betydligt mer uttalad hierarkisk samhällsstruktur kan man se i både grav- och offermaterialet (se bl.a. Artursson m. fl. 2005, s. 523ff; Kristiansen 2006a; Artursson & Björk 2007). Rikt utrustade gravar i de stora högarna och rösen presenterar ofta idealiserade bilder av hövdingar, religiösa ledare, krigare och aristokratiska kvinnor genom sin sammansättning av föremål och deras utformning. Vackert utformade vapen, smycken, dryckeskärl och föremål med rituell eller religiös innebörd åtföljer ofta individerna i de rikast utrustade gravarna. För männen handlar det oftast om en utrustning där en idealiserad bild av hövdingen eller krigaren presenteras, medan kvinnogravarna lägger tyngdvikten vid olika typer av smycken och mer eller mindre avancerade klädedräkter samt håruppsättningar (se bl.a. Bergerbrant 2007). I vissa fall finns det spår efter utdragna och komplicerade begravningsceremonier, där flera olika funktionella element har ingått. Så kan t.ex.

de utstuderat symboliska begravningarna i profana långhus eller speciellt uppförda byggnader under hög nämns (se bl.a. Svanberg 2007).

Överhuvudtaget tycks begravningssceremonierna ha haft en stor variation vad det gäller komplexitet och utformning (se bl.a. Artursson m.fl. 2005, s. 532ff; Artursson & Björk 2007, s. 323ff). I vissa fall har man blickat bakåt och återanvänt megaliter eller hällkistor, medan man i andra fall har använt de nya gravformerna under hög eller röse. Också det tidiga införandet av brandgravskicket i vissa delar av södra och mellersta Skandinavien har bidragit till den stora variationen. Brandgravar är visserligen inte okända under tidigare tidsperioder, men från bronsålderns period II och framåt blir de allt vanligare i området (se bl.a. Feveile & Bennike 2002). Något som tycks vara genomgående är emellertid att man oavsett gravskick har lagt stor vikt vid begravningssceremonierna, och att de förmodligen haft en stor betydelse för de efterlevande och deras framtida sociala och politiska ställning. Vid begravningarna har maktförhållanden bekräftats eller omförhandlats samtidigt som kontakterna inom aristokratins nätverk tagit nya vägar (för diskussion se bl.a. Oestigaard & Goldhahn 2006).

Om man ser på sammansättningen av föremål i offernedläggelserna, så sker det en rad förändringar. Under senneolitikum och bronsålderns period IA offrades huvudsakligen verktyg och vapen, som till exempel yxor av olika slag. Under period IB och inledningen av period II övergick man till att lägga ned mer renodlade vapen i brons, som stridsyxor av olika slag, svärd, spjut- och lansspetsar, men också olika typer av utsmyckningsdetaljer (Larsson 1986, s. 174ff; Karsten 2005). Samtidigt ökar inslaget av exklusiva och unika metallföremål som många gånger kommit långväga ifrån. Med största sannolikhet kan detta tolkas som ett tecken på att olika typer av statusmarkeringar i offerhandlingarna successivt har fått en allt större betydelse (Kristiansen 2006a, s. 177), och att offret som sådant kopplats allt närmare till enskilda personers eller familjers sociala ställning.

I det här sammanhanget är det intressant att se att man i stor utsträckning har fortsatt att utnyttja samma offerplatser som tidigare för sina offerhandlingar. På så sätt måste delar av offerritualerna betraktas som tillbakablickande och återknytande till ett mytiskt förfadersbegrepp, vilket de också var under föregående period. Mycket talar för att man gradvis har försökt att förändra betydelsen hos de platser som tidigare hade en tydligare koppling till större grupper av människor med en mer kollektivt inriktad ideologi (jmf. Vandkilde 1996, s. 276). Man skulle kunna tolka detta som att enskilda, mäktiga individer eller familjer har velat rättfärdiga och förstärka sin maktposition i lokalsamhället genom att deponera mer eller mindre exklusiva metallföremål på traditionellt betydelsefulla offerplatser, och därigenom monopolisera utnyttjandet av dessa.

I linje med detta resonemang skulle det tidiga bronsålderssamhället enligt bl.a. Flemming Kaul (2004, s. 374; s. 405) kunna beskrivas som en teokrati. Införandet av en ny religion har använts för att omvandla den sociala strukturen i elitistisk riktning och för att ta kontroll över berättelser, myter och ritualer. Han anser att den nya religionen med största sannolikhet har skapats av en mindre grupp människor som har haft direkta kontakter med Centraleuropa och kanske också östra Medelhavsområdet (a.a. s. 390). Detta har naturligtvis förutsatt att man företagit långa resor, framförallt sjövägen. De långväga kontakterna med avlägsna kulturer har förmodligen i sig varit en viktig del och en betydelsefull inspirationskälla i skapandet av den nya religionen och för förändringen av samhällsstrukturen, inte bara under bronsålderns period II–III, utan också under föregående tidsperiod.

Det här är något som har diskuterats intensivt under senare år, och forskare som Kristian Kristiansen (2002; 2004) samt Thomas B. Larsson (2002) resonerar med utgångspunkt från bl.a. Mary Helms teorier (1988; 1998) om hur processen kan ha sett ut. Avgörande är hur vissa grupper av människor kan tänkas ha rättfärdigat sin sociala och politiska position och monopoliseringen av sekulär samt religiös makt, och

vilka medel man använt för att uppnå och behålla denna position (se också Kristiansen & Larsson 2005; jmf Gröhn 2004, s. 120ff för diskussion).

Som vi förstår av ovanstående resonemang, så har de långväga kontakterna och de väl utbyggda nätverken över stora områden varit helt beroende av att man har kunnat företa sig långa resor, vilka förmodligen har möjliggjorts och underlättats genom en snabb utveckling av sjökommunikationerna. Det är högst sannolikt att det har funnits ett symbiotiskt förhållande mellan kraven på långväga kontakter för import av metallföremål samt metallråvara och utvecklingen av mer sjövärdiga, havsgående farkoster. Processen har troligen skyndats på av den ständigt ökande konkurrensen mellan de framväxande hövdingadömena, och detta har förmodligen inneburit att mycket energi har lagts ned på just förbättringar av skepp och kanoter samt navigation till sjöss. Eftersom investeringarna i tid och resurser för att klara av de här färderna måste ha varit förhållandevis stora, har förmodligen en stor del av de långväga kontakterna skötts av specialister på skeppsbyggande och havssjöfart (för diskussion se bl.a. Kristiansen 2002; Ling 2005, s. 452ff; 2008, s. 222ff; s. 227ff).

I det här sammanhanget är det intressant att se på de avbildningar av sjögående farkoster som finns på hållristningar och metallföremål från den här tiden. De flesta tycks avbilda smäckra stridskanoter med många besättningsmän, och ibland avbildas också rituella eller processionsliknande scener som utspelar sig ombord på dessa farkoster, där bl.a. akrobater, krigare i full stridsmundering och lurblåsare ingår (Kristiansen 2002; Kaul 2003; Ling 2008, s. 203f). En alternativ källa till information är de skeppssättningar som finns i området, och som byggs från senneolitikum och framåt. De kan enligt min mening förutsättas utgöra fullskaliga avbildningar av dåtida skepp och kanoter i området, och genom att studera dem blir bilden av de sjögående farkosterna mycket mer varierad, med allt från långsträckta och smäckra skrovformer till korta och breda segellskeppslänkande konstruktioner (Strömberg 1961,

s. 104f; Artelius 1996, s.59, tab. 1; s. 74, tab. 2)

De flesta skeppssättningarna tycks ha uppförts under yngre bronsålder, men de olika typerna finns väl representerade under hela tidsperioden, från senneolitikum och framåt (se bl.a. Artelius 1996; Nicklasson 2005, s. 61). Det finns alltså en stor variation vad det gäller formen på dem, vilket skulle kunna betyda att det också har funnits en varierad uppsättning av verkliga farkoster som har varit avsedda för olika ändamål (se bl.a. Althin 1945, s. 49ff; Strömberg 1961, s. 104f; Burenhult 1983, s. 166ff). Intressant nog finns det även vissa tecken på att en del skepp kan ha haft rigglänkande konstruktioner och segel, bl.a. på hållristningar och rakknivar, och det är mycket möjligt att just de kortare och breda skeppstyperna har varit de som har varit segeldrivna (Burenhult 1973; Rausing 1984; Artursson 1987).

Utifrån en helhetssyn på materialet skulle man således kunna dra slutsatsen att det har funnits olika typer av sjögående farkoster, och att de har varit anpassade för olika ändamål; dels långa, smäckra stridskanoter som har varit viktiga för snabba, kustnära transporter, dels mer sjövärdiga, skeppslänkande farkoster med större lastförmåga anpassade för långfärder över havet (jmf. dock diskussion hos Berntsson 2005, s. 78ff). Denna slutsats understryker ytterligare att förutsättningarna för långväga kontakter över havet måste ha varit goda.

Slutsatsen av det här resonemanget måste bli att det har varit relativt enkelt för det aristokratiska hövdingaskiktet att ta kontroll över sjökommunikationerna och de långväga kontakterna. Enligt Flemming Kaul (2004) har även monopoliseringen av kontakterna med de högre krafterna kunnat ske på relativt kort tid, och detta har förändrat samhällsstrukturen i en tydligt elitistisk och aristokratisk riktning, där religiös, politisk och ekonomisk makt har koncentrerats till ett fåtal människor. Detta är enligt bl.a. Timothy Earle (2002, s. 8ff) de tre enskilt viktigaste maktfaktorerna som man måste ha kontroll över för att kunna uppnå och behålla en dominerande position i ett hövdingadöme. Inte minst

betonar han betydelsen av att kontrollera den ekonomiska sfären för att kunna tillskansa sig överskottsproduktionen av exempelvis jordbruksprodukter, vilken i sin tur har försörjt den ideologiska överbyggnaden och den prestigevarubaserade politiska strukturen (för diskussion se bl.a. Kristiansen 1987; 1999b; Artursson m. fl. 2005, s. 519f; Artursson & Björk 2007, s. 317ff).

Om man ser på utvecklingen under tidsperioden ur ett renodlat maktperspektiv, så finns det ett antal tydliga trender som kan anses ge en översiktlig, generell bild. Den alltmer koncentrerade kontrollen över samhället har efterhand ställt krav på en ny typ av militär makt, vilket också mycket riktigt betonas av flera forskare. Krigaridentiteten har på grund av detta blivit allt viktigare för det aristokratiska hövdingaskiktet, och genom att successivt skaffa sig en närmast monopolliknande ställning vad det gäller organiserad våldsutövning har en begränsad grupp i samhället kunnat ta och behålla makten. Hövdingarna med sina krigarföljen har förmodligen använt sig av både hot och verkligt våld för att uppnå sina mål. Det är därför mycket intressant att se att krigaridealet träder fram som allra tydligast i grav- och offermaterialen under bronsålderns period IB och första hälften av period II, 1600–1400 f. Kr., i vad Kaul (2004, s. 373) kallar den formativa fasen av bronsåldern. Den manliga identiteten som idealiserad krigare dominerar helt under denna tidsperiod (jmf. Treherne 1995; Kristiansen 1999b; 2004; Vandkilde 2000, s. 41f; 2003; Randsborg 2006, s. 42ff). Det är först under andra hälften av period II som man kan se att den aristokratiska kvinnan som idé och realitet börjar markeras tydligt i gravar och offer, något som Kaul uppfattar som ett tecken på att en krigar- och prästearistokrati växer fram under period IB och första hälften av period II, och att det är först när den ideologiska överbyggnaden har konsoliderats som man väljer att markera också kvinnornas position inom eliten.

Den här situationen har emellertid förändrats under bronsålderns lopp. Enligt Flemming Kaul (2004, s. 405) har det skett en successiv reformering av religionen och ideologin i allmänhet över tiden. Religionen

har förlorat en del av sin aristokratiska karaktär och fått en ökad spridning bland befolkningen. På så sätt har den förlorat något av sin särskiljande funktion, och kanske har detta inneburit att inte bara eliten har haft inflytande på hur religionen skulle tolkas, utövas eller påverka det dagliga livet. Denna förmodade reformation skulle naturligtvis också kunna ha fått återverkningar på samhällsstrukturens uppbyggnad, så att aristokratin maktposition successivt har försvagats. Det finns emellertid inte enligt min mening något i det arkeologiska materialet som talar för att en sådan utveckling har haft något större genomslag, eftersom indikationerna på en hierarkiskt uppbyggd samhällsstruktur fortfarande är tydliga, även under yngre bronsålder.

Förutom att aristokratin har använt sig av sina kontakter med avlägsna centralområden och maktcentra för att befästa sin position, så har man också på ett mycket medvetet sätt manipulerat med olika typer av gravar och offermiljöer för att motivera sin speciella ställning (se bl.a. Nordquist 2001, s. 278; Larsson 2002). Mycket talar för att man genom att utnyttja och ta kontroll över lokala seder och bruk har rättfärdigat sin upphöjda sociala status och sin ärftliga rätt till makten. Återanvändningen av megalitgravar och hällkistor samt anläggandet av gravhögar över dem, kan ses som tydliga tecken på att man har velat visa på sin nära anknytning till förfäderna. Begravningarna har dessutom, som diskuterats tidigare, varit viktiga händelser där sociala strukturer, allianser och nätverk av långväga kontakter har omförhandlats och på nytt bekräftats (Oestigaard & Goldhahn (2006). Inte minst har begravningarna fungerat som unika möten, där stormän och hövdingar från vidsträckta områden har mötts för att stärka sina positioner i nätverken och skänka den döde samt hans anförvanter exklusiva gåvor. På så sätt kan starkt regionalt präglade och i vissa fall helt unika föremål ha förts långa sträckor på kort tid, vilket på ett övertygande sätt kan visa på den faktiska existensen av de långväga nätverken.

Återanvändningen av offermiljöerna kan ges en liknande tolkning (för diskussion se bl.a. Artursson m. fl.

2005, s. 532; Artursson & Björk 2007, s. 331). Genom att ta över och i viss mån modifiera de lokala offersederna har man kunnat integrera viktiga rituella aspekter i den egna familjens eller gruppens maktsfär och på så sätt rättfärdiga sin position samt peka på en lång kontinuitet i den sociala och politiska situationen. Intressant nog finns det enligt bl.a. Kristian Kristiansen tydliga tecken på en hierarkisk struktur i offernedläggelserna under äldre bronsålder (Kristiansen 2006a, s. 176f). Det finns en klar uppdelning av de enskilda offren vad det gäller deras omfattning och innehållets komplexitet samt förmodade värde, vilket på ett självklart sätt kan kopplas till de tecken på en hierarkisk samhällsstruktur som diskuterats tidigare (se Karsten 2005).

Aristokratin har således genom att lägga ned metallföremål och andra exklusiva materiella symboler som gravgåvor och som offer visat på sina långväga kontakter och de allianser man knutit med andra elitgrupper i när och fjärran. De svärd, spjut, lansar, yxor, fällstolar, utsmyckningsdetaljer och exklusiva dryckesbägare i trä med tennitar som har följt de döda i graven eller offerats till makterna i mossar och våtmarker (Jensen 2002, s. 258), och som i vissa fall har haft förebilder i Central-europa, östra Medelhavsområdet och Främre Orienten, kan tolkas som symboler för makt och för långväga resor samt allianser med avlägsna och mytiskt laddade aristokratiska centra (Werner 1987; Larsson 2002, s. 96ff). Tillsammans med andra symboliska handlingar, som till exempel olika ceremonier, processioner, rituellt festande, bortskänkande av gåvor och offer av värdefulla föremål i ett nästan ”*potlatch*”-liknande system, har man visat att den rådande sociala hierarkin har haft en stark ställning och att den varit ett naturligt tillstånd.

Något som man kan vara relativt säker på är emellertid att denna omvandling av samhällsstrukturen inte har skett utan motstånd. Etablerandet av en hierarkisk samhällsstruktur med ärftliga förtecken i form av små och medelstora hövdingadömen har med största säkerhet lett till både inre och yttre konflikter. Inom bronsåldersforskningen har man emellertid oftast bortsett från det faktum att en omvandling av samhällsstrukturen i

en hierarkisk riktning oundvikligen medför en maktkamp, där någon form av motmakt formerar sig (för diskussion se Artursson m.fl. 2005, s. 519 och där anförd litteratur). Det är mycket sannolikt att det är detta som är en av huvudorsakerna till att krigaridentiteten tycks få en alltmer betydelsefull roll under äldre bronsålder. Framväxten av ett aristokratiskt krigarsamhälle har på många sätt accelererat maktkampen inom de allt starkare hövdingadömena, men också mellan de politiska enheterna. Förmodligen har det pågått en ständig kamp om den politiska makten inom de etablerade hövdingadömena, samtidigt som det förekommit stridigheter mellan de olika politiska enheterna i området, allt i en glidande skala från boskapsstölder till större stridshandlingar om regional överhöghet (Kristiansen 2006a, s. 179ff; s. 186f).

Därför är det intressant att se att krigaridentiteten och krigföringens betydelse för förändringen av samhällsstrukturen under bronsåldern har börjat att diskuteras alltmer intensivt under senare tid (se bl.a. Treherne 1995; Earle 1997, s. 105ff; Kristiansen 1998c, s. 117ff; 1999b; 2006a-b; 2007; Harding 1999; Vandkilde 2000, s. 41f; 2003; Artursson m. fl. 2005; Fyllingen 2005). I diskussionen betonas i flera fall den samhällsomvälvande kraft som finns i olika typer av stridshandlingar i sig, och inte minst den ideologiska betydelse som finns i krigaridealet. Idealiserade bilder av krigare som finns iscensatta i gravarna under de stora högarna och rösen berättar om ett samhälle där krig och professionella krigare har haft en betydelsefull roll. På hällristningarna kan vi se dem agera mer direkt; detaljrika scener med krigare inbegripna i olika ceremonier eller tvekamper, och i vissa fall till och med invecklade i verkliga stridshandlingar med ett större antal aktörer inblandade.

Bronsålderns period IV–VI, 1100–500 f. Kr.

Övergången mellan bronsålderns period III och IV, dvs. tiden kring 1100 f. Kr, har ofta setts som en period

präglad av stora förändringar. Ofta har man betonat betydelsen av olika händelser på kontinenten, som på ett mer eller mindre direkt sätt påverkat samhällsstrukturen i Skandinavien (se bl.a. Magnusson Staaf 2003, s. 313f för diskussion). I de flesta fall lägger man stor vikt vid de långväga kontakternas betydelse för samhällsförändringarna i Skandinavien, och vill se en tydlig påverkan från kulturkomplexen på kontinenten. Utifrån teorier om en ökad konfliktnivå i Central- och Mellaneuropa, som bland annat tog sig uttryck i att man uppförde ett ökat antal befästa boplatser och borgliknande anläggningar, anser sig bl.a. Kristian Kristiansen (1998a, s. 384ff) kunna se tecken på en minskning i mängden metall som har förts in till Skandinavien.

Enligt många forskare har detta skapat en kris-situation i det prestigevarubaserade politiska systemet, som i kombination med en utarmning av jordarna i vissa områden i södra Skandinavien på grund av överexploatering (se bl.a. Kristiansen 1978; Earle 2002, s. 318ff; Ethelberg 2000, s. 262ff), har åstadkommit en radikal förändring av samhällsstrukturen. Frågan är emellertid hur omfattande förändringen av samhällsstrukturen egentligen var och om den var lika tydlig i alla delar av området? Jørgen Jensen (2002; s. 329ff) ser tydliga tecken på en nedgång i Medelhavsområdet, men han kan inte identifiera något liknande i Skandinavien. Han betonar istället kontinuiteten i utvecklingen i norr. Enligt flera forskare kan man se en tydlig regional variation i utvecklingen i södra och mellersta Skandinavien under tidsperioden. I vissa delar skedde en tydlig nedgång, medan man i andra kan se en fortsatt expansion och utveckling. I västra Danmark kan man se en nedgång från mellersta bronsålder och framåt, medan östra Danmark samt södra och mellersta Sverige generellt sett upplever en fortsatt stark utveckling (Kristiansen 1998e, s. 202ff).

Många forskare har traditionellt, utifrån det arkeologiska materialets utseende, velat se att en mer egalitär samhällsstruktur har vuxit fram i Skandinavien under yngre bronsålder. Det finns emellertid fakta som på ett övertygande sätt talar mot detta, bl.a. i gravmaterialet.

Man kan se att det bland alla mindre gravhögar som annars präglar bilden under yngre bronsålder på t.ex. Fyn och Själland, också finns några stora eller mycket stora gravhögar som visar på existensen av en skillnad i begravnings-sed, som på goda grunder kan tolkas som ett tecken på existensen av en hierarkisk samhällsstruktur (Jensen 1997, s. 201; 2002, s. 376ff). Imponerande storhögar med högstatusbetonade gravgåvor i Skandinavien och omgivande områden som exempelvis Lusehøj (Thrane 1977; 1984), Håghögen (Almgren 1905) och framförallt den så kallade ”kungagraven” i Seddin i Nordtyskland (Thrane 1984, s. 166ff; Jensen 2002, s. 381ff), vilken ofta betraktats som ett skolexempel på en furstegrav, visar tydligt att samhället har fortsatt att vara stratifierat med starka hövdingadömen i området (jmf. diskussion hos Thrane 1980; 1984; 1989).

Intressant nog tycks det även finnas en mycket tydlig uppdelning av de mer ordinära brandgravarna i olika kategorier i Skandinavien, bl.a. om man tittar på antalet gravgåvor som lagts ned i dem. Enligt bl.a. Jørgen Jensen (2002, s. 382f) kan man se övertygande tecken på en tydlig social stratifiering i brandgravsmaterialet från Danmark. Även på svenska brandgravfält finns det en tydlig uppdelning av gravarna i olika kategorier vad det gäller antalet gravgåvor och deras kvalitet samt monumentens storlek och komplexitet. Som ett aktuellt exempel kan nämnas ett antal brandgravar som undersöktes i anslutning till en ansamling av kulthus eller husliknande gravar och mindre högar vid Gualöv utanför Bromölla i nordöstra Skåne. Här kan man se en tydlig skillnad i gravgåvornas antal och kvalitet mellan de gravar som placerats i anslutning till monumenten och de enklare gravar som ligger mer perifert i förhållande till dessa (Höst & Svanberg 2003; Arcini m.fl. 2007). Gravarna med flest gravgåvor och de mest högstatusbetonade bronsföremålen, däribland rakknivar som av Kristian Kristiansens (2000, s. 68f) anses vara en hövdingasymbol, återfinns tydligt grupperade för sig själva i anslutning till de husliknande monumenten med den symboliska betydelse detta måste ha haft.

Detta visar att det fortfarande måste ha funnits en tydlig hierarkisk samhällsstruktur i Skandinavien, och att de mäktigare familjerna har gravlagt sina döda i symboliskt laddade högar, rösen eller husliknande gravar (se bl.a. Svanberg 2007). Enligt det här sättet att resonera behöver således inte införandet av nya traditioner och sätt att i handling uttrycka status innebära en förändring av en i grunden ojämlig och stratifierad samhällsstruktur. Visserligen kan brandgravskicket vid en första ytlig studie förefalla mer egalitärt, men detta motsägs av det faktum att man på i stort sett samtliga större gravfält som undersökts i området kan se en tydlig uppdelning på olika kategorier och en statusskillnad mellan gravarna.

Dessutom fortsätter man generellt att använda den äldre bronsålderns gravmonument och centralplatser vad gäller gravläggningar och ritualer. Intressanta exempel på detta finns vid bl.a. Tofta högar (Burenhult 1974; 1981; 1983), i Kiviksområdet (L. Larsson 1993; Randsborg 1993) och vid Agdatorpskomplexet i Blekinge (Arbman 1938). Det är uppenbart att man på dessa centrala grav- och kultplatser fortsätter att bygga olika typer av monument och på så sätt manifesterar elitens position. Genom att bygga konstruktioner som bl.a. kan tolkas som kulthus eller husliknande gravar, men även i ett fortsatt uppförande av högar och rösen av olika storlek, manifesterar man aristokratins fortsatt starka position. Monumenten används i många fall under lång tid för ritualer och begravningar, vilket innebär att de har fungerat som tydliga signaler om lång kontinuitet i maktinnehavet.

Eftersom sättet att manifesterar makt och social position tycks ha varierat något mellan olika regioner (Larsson 1986, s. 174ff för diskussion) är det svårt att ge en generell bild av utvecklingen av samhällsstrukturen i området. De materiella lämningarna i olika regioner ger alltså en varierande bild, som kan skilja sig mycket. I Schlesvig och på södra Jylland präglades övergången från äldre till yngre bronsålder enligt Per Ethelberg (2000, s. 264) av en krissituation, som möjligen kan ha orsakats av ett överutnyttjande

av marken. På grund av detta skulle produktionen av spannmål och boskap ha minskat, vilket inneburit mer begränsade möjligheter att importera bland annat metall och metallföremål, vilket har påverkat den sociala, ekonomiska och politiska situationen i området. Enligt bl.a. Kristian Kristiansen (1978) och Timothy Earle (2002, s. 318ff) kan man se en liknande utveckling i Thy-området på nordvästra Jylland, där någon form av krissituation under yngre bronsålder har identifierats. Det finns flera tecken på en kollaps i den sociala strukturen i området; exempelvis minskade mängden importerade bronsföremål drastiskt, speciellt de som kan förmodas ha haft det största statusvärdet. Timothy Earle anser att detta kan ses som ett tydligt tecken på att det skett en genomgripande förändring av den politiska strukturen i regionen.

Också i vissa delar av södra Sverige förändras mängden metall och uppsättningen av föremålstyper i gravar och offersammanhang under yngre bronsålder (Larsson 1986, s. 143ff). I vissa regioner kan man se en minskning av den totala mängden metall som lagts ned i gravarna och samtidigt minskar andelen vapen i offersammanhang. Detta skulle naturligtvis kunna tolkas som att den hierarkiska samhällsstrukturen försvagats eller brutits sönder och ersatts med en mer egalitär struktur, men det är emellertid tveksamt om man som Thomas B. Larsson verkligen kan räkna på förändringen av den totala kvantiteten av deponerade bronsföremål. Dels är det inte samma föremålsformer som lagts ned, utan det rör sig om nya typer av föremål, dels har de placerats i delvis nya kontexter, brandgravarna, som har gett andra förutsättningar för gravsedernas utformning. Det är således inte antalet föremål eller metallmängden som är det intressanta vad gäller offer- eller gravfynden, utan det måste vara tolkningen av det symboliska och rituella sammanhanget samt de nedlagda föremålens kvalitet som skall stå i fokus. Kristian Kristiansens (2000, s. 68f) modell av hur aristokratin har valt att manifesterar sig med föremålsnedläggelser i offer- och gravsammanhang under olika perioder av bronsåldern visar att det har skett

gradvisa förändringar över tiden inom regioner, men också att den samtida variationen mellan regioner kan vara stor.

En alternativ tolkning av minskningen av mängden offer- och gravfynd i vissa delar av Skandinavien kan vara att man här har valt att inte lika tydligt manifesteras makten genom att lägga ned prestigeföremål. Den hierarkiska strukturen kan mycket väl ha varit i stort densamma, men man föredrog kanske en annan strategi som innebar en mer tillbakahållen offentlig uppvisning av rikedom och makt. Kanske har det skett en konsolidering av makten, vilket inneburit att dess institutioner varit så väletablerade i vissa regioner att en offentlig demonstration av rikedom och social position i gravar och i offer inte längre ansågs nödvändig? Intressant nog sker det en relativ ökning av metallföremål med anknytning till rituella sammanhang och kvinnor som läggs ned som offer under yngre bronsålder i södra Skandinavien, vilket antyder att den offentliga bilden av makten på något sätt har förändrats (Larsson 1986, s. 169ff). Kanske kan det kopplas till en ny syn på hövdingadömena som maktinstitutioner, där de rituella aspekterna och de aristokratiska kvinnornas roll inom ideologin har blivit viktigare?

Samtidigt som mängden metall minskar i vissa delar av södra Skandinavien som kan betecknas som kärnområden för metallkulturen under äldre bronsålder, som t.ex. Skåne, Själland och Fyn, kan man i andra regioner, som t.ex. på Öland, i Kalmarområdet och Östergötland se en kronologisk förskjutning i offertraditionen. Här har man istället lagt ned en större mängd metallföremål under yngre bronsålder, samtidigt som andelen vapen har ökat. Detta vill Thomas B. Larsson (1986, s. 174ff) se som ett tecken på att den totala mängden metall och metallföremål har ökat i dessa tidigare perifera områden, och att man nu började tillämpa de offertraditioner som tidigare hade varit förhärskande i metallkulturens kärnområden i södra Skandinavien. Larsson vill koppla detta till en större tillgång på metall i dessa regioner, vilket gav nya möjligheter att utnyttja metallens symboliska värde i bland

annat offersammanhang. Man kan emellertid fråga sig varför metallmängden har kunnat öka i vissa regioner, om det totala inflödet av metallföremål och metallråvara till Skandinavien generellt sett har minskat? Har det skett en maktförskjutning från centralområdena till de tidigare mer perifera regionerna, eller har den förändrade fördelningen av metall i området en helt annan förklaring? Här behövs ytterligare grundforskning för att komma närmare sanningen.

En möjlig förklaring är att konkurrensen om politisk makt och ekonomiska resurser har ökat successivt mellan olika regioner och hövdingadömen i vissa delar av Skandinavien under bronsålderns period III–IV. På grund av detta har man i dessa regioner tvingats öka investeringarna i import av exklusiva metaller och tillverkning av metallföremål, och samtidigt utveckla den militära kapaciteten för att behålla och rättfärdiga den position man uppnått. Något som skulle kunna stödja denna teori om en ökande politisk och militär konkurrens under övergången mellan äldre och yngre bronsålder, är att antalet arkeologiskt undersökta konstruktioner och strukturer som kan kopplas till militära aspekter av samhället tycks öka i dessa regioner. Det är intressant att se att olika typer av försvarsanläggningar, som exempelvis befästa boplatser och fornborgar dyker upp, framförallt i östra Mellansverige, under just den här perioden (se bl.a. Larsson 1993a; Olausson 1995). Dessutom finns det betydligt fler tydliga exempel på tätare bystrukturer, som t.ex. vid Apalle i Uppland (Ullén 2003) och Pryssgården i Östergötland (Borna-Ahlkvist 2002), vilket skulle kunna tyda på en förändrad hotbild eller att en annan form av krigföring har börjat användas från period III–IV och framåt.

Sammanfattningsvis skulle detta enligt Pär Nordquist (2001, s. 262) kunna betyda att olika symboliska manifestationer och rituella aspekter har varit viktigare i konkurrensen mellan hövdingadömena i Skandinavien under äldre bronsålder, medan militära medel skulle ha fått en ökande betydelse under yngre bronsålder. Han anser att den samtida nedgången i monumentbyggnadet och uppkomsten av befästa bosättningar samt mer

tydliga och tätare bybildningar pekar i den riktningen. Konkurrensen mellan hövdingadömena skulle således ha fått en annan, mer militärt präglad karaktär under yngre bronsålder, vilket bl.a. inneburit att krigshandlingarna har tagit sig andra uttryck vad det gäller omfattning och sättet att strida.

Om vi slutligen tittar på utvecklingen av byggnadstraditionen under yngre bronsålder, så är det möjligt att tolka den på många sätt. Det är intressant att se att variationen i storlek på långhusen minskar betydligt under yngre bronsålder, samtidigt som antalet kända, mycket stora långhus blir färre. Från en spännvidd i huslängd mellan cirka 10–60 meter under bronsålders period II, minskar den successivt till cirka 10–35 meter under loppet av period III – ett förhållande som sedan fortsätter att gälla under hela yngre bronsåldern, från period IV och framåt (se *Byggnadstradition*). Innerytans storlek varierar mellan cirka 70–280 m² under tidsperioden, ett förhållande på 1:4 mellan de allra minsta och de största långhusen. Storleksvariationen minskar således, men det finns ändå fortfarande tydliga skillnader i inneryta mellan långhusen. Detta skulle mycket väl kunna tolkas som ett belägg för att en mer egalitär social struktur har etablerats i området, men enligt min mening kan det lika väl vara ett tecken på att man inte längre har markerat sin sociala och politiska position lika tydligt med hjälp av långhus- och gårdsstorlek som tidigare. En möjlig tolkning är att den tidigare diskuterade konsolideringen av makten under yngre bronsålder har inneburit att det inte längre har funnits samma behov av att markera sin position i landskapet lika tydligt som innan. En alternativ lösning på problemet skulle kunna vara att konsolideringen och centraliseringen av makten, som man kan se flera tecken på i vissa delar av södra och mellersta Skandinavien, har lett till att antalet mycket stora gårdar med stora långhus relativt sett har minskat i antal jämfört med tidigare, och att vi därför inte har hittat dem ännu. Eventuellt kan man därför förvänta sig att det kommer att hittas ett begränsat antal gårdar av den allra största storlekskategorin med en datering till yngre bronsålder i framtiden.

Vad gäller bebyggelsestrukturens utseende så kan man, som tidigare nämnts, se att det tycks bli betydligt vanligare med tätare, byliknande bildningar i vissa regioner (se *Gårds- och bebyggelsestruktur*). Som exempel kan nämnas Apalle i Uppland (Ullén 2003), Pryssgården utanför Norrköping (Borna-Ahlkvist 2002) och till viss del också i Köpingsområdet i Skåne (Tesch 1993, s.83ff; Gröhn 2004). Även på Jylland vid Spjald, Bjerg A och B samt Grøntoft förekommer denna typ av byar (Becker 1972, 1980, 1982; Rasmussen & Adamson 1993, s. 141; Rindel 1997, s. 42ff, s. 115; s. 217). Förekomsten av ett relativt stort antal mer eller mindre täta, byliknade koncentrationer av gårdar med varierande storlek kan enligt min mening inte tolkas som tecken på en samhällsformation i kris. Istället måste detta ses som en tydlig indikation på att stratifieringen har fortsatt att vara stark, med en variation i gårds- och långhusstorlek inom de byliknande strukturerna (Björk 2007; Artursson & Björk 2007, s. 338ff). Av denna anledning finns det absolut ingen anledning att anta att hövdingadömena generellt sett skulle ha blivit svagare under yngre bronsålder. Det finns ju dessutom mycket handfasta belägg för existensen av omfattande centralplatser på bl.a. Själland och Fyn (se Thrane 1980; Jensen 1981, 1997, s. 202; 2002, s. 375ff; Larsson 1986), som visar att det funnits en hierarkisk struktur i bebyggelsen även i dessa regioner.

I beskrivningen av samhällsutvecklingen under yngre bronsålder i Skandinavien finns det således anledning att betona den betydande kontinuitet som trots allt går att se i olika handlingsmönster över tiden och därmed tona ned bilden av en radikal förändring av samhällsstrukturen under tidsperioden. Framför allt måste krisbegreppet nyanseras, eftersom det har påträffats ett stort antal boplatser från yngre bronsålder och även tidig förromersk järnålder vid arkeologiska undersökningar under senare år. För att ett kristillstånd skall kunna betraktas som definitivt bekräftat i det arkeologiska materialet, måste det enligt min mening gå att se att det sker en nedgång i antalet gårdar under yngre bronsålder, och inte som nu en ökning i förhållande till

äldre bronsålder. Detta förhållande gäller i varje fall antalet nu undersökta gårdslämningar, och det kan inte utifrån dagens kunskapsläge anses sannolikt att detta kommer att förändras på ett mer genomgripande sätt.

Bebyggelsens utveckling under yngre bronsålder som beskrivits i avhandlingen tycks alltså vara relativt stabil över tiden, trots att nytt material tillkommer varje år. Så mycket kan i varje fall sägas utifrån den kunskap vi har idag, att ett eventuellt kristillstånd har inte lett till något sammanbrott i den bemärkelsen att det skett någon betydande minskning eller omlokalisering av bebyggelsen, vilket man borde kunna förvänta sig i ett sådant scenario (för diskussion se bl.a. Björk 2007; Artursson & Björk 2007, s. 338ff). Att bronssets roll förändras och att det sker en viss förändring av samhällsstrukturen är visserligen tydligt, men det får inte överskugga bilden av att vissa av de centrala regionerna i södra och mellersta Skandinavien fortfarande har haft en relativt tät gårdsetablering. Den tydliga kontinuitet man i många fall kan se i enskilda gårdslägen, byar, gravplatser och offerområden, talar för att majoriteten av centralområdena inte har upplevt någon allvarlig kris. Eftersom lokalsamhällena är delar av ett större sammanhang och för att de ska fungera som byggstenar för vidare resonemang kring den generella samhällsutvecklingen, krävs ett synsätt som väger in regional variation och parallella företeelser samt strukturer på olika plan. Det övergripande, holistiska perspektivet ger oss således en betydligt bättre möjlighet att förstå vad som egentligen hände under yngre bronsålder i området.

En bild av en tid som flytt – konklusion

Som vi har kunnat se i min diskussion så finns det tydliga tecken på att byggnadstraditionen och bebyggelsen har utvecklats på ett sätt som mycket väl överensstämmer med den bild av samhällsstrukturen som grav- och offermaterialet enligt de flesta forskare har givit oss tidigare. Genom att vi nu kan förena bebyggelsen,

gravarna och offermiljöerna i en gemensam tolkningsmodell, kan vi med större säkerhet uttala oss om samhällsstrukturens utseende. De levandes värld har således äntligen kunnat jämföras med den bild som de dödas värld och offermiljöerna har givit oss. Bilden av ett hierarkiskt organiserat samhälle i södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder framträder därmed allt tydligare.

Med den stora tillväxt som sker varje år i boplatsmaterialet kommer samhällsstrukturen i framtiden säkerligen att framstå som allt mer varierad och komplex, med tydliga skillnader i bebyggelsens uppbyggnad och organisation, både inom och mellan olika regioner. Faktorer som ett områdes centralitet, tillgång på viktiga råvaror och ekonomisk bärkraft har givit olika förutsättningar, vilket haft betydelse för bl.a. befolkningstätheten och möjligheterna att ingå i nätverk av långväga kontakter.

Därmed har de lokala förutsättningarna på ett mer eller mindre direkt sätt påverkat det övre sociala skiktets möjligheter att monopolisera politisk, ekonomisk och rituell makt. Detta har lett till en regional variation i grav- och offermaterialets utseende samt i bebyggelsens struktur och organisation. Förmodligen har också kulturella skillnader mellan olika regioner spelat en viktig roll när de nya maktstrukturerna har byggts upp. Dessutom har ett visst områdes centralitet och betydelse varierat över tiden, beroende på bl.a. förändringar i de lokala ekonomiska förhållandena och i förutsättningarna för de långväga kontaktnäten. Resultatet har blivit en komplex och till vissa delar svårtolkad bild, men generellt sett kan man ändå säga att samhället i södra och mellersta Skandinavien har haft en hierarkisk grundstruktur under hela senneolitikum och bronsålder.

Det är således viktigt att ha en helhetssyn och att verkligen se lämningarna i form av långhus, andra byggnadstyper och omgivande anläggningar som spår efter verkliga, fungerande gårdar som ingått i olika bebyggelsestyper i landskapet. Gårdarna har utgjort basen i ett produktionssystem baserat på jordbruk och

husdjurshållning, och är därför de mest betydelsefulla och grundläggande ekonomiska, sociala och politiska enheterna för oss att studera. Eftersom gårdarna inte har fungerat som isolerade enheter, utan varit mer eller mindre beroende av ett utbyte av varor, tjänster och idéer, måste man också se dem som delar av en bebyggelse som kan ha varit organiserad på olika sätt och med olika täthet. Det är viktigt att komma ihåg att även s.k. ensamgårdar har ingått i någon form av samarbete och utbyte. Det är svårt att tänka sig att de helt saknat kontakter utåt, även om de legat mycket perifert i förhållande till centralområdena.

För att slutligen göra en framåtblickande bedömning av våra möjligheter att förbättra kunskapsläget ytterligare, så är det viktigt att vi ser till de enskilda undersökningslokalernas förutsättningar och deras betydelse i ett större sammanhang. De nya stora material som exploateringsarkeologin regelbundet förser oss med öppnar allt större möjligheter att fördjupa och bredda våra kunskaper, speciellt om vi anlägger ett empiriskt synsätt med en teoretisk och metodisk medvetenhet. Materialets potential måste i framtiden utnyttjas

maximalt och detta görs bäst genom att anpassa insats och metod efter de lokala förutsättningarna. Det är dessutom viktigt att komma ihåg att det är endast genom att sätta samman allt material till en helhet som vi kan få en kunskap som är användbar i ett större sammanhang. Arbetet måste gå från de enskilda byggnaderna och gårdarna till de övergripande bebyggelseenheter och vidare till ett större landskapssammanhang med en plats i en regional bebyggelsestruktur. Samtidigt måste vi förena bebyggelse, gravar och offermiljöer till en förståelig helhet. Därför kommer det att bli viktigt att använda sig av arbetsmetoder där rumsliga sammanhang mellan kvantitativt och kvalitativt bedömda och rangordnade lämningar av skilda slag kan testas i olika typer av samhällsmodeller. På så sätt kan regioner i olika delar av södra och mellersta Skandinavien jämföras och karakteriseras utifrån sina speciella förutsättningar. Härigenom kommer vi att kunna förstå de regionala särdragen och den övergripande, generella utvecklingen i området på ett bättre sätt. Endast med ett sådant jämförande arbetssätt kan vi komma vidare mot ett bättre kunskapsläge.

Referenser

- Almgren, O. 1905. "Kung Björns hög" och andra fornlämningar vid Håga på föranstaltande af H.K.H Prins Gustaf Adolf undersökta 1902-3 af Oscar Almgren. Stockholm.
- Althin, C.-A. 1945. Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne. I. Textteil. Gleerup, Lund.
- Apel, J. 2001. *Daggers, Knowledge and Power. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350-1500 cal. BC.* Coast to coast-books – no. 3.
- Apel, J. 2006. Skill and Experimental Archaeology. I: Apel, J. & Knutsson, K. (red.). *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies.* Societas Archaeologica Upsaliensis & The Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University. SAU Stone Studies 2. Uppsala.
- Arbman, H. 1938. En bronsåldersbygd vid Agdatorp i Nättrabysn, sommaren 1937. *Blekingeboken* 1938. Karlskrona.
- Arcini, C, Höst, E. & Svanberg, F. 2007. Gravar, bålplatser och två bronsåldersfamiljer i Gualöv. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Artelius, T. 1996. *Långfärd och återkomst – skeppet i bronsålderns gravar.* Uppsats för licentiatexamen, Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi & Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter No. 17. Göteborg & Stockholm.
- Artursson, M., 1987. *Mast-, rigg- och segelliknande konstruktioner på Götalands hällristningskepp.* C-uppsats i arkeologi. Lunds universitet.
- Artursson, M. 2005a. *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder. Västra Skåne i ett skandinaviskt perspektiv.* Supplement till Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. 2005b. *Byggnadstradition, bebyggelse och samhällsstruktur i Sydskandinavien under senneolitikum och äldre bronsålder.* I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I.* Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Artursson, M., Linderöth, T., Nilsson, M.-L. & Svensson, M. 2003. *Byggnadskultur i södra och mellersta Skandinavien.* I: Svensson, M. (red.). *I det neolitiska rummet.* Skånska spår - arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M., Karsten, K. & Strömberg, B. 2005. *Aspekter på samhällsutveckling.* I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr.* Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. *Vätland - ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr.* I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Becker, C.-J. 1972. Hal og hus i yngre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1972.
- Becker, C.-J. 1980. *Bebyggelseformer i Danmarks yngre bronsålder set i forhold till äldste jernalders landsbysamfund.* I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980.* Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Becker, C. J. 1982. *Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark. Offa* 39.
- Bennike, P. 1993. *Menneskene. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (red.). Da klinger i Muld... 25 års arkæologi i Danmark.*
- Bergerbrant, S. 2007. *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC.* Stockholm Studies in Archaeology No 43. Stockholm.
- Berntsson, A. 2005. *Två män i en båt – om människans relation till havet i bronsåldern.* University of Lund, Institute of Archaeology. Report Series No. 93. Lund.
- Björk, T. & Carlie, A. 2003. *Hövdingens gård på Hunneberget.* I: Carlie, A. (red.). *Berättelser från Vätland. En arkeologiska resa längs E22 i Skåne.* Riksantikvarieämbetet & Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Björk, T. 2005. *Skäran på bålet. Om den äldre järnålderns gravar i Skåne.* Report Series No. 92. Lund.
- Björk, T. 2007. *Kring förfädernas bopålar. Om bronsåldern och den äldre järnålderns bosättningar i Vätland.* I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Borna-Ahlkvist, H. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Prysgården under bronsålder.* Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 42. Stockholm.
- Broholm, H. C. 1942. *The Bronze Age People of Denmark. Acta Archaeologica XIII.*
- Brøndsted, J. 1966. *Danmarks Oldtid II. Bronzealderen.* Köpenhamn.
- Burenhult, G. 1973. *Rock Carving Chronology and Rock carving Ships with Sails. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1971-72.
- Burenhult, G. 1974. *Arkeologiska undersökningar på Tofta högar. Bjärebygden* 1974.
- Burenhult, G. 1981. *Stenåldersbilder. Hällristningar och stenåldersekonomi.* Stockholm.
- Burenhult, G. 1983. *Arkeologi i Sverige del II. Bönder och bronsgjutare.* Höganäs.
- Børshøj, R. L. 2005. *Toskipede hus i neolitikum og eldste bronzealder. Primitive tider. Arkeologisk tidskrift* 2004, 7. årgang.

- Callahan, E. 2006. Neolithic Danish Daggers: an Experimental Peek. I: Apel, J. & Knutsson, K. (red.). *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies*. Societas Archaeologica Upsaliensis & The Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University. SAU Stone Studies 2. Uppsala.
- Chapman, R. 2003. *Archaeologies of complexity*. London & New York.
- Coles, J. 2003. And on they went... Processions in Scandinavian Bronze Age Rock Carvings. *Acta Archaeologica Vol. 74*, 2003.
- Coupland, G. 1996. This Old House: Cultural Complexity and Household Stability on the Northern North-West Coast of North America. I: Arnold, J. E. (red.). *Emergent Complexity. The Evolution of Intermediate Societies*. International Monographs in Prehistory. Archaeological Series 9. Ann Arbor.
- Diinhoff, S. 2005. Tidlige jordbrugsbosætninger på Vestlandet med spor efter toskibede langhuse. *Primitive tider. Arkeologisk tidskrift* 2004, 7. årgang.
- Earle, T. 1997. *How Chiefs Come to Power. The Political Economy in Prehistory*. Stanford.
- Earle, T. 2002. *Bronze Age Economics. The beginnings of Political Economies*. North Western University. Chicago.
- Earle, T., Bech, J.-H., Kristiansen, K., Aperlo, P., Kelertas, K. & Steinberg, J. 1998. The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31:1.
- Ethelberg, P. 2000. Bronzealderen. I: Ethelberg, P., Jørgensen, E., Meier, D. & Robinson, D. (ed.). *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder*. Haderslev.
- Feveile, C. & Bennike, P. 2002. Lustrupholm. Et brandgravfelt fra ældre bronzealder under flad mark. *KUML* 2002.
- Fyllingen, H. 2005. Massegraver i Nord-Europa fra eldre bronzealder – osteologiske analyser og sosiale implikasjoner. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsälderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del II*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Gedda, B. 2007. Gravar, träkol och en brunn. En paleoekologisk studie av ett bronsälderslandskap. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vætland. En bronsäldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Goldhahn, J. 1999. *Sagaholm. Hällristningar och gravritual*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 11./ Jönköpings läns Museums Arkeologiska Rapportserie 41. Umeå.
- Gröhn, A. 2004. *Positioning the Bronze Age in social theory and research context*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 47. Stockholm.
- Gurstad-Nilsson, H. 2001. En neolitiserings – två förlopp. Tankar kring jordbrukskulturens etablering i kalmarsundsområdet. I: Magnusson, G. (red.). *Möre – historien om ett småland. E22-projektet*. Kalmar läns museum. Kalmar.
- Harding, A. F. 1999. Warfare: a Defining Characteristic of Bronze Age Europe? I: Carman, J. & Harding, A. (red.). *Ancient Warfare*. Sutton.
- Helms, M. W. 1988. *Ulysses Sails. An Ethnographic Odyssey of Power, Knowledge and Geographical Distance*. Princeton.
- Helms, M. W. 1998. *Access to Origins. Affines, Ancestors and Aristocrats*. Austin.
- Hermansson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, 24. Göteborg.
- Hermansson, L. 2004. Makten, individen och kollektivet. Ett alternativt perspektiv på det danska 1100-talets politiska historia. I: Carelli, P., Christensen, T. & Skovgard Petersen, I. (red.). *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*. Centrum för Danmarksstudier 3. Göteborg & Stockholm.
- Höst, E. & Svanberg, F. 2003. Glimtar från en begravningsplats. I: Carlie, A. (red.). *Berättelser från Vætland. En arkeologisk resa längs E22 i Skåne*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar & Regionmuseet Kristianstad.
- Jensen, J. 1979. Danmarkshistorien. Oldtiden. Bronzealderen. II. Guder og mennesker. Köpenhamn.
- Jensen, J. 1981. Et rigedomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1981.
- Jensen, J. 1997. *Fra Bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse*. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Bind 15. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Köpenhamn.
- Jensen, J. 2002. *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2000–500 f.Kr.* Köpenhamn.
- Johansen, K.L., Laursen, S.T. & Holst, M.K. 2004. Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. *Journal of Anthropological Archaeology* 23.
- Josefson, K. 2005. *Sökandet efter en tidsanda. I spåren efter Absalon*. Lund Studies in Medieval Archaeology nr 38. Stockholm.
- Karlenby, L. 2002. *Bronsyxan som ting och tanke*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 44. Occasional Papers in Archaeology 32. Uppsala.
- Karsten, P. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 23. Stockholm.
- Karsten, P. 2005. Västsånska offerfynd från 2300–500 f. Kr. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsäldersbygd 2300–500 f. Kr.* Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kaul, F. 2003. The Hjortspring boat and ship iconography of the Bronze Age and Early Pre-Roman Iron Age. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring. A Pre-Roman Iron-Age Warship in Context*. Ships and Boats of the North 5. Roskilde.

- Kaul, F. 2004. *Bronzealderens religion. Studier av den nordiske bronzealders ikonografi*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab 2004. Köpenhamn.
- Kristiansen, K. 1978. Bebyggelse, erhvervsstrategi og arealudnyttelse i Danmarks bronzealder. *Fortid og Nutid* 27.
- Kristiansen, K. 1981. Economic models for Bronze Age Scandinavia: Towards an integrated approach. I: Sheridan, A. & Bailey, G. (red.). *Economic Archaeology*. BAR International Series 96.
- Kristiansen, K. 1983. Kriger og høvding i Danmarks bronzealder. Et bidrag til bronzealdersværdets kulturhistorie. I: Stjernqvist, B. (red.). *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle*. Report Series No 17. University of Lund. Lund.
- Kristiansen, K. 1987. From stone to bronze – the evolution of social complexity in Northern Europe, 2300-1200 BC. I: Brumfiel, E. & Earle, T. (red.). *Specialization, Exchange and Complex Societies*. Cambridge.
- Kristiansen, K. 1989. Value, ranking and consumption in the Bronze Age. I: Nordström, H.-Å. & Knape, A. (red.). *Bronze Age Studies. Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10-11, 1985*.
- Kristiansen, K. 1991. Chiefdoms, state and systems of social evolution. I: Earle, T. (red.). *Chiefdoms: Power, economy and ideology*. Cambridge.
- Kristiansen, K. 1998a. *Europe Before History*. New Studies in Archaeology. Cambridge.
- Kristiansen, K. 1998b. The Construction of a Bronze Age Landscape. Cosmology, Economy and Social Organisation in Thy, Northwestern Jutland. I: Hänsel, B. (red.). *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas*. Kiel.
- Kristiansen, K. 1998c. From Stone to Bronze. The Evolution of Social Complexity in Northern Europe, 2300–1200 BC. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1998d. Centre and Periphery in Bronze Age Scandinavia. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1998e. The Consumption of Wealth in Bronze Age Denmark. A Study in the Dynamic of Economic Processes in Tribal Societies. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1998f. The Emergence of the European World System in the Bronze Age. Divergence, Convergence and Social Evolution During the First and Second Millennia BC in Europe. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1998g. Chiefdoms, States and Systems of Social Evolution. I: Kristiansen, K. & Rowlands, M. (red.). *Social Transformations in Archaeology. Global and Local Perspectives*. London & New York.
- Kristiansen, K. 1999a. Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in bronze age Europe. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*.
- Kristiansen, K. 1999b. The emergence of warrior aristocracies in later European prehistory and their long-term history. I: Carman, J. & Harding, A. (red.). *Ancient warfare. Archaeological perspectives*.
- Kristiansen, K. 2002. Langfærder og helleristninger. *in Situ, Västsvensk Arkeologisk Tidsskrift* 2000–2002.
- Kristiansen, K. 2004. Institutioner och materiel kultur. Tvillingherskerne som religiøs og politisk institution under bronzealderen. I: Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.). *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vågar till Midgård. Lund.
- Kristiansen, K. 2005. What language did Neolithic pots speak? Colin Renfrew's European farming-language-dispersal model challenged. *Antiquity* 79, 2005.
- Kristiansen, K. 2006a. Cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age of Northern Europe. I: Sjögren, K.-G. (red.). *Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania*. Skånska spår – arkeologi längs Väst-kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kristiansen, K. 2006b. Eurasian Transformations: Mobility, Ecological Change and the Transmission of Social Institutions in the Third Millennium and the Early Second Millennium B.C.E. I: Hornborg, A. & Crumley, C. (red.). *The World System and the Earth System. Global Socioenvironmental Change and Sustainability since the Neolithic*. Walnut Creek.
- Kristiansen, K. 2007. The Rules of the Game. Decentralised Complexity and Power Structures. I: Kohring, S. & Wynne-Jones, S. (red.). *Socialising Complexity. Structure, Interaction and Power in Archaeological Discourse*. Oxford.
- Kristiansen, K. & Larsson, T. B. 2005. *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Larsson, L. 1993. Relationer till ett röse – några aspekter på Kiviksgraven. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund* 15.XI-16.XI 1991. University of Lund, Institute of Archaeology, Report series 48.
- Larsson, T. B. 1986. *The Bronze Age Metalwork in Southern Sweden. Aspects of Social and Spatial Organization 1800-500 B.C*. Archaeology and Environment 6. University of Umeå. Department of Archaeology. Umeå.
- Larsson, T. B. 1993a. *Vistad. Kring en befäst gård i Östergötland och Östersjökontakter under yngre bronsålder*. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 4. Arkeologiska institutionen, Umeå universitet.
- Larsson, T. B. 1993b. Storhögar i södra Sverige. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund* 15.XI-16.XI 1991. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Larsson, T. B. 1997. *Materiell kultur och religiösa symboler: Mesopotamien, Anatolien och Skandinavien under det*

- andra förkristna århundradet. Arkeologiska studier vid Umeå Universitet 4.
- Larsson, T. B. 2002. De döda, de ”andra” och djuren. I: Goldhahn, J. (red.). *Bilder av bronsålder – ett seminarium om förhistorisk kommunikation. Rapport från ett seminarium på Vitlycke Museum 19:e-22:e oktober 2000*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°. 37. Stockholm.
- Lekberg, P. 2002. *Yxors liv. Människors landskap. En studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum*. Coast to Coast books 5. Uppsala.
- Levy, J. E. 1995. Heterarchy in Bronze Age Denmark: Settlement Pattern, Gender and Ritual. I: Ehrenreich, R. M., Crumley, C. L. & Levy, J. E. (red.). *Heterarchy and the Analysis of Complex Societies*. Archaeological Papers of the American Anthropological Association 6.
- Ling, J. 2005. The Fluidity of Rock Art. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del II*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Ling, J. 2008. *Elevated Rock Art. Towards a Maritime Understanding of Rock Art in Northern Bohuslän, Sweden*. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 49. Göteborg.
- Liversage, D. 2000. *Interpreting Impurity Patterns in Ancient Bronze: Denmark*. Nordiske Fortidsminder. Serie C. 1. Volume 1.
- Magnusson Staaf, B. 2003. Places in Our Minds. Transformation and Tradition in Early Iron Age Settlements. Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8° No 40. Lund.
- Maschner, H. D. G. & Patton, J. Q. 1996. Kin Selection and the Origins of Hereditary Social Inequality. A Case Study from The Northern Northwest Coast. I: Maschner, H. D. G. (red.). *Darwinian Archaeology. Interdisciplinary Contributions to Archaeology*. London & New York.
- Nicklasson, P. 2005. *En vit fläck på kartan - norra Småland under bronsålder och järnålder*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No.50. Stockholm.
- Nielsen, P. O. 1999. Limensgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: Fabech, C. & Ringtved, J. (red.). *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Moesgård.
- Nordquist, P. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktion av social ojämlikhet i Skåne, 5500-1100 f. Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 13. Umeå.
- Oestigaard, T. & Goldhahn, J. 2006. From the Dead to the Living: Death as Transactions and Renegotiations. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 39, No. 1, 2006.
- Olausson, D. 1993. The Bronze Age Barrows as a Symbol. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Olausson, M. 1995. *Det inneslutna rummet - om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f. Kr. till Kristi födelse*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr. 9. Stockholm.
- Pilar Prieto- Martinez, M. 2008. Bell-Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark. *Norwegian Archaeological Review* 41:2.
- Randsborg, K. 1993. Kivik. Archaeology & Iconography. *Acta Archaeologica* 64:1.
- Randsborg, K. 2006. Opening the Oak-Coffins - New perspectives. I: Randsborg, K. (red.). *Bronze Age Oak-Coffin Graves. Archaeology & Dendro-Dating. Acta Archaeologica Vol. 77, 2006. Acta Archaeologica Supplementa VII. Centre of World Archaeology - Publications* 3.
- Rasmussen, M. 1993. Gravhøje og bopladser. En foreløbig undersøgelse af lokalisering og sammenhænge. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Rasmussen, M. & Adamsen, C. 1993. Bebyggelsen. I: Hvass, S. & Storgaard, B. (red.). *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Rausing, G. 1984. Prehistoric Boats and Ships of Northwestern Europe. *Från forntid och medeltid* 8. University of Lund, Institution of Archaeology.
- Regnell, M. & Sjögren, K.-G. 2006. Introduction and development of agriculture. I: Sjögren, K.-G. (red.). *Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Rindel, P. O. 1997. *Grøntoft og etableringen af det strukturrede landbysamfund i Vestjylland i 1.årtusinde f. Kr*. Bind 1: Hovedtekst. Ph. D.-afhandling. Institut for Arkæologi og Etnologi. Københavns Universitet.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900–1300*. Vetenskapssocieteten i Lund 2001. Lund.
- Runcis, J. 2005. Västkånska jordgravar från tidig metalltid. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. (red.). *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Rønne, O. 2005. Hus og gård i senneolitikum på Svinesund. *Primitive tider. Arkeologisk tidskrift* 2004, 7. årgang.
- Sarauw, T. 2007a. On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon - the Danish Case. www.jungstein-SITE.de
- Sarauw, T. 2007b. Male Symbols or Warrior Identities? The “Archery burials” of the Danish Bell Beaker Culture. *Journal of Anthropological Archaeology* 26 (2007).
- Sherrat, A. 1993. What would a Bronze-Age world system look like? Relations between temperate Europe and the

- Mediterranean in later Prehistory. *Journal of European Archaeology*, 1993, vol. 1.2.
- Skoglund, P. 2005. *Vardagens landskap. Lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8° No 49. Stockholm.
- Stensköld, E. 2001. Kulturlösheten under senneolitikum – forskningstradition eller förhistorisk verklighet. I: Bolin, H., Kaliff, A. & Zachrisson, T. (red.). *Mellan sten och brons. Uppdragsarkeologi och forskning kring senneolitikum och bronsålder*. Opia 27 & Stockholm Archaeological Reports No. 39, 2001.
- Stensköld, E. 2004. *Att berätta en senneolitisk historia. Sten och metall i södra Sverige 2350–1700 f. Kr*. Stocholm Studies in Archaeology 34. Stockholm.
- Strömberg, M. 1961. Die Bronzezeitlichen Schiffssetzungen im Norden. *MLUHM* 1961.
- Svanberg, F. 2007. Aristokratiska husgravar under bronsåldern. Hierarki ända in i döden. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f.Kr*. Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.
- Säfstestad, U. 1993. Högen och bygden – territoriell organisation i skånsk bronsålder. I: Larsson, L. (red.). *Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series 48.
- Tesch, S. 1993. Houses, farmsteads and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area in Scania, Southern Sweden. Uppsala.
- Thedéen, S. 2003. Life Course Practices in Bronze Age Landscapes of East Central Sweden. Beyond Divine Chiefs and Neodiffusionism. *Current Swedish Archaeology* 33.
- Thedéen, S. 2004. *Gränser i livet - gränser i landskapet. Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap*. Stockholm University. Studies in Archaeology 33. Stockholm.
- Thedéen, S. 2005. Till frågan om hövdingadömet under bronsåldern. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Thrane, H. 1977. Lusehøj ved Voldtofte. *Fynske Minder* 1976.
- Thrane, H. 1980. Nogle tanker om yngre bronzealders bebyggelse på Sydvestfyn. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet 28.
- Thrane, H. 1984. *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder*. Fynske studier XIII. Odense bys museer.
- Thrane, H. 1989. Regionala aspekter af bronzealderbebyggelsen på Fyn. I: Poulsen, J. (red.). *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXIV, 1989.
- Treherne, P. 1995. The Warrior's Beauty: the Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe. *Journal of European Archaeology* 1995, Vol. 3.1.
- Ullén, I. 2003. Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland. Uppland, Övergrans sn, Apalle, RAÅ 260. Arkeologi på väg – undersökningar för E18. *Riksantikvarieämbetet UV Uppsala Rapport* 1997:64.
- Vandkilde, H. 1996. *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII, 1996. Aarhus.
- Vandkilde, H. 2000. Material Culture and Scandinavian Archaeology: A Review of the Concepts of Form, Function and Context. I: Olausson, D. & Vandkilde, H. (red.). *Form, Function & Context. Material Culture Studies in Scandinavian Archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 31. Stockholm.
- Vandkilde, H. 2001. Beaker Representation in the Danish Late Neolithic. I: Nicolis, F. (red.). *Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11-16 May 1998. Volume II*. Provincia Autonoma di Trento. Servizio Beni Culturali. Ufficio Beni Archeologici.
- Vandkilde, H. 2003. Commemorative tales: archaeological responses to modern myth, politics and war. *World Archaeology*, Vol. 35(1).
- Vandkilde, H. 2004. Central Europe. I: Gillis, C., Olausson, D. & Vandkilde, H. *Dawn of Europe*. University of Lund. Department of Archaeology and Ancient History. Report Series No. 88. Lund.
- Vandkilde, H. 2005. A Review of the Early Late Neolithic Period in Denmark: Practice, Identity and Connectivity. *www.jungsteinSITE.de / Offa*, Band 61/62. 2004/2005.
- Vandkilde, H. 2007. *Culture and Change in Central European Prehistory. 6th to 1st millenium BC*. Aarhus.
- Varberg, J. 2005a. Flint og metal - mellem stenalder og bronzealder i Sydsandinavien. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12. Del I*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Varberg, J. 2005b. Oprindelsen til en ny tidsalder. Mellem stenalder og bronzealder i Sydsandinavien 2350–1700 BC. *Fornvännen* 2005:2.
- Werner, W. M. 1987. Klappschemel der Bronzezeit. *Germania* 65(I).

Settlement and Society

Southern and Middle Scandinavia during the Late Neolithic and Bronze Age 2300–500 BC

Summary

Revised by Timothy Earle

Introduction and theoretical approach

This thesis compares the structure and organisation of Late Neolithic and Bronze Age settlements across the southern and middle part of Scandinavia. The variation in size and associations of long-houses and farmsteads is used to analyse economic, social and political complexity. The materials and energy invested in residential housing and in the complexity of the farmsteads illustrate the social stratification and centrality of different regional societies. Settlements range from single farms to hamlets and small villages, and form networks of community structures. The internal organisation of these different settlements is used to discuss the economic specialization and social stratification that forms the basis for polities in the form of chiefdoms of different size and complexity.

My thesis consists of three articles that have been published earlier and an introduction and synthesis of the results of my studies. The articles “*Byggnadstradition*”, “*Gårds- och bebyggelsestruktur*” and “*Aspekter på bebyggelsens struktur och sociala hierarkier*” first appeared in two recent publications, where the results from two large rescue projects have been presented:

- Lagerås, P. & Strömberg, B. (eds.). 2005. *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr.* Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M (ed.). 2007. *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.

The introduction, “*Inledning och utgångspunkt för arbetet*”, and synthesis, “*Bebyggelse och samhällsstruktur – sammanfattning och syntes*”, are published here for

the first time. They are based on the results from two articles published as syntheses of the two rescue projects mentioned above:

- Artursson, M., Karsten, P. & Strömberg, B. 2005. *Aspekter på samhällsutveckling.* In: Lagerås, P. & Strömberg, B. (eds.). *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr.* Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. *Vätland – ett vattenrike.* Tankar kring en bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr. In: Artursson, M (ed.). *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet i Kristianstad & Landsantikvarien i Skåne. Stockholm.

The approach in all these articles rests on neo-marxist or structural marxist theory, and this is also the case in my discussion of settlements and society in the thesis. This dialectical approach has traditionally often been used when dealing with the Late Neolithic and Bronze Age societies in Scandinavia, and there is a well-established tradition to examine the archaeological materials as expressions of actions in a struggle for economic, social and political power inside and between groups of different size and complexity. According to this theoretical approach, material culture is actively used to express differences in cultural and social affiliation. A central idea is also that material culture can be used actively to transform society in a desired direction; aspiring chiefs and aristocratic families may manipulate materials or styles to legitimise their new social position, and lower social groups may use the same method, in the open or concealed, to oppose changes.

The dialectical approach of neo-marxist theory gives it an advantage when dealing with social change. The tools supplied include a number of useful concepts that

can be applied to analyse the structure and organisation of society, but also the process of transformation. Focus is of course on power and the efforts to obtain it, but other aspects of society can also be discussed. In a dialectical process, the possibility to analyse the different sides of social change gives it a more dynamic approach, where oppositional relationships, hidden underneath the social web, can be identified. Also, when analysing society with this method, the holistic perspective gives it an advantage compared with other theoretical approaches.

During recent years, the discussion concerning the perspectives to analyse the economic, social and political organisation of Late Neolithic and Bronze Age societies has been intense. Traditionally, at least Bronze Age societies in southern and middle Scandinavia have been treated from a macro perspective, where a holistic approach has been used to describe and discuss the general development. Long-distance contacts and aristocratic networks covering large parts of Europe have been considered important for transforming society and establishing small- and medium-sized chiefdoms in Scandinavia. This approach has been questioned by post-modernist, post-processual researchers and others, claiming that a micro perspective can better describe the situation; they concentrate on the local variation and development. The traditional emphasis on chiefdoms as the only possible form of political organisation is also criticized, and as an alternative more egalitarian or simply less complex political forms are presented and discussed. This criticism of the traditionally dominant chiefdom model is in many ways well-founded, and a more balanced discussion of alternatives could be productive. A heterarchical perspective can, according to some researchers, give a broader and more complex view of society.

However, recent large-scale studies provide evidence to support the establishment of stratified polities in the form of chiefdom-like institutions with some hereditary transfer of power already during the beginning of the Late Neolithic, 2300 BC. The conflict between the

micro and macro perspective can, therefore, be considered non-existent and the debate a pseudo event, as they are just describing two sides of society that complement each other. Some regional variation in material culture, economic specialisation and social and political organisation shows the importance of local traditions and economy, but most recent studies support the view that the polities of southern and middle Scandinavia were part of an extensive network of long-distance contacts, supporting chiefs and aristocratic centers over the whole area.

A new model – variation in time and space

During the last 10-15 years, a great effort has been made to improve the knowledge about settlements in the southern and middle part of Scandinavia. We now have a good picture of the situation and development in the area. This is mostly due to extensive research projects and rescue work in connection with large infrastructure and development programs. An important part of these studies has been to identify possible variation in settlement structure and organisation, both in regions and between regions in the area.

The existing model has for a long time been based on the presumed existence of a “*standard*” long-house and farmstead in combination with a simple and one-dimensional model for how the farmsteads were positioned and organised in the landscape. The prevailing model states that single farmsteads were spread out more or less evenly in different regions of southern and middle Scandinavia, and that the only more complex structures that might have existed during the period would have been small clusters of two or three farmsteads. The level of cooperation between the individual farmsteads has traditionally been considered to be relatively low.

This model for how farmsteads and settlements were structured and organized must now be considered inadequate, especially when compared with models

<i>Time period</i>	<i>Absolute date</i>	<i>Size of long-houses (length/width)</i>	<i>Estimated roofed area</i>	<i>Ratio of size of long-houses (smallest/largest)</i>
LN I	2300-1950 BC	9-30 m 6-8 m	70-250 m ²	1:3,57
LN II – BA IA	1950-1600 BC	9-47 m 7-9 m	70-350 m ²	1:5
BA IB - III	1600-1100 BC	10-60 m 7-10 m	75-450 m ²	1:6
BA IV - VI	1100-500 BC	10-35 m 6-9 m	70-280 m ²	1:4

Table 1. General development of the size of long-houses in the southern and middle part of Scandinavia during LN I – BA period VI. It is important to notice that the variation in size of the buildings varies between regions in the area.

based on burials and offerings for how society was organised. Traditionally, at least the Early Bronze Age society was considered to be stratified and relatively complex, while the level of stratification during the Late Neolithic and Late Bronze Age has been under considerable debate. However, recent research based on a number of large-scale studies of different archaeological materials has shown that the transformation of society towards a more stratified organisation started already in the beginning of the Late Neolithic, and that the level of stratification increased gradually over time. Therefore, we must reevaluate the existing model for farmsteads and settlements, as it does not match the expected structure and organisation in a stratified and relatively complex society.

Based on a revision of old material and studies of settlements recently excavated, and a comparative study of several hundred long-houses where ¹⁴C-datings from the individual buildings have played a crucial role for establishing a typology and chronology for southern and middle Scandinavia, I have been able to show that there has been a clear variation in size of contemporary long-houses and farmsteads (Table 1). The variation in size of contemporary long-houses and farmsteads, a range that changes over time, must according to comparative historical and anthropological studies be

interpreted as a clear sign of social stratification. The degree of variation seems to have been closely connected with the availability of important natural resources and the centrality in the long-distance networks of the different regions in southern and middle Scandinavia.

A greater variation in settlement structure and organisation is also apparent (Table 2). By analysing the ¹⁴C-dating, stratigraphy and alignment of long-houses in large, multi-phased settlements, it has been possible to show that a greater complexity existed in the structure and organisation of farmsteads. The range in variation, from isolated to clustered farmsteads, hamlets and small villages, seems to have the same connection to important natural resources and centrality as the range in size of long-houses and farmsteads. In richer and more central regions, variation in settlement structure was noticeable with everything from single farms to more or less complex hamlets and even small villages during the late Bronze Age, while the variation in more marginal areas has been more moderate. Single farms have been the basic unit here, but small clusters or hamlets with two or three farmsteads have also existed in the more central parts of these regions.

According to my new model, the change in centrality in the long-distance networks over time for certain regions in southern Scandinavia has meant that there

	<i>LN I-BA I 2300-1500 BC</i>	<i>BA II-BA III 1500-1100 BC</i>	<i>BA IV – BA VI 1100-500 BC</i>
Single farmstead	x	x	x
Cluster of farmsteads	x	x	x
Hamlets	x	x	x
Small villages			x
Fortified settlements			x
Hill forts			x

Table 2. General picture of the settlement structure and organisation in the southern and middle part of Scandinavia from Late Neolithic I (LN I) to Bronze Age period VI (BA VI). It is important to notice that there is a variation in settlement structure and organisation between regions in the area.

can be considerable variation in social stratification, settlement structure and organisation from one period to another, which can complicate the interpretation of the material, though this is in itself an interesting potential for further analysis. A central region during the Early Bronze Age like Thy in north-western Jutland, was in a couple of hundred years transformed from a rich and wealthy region to a marginal position with very little influence on the general development in southern Scandinavia. Also, changes in the local economies due to the establishment of too many farmsteads and the resulting ecological problems most likely impacted over time the organisation of settlements and society in many regions.

The general development of farmsteads and settlements in southern and middle Scandinavia

New evidence for the development of the building tradition and the settlement structure is in itself enough to talk about the presence of a subtle settlement hierarchy and a stratified society in some central regions of southern and middle Scandinavia already during the beginning of the Late Neolithic. In combination with a reevaluation of the archaeological material from graves and offerings in the area, a much better picture

of daily life emerges. When all facts now have been reconsidered, this society must be described as stratified already from the first half of the Late Neolithic, 2300–1950 BC, with its social foundation in small- and medium-sized chiefdoms based on some heritable social ranking and a warrior ideology.

By the first half of the Late Neolithic, the variation in size of contemporary long-houses and farmsteads increased (Table 1). The range in size of long-houses can be estimated to 1:3,57. At the same time the settlement structure became more varied, at least in certain central areas of southern Scandinavia (Table 2). This complexity in settlement structure can be traced back at least into the Middle Neolithic B (2800–2300 BC), when we have a few examples from, for instance, the island of Bornholm in the southern part of the Baltic Sea. My interpretation is that both single farms and hamlets existed at least by the end of the Middle Neolithic. Good examples of small hamlets that date to the first half of the Late Neolithic includes Bejsebakken and Myrhøj from the Limfjord area in northern Jutland, Denmark, and Stångby stationssamhälle in Scania, southern Sweden.

During the second half of the Late Neolithic and Bronze Age period I, the range in size of long-houses increased to 1:5, and the number of large farmsteads multiplied (Table 1). Examples of larger and more

complex hamlets also suggest a settlement hierarchy in southern Scandinavia. Good examples of hamlets from the second half of the Late Neolithic and Bronze Age period I, include Limensgård on Bornholm, Denmark and Almhov in Scania, southern Sweden. Such aggregations of farms could be interpreted as “*chiefly hamlets*”, as one really large farm existed in both cases. At Limensgård, three phases can be identified. Inhabited from 2050 to 1700 BC, this hamlet consisted of one large farm and three medium-sized ones. The large farm remained in the same area of the settlement during the whole period, suggesting a continuity of power. At Almhov, at least five or six contemporary farms existed during the second half of the Late Neolithic and Bronze Age period I. One farm had a sequence of larger long-houses during the whole time of the settlement. The farms at Almhov were placed in an oval circle with an open area in the middle, suggesting a division of space for communal and individual activities around the hamlet.

During Bronze Age period IB-III, which had the maximum range in size of long-houses with a ratio of 1:6, long-house construction shifts from two-aisle to three-aisle. The size of roofed area increased considerably, and the number of large and more complex farmsteads increased in central regions. A few examples show the same complexity in settlement structure and organisation as during the earlier periods. At Højgård in southern Jutland, Denmark, for example, a small hamlet of three or four contemporary farms has been excavated. One of the farmsteads is considerably larger during some phases of the settlement.

Wealth deposited in graves and offerings increased during the same time period and included a range of high status metal objects, but especially weapons and personal adornments. There was also a considerable increase in the local production of metal objects, mostly weapons like axes, spearheads and swords. Probably all these changes can be attributed to well established long-distance networks covering southern and middle Scandinavia and northwestern and central Europe,

involving expanding trade in metal and other high status commodities. This change appears to stabilize and more clearly materialize the small and medium-sized chiefdoms supported by warriors. The idealized identity of chiefs and warriors can be seen in the equipment of the dead placed under huge barrows and cairns, in the offerings and also in the rock-carvings in certain parts of southern and middle Scandinavia. In spite of the strong connection to an ideology idealizing chiefly power and male warrior identity, there is no evidence of fortifications during this period, but some of the largest farmsteads were placed high in the landscape, which in itself documents the presence of defensive settlements. This suggests that the nature of warfare in the area did not require strong defensive positions, and that small scale raiding to acquire cattle, slaves and fame have constituted most aggressive actions.

From Bronze Age period III, the range in size of long-houses gradually decreased to a ratio of 1:4. This moderation in difference also characterizes the Late Bronze Age, from period IV forwards. A general decrease in long-house size could imply that the political and social organization had become less complex, but, according to my interpretation, this change can best be attributed to a more restricted use of the long-house as a marker of status and social position. Other materials in graves and offerings indicate that a marked social hierarchy existed during this period in some central regions.

Evident examples of hamlets and even small villages get more and more common during the Middle and Late Bronze Age. From this time, densely populated settlements have been excavated at Spjald and Bjerg in western Jutland, Denmark and at Apalle and Pryssegården in eastern middle Sweden. During the Late Bronze Age, the character of the settlements in some areas became more defensive. For instance, in eastern middle Sweden fortified settlements and hill forts were built, and some show evidence of having been attacked and burnt. In the same area, examples of densely populated settlements with up to 10-15 contemporary farmsteads must be

characterised as small villages. This agglomeration of people could be a response to a heightened aggression or a change in the nature of warfare.

242

As I have shown with this new model, the development of evident differences in long-house size and in settlement structure that started in the beginning of the Late Neolithic represents a gradual reorganization of society. During the LN I (2300-1950 BC), social differentiation was established with small, decentralized chiefdoms. These chiefdoms are gradually transformed into larger and more developed polities during the following time period, LN II-BA IA (1950-1600 BC), documented in part by the establishment of more complex chiefly farmsteads and hamlets. True chiefdoms with well-established hereditary transfer of power, but still with a decentralized structure based on chiefly networks, can be identified in several archaeological materials from BA IB – BA III (1600-1100 BC). Large farmsteads and chiefly hamlets document relatively complex chiefdoms. During BA IV-VI (1100-500 BC) the general decrease in size of long-houses could be interpreted as a sign of a less stratified society, but the development of a more complex settlement structure and the continued investment in metal and large burial monuments in some central regions instead suggests a concentration of wealth and a centralization of power to these parts of southern and middle Scandinavia.

Chiefly farmsteads and hamlets – the economic, social and ideological context

According to my hypothesis, the large long-houses must be interpreted as the main buildings on chiefly farmsteads. Sometimes we can see that small buildings were placed close by these large long-houses and they can be interpreted as outhouses for storage or specialized activities. The chiefly farmsteads seem to have been important centers for the production and distribution of high-status objects, constituting hubs in the long-distance networks. The relations between

the large farmsteads and the co-existing medium- and small-sized ones in clusters and hamlets must have been close, both economically and socially. In central regions of southern and middle Scandinavia, the relations between the different-sized farmsteads have been well developed, and they have been engaged in specialized economic activities with the large farmsteads as central operators.

Quite a few of these large long-houses seem to have been used for a long period of time, maybe up to 100–150 years. Quite a few have been repaired and/or lengthened, which must be a clear sign of a long time of use. There are also examples where the extensive use of ¹⁴C-datings has made it possible to identify different phases in the construction and a lengthy use. They were probably an important investment in the local economy, both in labour and material, which suggests that it was necessary to use the same building for a long time. Interestingly enough, there are also quite a few chiefly farms where several consecutive large long-houses have been erected very close by each other. This continuity of use of the chiefly farmsteads for hundreds of years has probably made it possible to integrate the large long-house and the large farmstead as a symbol of continuity in the landscape and as an impressive sign of power in a stratified society. This means that the large long-house has become an important symbol for the continuity of chiefly power of a family or perhaps lineage.

The importance of the long-house in society increased during the transition between the Middle Neolithic B and the Late Neolithic. The general change in architecture and the gradually increased range in sizes show that the long-house in itself received a number of new symbolic and ideological meanings, closely connected to the establishment of a more stratified society. The investment in large long-houses during the Late Neolithic and Early Bronze Age implies that these buildings received several new economic and social functions and became an important symbol for the gradual establishment and strengthening of chiefly power. The large long-house became a symbol for this

new social and political order, and most likely it was transformed into a differentiating corporate body for the developing aristocracy. This might imply the introduction of a “*house-based society*”, where the large long-house has worked as a transforming institution for society. In societies in transformation towards a greater concentration of power and social stratification, the long-house as symbol and institution offered opportunities for ideological, social and political manipulation. The establishment of a “*house-based society*” made it easier for aspiring chiefs and aristocratic families to break away from the old, more egalitarian and kin-based society, and by establishing new long-distance networks with other aristocratic “*houses*”, alternative social structures and ideological systems could be constructed.

The increased importance of the long-house as a symbolic and ideological operator can also be seen in burials, where real long-houses or symbolic copies and even miniature models of long-houses were integrated into barrows or cairns from the Late Neolithic and onwards. During the same time period house-like graves and stone settings were introduced, suggesting an even more important conceptual position for the long-house. The meaning of this quite extensive use of real or symbolic buildings in burials probably have a strong relation to the context of the long-house as a powerful economic, social and political institution. In a society in transformation towards a more stratified social structure, the chiefs and aristocratic families could use the long-house as a symbol of continuity of power when the head of a chiefdom was buried inside his own demolished long-house under a barrow or cairn, or, alternatively in a symbolic house-like grave or stone setting. These types of graves must have been important monuments to justify the hereditary transmission of power, and in some cases might even been the starting point for descendents of new chiefly lineages. In combination with the growing importance of different kinds of cult-houses and death-houses placed in grave fields in certain regions of southern

and middle Scandinavia, it is not hard to argue that buildings, and long-houses in particular, had a powerful symbolic and ideological meaning. There is a long tradition in Scandinavia for the use of different kinds of buildings in ritual and religious functions, from the Late Mesolithic and onwards, which implies a continuity for certain symbolic and ideological meanings that might be compared with the Jungian concept of “*archetype*”. An artefact that really emphasize this conceptual continuity is the house-urn, which is used as a container for the burnt bones in a small number of burials during the Late Bronze Age, from period IV-V. Formed as small buildings, the symbolic meaning of the house-urns is not hard to grasp for anyone familiar with the importance of the house as an ideological concept in Late Neolithic and Bronze Age Scandinavia.

The general development in southern and middle Scandinavia

The development of long-houses, farmsteads and settlement organisation is closely connected to the general economic, social and political changes in the area. During the end of the Middle Neolithic B, 2600–2300 BC and the first half of the Late Neolithic, 2300–1950 BC, the organisation of society in southern and middle Scandinavia gradually changed. To some extent, this change can probably be explained by contacts between the Bell Beaker Culture networks in northwestern Europe and some central regions in southern Scandinavia. For instance, in northern Jutland there are clear signs of extensive long-distance contacts with this area in several of the settlements and burials in the region. In other central regions of southern Scandinavia, like Sealand, Scania and Bornholm in the Baltic Sea, contacts with other metal using groups to the south were probably more important. Good waterways, like the rivers Elbe, Oder and Weichsel, were probably used to uphold long-distance contacts with important centers for the production of metal objects in Middle and Central Europe.

The increased interaction with various groups in continental Europe and the gradually intensified import of metal objects, mostly axes and small personal adornments, gave rise to a much more complex social and political organisation in southern Scandinavia during the first half of the Late Neolithic. Signs of this can be seen in the settlements in certain central areas of present day Denmark and Sweden; the range in size of long-houses and the variation in settlement organisation clearly increased. Settlements in the Limfjord region in northern Jutland, Sealand, the island of Bornholm in the southern part of the Baltic Sea and in some parts of Scania in southern Sweden start to show clear signs of social stratification and a much more complex inner structure.

In combination with a reevaluation of the material from the graves and offerings, the signs of an early change in the organisation of society seems to be well grounded. There is a clear increase in the variation in size and complexity of the graves in the area, and this is also true when it comes to the character of the grave goods; very rich graves and poor ones can be found close to each other in the same grave field. This clearly indicates that the increased social stratification in society was mirrored in the burial customs, though the number of metal object in the graves are still very few during this time period.

This development is also evident in the offerings, where a clear division in value and complexity can be seen in the individual deposits mostly made in lakes, wetlands or close by large boulders on dry land. The range of offerings is quite large; flint and stone objects like axes and daggers still make up the majority of the deposits, but in some cases more exclusive offerings include different metal objects, mostly axes made of copper alloys. Interestingly, the more traditional offerings in the form of flint and stone objects have never been deposited together with metal objects. This indicates that there has been a clear difference in status in the individual offerings, and that the use of metal objects has been limited to a few aristocratic groups in society,

trying to establish and strengthen the new social order.

However, the increase in social complexity was not entirely dependant on the introduction of metal objects in the area, as there are clear signs of an increase in social stratification already during the beginning of the Late Neolithic, 2300 BC, long before metal started to have any real impact on society. According to several researchers, the monopolization of the manufacture and distribution of well made, high status flint daggers and different kinds of stone axes could have been used to concentrate social and political power to a limited number of chiefs in central areas of Scandinavia.

The change of society starting in the first half of the Late Neolithic in certain central regions is gradually converted into a more general transformation in a larger area during the second half of the time period, 1950–1700 BC. A relatively homogeneous material culture with clear signs of social stratification is established in southern and middle Scandinavia during this time. The gradual increase in import of metal objects and also the introduction of a local production of metal objects during the second half of the Late Neolithic and Bronze Age period IA, 1950–1600 BC, gave rise to an increased concentration of power and the establishment of more stable polities in the form of chiefdoms supported by warriors. This is also the time when the connection with the Únětice-culture in the Middle and Central Europe grew stronger, and the networks between southern Scandinavia and continental Europe were further strengthened. The exchange of prestige goods in the form of metal, metal objects and amber increased over time and long-distance travels probably became a very important part of the activities of the local chiefs and their warrior elites during the Bronze Age period IB–II, 1600–1300 BC.

The concentration of the influx of metal raw material and metal objects into the hands of the chiefs, and the monopolization of the know-how to make metal objects, gave rise to an exclusive group of powerful, aristocratic centers in southern and middle Scandinavia, from where the distribution of prestigious weapons,

ritual objects and personal adornments was governed. During the Bronze Age period IB–III, 1600–1100 BC, the direction and the center of gravity in these exchange networks changed several times, but the long-distance contacts remained important. The chiefs and their warrior elites manifested their increased power by building large farmsteads, barrows and cairns, where idealized personifications of the heroic chiefs and warriors were laid down to rest, and also in offerings of exclusive metal weapons and ritual objects in wetlands. The construction of tens of thousands of barrows and cairns created a landscape where the signs of power were visible everywhere. The inspiration for this massive investment came, with all probability, from the Tumulus culture in continental Europe.

The development in southern and middle Scandinavia during the Late Bronze Age, 1100–500 BC, is, according to many archaeologists, characterized by a fundamental change in the social structure and complexity towards a more egalitarian society. The number of barrows and cairns built during this time decreases and the size of the monuments is mostly modest, though there are some large monuments still being built, so the picture is not one-sided. At the same time the burial custom changes and cremations placed in urns become the most common type of burial. Often they have been placed in urnfields or as secondary graves in older barrows and cairns.

This has often been interpreted as a sign of a more egalitarian society, and in combination with the parallel decrease in the variation in size of long-houses, this could actually have been the case. However, there are strong indications contradicting this interpretation, so this theory can not be upheld. Large barrows, cairns and other aristocratic monuments such as ritual houses

or house graves with rich burials were still being constructed and there are also signs of important central regions with concentrated metals and high status imports, sometimes found in offerings in wetlands. Even if the general size of the grave monuments decreased and the variation in size of the long-houses became less evident during the Late Bronze Age, monumental graves and farmsteads were constructed, and they could be interpreted as expressions of a continued hierarchical social organisation.

According to my interpretation, it is more likely that this development can be attributed to a changed view of the long-house as a marker of social status and position, as the materials from burials and offerings clearly shows that there still existed a marked social hierarchy and stratification, at least in certain central regions of southern and middle Scandinavia. This could mean that other areas of the material culture took over the role as more important symbols of power and prestige.

Long-distance contacts over large parts of Northern and Central Europe gradually formed networks of political alliances and exchange of prestige goods, supporting the chiefdoms based on wealth finance and a warrior ideology. Thus, the chiefdoms in the southern and middle part of Scandinavia were not passive bystanders in a distant periphery of Northern Europe, the “*Ultima Thule*”. Instead we can see clear signs of how the networks of long-distance contacts involved the higher social stratum over large areas of Europe in extensive exchange systems of material culture, technologies, ideologies and ideas. Although the ways of contact and the main axis of these exchange systems changed over time, their existence can be seen as an important fact in the formation of European Bronze Age societies.